

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Lennart Andersson Palm

Sverige 1570

Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning

Rapport för Vetenskapsrådets projekt *Databasen Sverige 1570-1805: befolkning, jordbruk, jordägande*

Institutionen för historiska studier

Göteborgs universitet

2013

(Version september 2013)

Enskilda beräknade resursdata i föreliggande version bygger på databasens siffror vid versionens utgivningstillfälle. Efterhand som basen används kan eventuellt numeriska fel komma att påträffas och justeringar göras.

Innehållsförteckning

Förord	4
SVERIGE NORMALA FREDSÅR RUNT SJUÅRSKRIGET	6
SVERIGE 1570?	10
Statistikens variabler	14
PROJEKTET	16
KÄLLOR OCH METODER	18
A. "GAMMELSVERIGE"	18
Administrativa indelningar	18
Gårdetalet	18
Ägobeskrivningar	19
Boskapen	25
Åkern	31
Odlingssystem	32
Odlade grödor	34
Avkastning	34
Uppräkningar och kompletteringar	34
Prästgårdarna	34
Säterierna	35
Ett memento beträffande prästgårdar och säterier	36
Kungliga slott, avelsgårdar och liknande	37
Tionde och skörd	37
Skörden 1570?	41
En normalskörd runt Sjuårskriget?	42
Städernas resurser	45
Folkmängden	45
Mått och mål	45
Råga etc.	50
B. DE F.D. DANSKA OCH NORSKA OMRÅDENA	52
<i>Skåne, Halland och Blekinge</i>	52
Gårdetalet	52
Boskapen	53
Uppräkningar och kompletteringar	53
En normalskörd runt Sjuårskriget?	53
<i>Gotland, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen</i>	54
C. ANMÄRKNINGAR FÖR ENSKILDA LANDSKAP	56
Blekinge	58
Bohuslän	62

Dalarna	68
Dalsland	76
Gotland	80
Gästrikland	84
Halland	86
Hälsingland	100
Härjedalen	104
Jämtland	108
Lappland	118
Medelpad	120
Norrbottnen – se Västerbotten	
Närke	124
Skåne	130
Småland	152
Södermanland	164
Uppland	170
Värmland	178
Västerbotten	182
Västergötland	188
Västmanland	200
Ångermanland	204
Öland – se Småland	
Östergötland	210

BILAGOR

Bilaga 1. Arrhenius' beräkning av 1560-talets åkerareal	218
Bilaga 2. Frälsejordens andel av mantalet 1825	220
Bilaga 3. Skördar och boskap 1571 enligt Hans Forssell	226
Bilaga 4. Något om markland, öresland m.m.	228
Bilaga 5. Tiondeserier för skördeåren 1551-1576 enligt Hans Forssell	230
Bilaga 6. Skattebelopp för Skåne och 1566 och 1567 års kvegskatter	232
Bilaga 7. Kvicktiondet och boskapshållet	233
Bilaga 8. De nordhalländska fjärdingarna på Kristian den fjärdes tid	238
Bilaga 9. Administrativa indelningar i Jämtland	240
Bilaga 10. Tiondet och dess fördelning på grödor per givare för normalår, härad m.m. (strukna tunnor om 146,6 liter)	242
Bilaga 11. Norrlands kotal	250
Bilaga 12. Åkerproduktion m.m. per landskap normalår runt 1570	252
Bilaga 13. Boskapshåll m.m. per landskap normalår runt 1570	254

ANVÄNDA FÖRKORTNINGAR	256
OTRYCKT KÄLLMATERIAL	258
TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR	260

FÖRORD

Detta är en rapport från projektet Databasen Sverige 1570-1805: befolkning, jordbruk, jordägande, finansierad av främst Vetenskapsrådet och Göteborgs universitet. Projektets statistik är en konstruktion, byggd på olika slags fiskala och kamerala källmaterial. Statistiken försöker fånga åkerarealens och utsädet storlek, skördarnas sammansättning och boskapsstockens fördelning på djurslag. Några skördeuppskattningar görs också. Befolkningsskattningarna från ett tidigare arbete av författaren har även inkluderats. Det har eftersträvat att ta fram uppgifterna per socken, men källmaterialet har i många fall hindrat detta och bara tillåtit beräkningar på häradsnivå eller liknande. När häradsberäkningar gjorts har siffrorna dock fördelats på socknar med hjälp av socknarnas gårdetal (se nedan). De sålunda erhållna sockensiffrorna kan naturligtvis avvika från det verkliga i de fall de häraderna varit internt oenhetliga.

Syftet med denna del av projektet var ursprungligen att ta fram nämnda variabler för Sverige inom nutida gränser för fem särskilt källrika prioder runt cirka 1570, 1630, 1690, 1750 och 1805, alltså år med ungefär 60 års mellanrum. För att få samma periodlängd försköts slutåret till 1810. Nära den första mätpunkten 1570, 1571, är det agrarhistoriska källäget ovanligt bra genom Älvsborgs första lösens omfattande boskapsregistrering. Här har Hans Forssell redan för snart 150 år sedan sammanställt en statistik. Åren runt 1570 var emellertid mycket onormala, 1570 det sista året under ett för delar av landet förödande krig som börjat 1563, 1571 ett efterkrigsår där krigsskador ännu kvarstod. Flera tolkningsproblem finns också kring hur den av kriget förorsakade omfattande ödeläggelsen skall tolkas i produktionstermer.

Jag har mot bakgrund av det föregående nöjt mig med att låta 1570 representeras av Forssells statistik med några smärre justeringar. Möjligen underskattar den åkerproduktionen. Istället har jag koncentrerat mig på att söka ”samköra” olikartade material från flera olika tidpunkter för att skapa en statistik som förhoppningsvis avspeglar ett genomsnittligt fredstida år, ”normalår”, närmast före eller några år efter kriget. Normalårsberäkningar möjliggör jämförelser med normalårsberäkningar som också gjorts kring de övriga mätåren 1630-1810.

Till skillnad från vad som var fallet i Forssells projekt har här mycket arbete lagts på att beräkna åkerns omfattning. För Sverige inom dåtida gränser har utsädesberäkningarna oftast grundats på uppgifter från 1550-talet, skördekalculerna på vad Hans Forssell såg som ett normalår, i regel 1558, och boskapshållet antagits nära motsvara det som taxerades till Älvsborgs lösen 1571, ett år då direkta krigshandlingar i landet i regel låg 2-3 år tillbaka i tiden (samtideigt som boskapshållet var på kort sikt relativt stabilt jämfört med skördarna). För Skåneland baseras utsädet på uppgifter från 1538 och 1569, skörden på vad prästerna 1569 såg som ett genomsnittligt tionde och boskapshållet på kronans inkomst från en boskapskatt 1566 (stora delar av Skåne var förskonade från direkta krigshandlingar). Statistiken för övriga sedermera av Sverige annekterade danska och norska landskap har fått tas fram på varierande sätt som visas i de landskapsvisa anmärkningarna längre fram.

Citerad källtext är inkonsekvent återgiven, än diplomatariskt, än i av mig moderniserad form.

Observera!

Denna statistik skall betraktas som ett nytt källmaterial som måste bedömas kritiskt. Det mesta utgångsmaterialet är av kameral eller fiskal natur. Sådana uppgifter tenderar att vara i underkant p.g.a. skattesmitning, olika befrielser, tidsmässig eftersläpning m.m. Särskilt missvisningen p.g.a. befrielser har jag på olika sätt sökt eliminera, men en svårbedömd osäkerhet kvarstår. Till denna bidrar de beräknings- och urvalsmetoder som använts. Fel kan här, trots korrigeringsförsök, föreligga för områden där administrativa gränser ändrats eller

där skillnader funnits mellan civil och kyrklig socken. Så har häradsgrensöverskridande s.k. skatar i civila socknar förts till det härad huvuddelen av deras kyrkliga socken låg.

Källmaterialet är spritt på många arkivbildare i Göteborg, Köpenhamn, Lund, Oslo och Stockholm. I en del fall kan säkert lämpligare material ha förbisetts. Vissa fel har säkert insmugit sig vid excerpering och inmatning. De mikrofilmer från länsbiblioteken som oftast använts - riksarkivets numera delvis skannade material på Internet har bara marginellt kunnat användas - har ibland varit slitna eller av andra skäl svårlästa. Ibland har sidor i originalkällan missats vid filmningen, ibland dubbelfilmats. I förra fallet har, när förhållandet observerats, komplettering gjorts mot original i arkiven, i senare fallet har naturligtvis bara en av filmrutorna tagits med.

Om någon läsare fäster stor vikt vid en enstaka sockenuppgift rekommenderas, för att minska osäkerheten, egna beräkningar i de typer av källmaterial som åberopas i undersökningen. Förhoppningsvis är statistiken dock säkrare för litet större områden, för regionala jämförelser o.s.v.

I det följande presenteras de använda källmaterialen, deras tolkningsproblem och de metoder som använts för att förvandla källornas ofta bristfälliga sifferuppgifter till mer meningsfull statistik.

SVERIGE NORMALA FREDSÅR RUNT SJUÅRSKRIGET

Följande tablåer visar resultatet av kalkyler gjorda inom föreliggande projekt och avser Sverige inom nutida gränser. De första visar värden för åkerbruk för normala fredsår i nära anslutning till kriget 1563-1570, de följande läget strax efter krigets slut. Boskapsstatistiken avser för det dåtida Sverige 1571, ett år då fredsförhållanden i hög grad återinträtt. För Skåne bygger boskapsstatistiken får en boskapskatt som utgick under kriget, 1566, och för övriga då dansk-norska områden andra källor som redovisas längre fram i det följande. Siffrorna bygger på tusentals uppgifter i olika källmaterial, men är naturligtvis att betrakta som mycket ungefärliga. Material och metoder beskrivs i det följande varefter siffrorna bryts ner på landskapsnivå. Grundmaterialet på socken-, härads- och länsnivå (med olika härads- och länsindelningar) föreligger i en databas hos Svensk Nationell Datatjänst (SND).

		"Gammelsverige"	Sverige (nutida gränser)
Folkmängd		444 455	639 200
Antal hushåll		84 320	121 118
Total åkerareal		615 427	839 555
Besådd del av åkerarealen		393 412	567 769
Utsäde (stråsäd)	Vete	3 352	3 375
	Råg	104 009	150 145
	Korn	276 638	378 621
	Blandsäd	411	437
	Havre	9 002	35 191
	I ren säd	393 412	567 769
Beräknad skörd 1570 (stråsäd)	Vete	11 355	11 505
	Råg	357 034	505 184
	Korn	949 621	1 273 921
	Blandsäd	1 412	1 470
	Havre	30 902	118 405
	I ren säd	1 350 474	1 910 335
Netto spannmålsimport/-export c.1570	I ren säd		?

Anmärkningar: All spannmål är omräknad till strukna tunnor om 146,6 liter. I korn ingår eventuellt redovisad malt. Med "ren säd", ibland kallat rågvärde, menas all stråsäd omräknad till rågvärde (se huvudtexten s. 34). Importnettot av spannmål för den aktuella perioden är ännu i huvudsak okänt, men har i tabellen provisoriskt satts = 0. På grund av avkortningar m.m. vid beräkningarna är de sädeslagsvisa skördesiffrorna i tabellen någon knapp % högre än den beräknade normalskörden i ren säd. Från uppgifter om ärtor och bönor har bortsetts.

Boskap		"Gammelsverige"	Sverige (nutida gränser)
	Vuxna hästdjur	118 009	
	Föl*	8 143	
	Oxar och tjurar	60 898	
	Stutar	Ingår bland 4 à 3 års ungnöt	
	Kor	343 246	
	Kvigor	Ingår bland 4 à 3 års ungnöt	
	Ungnöt 4 à 3 års	81 714	
	Ungnöt 2 à 1 års	136 889	
	Ungnöt 1år *	71 129	
	Kalvar < 1 år *	81 637	
	Får	409 826	
	Lamm < 1 år *	84 834	
	Getter	134 238	
	Killingar < 1 år *	33 694	
	Svin	210 770	
	Grisar < 1 år *	58 173	
	Nötkreatursenheter A	795 320	1 312 745
	Nötkreatursenheter B	886 782	1 463 711

Anmärkning: "Nötkreatursenheter A" har beräknats direkt på Forssells summor, "Nötkretusenheter B" inbegriper ett tillägg på 11,5 % för sannolikt otaxerade under taxeringsåret födda djur g. Tillägget grundas på hans forskning kring det tidiga 1600-talets boskapskatter, i många avseende lika ÄL1571. Dessa tillägg har i tabellen markerats med *.

Källor: se avsnitten A och B under "Boskapen".

I tabellen används begreppet "nötkreatursenheter", Ne. Det används för bl.a. jämförelser av boskapshållet generellt mellan olika områden och tider. Enheter, ofta förkortade till Ne, innebär att olika djurslag räknas om till ett enda mått, "kovärde". Den skala som brukar användas för det förindustriella jordbrukets tid är följande: 1 häst = 1,5 Ne, 1 unghäst = 0,75 Ne, 1 nötkreatur = 1 Ne, 1 ungnöt = 0,5 Ne, 1 får = 0,1 Ne, 1 get = 1/12 Ne, 1 svin = 0,25 Ne.¹ Skalan användes ursprungligen i 1800-talets jordbruksstatistik. Med tanke på avelsförbättringar är dessa normer inte utan vidare tillämpliga för alla tider: korna blev t.ex. påtagligt större och deras mjölkproduktion flerfaldigades under 1800-talets gång. Trots denna invändning har jag, i likhet med vad som varit vanligt bland kulturgeografer och ekonomhistoriker som behandlat tidigmodern tid, för jämförelsens skull, använt dessa normer.²

David Hannerberg föreslog i samband med en liknande boskapskatt 1620-1641 att tillägg borde göras för djur under ett års ålder och för att bönderna för att komma billigare undan vid taxeringen "föryngrat" en del av ungnöten. Dessa tillägg har accepterats och förts in även i vår statistik från längderna till Älvsborgs första lösen 1571 U(ÄL1571), i tabellen ovan är de markerade med *. Etersom de hannerbergska tilläggen är osäkra har jag i den föregående tabellen gjort två alternativa beräkningar, en utan (A) och en med (B) tillägget.³

¹ Hannerberg 1971, s. 97.

² Lindegren 1980, ger s. 88 not 22 en bakgrund till Ne-begreppet och diskuterar dess innebörd. Samtidigt ger han en alternativ skala byggd på djurens skattevärdering i BoU: Hästar 2, ston 1, u. ston 0,5, fålar, 0,5, oxar 2, stutar 1, tjurar 1,5, kor 1, kvigor 0,5, bockar 3/8, risbitare 3/16, getter 3/6, unga getter 1/8, får 3/16, unga får 1/8, svin 1/4 och unga svin 1/8 Ne.

³ Hannerbergs tillägg motsvarade 11,5 % av antalet Ne. Se huvudtexten Källor och metoder, A avsnittet om boskapen.

Antalet djur av olika slag för tabellens ”Sverige inom nutida gränser” har beräknats på följande sätt:

- 1) För ”Gammelsverige” från taxeringslängderna för Älvsborgs första lösen 1571 (i det följande ofta ÄL1571).
- 2) För de f.d. danska och norska områdena, där uppgifter om djurslag saknas, har först en uppskattning gjorts av antalet nötkreatursenheter beräknad från en samtida boskapskatt.
- 3) Slutligen har 1 och 2 lagts samman.

Man bör observera att skördarna avser fredstida förhållanden, medan boskapshållet är hämtat från en mer eller mindre efterkrigssituation. I vilken mån boskapsstocken kan ha avvikit från normala förhållanden, särskilt för områden där direkta krigshandlingar ägt rum, diskuteras nedan s. 28.

Resultaten ovan kan jämföras med tidigare statistiska kalkyler. Olof Arrhenius uppskattade åkerarealen i det dåvarande Sverige omkring 1560 till drygt 472 000 hektar, d.v.s. knappt 945 000 tunnland (se bilaga 1 i det följande). Skillnaden mot tabellens siffror är påfallande stor och Arrhenius siffror har med rätta kritiserats.⁴

Kaloriberäkningar

Inom den agrarhistoriska forskningen har man ibland sökt beräkna den energimängd som människorna kunde tillgodogöra sig från åkerbruk och boskapskötsel. Detta är naturligtvis inte hela deras konsumtion eftersom grönsaker, bär, vilt, fisk m.m. inte ingår i kalkylerna. Det kan ändå ha sitt intresse att göra några beräkningar från ovanstående data. På grund av det sämre källäget för de vid den aktuella tiden danska och norska delarna av Sverige ingår inte dessa i beräkningen:

Kaloriproduktion med tillägg för de minsta djuren enligt Hannerbergs förslag

Cirka 957 000 tunnor spannmål i ren säd, * 330 000 kcal	315 830 460 000
Slaktuttag från 886 782 Ne * 17,43 kg. * 2 400 kcal	37 095 864 624
Komjolk av 343 246 kor * 550 liter * 500 kcal	94 392 650 000
Fårmjolk av 409 826 får * 55 liter * 500 kcal	11 270 215 000
Getmjolk av 134 238 getter * 55 liter * 500 kcal	3 691 545 000
Totalt	462 280 734 624

Anmärkning: Spannmål = skörd – utsäde enligt den första tabellen ovan. Kalorier per tunna ren säd enligt Gadd 1983, s. 135, animalieproduktionen enligt bilaga 11 i projektrapporten för 1630. Från ett mindre antal baggar och bockar bland får och getter har jag bortsett.

Om vi låter min folkmängdsiffra ovan, för 1571, naturligtvis mycket osäkert, avspeglar också situationen under fredsår, särskilt något decennium före Sjuårskriget, innebär kalkylen att det svenska jordbruket gett 2 850 kalorier per capita och dag eller per normalkonsument 3 562. Folkmängdsantagandet realism är svårt att avgöra – kriget mot Ryssland 1554-1557 och Nordiska Sjuårskriget 1563-1570 har naturligtvis inneburit betydande dödlighet bland den manliga befolkningen. Samma gäller den relativt svåra pestepidemi som 1565-1566, mitt under kriget, drabbade landet. Folkmängden, säg ”normalåret” 1558, kan mycket väl ha varit större än den för 1571 som vi här räknat med. Om man t.ex. räknar med en 10 % högre folkmängd sjunker kaloritalen till 2 590 respektive 3 240.

⁴ Hannerberg 1971, s. 38 f.

En motsvarande beräkning kan också göras utan illägg för de minsta djuren:

Kaloriproduktion utan tillägg för de minsta djuren enligt Hannerbergs förslag

Cirka 957 000 tunnor spannmål i ren säd, * 330 000 kcal	315 830 460 000
Slaktuttag från 795 320 Ne * 17,43 kg. * 2 400 kcal	33 269 826 240
Komjolk av 342 246 kor * 550 liter * 500 kcal	94 392 650 000
Fårmjolk av 409 826 får * 55 liter * 500 kcal	11 270 215 000
Getmjolk av 134 238 getter * 55 liter * 500 kcal	3 691 545 000
Totalt	458 454 696 240

Anmärkning: Se föregående tabell.

Det sista alternativet skulle innebära 2 826 kcal per capita, 3 533 kcal per normalkonsument. Skillnaden mellan alternativen är negligierbar. Är siffrorna realistiska? De bygger bl.a. på en omstridd folkmängdsiffra (för 1571). Om de stämmer antyder de en jämfört med 1600-talet relativt god livsmedelstandard i energihänseende. För 1700-talet har man räknat med att en kroppsarbetande vuxen person krävde minst 3 000 kalorier per dag.⁵ Jämfört med detta är siffrorna ovan höga, än mer så jämfört med de beräkningar som gjordes i projektets rapport för normalår runt 1630 – 2 300 respektive 2 900 kcal (*Sverige 1630. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*).

Tyvär är ”Gammelsveriges” utrikes spannmålshandel bara sporadiskt känd för åren runt kriget. Inom forskningen har man ansett att nettoutrikeshandeln med spannmål var obetydlig. Åren före kriget 1563-1570 exporterades mindre kvantiteter, men exporten var sjunkande på lång sikt under 1500-talet. 1541, 1546, 1563, 1574 och 1591 utfärdades t.o.m. exportförbud.⁶ Export var ”ganska sällsynt” under 1500-talet. Eli Heckscher nämner export 1559, 1576 och 1590, men också import 1576 och 1590. Men uppgifterna täcker bara några få städer.⁷ En liten spannmålsimport är belagd också 1549, 1550.⁸ Skåne var av en del tulluppgifter att döma normalt en nettoexportör av spannmål. En stor osäkerhetsfaktor är då gränshandeln mot Skåneland, ytterst svårkontrollerad för myndigheterna. Många uppgifter finns om utförelse av oxar och smör från Småland till Blekinge och Skåne under 1500-talet, men bara få uppgifter om vad som fördes tillbaka (förutom salt). I avsnittet om Halland längre fram citeras påståendet under Sjuårskriget om att hela Hallands spannmålshandel gick till Sverige.

En viktig exportprodukt för ”Gammelsverige” under 1500-talet var smör. Runt 1560 uppgick den i medeltal till 78 782 lispund, enligt Hans Forssell motsvarande 16 000 centner.⁹ En centner var 42,5 kilo, vilket innebär att 680 000 kilo smör exporterats årligen före kriget. Mats Morell räknar med att ett kilo dåtida smör, beräkningen är osäker, kan ha innehållit 5 100 kcal. Sammanlagt har alltså 3 468 000 000 kcal exporterats. Räknat per invånare och dag blir det 21 kcal, per normalkonsument 27. Dessa avbräck har inte påverkat konsumtionsutrymmet i någon väsentlig grad.

⁵ Gadd 1983, s. 141. Antalet normalkonsumenter har beräknats enligt Hannerberg 1971, s. 93 (80 % av totala folkmängden).

⁶ Åmark 1915 s. 7. Han baserar uppgifterna på tidens riksregistratur.

⁷ Heckscher 1:1, bilaga 5,

⁸ Forssell 1884, s. 40. Se mer i Forssell 1869, 1872a.

⁹ Forssell 1884, s. 39.

SVERIGE 1570?

1570 var krigets sista år. Skördeberäkningar för just detta år blir mycket osäkra. Runt om i landet hade krigets hårda skattetryck eller direkta krigshandlingar lett till ödesmål för många gårdar. Ödesmålen kunde vara ”demografiska” eller ”kamerala” och det går ofta inte att avgöra vilket. De demografiska innebär att gården låg obrukad och dess folk flyttat bort, de kamerala att gården kan ha varit både bebodd och i bruk, men oförmögen att betala skatt och tionde. Därmed finns stor risk för att skördeberäkningar från tiondet runt 1570 blir alltför låga.

Nedanstående tablåer visar Hans Forssells beräkningar i hans magnum opus ”Sverige 1571”. Forssell gjorde skördeberäkningar för 1571 från tiondeuppgifter för skördeåret 1571, men i brist på källor för en del områden från 1570, 1572 och 1573. Jag har något justerat hans skördesiffror för andra tunnmått samt gjort ett tioprocentigt tillägg för sannolika underskattningar i samband med uppmätningarna av det tionde som han använt för sin skördeberäkning (se avsnittet ”Källor och metoder” i det följande). Boskapsuppgifterna skiljer sig något från dem i föregående tabell p.g.a. delvis avvikande tillägg för otaxerad boskap och skattningar för uppgiftslösa områden.

Följande beräkningar av Forssell avser att beskriva situationen 1571. Kanske ger de en uppfattning också om hur året 1570 kan ha artat sig.

		”Gammelsverige”
Folkmängd		427 400 – 531 400
Antal hushåll		83 900
Total åkerareal		?
Besådd del av åkerarealen		?
Utsäde (stråsäd)	Vete	
	Råg	
	Korn	
	Blandsäd	
	Havre	
	I ren säd	
Beräknad skörd 1570 (stråsäd)	Vete	
	Råg	
	Korn	
	Blandsäd	
	Havre	
	I ren säd	756 108
Netto spannmålsimport/-export 1570	I ren säd	0

Anmärkning: All spannmål är omräknat till strukna tunnor om 146,6 liter. Importnettot av spannmål för den aktuella perioden är ännu i huvudsak okänt, men har i tabellen provisoriskt satts = 0. På grund av avkortningar m.m. vid beräkningarna är de säddesslagsvisa skördesiffrorna i tabellen någon knapp % högre än den beräknade normalskörden i ren säd. Från uppgifter om ärtor och bönor har bortsetts.

Källa: Forssell 1872-1883, s. 348 f.

Boskap		”Gammelsverige”
	Vuxna hästdjur	111 100
	Unga hästdjur	
	Oxar	60 900
	Kor	338 500
	Ungnöt 4 à 3 års	77 800
	Ungnöt 2 à 1 års	138 200
	Får	403 700
	Getter	130 400
	Gamla svin	206 300
	Nötkreatursenheter A	742 312
	Nötkreatursenheter B	827 678

Anmärkning: Forsells statistik skiljer på ungnöt 4 à 3 års och 2 à 1 års. Jag har tolkat de förra som stutar eller kvigor, de senare som kalvar. ”Nötkreatursenheter A” har beräknats direkt på Forsells summor, ”Nötkreatursenheter B” inbegriper ett tillägg på 11,5 % föreslaget av David Hannerberg för det tidiga 1600-talets boskapsskatter.

Källa: Forssell 1872-1883, s. 348, med kompletteringar för längder som Forssell missat, Myrdal 1991 s. 68. Hannerberg 1948, s 100 ff, se också under avsnittet ”Källor och metodu

Kaloriberäkningar

Det är här lämpligt med flera alternativa beräkningar. Dels med och utan tillägg för de unga djuren, men också för de två ytterligheterna för folkmängden som Forssell föreslog. Forssell gjorde inga utsädesberäkningar, varför jag i det följande antar att det kan beräknas från ett antaget korntal på tre. Naturligtvis bidrar förfarandet till att göra kalkylerna ytterst osäkra, men alternativet är att inte göra några kalkyler alls.

Kaloriproduktion med tillägg för de minsta djuren enligt Hannerbergs förslag

Cirka 504 072 tunnor spannmål i ren säd, * 330 000 kcal	166 343 760 000
Slaktuttag från 827 678 Ne * 17,43 kg. * 2 400 kcal	34 623 426 096
Komjolk av 338 500 kor * 550 liter * 500 kcal	93 087 500 000
Fårmjolk av 403 700 får * 55 liter * 500 kcal	11 101 750 000
Getmjolk av 130 400 getter * 55 liter * 500 kcal	3 586 000 000
Totalt	308 742 436 096

Anmärkning: Spannmål = skörd – utsäde enligt den första tabellen ovan. Kalorier per tunna ren säd enligt Gadd 1983, s. 135, animalieproduktionen enligt bilaga 11 i projektrapporten för 1630. Från ett mindre antal baggar och bockar bland får och getter har jag bortsett.

Kaloriproduktion, utan tillägg för de minsta djuren enligt Hannerbergs förslag

Cirka 504 072 tunnor spannmål i ren säd, * 330 000 kcal	166 343 760 000
Slaktuttag från 795 300 Ne * 17,43 kg. * 2 400 kcal	31 052 395 584
Komjolk av 338 500 kor * 550 liter * 500 kcal	93 087 500 000
Fårmjolk av 403 700 får * 55 liter * 500 kcal	11 101 750 000
Getmjolk av 130 400 getter * 55 liter * 500 kcal	3 586 000 000
Totalt	305 171 405 584

Beroende på Forssells olika folkmängdsuppskattningar och om de hannerbergiska tilläggen görs fås följande intervall för befolkningens beräknade kaloriutrymme:

	Antagen folkmängd 427 400	Antagen folkmängd 531400
Per capita med Hannerbergs tillägg	1 979	1 592
Per capita utan Hannerbergs tillägg	1 956	1 573
Per normalkonsument med Hannerbergs tillägg	2 474	1 990
Per normalkonsument utan Hannerbergs tillägg	2 445	1 967

Räknat per capita innebär föregående osäkra kalkyl att det svenska jordbruket 1571 gav mellan 1 592 och 1 979 kcal per invånare och dag, eller räknat per normalkonsument mellan 1 967 och 2 474 kcal. Skillnaden mellan de nyss antagna normala förhållandena och motsvarande vid krigsslutet var alltså betydande. Kanske kunde en normalkonsument undere normalår komma upp i drygt 3 000 kalorier per dag, vid krigets slut hade energiutrymmet gått ned med mellan 1/3 och 1/6. Någon lättnad har sannolikt inte kunnat ske vida import av spannmål, kriget bör i hög grad ha hindrat sådan genom bl.a. blockader och kaperier.¹⁰ Bara vid en antagen folkmängd på 427 400 personer uppnås ens samma relativt låga kalornivåer 1571 som kring 1630.

---

¹⁰ Forssell 1884, s. 39.

Statistikens variabler

RSV-kod

Landskap

"Emigrationslän"

"Standardhärad"

"Emigrationshärad"

Socken

Antal hushåll c. 1570

Folkmängd c. 1570

Totalt gårdetal (högsta från jordebok eller decimanter enligt tiondelängd cirka 1570)1

Teoretiskt besädd åker (tunnor om 146,6 liter)

Sannolikt besädd åker (tunnor om 146,6 liter)

Total åker (tunnor om 146,6 liter eller motsvarande tunnland)

Odlingssystem (teoretiskt besädd åker som andel av total åker)

Källor för utsädesuppgifterna

Normalskörd fredsår strax före 1563 och efter 1576 i tunnor ren säd

Skördeår för normaltiondets fördelning på grödor

Vetets andel av normalskörden i % av ren säd

Rågens andel av normalskörden i % av ren säd

Kornets andel av normalskörden i % av ren säd

Blandsädens andel av normalskörden i % av ren säd

Havrens andel av normalskörden i % av ren säd

Ärtionde: 1 = förekommer, 0 = förekommer inte

Skördeår för tiondets fördelning 1571 på grödor

Vetets andel 1571 i % av ren säd

Rågens andel 1571 i % av ren säd

Kornets andel 1571 i % av ren säd

Blandsädens andel 1571 i % av ren säd

Havrens andel 1571 i % av ren säd

Ärtionde: 1 = förekommer, 0 = förekommer inte

Beräknat antal hölass

Hästar

Föl

Oxar

Kor

Ungnöt 3-4 år

Ungnöt 1-2 år

Ungnöt 1 år

Kalvar < 1 år

Får

Lamm < 1 år

Getter

Killingar < 1 år

Svin

Grisar < 1 år

Nötkreatursenheter (Ne) utan Hannerbergjustering

Nötkreatursenheter (Ne) med Hannerbergjustering

PROJEKTET

Flera statistiska och kartografiska översikter av jordbruket under denna period har publicerats genom åren. Mest kända är Hans Forssells statistiska arbeten *Sverige 1571. Försök till en administrativ-statistisk beskrifning öfver det egentliga Sverige, utan Finland och Estland* (1872-1883) och *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet* (1884). Janken Myrdal och Johan Söderberg har i *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige* (1991) gått vidare med Forssells källor men också tagit fram andra. Den stora behållningen av Forssells först nämnda arbete är en sockenvis summering av all boskap som redovisas i Älvsborgs lösens längder 1571 (Älvsborgs lösen 1571 kommer både som skatt och källmaterial i det följande ofta att kallas ÄL1571). Hans undersökning har dock en uppenbart svag punkt: åkerproduktionen. Den begränsas till en skördestatistik baserad på tiondelängderna - ett vanskligt företag. Dessutom för ett, för andra hälften av 1500-talet otypiskt, år direkt efter kriget. Forssell tog inte fram någon statistik över åkerarealer och utsäde. Ett försök att komma åt dessa gjordes av Olof Arrhenius försökte i *Sveriges åkerareal vid mitten av 1500-talet* (1947) genom att extrapolera bakåt från lantmäterikartor från 1600- och 1700-talen beräkna och kartera Sveriges åkerareal omkring 1560.¹¹

I föreliggande projekt återger jag och kompletterar Forssells boskapsstatistik samt bygger ut den för de då dansk-norska landskapen Skåne, Blekinge, Halland, Gotland, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen. Dessutom försöker jag komma åt särskilt åkern och utsädet, där jag menar att Arrhenius inte löste problemen. En stor roll för mina åkerkalkyler spelar s.k. jordeböcker med ägobeskrivningar och vissa udda tiondelängder med utsädesuppgifter. Tiondelängderna används för uppskattningar av ”tiondeskörden” (med alla reservationer) samt för att avspegla skördarnas fördelning på olika grödor. De använda källorna diskuteras efter hand i det följande. Själva statistiken har sammanställts i en digital databas tillgänglig för forskare via Svensk Nationell Datatjänst (www.snd.gu.se).

Projektet har också gjort liknande beräkningar för vart sextionde år efter cirka 1570 – 1630, 1690, 1750 och 1810.¹² Projektrapporterna för dessa år citeras i det följande som ”projektrapporten för 1630”, o.s.v.

För en enhetlig periodlängd var avsikten att som första år fånga läget 1570. Detta eftersträvade år är dock på flera sätt särskilt problematiskt ur statistisk synpunkt. Dels är det glest mellan källorna, dels finns tolkningsproblem kring ödebegreppet i materialet, dels är det det sista året i kriget 1563-1570. Statistiken har därför istället huvudsakligen inriktats på att beskriva jordbruket för ett normalt fredsår före eller efter kriget. Så är utsädet ofta skattat från ett förkrigsår liksom skördarna från ett genomsnittligt fredstida genomsnittså. Boskapsuppgifterna är dock hämtade från runt 1570.

Ursprungligen var syftet att med hjälp av ägobeskrivningarna i statistiken också beskriva skogs- och betesresurser. Tyvärr visade sig materialet heterogent och saknades för stora områden. Att använda det skulle också kräva ett stort arbete som inte kunnat utföras inom projektet. I projektrapporten för 1690 har ett mer heltäckande material statistikförts.

Det finns goda skäl att diskutera källmaterial och metoder för ”Gammelsverige”, d.v.s. Sverige inom gränserna före 1645, och de f.d. danska och norska landskapen var för sig.

---

¹¹ Arrhenius 1947; kritik i Hannerberg 1971, s. 38 f. Se även bilaga 1.

¹² Palm 2012a, 2012b; Linde 2012; 1810 under publicering.

KÄLLOR OCH METODER

A. ”Gammelsverige”

Administrativa indelningar

Vid all forskning som denna utgör förändringar av de administrativa gränserna eller deras oregelbundenheter betydande problem vid jämförelser över tiden. Läns-, härads- och sockengränser har ändrats, två parallella sockenindelningar fanns – kyrklig och civil (jordebokssocken) som inte alltid överensstämde. Men problem finns också på socken- och häradsnivåer i form av skatar, fjärdingar m.m. Skatteförvaltningens 1989 utgivna *Sveriges församlingar genom tiderna* ger här lättillgängliga uppgifter om sockenindelningens förändringar från medeltid till nutid.

Statistiken har grupperats efter den sockenindelning som använts i författarens folkmängdsstatistik, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571-1997*, som i huvudsak avspeglar indelningarna vid 1700-talets mitt.¹³ Källmaterialet för tiden runt 1570 kan dock inte alltid utan vidare passas in i 1700-talsindelningen. Där socknar med tiden slagits samman löses problemet genom en enkel addition, men där en femtonhundratalssocken före 1700-talets mitt delats i en eller flera mindre enheter blir problemet större. I senare fallet kan en fördelning av de skattskyldiga bara ske genom extremt arbetskrävande undersökningar på gårdsnivå, något som varit arbetsekonomiskt otänkbart i föreliggande arbete. Här har mer schablonmässiga fördelningar gjorts. För Västerbotten har hänsyn tagits till landavträdelserna efter 1809 års krig.

Gårdetalet

Vid statistikkonstruktionen har det s.k. gårdetalet använts i en rad sammanhang – som bas för kompletteringar för tionde- eller boskapsskattefria gårdar, för fördelning på socknar där endast härads- eller pastoratsuppgifter förelegat m.m. Gårdetal kan med betydande säkerhet beräknas socken för socken runt 1570. Gårdetalet kan definieras som summan av gårdar, torp, nybyggen och andra motsvarande enheter som förekommer i tidens jordeböcker.¹⁴ Man talar om ”jordeboksgårdar”. Ibland används något förvirrande synonymt begreppen ”jordebokshemman”, bara ”hemman”, jordeboksmantal eller t.o.m. ”bonde”. Tidens ”mantal” får inte sammanblandas med de senare s.k. mantalslängdernas mantal, där det anger antalet taxerade *personer*. Begreppet mantal härrör i jordebokssammanhang från senmedeltiden då jordeböckerna faktiskt i hög grad avspeglade antalet män, bönder, på självständiga bruk. Kameralt slog begreppet mantal efterhand ut nomenklaturens alternativa ”gård” eller ”bonde” under slutet av Vasatiden. Jordeboksmantalet, eller hemmantalet, blev därmed en allt viktigare grund för skatteuttaget och togs till utgångspunkt för debitering av tillfälliga gårdar och för den snart permanentade s.k. mantalsräntan. Man talar då om ”gärdemantal”.¹⁵

Gårdetalet är ett mått på antalet jordeboksgårdar i ett område. Man talar om två slags gårdetal (eller mantal), det okvalificerade och det kvalificerade. Med det första menas att alla gårdar, oavsett storlek eller skatteförmåga, räknas lika: en hel och en halv gård ger gårdetalet 2. Med det kvalificerade gårdetalet vägs gårdarnas storlek eller skattekraft in: en hel och en halv gård ger därmed gårdetalet 1,5. Vanligast var på 1500-talet hela, halva,

---

¹³ Palm 2000.

¹⁴ Larsson 1972, s. 70. *Det medeltida Sverige (DMS)* är ibland något generösare när man räknar in kvarnar.

¹⁵ Thulin 1 och 2.

fjärdings- eller åttingsgårdar, de två senare kategorierna också kallade torp (ej att förblanda med småbebyggelserna med samma beteckning på 1700- och 1800-talen). Bakom graderingen låg mer eller mindre noggranna bedömningar av gårdarnas skatteförmåga.

Som hjälpvariabel för uppskattningen av de agrara resurserna i ett område vore naturligtvis det kvalificerade gårdetalet att föredra. Den omfattande undersökning som skulle krävas för att ta fram detta för 1500-talet har dock inte varit möjlig inom ramarna för föreliggande projekt. Här har jag nöjt mig med okvalificerade gårdetal.

Ett problem med gårdetalet är att eftersläpning kan förekomma i jordebokföringen av nybyggen, som brukade få ett antal ”frihetsår” vid anläggandet. Termen ”öde” vid en gård i en jordebok skall dessutom inte alltid tolkas bokstavligt. På 1500-talet kunde ”öde” betyda antingen ”ekonomiska problem” – svårighet att betala skatten på gården eller att gården var demografiskt öde, d.v.s. folket hade lämnat den. Det är svårt att i det enskilda fallet avgöra vad som avsetts. Lars-Olof Larsson konstaterar att vid ”1500-talets slut var antalet ödeavkortade gårdar obetydligt”.¹⁶ Undantaget var i samband med kriget 1563-1570 då antalet ödesmål, som bl.a. det s.k. Ödegårdsprojektet visat, steg kraftigt i vissa områden för att sedan åter snabbt sjunka.¹⁷ Detta bidrar till den nämnda svårigheten att göra bl.a. skördeberäkningar för just vårt mätår 1570.

Den verkliga bebyggelsen tenderade att motsvara eller något överskrida jordeböckernas registrerade gårdetal. Jag har dock för statistiken avstått från att, så som forskarna inom Ödegårdsprojektet gjorde, försöka komplettera gårdetalen för ännu ej bokförda nybyggen. Även när jag i flera sammanhang sökt komma åt ett normalår, oftast strax före men ibland efter kriget, har jag vid beräkningarna i regel använt Forssells sockenvisa gårdetal från 1571 eller anslutande år. Jordebokföringens kända eftersläpning och gårdetalets stagnation under kriget talar för rimligheten i förfarandet.

Där Forssell bara ger häradsuppgifter har jag hämtat gårdetal från andra källor och då i regel från före 1570. Här har tillgänglighet och arkivförluster fått avgöra vilka årgångar som utnyttjats. Talen är delvis publicerade i tryck.¹⁸ I några fall har jag i brist på jordeboksuppgifter uppskattat gårdetalen från antalet tiondegivare med tillägg för ickebetalande. För statistiken för normalår har även gårdar som blev ödebetecknade, särskilt under kriget, räknats in i gårdetalen.

Man kan notera att jordeboksgården snarast skall ses som en beskattningsenhet, rent av en liten by, ”bolby”, som ibland kunde rymma flera bondgårdar, men också husmanslägenheter. Man talar således om att en viss ”hemmansklyvning” förekom redan under 1500-talet

Det fanns också typer av jordbruk som normalt inte tas upp i kronans jordeböcker från tiden. Det gäller kronans slott, kungsgårdar, prästgårdarna samt en del av frälsets sätesgårdar. Här måste den som vill åstadkomma geografiskt jämförbar statistik på ena eller andra sättet göra tillägg för dessa gårdars resurser. Till hur detta gjorts för vår statistik återkommer jag längre fram.

Utänför gårdetalet faller s.k. övriga jordeboksenheter, ängar, beten, utjordar o.s.v. (se nedan).

Ägobeskrivningar

Från mitten av 1500-talet föreligger s.k. jordeböcker med ägobeskrivningar från många delar av landet. Deras information är ganska likformig och innehåller bl.a. uppgifter om

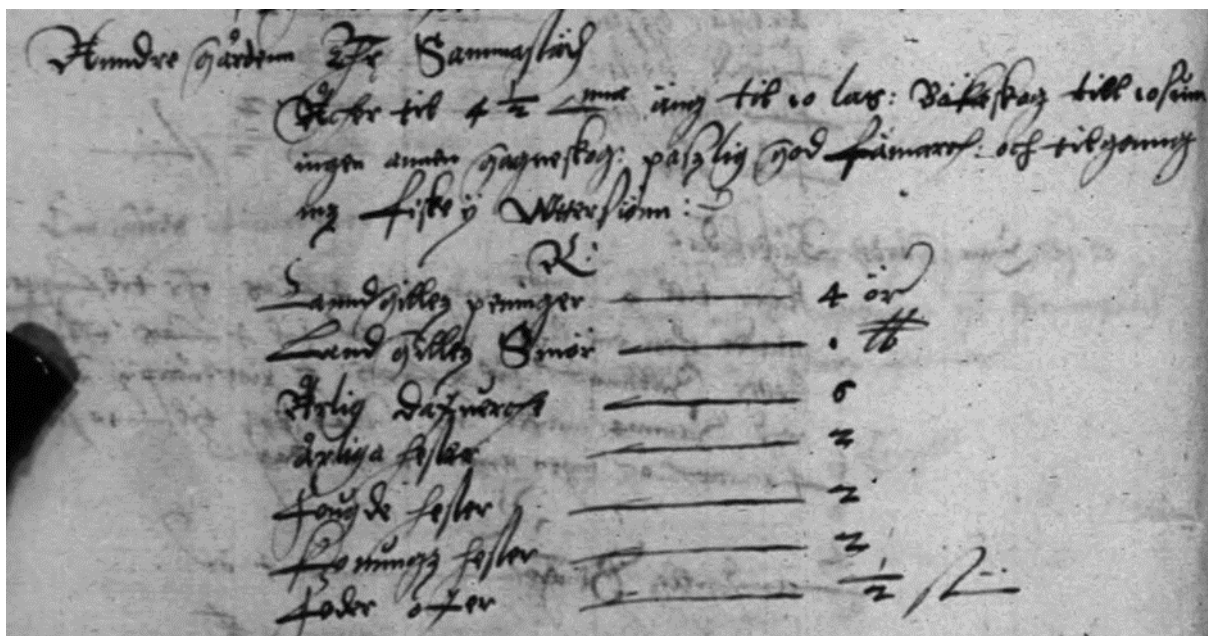
---

¹⁶ Larsson 1972, s. 110 f; 1983, s. 216.

¹⁷ Se Ödegårdsprojektets rapport *Desertion and Land Colonization*, s. 135 ff. samt Larsson 1972 passim.

¹⁸ Gårdetal kan ibland hämtas i tryckta sammanställningar, som Forssell 1872-1883 och 1884; *DMS*; Lundahl 1961; flera arbeten av L-O Larsson, samt från Ödegårdsprojektets olika publikationer (för hänvisningar se *Desertion and Land Colonization*).

jordnatur (d.v.s. om den beskrivna gården löd under kronan, frälseman eller annan jordägare), hur stort utsädet var (mätt i tunnor, tunnland, spann, spannland eller andra mått) och hur många ängslass hö som producerades. Dessutom beskrivs och bedöms, ibland, skogs- och betestillgångarna, jordmån och odlingsystem, liksom eventuella kvarnar och humlegårdar. Uppgifter om fiskemöjligheter förekommer. Fiskeplatserna nämns, liksom ofta vilka redskap man nyttjat. Fiskenotiserna ompänner så olika företeelser som en ålkista eller möjlighet till saltsjöfiske. Ett exempel på en jordeboksnotis med ägobeskrivning ges härintill. För föreliggande statistikkonstruktion har enbart åker- och ängsuppgifter excerperats.

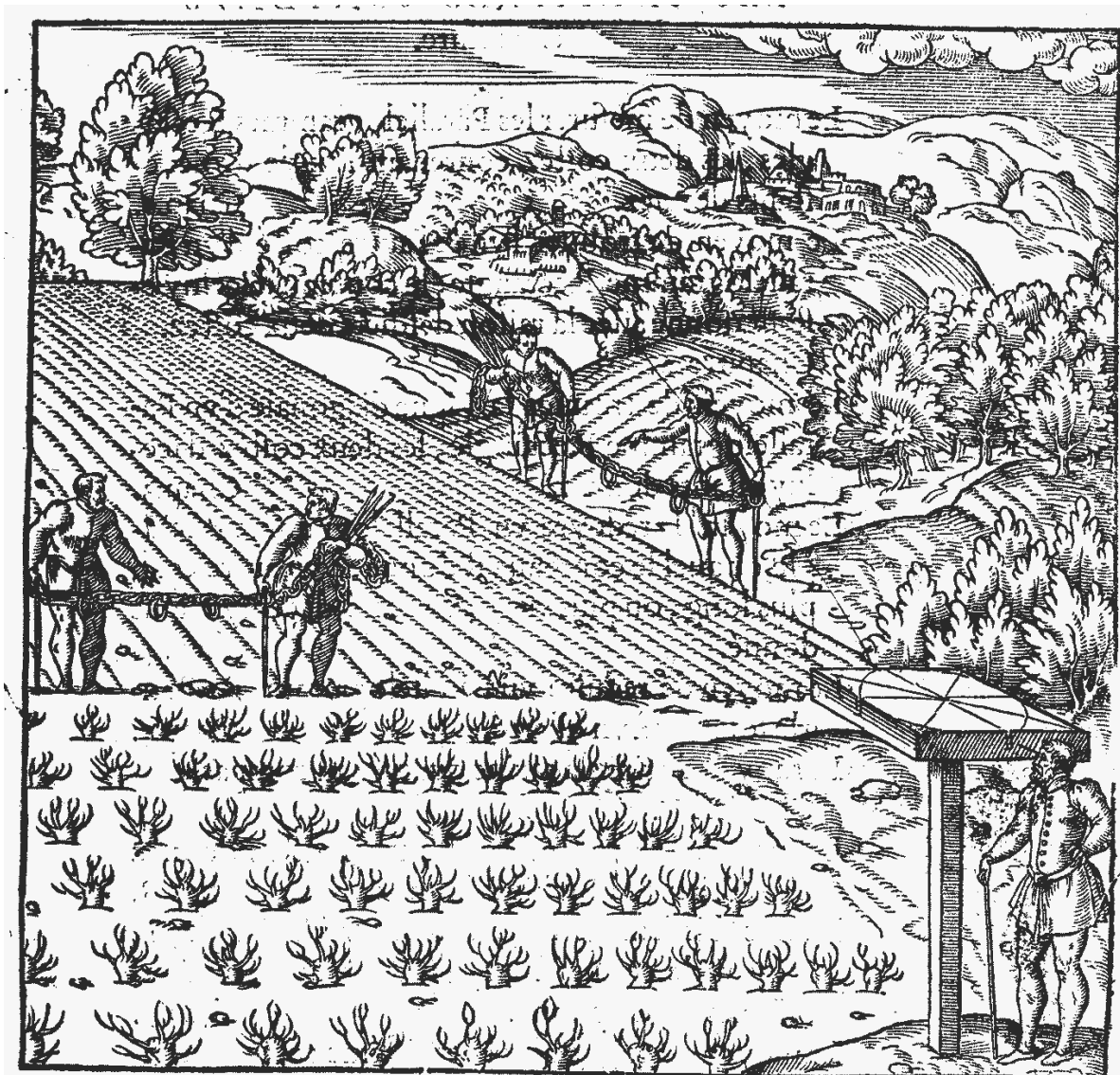
Jordeboksnotis med ägobeskrivning för andra gården i Hults by, Vissefjärda socken i Småland 1560. " ... Åker till 4 1/2 tunna, äng till 10 lass: Bökeskog till 10 svin, ingen annan gagneskog, passlig god fämark: och tillgång till fiske i Uttersjön." Därefter redovisas gårdens jordränta.

Källa: SmH 1560:30 C, pag. 15, RA.

I vårt sammanhang är det viktigt att utsätta detta material för en källkritisk granskning. Ligger regelrätta avmätningar bakom utsädessiffrorna, är arealer graderade, finns systematiska bortfall för vissa brukarkategorier och hur kan, i så fall, dessa suppleras vid statistiska uppskattningar för hela områden?

Några uppgifter om på vilket sätt ägobeskrivningarna tillkommit har jag inte påträffat. En professionell lantmäterimyndighet inrättades först 1628. Beskrivningar av denna typ har sannolikt haft utländska förebilder och blev vanligare vid godsbeskrivningar under senmedeltiden. Gabriel Thulin menade att de svenska kronan fick sin inspiration från de kyrkliga jordeböcker som Gustav Vasas regim kom över genom reduktionen.¹⁹ Den lantmäteriteknik som fanns utvecklad på 1500-talet var i princip densamma som skulle komma att användas också under de närmaste två-trehundra åren (jämför bilden nedan).

¹⁹ Thulin 1890, s. 17 f. Folke Dovring ansåg att metoderna varierat: ibland har verkliga mätningar gjorts, ibland beräkningar från avraden. I senare fallet har utsädet satts = avraden, ibland har det (i områden med det gamla marklandssystemet) satts som 1 spann per örtugland. Dovring 1947, s. 26 f.

1500-talslantmätare ur *Le pratique de Geometrie* av Jean de Merliers, Paris 1575.

Formliga lantmäteriuppmätningar av åker och äng var säkert dyra historier. Man kan därför med goda skäl anta att enklare metoder ligger bakom merparten av 1500-talets svenska uppgifter. För detta talar också att det rör sig om tusentals beskrivningar och att de förekommer både i kronans och privata jordeböcker och spritt över stora delar av landet. Sannolikt har de inte enbart tagits fram med hjälp av direkta uppmätningar, ”revningar” (av ordet rev eller rep som man mätte med), utan även genom uppskattningar och jämförelser på plats av någon fogde eller annan insatt person eller rent av muntliga uppgifter från bönderna själva. Ängen har kanske skattats genom besiktning och kontroll i lador- genom ”snörning” - och rimlighetsjämförelser utifrån gårdens boskapsinnehav o.s.v. Det finns dock anledning tro att uppgifterna är i hög grad realistiska. Jordägaren har haft starka motiv för noggranna undersökningar. Beskrivningarnas syfte har ju varit att ge ägaren möjlighet till kontroll av landboms produktion och gårdens hävd, samt att pressa ut så hög ränta som möjligt.

Vad innebar jordeböckernas spänn eller tunnor ”utsäde”? Janken Myrdal beskriver jordeböckernas utsäde som ”ett arealmått eller snarare ett mått på jordens värde”.²⁰ Vad hans exempel, från en skattläggningsmetod, ”undervisning”, för östgötska Aska härad, visar är

²⁰ Myrdal 1991, s. 277 not 31. Jämför Palm 1993, noten 17 på s. 197.

emellertid att *skatten* där utgick efter s.k. settingar. Dessa *beskattningsenheter* var areal- och utsädesmässigt olika. Där jorden var dålig gjordes settingen större än där jorden var bättre - dålig jord färre sättingar, bra jord fler settingar, d.v.s. mindre respektive mer ränta för bonden att betala. *Utsädet* mättes däremot i mått av, för vart område (se nedan) enhetlig, volym. Detta motsäger inte att ytbegreppen ett *spannland* eller *tunnland*, var den yta på vilken man normalt kunde så en spann respektive tunna utsäde.²¹ Ofta sammanföll antalet tunnor eller spann med antalet tunnland eller spannland, men inte alltid. Tunna och tunnland kunde, liksom spann och spannland, förvirrande nog, ibland användas synonymt. Först 1635 blev det officiella tunnlandet i lantmäterisammanhang uttryckligen enbart ett arealmått, opåverkat av jordkvalitet (gradering eller skillnader i sätthet).²² Till frågan om hur stor spannen eller tunnann var återkommer jag längre fram.

En annan fråga i sammanhanget är om ägobeskrivningarnas utsäden inkluderar trädan i området med trädesbruk. Oftast sägs ingenting om eventuell träda, men desto oftare ”där sås”, ”sås årligen” och liknande. Även i kända trädesområden finner man regelmässigt sådana beskrivningar. Från Torslunda på Öland, sannolikt ett trädesområde, talas t.ex. i en notis från 1538/1539 om en halvgård med 4 spannland åker och 6 lass hö ”årligen”.²³ En annan vanlig formulering är ”åker till X tunnor”. Helt säkert avses också här det årliga utsädet. För detta talar bl.a. ett par notiser från byn Bo i Mönsterås socken där vi har parallella uppgifter från två olika jordeböcker från 1550-talet. Där framgår att ”åker till X tunnor” var synonymt med ”där sås X tunnor”, vilket rent språkligt tyder på att antalet sådda utsädestunnor, inte en total åkerareal inkluderande eventuella trädor, avsetts.²⁴

När inget annat uttryckligen sägs har jag uppfattat utsädet som årligt. Att ange utsädet utan att uppge om eventuell träda ingår skulle ju göra uppgiften meningslös som kontrollverktyg för den personal som, ofta på långa geografiska avstånd, administrerade jordegendomarna, t.ex. revisorer i kungens kammare som önskade kontrollera avkastning, tionde- och ränteuppbörd för en viss gård. Ett viktigt syfte med utsädesuppgiften var tvivelsutan att kunna bedöma rimligheten i räntesättning och uppbörd från olika gårdar.

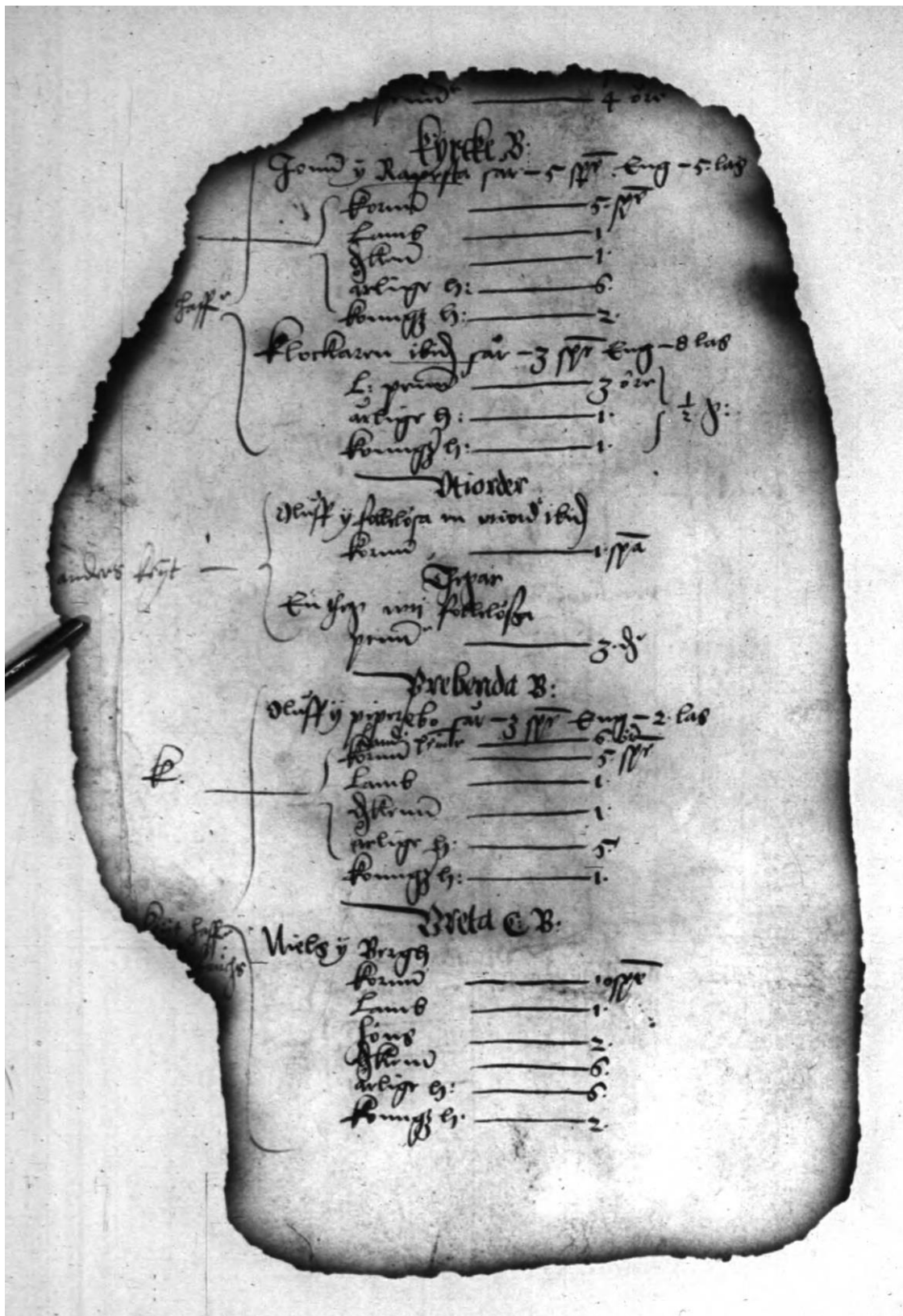
---

²¹ Falkman 1884, s. 268 ff.; Hannerberg 1946b, s. 6 f.; Hannerberg 1949, s. 115; Jonsson 1971, s. 21; Hannerberg 1971, s. 41 ff.

²² Helmfriid 1959, s. 225.

²³ DMS 4:3 s. 186, 198. En liknande från Resmo 1578

²⁴ FoR 10, 1:58, fol 57 r och AoE 12:1, RA. I ägobeskrivningar från andra trädesområden anges någon gång för en enstaka gård utsädet fördelat på åkern ena och andra året på 2-3 gårderna och med uppgiften att ett av dem trädde varje år. I samtliga sådana fall som jag observerat framgår att, sannolikt på grund av gårdens geografi, gårderna varit olika stora och utsädet därför måst växla mellan åren. Även här är det volymutsädet man varit ute efter. I statistiken har jag i dessa fall beräknat ett årligt medelutsäde. Exempel på detta finns bl.a. under Åkers härad i SöH 1585:1 samt i beskrivningarna från det skånska svaneholmsgodset, se avsnittet om Skåne längre fram.

Brandskador är vanliga bland landskapshandlingarna. Här ett exempel från en jordebok med ägobeskrivningar från Rappestad i Östergötland 1572.
 Källa: ÖgH 1572:12, RA.

Ägobeskrivningarna är ojämnt fördelade över landet. På en del håll är nästan alla gårdar beskrivna, på andra kanske bara ett fåtal för ett helt härad. För några häradar saknas beskrivningar helt, ibland gäller de bara en viss jordnatur. För många områden rör vi oss främst med kategorin kungens s.k. Arv och Eget (AoE). Det var gårdar som Gustav Vasa kapat åt sig genom arvsanspråk efter bl.a. Sten Sture d.ä., men också av före detta kyrkogods med oklar proveniens.²⁵ Beskrivningar förekommer också från flera stora frälsegods, t.ex. Karin Hansdotter Totts. Från många andra håll är bara skatte-, krono- och andra till kronan jordränteskyldiga gårdar beskrivna.

Hur påverkar det representativiteten om vi för ett område bara råkar ha uppgifter om en enda jordnatur? Fanns systematiska skillnader av någon betydelse mellan skatte-, krono-, AoE- och frälsehemman vid denna tid? Lars-Olof Larsson jämförde hur AoE-gårdarna och gårdar på de fyra vanligaste jordnaturerna mantalssatts i hela eller halva gårdar, tidens grova gradering av hemmanens ekonomiska bärkraft:

Mantal per jordeboksgård på olika jordnaturer i Sverige 1560

	Skatte	Krono	AoE	Frälse	Totalt
Gårdetal	33 432	16 366	5 227	15 814	70 839
Mantal	31 469	15 359	4 646	15 425	66 899
Mantal/gård	0,94	0,94	0,89	0,98	0,94

Källa: Larsson 1985, ss. 65, 72.

Enligt tabellen var AoE-gårdarna genomsnittligt något mindre, mätt i mantal, än genomsnittet för alla gårdar, frälsegårdarna något större. Skillnaderna är inte dramatiska och alla de jämförda jordnaturerna faller inom intervallet 0,89-0,98 mantal, en differens på cirka 10 %. För de tre största kategorierna är skillnaden bara 4 %. Skatte- och kronogårdarnas 0,94 motsvarar samtliga jordnaturer sammanslagna. Det skall dock framhållas att Larsson anbefalldes stor försiktighet när det gäller generaliseringar om den ena eller andra gruppens innehav av bättre och sämre gårdar utifrån gruppens mantalssättning. Annat än resurser kan ha påverkat, t.ex. institutionella förhållanden, styrkeförhållanden mellan åbor och räntetagare m.m.²⁶

Där ägobeskrivningarna täcker alla jordnaturer kan uppskattningar naturligtvis problemfritt göras med hjälp av totalundersökningar eller slumpmässiga urval. Vid de senare kan felmarginerna för de framkomna medeltalen bedömas på gängse statistiskt vis. För socknar där ägobeskrivningarna avser den klart dominerande jordnaturen i en socken bör de för denna jordnatures gårdar framkomna medeltalen ligga nära det allmänna medeltalet för alla gårdar i socknen även om felet då sannolikt blir större (och svårt att ge mått på) än i det nyss nämnda urvalsfallet. Men var går gränsen för dominerande? Vad betyder det att urvalen är mycket olika stora – ibland beskrivs hälften eller mer av gårdarna i en socken, ibland en tiondel eller mindre? Hur göra för de områden där våra uppgifter bara rör en mindre del av förekommande gårdstyper?

Hur hänsyn till graden av representativitet hos olika använda källmaterial tagits vid statistikkonstruktionen diskuteras område för område i de landskapsvisa anmärkningarna längre fram. I följande tabell anges frälsejordens andel av mantalet under början av 1800-talet för landskap med någon nämnvärd sådan. Fördelningen ger en grov bild även av de relativa skillnaderna längre tillbaks i tiden. Här återges bara landskapsandelarna, i bilaga 2 ges andelarna per ”standardhärad”:

²⁵ Larsson 1985, s. 66; Ulf Söderberg 1977.

²⁶ Larsson 1985, s. 70 f.

Frälsets andel av mantalen för Sverige utom Norrland 1825

Blekinge	0,11
Bohuslän	0,16
Dalarna	0,07
Dalsland	0,21
Halland	0,51
Närke	0,37
Skåne	0,46
Småland	0,42
Södermanland	0,60
Uppland	0,43
Västergötland	0,37
Västmanland	0,16
Värmland	0,24
Öland – ingår här under Småland.	
Östergötland	0,38

Källa: Bilaga 2.

Ägobeskrivningarnas höuppgifter kan tolkas och användas statistiskt på samma sätt som deras utsäden.

Hur kommer jordeboksgårdarnas s.k. övriga jordeboksenheter, utängar, vretar o.s.v. med i resursberäkningarna? Brukades de? Som äng? Som åker? Låg de för fädot? Bara i undantagsfall har dessa ägoslag kunnat beaktas i statistiken. När de enkelt kunnat knytas till en viss beskriven gård har deras eventuella resurser i form av utsäde och hö räknats in i gårdsresurserna. Vad gäller åkeravkastning fångas den upp i gårdarnas tionde liksom boskapen i Älvsborgs lösens längder 1571.²⁷

I avsnittet ”Åkern” nedan återkommer jag till dessa frågor. Där kommer också de begränsade ägobeskrivningar i form av utsädesuppgifter som ges i vissa tiondelängder att behandlas.

Boskapen

Riksdagsbeslutet om en förmögenhetsskatt för återlösen av Älvsborgs slott från danskarna är daterat 25 januari 1571.²⁸ Sannolikt var skattemodellen kopierad från aktuella danska förebilder 1566-1570 (se avsnitt B nedan). Längderna till Älvsborgs första lösen 1571 är standardkällan inom forskningen för alla boskapsberäkningar för tiden. I sitt klassiska arbete ”Sverige 1571 – Försök till en administrativ-statistisk beskrifning...” (1872-1883) sammanställde ekonomen, politikern m.m. Hans Forssell dessa och publicerade dem, i regel, summerade på sockennivå. Hans siffror har använts som grunddata till föreliggande statistik.²⁹

²⁷ I SöH inkluderas i regel utjordarna under respektive gårdsbeskrivning. I de uppländska ägobeskrivningarna kan utjordarna också redovisas separat som en särskild kategori på egen plats i jordeboken. I senare fallet har jag inte kunnat ta hänsyn till dem, vilket bör ge en viss risk för små underskattningar. Samma gäller utängar, myrslogar etc. Ofta anges inte något utsäde eller äng för utjordarna, varför deras användning förblir oklar.

²⁸ Beslutet återges av Forssell 1872-1884, s. 37 ff.

²⁹ Även de ”konjektureringar”, gissningar, Forssell gjorde där taxeringslängder saknas genom jämförelser med grannområden har i regel accepterats. Andra i tiden någorlunda närliggande alternativa uppgifter förekommer, men har bara undantagsvis använts för statistiken – de norrländska kotalslistorna och hjälpskattelängderna 1599-1601. 1599 års längder upptar samma slags djur som ÄL1571 hos bönder och präster, men också utsädet. I hjälpskatten 1601 beskattades bara storboskap och spannmål. De två hjälpskatternas boskapslistor är endast delvis bevarade. Se Hedar 1937.

De beskattade djurslagen och skattesatserna framgår av följande tabell:

Taxa för Älvsborgs lösen 1571

Djurslag	Värderas	Skattas därav
Gill Oxe	15 mark	12 öre
Käfflingz Oxe	12 ½ mark	10 öre
Koo	10 mark	1 mark
4 års stut	7 ½ mark	6 öre
3 års stut	5 mark	4 öre
2 års stut	2 ½ mark	2 öre
1 års stut	1 ¼ mark	1 öre
Bock och geet	1 ¼ mark	1 öre
Suin	1 ¼ mark	1 öre
Fåår	1 ¼ mark	1 öre
Häster Stodh		1/10 av värdet

Källa: Forssell 1872-1883, s. 29.

Senare forskare har funnit ett och annat fel i Forssells sammanställningar – men felen är obetydliga och visar ingen tendens.³⁰ Jag har godtagit Forssells uppgifter som basmaterial för föreliggande statistik utan ändringar. Vår statistiks boskap har, så långt, beräknats enligt följande formel.

(Antalet till ÄL1571 taxerade * de taxerades medeltal boskap av olika slag per område [helst socken, annars pastorat eller gäll, i nödfall härad]) + tillägg för icke taxerade säterier och kungliga slott och gårdar enligt nedan + tillägg för oredovisad ungboskap [också enligt nedan].

Att medeltalen boskap per taxerad tagits fram föranleds av det sätt tillägg för den otaxerade boskapen skall beräknas. Till hur tilläggen gjorts återkommer jag närmare nedan.

I ÄL1571 förekommer olika benämningar på djuren. Så nämns tre slags *oxar* – gilla, kävlinge- och ”Decker-oxar”, mest i de sydliga provinserna. De två sist nämnda oxsorterna avsåg sannolikt sämre och yngre oxar. Forssell fann att kävlingeoxarna var över 4 år. Ordet ”ökier” – ök – som nämns mest i Östergötland tolkade Forssell som *hästar*. Hästarna angavs ibland inte till antal utan till värde (10 mark i norr, 5-8 mark i söder), alltså ungefär som en ko eller kviga – hästen var ett värdemässigt mycket heterogent djur. Forssell räknade på olika sätt om värdet till antal djur.³¹ Han för ibland, men inte konsekvent, ”skjut”, d.v.s. ston, till en särskild kolumn – jag räknar då in dem bland hästarna. Det är beklagligt att Forssell inte systematiskt skiljt på hästar och ston eller stutar och kvigor, det försvårar intressanta jämförelser mellan region och med projektets statistik för 1630 och 1810. Forssell har delat upp *nötens ungdjur* i två åldersgrupper 1-2 år och 3-4 år, medan källan ibland har en mer precis redovisning.³²

³⁰ Huss 1902; s. 86; Skarin 1979, 1, s. 213; Pettersson 1985, s. 4; Johan Söderberg 1987.

³¹ Forssell 1872-1883, s. 14.

³² För Luleå nämns i längdmaterialet kvigor om 1, 2 och 3 år, för Dalarna och Småland ettårs, tvåårs och fyraårs (ung-)nöt. Forssell 1872-1883, s. 9.

Voxtorpa sockn. Skattaböck.

Nils i Nantorp penningar — 5 m kop — $\frac{1}{2}$ tt d: Oxar
 — 3 Svär — 2 häst för — 10 d löper
 penningar — 7 m 5 öre

Abraham ibidom Söloff — $\frac{1}{2}$ lod kop — 1 tt 5 d
 — 1 d: Oxar — 1 Svär — 3 m års gammal vng
 nöfse — 1 Svär — 8 häst för 10 d löper
 — 9 d 12 öre.

Anders i Binsnäs Söloff $\frac{1}{2}$ lod koppr — $\frac{1}{2}$ tt d: Oxar
 — 2 Svär — 1 m års gammal vng nöfse — 2 häst 2 Svär
 — 1 Svär för 5 d löper penningar — 5 d

Sammiebönder

Anders i Binsnäs d: Oxar — 2 Svär — 2 häst — 4 löper
 penningar — 5 d.

Anders i Jerslösa koppr — $\frac{1}{2}$ tt d: Oxar — 2 Svär
 fyra års gammal vng nöfse — 1 häst — 2 Svär
 hästar och skint för 20 d löper penningar
 — 1 öre.

Cavobönder

Nils i Voxtorp Söloff — 4 lod koppr — $\frac{1}{2}$ tt 8 d: Oxar
 — 4 Svär — 4 års gammal vng nöfse — 2 häst — 8
 Svär 10 Svär för penningar 30 d löper penningar
 — 17 d 7 $\frac{1}{2}$ öre
 Söloff — 4 lod.

Älvsborgs lösen 1571. Början på längden för Voxtorp socken i Småland. Observera att längden är upplagd efter jordeboken. Första notisen lyder: "Nils i Nantorp penningar 5 mark; koppar $\frac{1}{2}$ pund; d(-eker)oxar --; kor 3; svin 2; häst för 10 mark; löper penningar 7 mark 5 öre"

Källa: Älvsborgs lösen 1571, RA.

Taxan nämner bland ungnöten bara stutar, men bevarade taxeringslängder visar att även kvigor taxerades, då efter samma taxa som för stutar i samma åldersgrupper. Om benämningarna på olika djur gäller annars i huvudsak samma som jag redovisat i projektrapporten för 1630.

En central fråga rör effektiviteten i Älvsborgs lösens boskapsbeskattning. Skattskyldiga var alla med förmögenhet med endast ett större undantag, adeln för den egendom som fanns på de av deras gårdar som frälsemännen själva brukade (runt 300 hushåll sammanlagt). Men

finns andra bortfall? Jodå, här och där försökte ytterligare en och annan komma undan - militärer, fogdetjänare m.fl. Forssell ger inte dessa försök någon större betydelse. Istället påpekar han att det rörde sig om en taxering som i noggrannhet ”gick till pedanteri” – bland de betalande fanns personer med bara en ko, en get o.s.v., en person taxerades t.ex. för sin enda egendom – ”en liten sölfsked”. En viktig kontrollkälla som Forssell använde var kronans jordeböcker, vid denna tid generellt tämligen pålitliga förteckningar över landets jordeboksgårdar. Jämförelserna visade att bara i några enstaka undantagsfall gårdar helt glömts bort i ÄL1571. Oftast lades faktiskt längderna själva upp efter kronans jordeböcker. Antalet taxerade till Älvsborgs lösen var i regel något större än antalet jordeboksgårdar, vilket inte innebär något underkännande av jordeböckerna, utan bara visar att det redan vid denna tid, som nämnts, kunde finnas två eller flera självständiga hushåll eller bruk på gårdarna.³³ För Norrland är ofta antalet tiondegivare något större än de taxerade till ÄL1571. Det förra antalet har då föredragits för statistikens beräkningar.

Kom alla djur hos de taxerade med är ytterligare en viktig fråga. En undre åldersgräns kan antas – djur ej fyllda ett år taxerades inte. För denna gräns talar dels taxan för nöt, dels jämförelse med de danska boskapsskatterna på 1560-talet som troligen inspirerat ÄL1571 (se under avsnitt B nedan samt anmärkningarna längre fram för landskapet Skåne). Samma gräns tycks ha gällt vid 1600-talets boskapsskatter (se projektrapporten för 1630). Att alla böndernas djur under året inte togs med framgår dessutom av att taxeringarna tycks ha skett under senvinter och vår då andelen ungdjur var lågt.³⁴ Janken Myrdal har senast granskat längderna källkritiskt och fann ett visst undandöljande av boskap, eventuellt i kombination med att 1570 var ett ganska dåligt odlingsår. Någon drastisk underregistrering har det knappast varit fråga om. Också sviterna efter kriget 1563-1570 kan ha medverkat till att sänka siffrorna för antalet djur jämfört med normala år. Myrdal betonar dock att kriget vid taxeringstillfället låg 2-3 år tillbaka i tiden, att flera områden varit helt oberörda av direkta krigshandlingar och att det fanns krigsområden där vi vet bönderna kunnat föra undan sin boskap (Sunnerbo). Fodertillgången har inte påverkats av kriget, vilket möjliggjort hållandet av samma antal nötkreatursenheter som före kriget (om begreppet nötkreatursenheter, Ne, se det inledande avsnittet ”Sverige normala fredsår runt 1570”). Där boskap rövats kan man därför möjligen misstänka att andelen ungdjur 1571 var större än under mer normala år. I delar av Norrland, Hälsingland, Medelpad och Ångermanland menar Myrdal att kalvar och ungdjur troligen är underredovisade.³⁵ Det låga antalet kan dock ha med egenheter hos boskapsskötseln i dessa områden att göra – samma förhållande kan nämligen observeras runt 1630 (se projektrapporten för detta år). Liksom i övriga Norrland höll man knappt några oxar, inte heller några stutar. I vissa områden taxerades inte småboskap, i vissa inte hästar. Man kan spekulera kring om skattebefrielser för hästar getts åt områden där kriget skapat hästbrist eller där kronan fordrat stora transporttjänster före, under och/eller efter kriget.

För boskapsuppgifternas pålitlighet talar att boskapen, i synnerhet storboskapen, var en jämfört med andra jordbruksresurser som åkern relativt lättkontrollerad resurs. För boskapsräknaren var det enkelt att kontrollera antalet bås o.s.v i stall och ladugårdar.

*Sammanfattningsvis ger forskningen ett högt källvärde hos Älvsborgs lösens boskapsuppgifter.*³⁶

Ytterligare ett sätt att bedöma särskilt tillförlitligheten vad gäller de yngsta djuren i ÄL1571 är att jämföra vissa aspekter av redovisningen med motsvarande från en cirka 50 år yngre boskapsskatt. Det görs i följande tabell. I dess avsnitt *a* ges de olika djurkategorierna

---

³³ Forssell 1872-1883, s. 11, 18 ff.

³⁴ Forssell 1872-1883, s. 22.

³⁵ Myrdal 1991, s. 58 ff.

³⁶ Se bl.a. Forssell 1872-1883 och 1884; Hannerberg 1971; Myrdal 1991.

1571 och cirka 1630 avkortade till hela tusental, i avsnitt *b* ställs de unga djuren utom kalvarna mot antalet kor. I avsnitt *c* jämförs alla ungdjuren med antalet kor.

Nötboskapens fördelning i boskapsskatterna 1571 och cirka 1630

		1571	1630
<i>a</i>	Oxar	61 000	123 000
	Kor	339 000	572 000
	Kvigor		257 000
	Stutar		187 000
	Ungnöt 4 à 3 års	78 000	
	Ungnöt 2 à 1 års	138 000	
<i>b</i>	Kor	339 000	572 000
	Ungnöt	216 000	444 000
	”- per ko	0,64	0,78

Anmärkning: Forssells siffror för 1571 är avrundade till närmaste tusental
Källor: Forssell 1872-1883, s. 348 f.; projektrapporten för 1630.

Ett par intressanta förhållanden framgår. Antal ungnöt per ko är 22 % (0,78/0,64) högre 1630 än 1571. Ungnöten 1571 77 % högre än nästa kull 3-4 år. Detta talar för att en del djur ”föryngrats” vid taxeringen 1571. Det är svårt att tro att antalet ungnöt räknat per ko stigit så pass kraftigt som tabellen visar mellan de två mätpunkterna. Av allt att döma bestämdes sådana relationer av tämligen stabila förhållanden såsom reproduktionsbehov, jordbrukets produktionstekniska behov och slaktvanor, kanske även av regionala handelsmönster.³⁷ *Sammantaget talar detta för att många unga nötdjur utelämnats 1571. Samma bör gälla de andra djurslagen.*

I sina studier av boskapsskatten 1620-1641 visade David Hannerberg att det, när boskapsägares innehav av boskap redovisats i längderna enligt reglerna, ändå saknades många djur, särskilt de allra yngsta, nyligen födda. Även taxeringarna till denna skatt skedde i regel nära årsskiftena. Ungdjuren hade av allt att döma ”föryngrats” vid taxeringen för att minska skattebördan. Även djur över den sannolikt avsedda gränsen för skattskyldighet, 1 år, förblev i varierande grad otaxerade, bl.a. tyder hans beräkningar på att samtliga ettåriga nöt utelämnats. Hannerberg försökte skatta hur många de utelämnade ungdjuren var.³⁸ Jag har här försökt göra ett liknande tillägg. De kompletteringar han gjorde för att rekonstruera ett troligt ”totalt boskapsbestånd” innebär, anpassade till djurkategorierna i ÄL1571, följande uppräkningsfaktorer:

³⁷ Se projektrapporterna 1690 bilaga 4.

³⁸ Hannerberg 1948, s. 100 f.

Kompletteringsfaktorer för utelämnade ungdjur

Utelämnade djur	Antalet beräknat som
Föl	0,069 * hästar
Ungnöt 1 år	0,176 * vuxna nöt
Kalvar, under 1 år	0,202 * vuxna nöt
Lamm under 1 år	0,207 * får
Killingar under 1 år	0,251 * getter
Grisar under 1 år	0,276 * svin

Anmärkning: Beräkningen förutsätter att alla ettåriga nöt uteslutits vid taxeringen. Möjligen kan man ifrågasätta Hannerbergs beräkningar av antalet kalvar, där han inte tycks ta hänsyn till att könen drabbades olika av slakt. Hans beräkningar avser besättningar i Närke 1626.

Källa: Hannerberg 1948, s. 100 ff.

Antalet utelämnade ettårs ungnöt fås t.ex. genom att man multiplicerar antalet (oxar och kor) med 0,176. ÄL1571 skiljer inte på får, getter och svin efter ålder, så som 1600-talsuppgifterna ”unga” och ”gamla”. Anpassningen av Hannerbergs beräkning har därför beträffande dessa djur här fått stanna vid ett tillägg för djur *under* 1 års ålder, vilket fortfarande kan innebära en viss, men sannolikt obetydlig, underskattning.

Genom sina kompletteringar ökade Hannerberg antalet djur med 24 % och antalet nötkreatursenheter med 11,5 %. Om vi antar att skatteeffektiviteten varit ungefär densamma 1571 som runt 1630 ger Hannerbergs tillägg bättre överensstämmelse mellan åldersfördelningen enligt ÄL1571 och den vid boskapsskatten tiden kring 1630:

Nötboskapens (korrigerade) fördelning i boskapsskatterna 1571 och cirka 1630

		1571	1630
<i>a</i>	Oxar	61 000	123 000
	Kor	339 000	572 000
	Kvigor		257 000
	Stutar		187 000
	Kalvar		231 000
	Ungnöt 4 à 3 års	78 000	
	Ungnöt 2 à 1 års	138 000	
	Antaget utelämnade 1-åriga nöt	70 400	
	Antaget utelämnade kalvar under 1 år	80 800	
<i>b</i>	Kor	339 000	572 000
	Ungnöt (inklusive kalvar)	367 200	674 600
	per vuxna nöt	0,92	0,97
	per ko	1,08	1,18

Relationerna ungnöt/vuxna nöt blir nu mycket lika dem från cirka 1630. Som redan nämnts bör dessa av olika skäl ha varit över tiden tämligen stabila.

För att öka jämförbarheten med statistikprojektets övriga undersökningsår har antalet djur enligt ÄL1571, utöver uppräkningsår för ej taxerade jordbruk (se nedan), multiplicerats med Hannerbergs faktorer enligt den näst föregående tabellen. Den användare av statistiken som inte vill ha de hannerbergska ungdjurspåslagen kan negligera databasens kolumner för föl, ungnöt 1 år samt kalvar, lamm, killingar och grisar under 1 års ålder.

Men det är något oklart hur egentligen Hannerberg tänkt här. Är det sommarbesättningar som föresvävat honom? Är det det verkliga antalet djur vid taxeringstillfället för den av Hannerberg använda boskapslängden från vintern 1626? Är det i stället maximalt antal djur före slakten i slutet av året? Den geografiska allmängiltigheten kan naturligtvis också ifrågasättas - Hannerberg undersökte Närke. Av allt att döma innebär hans tillägg att vi får mer av en genomsnittsbesättning under året, än en vinterbesättning.

Man kan, där Forssell fyllt luckor i källmaterialet med ”konjektureringar”, gissningar, från förhållanden i grannområden, överväga att uppskatta djurhålllet från fodertillgången. Uppgifter om höet har ibland bevarats i olika källor. Flera problem finns emellertid i detta sammanhang. Höproduktionen var relativt svår för mättningsmän att fastställa och kontrollera. En del ängar och lador kanske var spridda på utmarkerna, böndernas hölass kunde regionalt variera både volym och vikt. När höet mättes i ladan (med hjälp av snören) påverkades resultatet av höets packning, torkningsgrad m.m. Hö kan ha sålts eller gömts undan före mätningen. Oklarheter finns kring de lokala hölassens storlek. Där eventuella allmogeuppgifter påträffats om relationen hö/utsäde och använts för statistiska uppskattningar har beräkningarna skett på basis av de slutliga åkeruppskattningarna för respektive område.

Till hur tilläggen för de otaxerade jordbruken behandlas för vår statistik återkommer jag nedan.

I bilaga 3 ges Forssells beräkningar för 1571.

Åkern

Källmaterialet beträffande åkern och utsädet är allmänt sett bristfälligt för tiden närmast runt 1570 – åren 1563-1570 var en hård krigstid. Man kan med goda skäl utgå från att krigsperioden var en stagnationsperiod under ett 1500-tal som annars varit en expansionstid. De ägobeskrivningar i närheten av 1570 som bevarats är, helt naturligt, gjorda under fredsår före eller efter kriget. För vår statistik för det dåtida Sverige är de för statistiken använda källorna oftast från 1550-talet, ibland något äldre, någon gång yngre. Materialet är geografiskt ojämnt fördelat och ibland innehållsligt heterogent. För en del härader saknas material helt. Nyss beskrevs de utsädesuppgifter som ibland finns i jordeböcker med ägobeskrivningar. Dessa ger sannolikt i många fall idealiska (potentiella?) maximivolymer, i verkligheten kunde åkerytor av olika skäl, fattigdom eller brist på utsäde efter oår, lämnas osådda, vilket bl.a. framgår av en del tiondelängder.³⁹

Från några områden har ett säreget källmaterial bevarats från skördeåren 1557-1560. Det är ett antal tiondelängder med utsädesuppgifter. De uppmärksammades av Hans Forssell men har kompletterats och ur källkritisk synpunkt utförligt granskats av Janken Myrdal.⁴⁰ Det var kronans kontrollbehov som motiverat inkrävandet av uppgifterna som ju möjliggjorde en beräkning av korntal och därmed en bedömning av realismen i den skörd tiondet förutsatte.⁴¹ Myrdal fann att uppgifterna inte var schablonmässiga utan varierade år

---

³⁹ Hannerberg fann i samband med undersökningar av kartmaterial från 1600-talet ibland betydande skillnader mellan kartareal enligt ytmätning och enligt kartbeskrivningarna, ”notarum explicatio”. För Seminghundra härad, där kartytan motsvarade 735 tunnland angav ”notarum” bara 568. Han föreslog att detta kan ha berott på att lantmätaren här räknat bort impediment och velat visa den ”effektiva sädesarealen”: fåror mellan tegar, liksom stenar och en del svedjor har dragits av i de angivna arealsiffrorna. Han fann det inte otroligt att detta avdrag kunde uppgå till så mycket som en fjärdedel. Hannerberg 1959, s. 97. Frandsen 1988, s. 15, ger uppgifter från andra halvan av 1600-talets Fyn där bara 1/3 tunna såddes på ett tunnlands areal, 1692 2/3 tunna per tunnland. I bägge fallen är den av lantmätaren uppmätta trädesarealen borträknad. På Falster besåddes 1662-1685 mellan 38 och 56 % av 1682 års åkeryta (också här är trädesvängen borträknad). Troligen är det här inte, som man kanske kunnat tänka sig, fråga om hur tätt man sådde, utan om hur mycket utsäde och gödsel bonden förfogade över, kanske också arbetskraftstillgången.

⁴⁰ Forssell 1884, bilaga s. 151 ff.; Myrdal 1991, s. 276 ff.

⁴¹ Kontrollen fungerar naturligtvis inte om både tionde och utsäde angavs i underkant.

från år. Till skillnad från ägobeskrivningarna ger dessa utsädesuppgifter därmed ögonblicksbilder. Materialet bygger i regel på årsvisa undersökningar ute i socknarna och sannolikt ofta på uppgifter från bönderna själva.⁴² Genom att jämföra tiondeutsädet med utsäde i samtida ägobeskrivningar i jordeböcker, säkert i regel mer noggrant framtagna, fann Björn Helmfrid god överensstämmelse.⁴³ Där sådana tiondelängder förekommer har de använts för statistikens åkeruppskattningar, där de inte bevarats har jordeboksuppgifterna godtagits. Där uppgifter om utsädet förelegat har den *besådda åkern* beräknats som:

(Gårdetalet * beräknat genomsnittligt utsäde per gård i området) + tillägg för prästgårdar, säterier, kungsgårdar och kungliga slott enligt nedan

Den *totala åkern* har beräknats som:

Besådd åker * (100/odlad åker i % enligt odlingsystemet)

Jag har förutsatt att det ”gammelsvenska” källmaterialets utsäde i form av tunnor, spänn o.s.v., liksom tunn-, spannländ etc. avsett utsädesvolym, inte bestämda *arealer*. Så var tunnlandet en areal där en tunna kunde sås, men en areal som kunde variera med jordmån och såtäthet. För jämförelser med utsäderna i projektrapporterna för de senare perioderna 1630, 1690, 1750 och 1810 måste man anta att ett besått tunnlands yta var = en tunna utsäde i ”ren säd”, vilket naturligtvis är en förenkling (beträffande ren säd se nedan under avsnittet om odlade grödor). När våra uppgifter i dessa rapporter avser besådd åkeryta har 10 % dragits av från den uppmätta ytan för impediment av olika slag – stenar, diken o.s.v. När vi för 1500-talet rör oss med utsädesvolym är något sådant avdrag inte aktuellt.

I vissa landskap förekom jordetal med större eller mindre anknytning till åkerareal och utsäde, särskilt vanliga var marklanden med underavdelningarna öres-, örtug- och penningland. Där ägobeskrivningar eller tiondelängder med utsädesuppgifter saknats har det legat nära till hands att försöka använda dessa för statistikens åkeruppskattningar. Tyvärr har detta visat sig problematiskt, särskilt där marklanden kunde vara hundratals år gamla och därmed inte avspeglat eventuell nyodling. I föreliggande statistikkonstruktion har dessa tal bara använts undantagsvis och då inte för direkta åkerkalkyler, vilket kommer att framgå av anmärkningar för de enskilda landskapen längre fram. Markland, öresland o.s.v. av olika ålder diskuteras i bilaga 4.

Vid beräkningen av åkern har ärtor och bönor, när uppgifter om dessa förekommer, inte beaktats då de i stor utsträckning torde ha odlats på trädan.

Odlingssystem

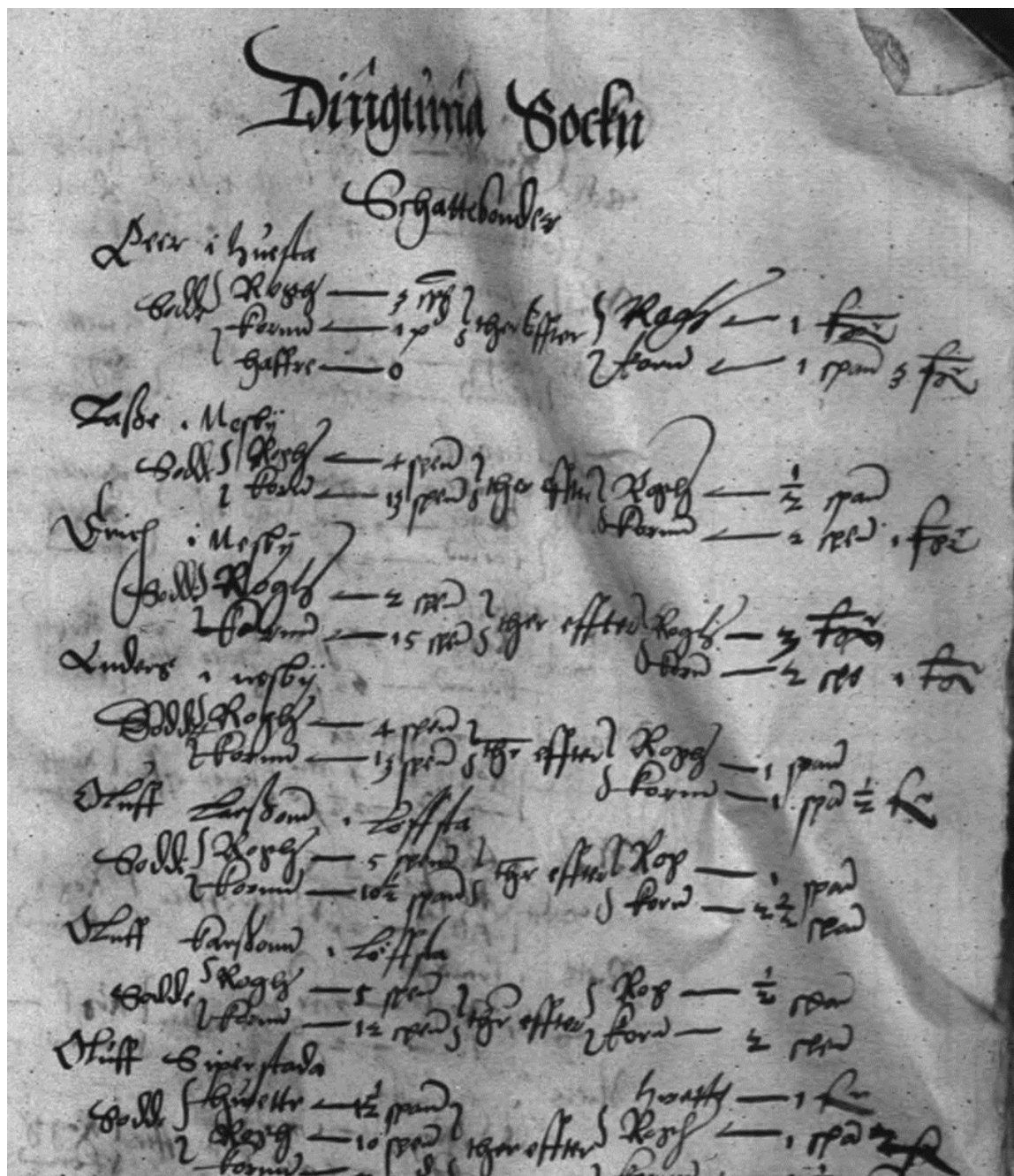
Uppgifter om böndernas odlingssystem under 1500-talet är ovanliga. Där sådana förekommer från tidens kungsgårdar överensstämmer de ofta med de odlingsmönster som uppträder bland allmogen under det mer källrika 1600-talet. En skillnad som forskningen skymtat är dock att tresädet var mindre vanligt under 1500-talet än det blev senare. Men

---

⁴² Att utsädet fördelas på de olika sädesslagen visar för övrigt att det inte hämtats från ägobeskrivningar i jordeböcker. Denna metod för tiondekontroll är äldre och tillämpades också av kyrkan, åtminstone i början av 1500-talet. 1542 framkommer att den tillämpats, men att den då, tillfälligt skulle det visa sig, avbröts på grund av folkligt motstånd. Att bönderna var mycket missnöjda med uppgiftskraven tyder dock på att kontrollen var effektiv. Exempel finns på missnöje i Småland, Öster- och Västergötland (Helmfrid 1949, ss. 26 f., 32; Larsson 1966, s. 289). Myrdal fann för Väne härads del att tiondet växlade mer mellan åren än utsädesuppgifterna (Myrdal 1991, s. 283). Detta kan tolkas som att en viss slentrian kan ha präglat utsädesuppgifterna för vissa gårdar) och/eller att korntalen ändrades mellan åren.

⁴³ Helmfrid 1949, s. 111.

övergången var en långsam process. Trädssystemen präglades enligt Janken Myrdal av ”en oföränderlighet i stora drag och i ett långt perspektiv. Jämförelsen mellan 1500-talets senare del och perioden omkring år 1700 visar att relativt begränsade förändringar i trädssystemens utbredning har skett”.⁴⁴ För statistiken har jag nöjt mig med samma antaganden om odlingssystemen som gjorts i projektrapporten för 1630.

Tiondelängd med utsädesuppgifter från Dingtuna socken i Västmanland 1559. Längden är i kontrollsyfte upplagd efter jordeboken. Första notisen lyder: Per i Husta; sådde råg 3 spann (?); korn 1 pund; havre 0; där efter (tiondet): råg 1 fjärding; korn 1 spann 3 fjärdingar”.
Källa: VmH 1559:15, RA.

⁴⁴ Myrdal 1991, ss. 302 ff., 321.

Odlade grödor

Tiondet i ”Gammelsverige” togs vid denna tid ut som en viss andel av skördarna. Därmed har det i vår statistik kunnat användas för att beskriva skördarnas sammansättning. Den enda svagheten i sammanhanget är att vi i regel missar odlingen av bönor, kålsorter, rotfrukter m.m. för vilka tionde inte lämnades. För södra Sverige gäller det normalt också ärtor. Även vete och havre kan enligt bl.a. Janken Myrdal vara underredovisade.⁴⁵

Tiondet avspeglar produktionen hos den helt övervägande delen av producenterna – bönderna. De flesta säterier var små och eventuella säregenheter i deras odlingsinriktning kan, i de fall de inte gav tionde, knappast påverka den allmänna bilden av grödornas fördelning i socknarna. Samma resonemang kan föras kring prästgårdarna.

I statistiken ges två uppgifter – dels en från normaltiondet (i regel 1558) och då på häradsnivå, dels från Hans Forssells uppgifter (mest 1571), då oftast per socken, men ibland endast per härad. Jag har då, som kommer att framgå, ibland sökt hitta andra tiondeuppgifter som är uppdelade på socken.

Det förekom att tiondet ibland bara redovisades i s.k. ”ren säd”, även kallat ”rågvärde”, där en tunna råg och korn räknats för en tunna, men havren bara för en halv, blandsäd 2/3 och vete 1 1/3. I sådana fall och vid luckor i tiondematerialet har sädesslagsfördelningen i grannsocknen eller pastoratet fått suppleras.

Avkastning

Åkerns avkastning mättes på 1500-talet i ”korntal”. Med korntal menas hur många sädeskorn som kunde skördas efter ett utsått. Jag har i de följande landskapsvisa anmärkningarna lagt in en del korntalsuppgifter från litteraturen. Särskilt intressanta i vårt sammanhang är de som tagits fram för bönder i tiondelängderna med utsäde. Janken Myrdal har uppskattat normalkorntal för flera då svenska landskap utifrån dessa, varvid han också vägt in sådana från kungsgårdar (reducerade med ett korn).⁴⁶

Det kan i sammanhanget sägas att ”korntal” också kan tas fram genom att tiondeuppgifter *utan utsädesuppgifter* ställs mot utsädesuppgifter från ägobeskrivningarna i jordeböcker och skattlägningsprotokoll. Dessa korntal blir dock i hög grad hypotetiska – utsädesuppgifter och tiondelängder kan avse olika år, utsädesuppgifterna avspeglar åkern när den är fullt besädd vilket den kanske inte var tiondeskördens år.

Uppräkningar och kompletteringar

Flera bebyggelsekategorier representeras ofullständigt eller inte alls i jordeböcker, ÄL1571 eller tionderäkenskaper. För att öka realismen i en statistikkonstruktion måste tillägg göras för dessas resurser och produktion.

Prästgårdarna

Prästgårdarna skattlades och jordebokfördes i regel först mot slutet av 1600-talet eller senare. Normalt ingår de därför inte i statistikens gårdetal. Deras antal kan dock hämtas från litteraturen.⁴⁷

Prästgårdarnas åker, d.v.s. utsäde, har jag valt att beräkna från Hans Forssells länsvisa schablonuppskattningar av deras skördar. Deras utsäde har därefter uppskattats från antingen lokala korntal eller annars ett mycket grovt antaget genomsnittligt korntal på 3. Det senare ger sannolikt en viss överskattning av åkern för prästgårdar där korntalen i själva verket var högre. I motsatt riktning verkar att Forssells skördeberäkningar i regel avser 1571, ett relativt

---

⁴⁵ Myrdal 1991, s. 280.

⁴⁶ Myrdal 1991, s. 287 f.

⁴⁷ Uppgifterna är i första hand hämtade från Forssell 1872-1883 där pastoratens huvudförsamlingar, d.v.s. där kyrkoherden bodde, markerats, i några fall avstämda mot Westerling 1838.

svagt skördeår. Jag har dock låtit dessa siffror gälla som normalår. Skördeschablonerna liksom beräknat utsäde återges i tabellen nedan:

Genomsnittlig uppskattad skörd per prästgård och område cirka 1571

Landskap/län	Skörd i ”stockholmstunnor” om cirka 118 liter	Skörd i tunnor om 146,6 liter	Beräknat utsäde i tunnor om 146,6 liter
Västerbotten	22,2	17,9	6,0
Ångermanland	29	23,3	7,8
Medelpad	29	23,3	7,8
Hälsingland	30	24,1	8,0
Gästrikland	30	24,1	8,0
Kopparbergs län	30	24,1	8,0
Västmanlands län	30	24,1	8,0
Närke	25	20,1	6,7
Uppsala län	50	40,2	13,4
Stockholms län	30	24,1	8,0
Södermanlands län	40	32,2	10,7
Värmlands län	25	20,1	6,7
Östergötland	20 ^a	16,1	5,4
Skaraborgs län	25	20,1	6,7
Älvsborgs län	25	20,1	6,7
Jönköpings län	25	20,1	6,7
Kronobergs län	25	20,1	6,7
Kalmar län	20	16,1	5,4

Anmärkning: ^a = För Östergötland räknar Forssell med 50 Stockholmstunnor goda år. Delvis är detta mina tolkningar av Forssells uppgifter, som inte är helt tydliga beträffande alla områdena. För Jönköpings och Kronobergs län har jag antagit samma skördar som för prästgårdarna i Älvsborgs län och för Värmlands samma som för Närke.

Källa: Forssell 1872-1883, s. 324 ff.

Från de relativt obetydliga klockargårdarna har jag i likhet med Forssell bortsett. De s.k. stomhemmanen, gårdar anslagna som förstärkning till prästbordet, var normalt jordebokförda (men tiondebefriade) och kommer därmed med via de vanliga utsädes- och skörde-kalkylerna.⁴⁸

Prästernas boskap ingår i räkenskaperna från ÄL1571.

Säterierna

De flesta säterier ingår i statistikens gårdetal. Därmed påförs de vid våra statistikberäkningar samma resurser som genomsnittet för övriga gårdar när dessa beräknas på grundval av gårdetalet. Men gårdetalet inbegriper många små gårdar som brukades av bönder och vi vet att många säterier var större, oftast åtminstone helgårdar. I statistiken bör man också få med de säteriernas resurser som översteg resurserna hos gårdetalens medelgård. Till att börja med har jag då, som för prästgårdarna, tagit fram säteriernas antal i respektive socknar. Antalet har

⁴⁸ Forssell utredde förekomsten av stomhemmanen i Sveriges Inre Historia, Första delen, bilagorna s. 52 f. För Närke, Västergötland och Småland, med undantag för det blivande Kalmar län, räknade han med ett sådant hemman per gäll.

då i regel hämtats från Forssell även om möjligen bättre uppgifter står att finna i senare litteratur. Så har jag bara sporadiskt hämtat uppgifter från *Det medeltida Sverige (DMS)* eller från arbeten av far och son Almquist⁴⁹

Beträffande säteriernas skörd har jag i likhet med Hans Forssell antagit att ”man utan fara kan säga, att en statistisk uppgift om skörden, grundad på den levererade tionden, icke annat än undantagsvis innefattar sätesgårdarnas skörd”.⁵⁰ För utsädesberäkningarna har jag därför tagit utgångspunkt i de schablonmässiga skördeberäkningar Forssell gjorde också för säterierna. Sina schabloner byggde han på dels säteriernas antal, ”dels af den föreställning jag, genom hvarjehanda underrättelser om deras storlek, kunnat bilda mig om medeltalet af gårdarnes skördebelopp i hvarje landsända”.⁵¹ Forssells skördebedömningar för säterierna återges i tabellen nedan.

När det gäller utsädet har jag i huvudsak utgått från Forssells skördeberäkningar på samma sätt som beskrevs beträffande prästgårdarna ovan och låtit korntal ge den besädda åkerns utsäde. Se ovan!

Hänsyn måste också, som redan framgått, tas till att sätesgården normalt ingick i gårdetalen och därmed bidragit med utsädet för en normalgård. Tilläggsberäkningen för säteriernas utsäde har därför gått till på följande sätt:

Säteriernas utsäde beräknat som ovan från skördeschablonerna och korntal, minus genomsnittligt utsäde för allmogens gårdar i säterisocknarna, hämtat från ägobeskrivningar o.s.v.

Till skillnad från för prästgårdarna redovisas inte säteriernas boskap i ÄL1571. Även här har Forssell gjort uppskattningar, nu med utgångspunkt från det kotal sätesgårdarnas smörränta indikerar. Övriga boskapslag proportionerade han från fördelningen hos de till ÄL1571 taxerade, i huvudsak, bönderna. I stort menar han att säterierna bör ha haft samma djurslagsfördelning som allmogen och prästerna (möjligen med undantag för hästarna).⁵² Min tolkning av Forssells medeltal för säteriernas kotal (och skördar) framgår av tabellen nedan. Säteriernas boskap har således beräknats som:

(Antal säterier i socknen * Forssells kotal) + övrig boskap i samma proportion till antalet kor som bland de till ÄL1571 taxerade i området

Ett memento beträffande prästgårdar och säterier

Att använda Forssells länsvisa schablonmässiga medeltal för prästgårdarnas och säteriernas kor och skördar innebär naturligtvis en stor förenkling, men har föranletts av arbetsekonomiska och källmässiga skäl. Forssell använde sina medeltal för att beräkna dessa gårdars sammanlagda boskap och skörd per sentida län. De skillnader som fanns mellan enskilda gårdar i samma län blev då ointressanta. Där jag använder motsvarande medeltal vid uppräkningskor kan skillnaderna däremot för socknar, men även på häradsnivå, ha betydelse. Vad prästgårdarna beträffar är sannolikt eventuell felvisning negligerbar, för socknar med säterier, särskilt stora sådana, kan skillnaden vara större. Här bör därför statistikens användare vara särskilt försiktig; är den enskilda sockenuppgiften av stor betydelse för forskaren rekommenderas denne att gå till källmaterialet från tiden.

⁴⁹ Se litteraturlistan under J. A. och J. E. Almquist.

⁵⁰ Forssell 1872-1883, s. 317.

⁵¹ Forssell 1872-1883, s. 317. Han utgick från en jämförelse mellan relationen skörd/ko på kungliga gårdar och bland allmogen i respektive län. Troligen överdriver han säteriernas relativa resurser något genom den underskattning av allmogens skördar som följer av hur han beräknat dessa utifrån tiondet. Jämför Palm 1993.

⁵² Forssell 1872-1883, s. 317.

Beräknade skördar och koinnehav för säterier i medeltal för olika områden 1571

Landskap eller län	Skördeår	Antal säterier	Skörd i ”stockholmstunnor”	Skörd i tunnor om 146,6 liter	Antal kor
Västerbotten	1571	0			
Ångermanland	1571	0			
Medelpad	1571	0			
Hälsingland	1571	0			
Gästrikland	1571	0			
Kopparbergs län	1571	0			
Västmanlands län	1571,1578	10	45	36,2	15
Närke ^a	1573	7	150	120,7	40
Uppsala län	1572	29^c	210^f	169,0	30
Stockholms län	1572	44^d	100^g	60,4	25
Södermanlands län	1572,1573	45^e	102^h	82,1	20
Värmlands län	1571	0			
Östergötland	1570	43	20 ⁱ	16,1	15
Skaraborgs län	1571	50	45 ^b	36,2	25
Älvsborgs län	1571	52	30	24,1	20
Jönköpings län	1571	43	46,5	37,4	20
Kronobergs län	1571	23	43,5	35,0	20
Kalmar län	1571	25	92	74,1	30

Anmärkning: a) jämför Forssell 1872-1883, s. 266, Käggleholms explicita siffror från 1555 har använts; b) här ingår inte Läckö för vilket särskilt tillägg gjorts – se avsnittet om Västergötland längre fram; åtminstone 12 av de 29 sätesgårdarna i Västergötland var enligt Forssell ”särdeles betydande”; d) endast hälften av säterierna här av ”någon betydelse”; e) ungefär 1/3 av någon betydelse; f) från medeltalet skörd per ko för kungsgårdar och bönder; h) Forssells uppskattning (s. 340); i) För Östergötland räknar Forssell med 50 ”stockholmstunnor” goda år, t. ex. 1576.

Källa: Forssell 1872-1883, s. 324 ff.

Kungliga slott, avelsgårdar och liknande

Uppgifter om dessa har i regel hämtats från Forssell och återges under anmärkningarna för de olika landskapen längre fram i det följande. För kungliga slott, avels- och kungsgårdar är de använda uppgifterna oftast från tiden runt 1570, men även något äldre eller yngre beskrivningar har ibland tillgripits för vår statistik.⁵³ Här har vi åter ett litet birdag till statistikens felmarginaler.

Tionde och skörd

I föreliggande statistikkonstruktion används tiondet inte bara för att visa skördarnas sammansättning utan också för att uppskatta deras storlek. Det senare är en vanskelig bransch. För ett försiktigt användande av tiondet för detta ändamål talar att det åtminstone under 1500-talet var rörligt och principiellt utgick som en tiondel av skörden, varav kronan efter reformationen normalt tog 2/3 och prästerna 1/3.

⁵³ Forssell 1872-1883, passim.

Tiondet infördes under medeltiden och reglerades i landskapslagarna, med tiden i Upplandslagen som kom att i praktiken fungera som allmän kyrkobalk. Första kända anvisningarna utöver lagarna är från 1539. Ännu i början av 1500-talet var tiondet en enbart kyrklig angelägenhet, men efter Gustav Vasas maktövertagande lade den nya staten beslag på de delar av tiondet som tidigare gått till olika kyrkliga institutioner, dock inte prästens. Uppböörden av kronans andel fick prostarna de första åren ta hand om.⁵⁴

Under 1500-talet har tiondet utgjorts på följande sätt: Präst, kyrkvärdar och ”spannmålsmälnarna” – troligen socknarnas sexmän, ett slags ordningsmän – har ansvarat för den lokala tiondetaxeringen. De senare tycks ha varit de som räknat rökarna/skylarna där de satts upp på fälten efter skörden, kyrkvärdarna har skött mätningen vid inleveransen i kyrkhärbärgen, sockens tiondemagasin i slutet av året. Vid härbärgen stod så prästen med en i förväg uppsatt lista på de tiondepliktiga, där han förde in de spannmålsmängder bonde efter bonde lämnade in. Sannolikt har sexmännen med sina karvstockar från räkningen på åkrarna också funnits på plats. Prästen, som redan tagit sin del direkt på åkern, har också bidragit till kontrollen. Åtminstone gick det till så i det östgötaområde som Björn Helmfrid undersökte.

En svaghet i kontrollen var emellertid tröskningen som uppenbarligen bönderna skötte själva hemma hos sig. Hur mycket säd en antecknad rök gav är ju inte självklart och bönder kan ha fuskat.

Men kronan nöjde sig inte med detta. Ytterligare en kontrollmetod framgår av ett kungligt brev 27 juni 1542 till bl.a. Östergötland. Allmogen hade klagat över att prostarna, som då fortfarande svarade för uppböörden av kronans tionde, hade krävt uppgifter om bondens både utsäde och skörd för att kunna kontrollera att rätt tionde kom in. Sannolikt mot bakgrund av Dackefejden i Småland lovade kungen att några utsädesuppgifter härefter inte skulle infordras.⁵⁵

Efterhand som Vasastaten stabiliserades försökte den ytterligare effektivisera tiondeuttaget. Så fick kronans fogdar från 1557 ta över den kontroll som tidigare åvilat prostarna. På de flesta håll lades tiondelängderna snart upp efter tidens fastighetsregister, jordeböckerna, vilket gjorde det svårare att gå förbi den ena eller andra gården. I en instruktion 1563 befalldes fogdarna att en gång om året inom sina härader ”hålla tionderansäkning uti så måtto, att var och en bonde skall gå fram och göra sin ed på lagboken att han haver det året gjort rätt tionde”. Fyra gånger om året skulle sockenprästen i kyrkan uppläsa tiondeparagraferna.⁵⁶ Eden bör ha varit en stark påtryckning på en religiös allmoge. I slutet av sin regering bröt Gustav Vasa så sitt löfte från 1542 och började kräva in utsädesuppgifter att jämföra med tiondet (se under avsnittet ”Åkern” ovan).

1572 reglerades tionde i två särskilda tiondeparagrafer (även kallade plakater eller mandat), i huvudsak dock i enlighet med tidigare praxis. De främsta nyheterna var att sexmännens roll tydliggjordes och att ingen utan angivna skäl skulle kunna befrias från tiondet. I Helmfrids område finner man fr.o.m. 1577 anteckningar som ”ryttare”, ”knekt”, länsman” vid nollade gårdar.⁵⁷ Samma slags notiser återfinns från de flesta platser i landet.

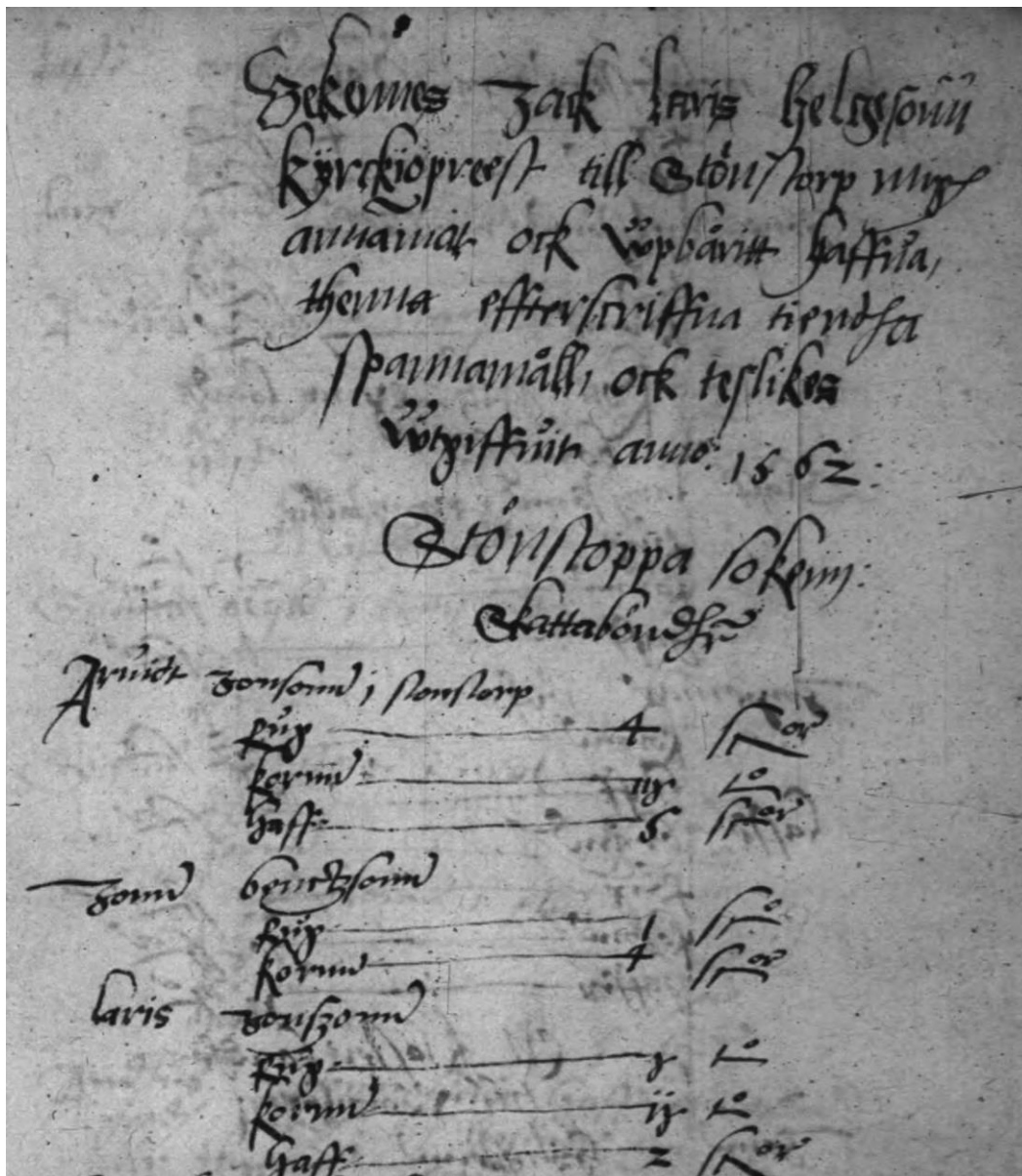
---

⁵⁴ Helmfrid 1949, ss. 24, 26.

⁵⁵ Helmfrid 1949, s. 26 ff.

⁵⁶ Helmfrid 1949, s. 30 f.

⁵⁷ Helmfrid 1949, s. 33 ff.; Jämför Palm 1993, s. 229 ff..

Tiondelängd upplagd efter jordeboken, Stenstorps socken i Västergötland härad 1562. Inledningen lyder: "Bekännes jag Lars Helgesson kyrkoprest till Stenstorp mig annamat och uppburit hava, denna efterskrivna tionde spannmål och desslikes utgivit anno 1562: Stenstorp socken; Skattebönder; Arvid Jonsson i Stenstorp; råg 4 skäppor; korn 2 1/2 tunna, havre 5 skäppor..."
 Källa VgH 1562:24, RA.

För "Gammelsverige" har tionderäkenskaper bevarats i väldiga serier för hundratals år med början vid mitten av 1500-talet. De ingår för Vasatiden bland riksarkivets s.k. landskapshandlingar. Hur längderna kan se ut framgår av föregående bild. Det rör sig alltså om enkla listor, i regel jordeboksgård för jordeboksgård med gårdens och gårdsföreståndarens (tiondegivarens, decimantens) namn, följt av gårdens tionde i tunnor, skäppor, spann eller andra mått och fördelat på sädeslag. I slutet av längderna finns oftast en summering för socknen eller gället. Även om mycket av 1500-talets tiondematerial bevarats är en hel del tyvärr brandskadat eller förkommet.

Tiondet är en problematisk källa för mätning av åkerproduktionen. Flera fallgropar finns som kräver tillägg och kompletteringar:

1) Vissa kategorier av jordbruk kunde vara befriade och befrielsereglerna varierade över tid liksom praxis, det senare dessutom troligen mellan områden.⁵⁸ I stor utsträckning vet vi vad slags jordbruk som var befriade och kan på olika sätt göra uppräknings för dessa. Generellt var kungliga gårdar, slott, prästgårdar liksom i (något oklar grad) säterier befriade. Mer osystematiskt kunde militärer slippa.⁵⁹ Tydligt är att s.k. kameralt öde gårdar, d.v.s. gårdar som brukades men av ena eller andra skälet inte kunde betala sina skatter, särskilt i samband med kriget 1563-1570, slapp hela eller delar av tiondet.⁶⁰ I de tidiga längderna är det oklart om en del befriade är utelämnade utan spår.

2) Alla åkerns grödor var i princip tiondepliktiga, men vilka som var det också i praktiken har växlat över landet. De viktigaste grödorna - råg och korn - redovisas alltid. Den lilla veteodlingen kan misstänkas underregistrerad, liksom havren, också den ännu en relativt liten gröda under 1500-talet. Ärtor, bönor och rotfrukter tillhör det som ofta utelämnades, de senare kanske för att de genom sin höga vattenhalt var svåra att lagra. Se även avsnittet om odlade grödor ovan.

3) Tiondets fördelning mellan kronan och prästen var normalt 2/3 till kronan, 1/3 till prästen. Andra uppdelningar förekom emellertid på vissa orter, men vi känner tämligen väl till dem och kan ta hänsyn till dem vid beräkningar.⁶¹

4) Tiondets förhållande till skörden fördunklas ibland av avlösning i pengar eller andra varor efter hävd eller avtal. Så betalade Närke en period tiondet i järn. Fenomenet är dock ovanligt och där det uppträder kan t.ex. skördeuppskattnings analogis göras från grannområden.

5) Mått och mål, d.v.s. målkärsvolym och mätningssätt, varierade ibland regionalt och över tiden. Vid spannmålmätning skiljde man på dels struket och dels ”prägat” eller rågat mål. Struket mål innebar att man fyllde måttkärlet och strök av det med en käpp längs övre kanten. Rågat mål innebar däremot att man öste på ytterligare så mycket som kunde ligga kvar. Sådana pålägg har gjorts även på det tionde bonden levererade. När och hur rågan och övermålet, orden kunde ibland användast synonymt, levererats är oftast oklart.⁶² Till denna fråga och till lokala metrologiska säregenheter återkommer jag nedan under avsnitten om mått, mål och råga.

Björn Helmfrid som ingående undersökt tiondegivningen i ett område i Östergötland fann, så långt saken kan bedömas, god överensstämmelse mellan förordningarnas regler och vardagspraktiken. Flera forskare har ansett att skördeberäkningar kan göras från tiondet om blott vissa kompletteringar görs vid kalkylerna.⁶³ I föreliggande projekt har skördeberäkningar med hjälp av tiondet gjorts för större eller mindre delar av det

---

⁵⁸ Palm 1993, kap. 8.

⁵⁹ Palm 1993, s. 224 ff.

⁶⁰ Österberg 1971, s. 110 ff; 1977, s. 201 ff.

⁶¹ Palm 1993, kap. 8. Forssell ger ingående uppgifter för första halvan av 1500-talet (1884, litt A, ss. 6, 7, 52).

⁶² Helmfrid 1949, s. 13.

⁶³ Myrdal 1991, s. 69 ff. ger hänvisningar till debatterna. Palm 1993 gav emellertid en mycket pessimistisk värdering av möjligheterna härvidlag. Leijonhufvud 2001 menar att användbarheten, åtminstone för att fånga trenden i skördeutvecklingen, varierar regionalt och att förhållandena i Västsverige, som Palm undersökte, inte utan vidare kan generaliseras till andra delar av riket.

nuvarande Sverige för perioderna 1630, 1690 och 1750 (se respektive projektrapport). Sådana beräkningar görs också här för normalår före eller efter krigsåren 1563-1570.

Skörden 1570?

Den hittills mest omfattande skördeberäkningen för 1500-talet står Hans Forssell för - skörden år 1571. Enligt Forssell överträffar tiondelängderna som statistiskt material skörd den officiella statistikens primäruppgifter på hans egen tid (cirka 1880). De ger trots detta bara ett skördeminimum.⁶⁴

Beräkningen har visat sig ha vissa brister. Forssells skördar för 1571, räknade i ”stockholmstunnor”, är säkerligen underskattade. Bl. a. är det oklart hur mycket av skördarna som döljs av de under kriget uppkomna ”kamerala” ödesmålen. Dessa ödesmål behövde varken betyda att människorna flyttat eller lagt ned produktionen, de innebar ofta bara att man tillfälligtvis slapp skatten av ena eller andra skälet, byggnader bränts ned, egendom rövats etc. Vi vet att i hög utsträckning dessa ”ödesmåls” skattebefrielser också gällde tiondet.⁶⁵ Omfattningen av den således tiondebefriade skörden torde vara mycket svår att ta fram, inte bara för 1571 utan även för föregående krigsår, inte minst vårt eftersträvade undersökningsår 1570. Efter freden 1570 minskade antalet ödesmål snabbt till en obetydlighet i de drabbade områdena.⁶⁶

Utän vidare borde tiondet dessutom räknas upp för underskattningar vid uppmätningen o.s.v., den s.k. avgången (se nedan om ”En normalskörd runt Sjuårskriget?”). Forssell själv var öppen för att skördeberäkningarna från tiondet kanske borde höjas med 10-20 % p.g.a. restantier och underslev, men avstod ändå slutligen från några sådana tillägg.⁶⁷

Forssell räknade om tiondet och skörden från lokala mått till ”stockholmstunnor”. Hade vi bett Forssell ange dessa tunnor i litervolymer hade hans svar, som vi snart skall se, gett en betydande överskattning eftersom han kraftigt överdrev ”stockholmstunnans” volym.

För en rad områden, särskilt för Mälardalskapen, ger Forssell nästan uteslutande häradssiffror utan uppgift om antalet betalande. Skälet till detta anger han för Östergötlands del vara att socknarnas tiondebetalningar ofta var delade på flera häradar och därför svåra att föra samman sockenvis.⁶⁸ Jag har då ibland själv tagit fram uppgifter från arkiven. Det framgår i de landskapsvisa anmärkningarna längre fram i denna rapport när och varifrån jag då hämtat de mer specificerade uppgifterna.

Jag har avstått från att försöka göra en egen skördeberäkning för projektets eftersträvade mätår 1570, främst med tanke på den stora mängden svårtolkade ”kamerala ödesmål” i de krigsdrabbade områdena. För många områden saknas dessutom tiondeuppgifter för skördeåret 1570. Forssells tiondeuppgifter för 1571 har bara använts i statistiken för att ge mer geografiskt precisa sockenuppgifter om odlade grödor eftersom normalårstiondet (mest 1558) bara ger häradsuppgifter. I bilaga 3 återges 1571 års skörd per län enligt Forsell i hans ”stockholmstunnor”.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Medel- eller normalberäkningar är naturligtvis teoretiska konstruktioner. De säger allt mindre ju större variationer som förekom mellan åren i det undersökta materialet. Och skördarna varierade av allt att döma kraftigt under andra halvan av 1500-talet genom naturliga fluktuationer i årsväxten, genom en växande bebyggelse med åtföljande nyodling och slutligen genom krigets påverkan 1563-1570.

---

⁶⁴ Forssell 1872-1883, s. 21.

⁶⁵ Österberg 1971, s. 210ff; 1977, s. 201 ff.

⁶⁶ Larsson 1972, s. 110 f.; 1983, s. 216.

⁶⁷ Forssell 1884, s. 8.

⁶⁸ Forssell 1872-1883, s. 236.

Forssell insåg naturligtvis att hans skördeberäkningar från tiondet för 1571 liksom sådana för de strax föregående krigsåren gav mer eller mindre otypiska resultat. Därför försökte han genom att sammanställa längre serier av tionde komma åt vad som varit en ”medelgod skörd”. Hur såg då en sådan ut enligt Forssell?

Tiondet växlade enligt Forssells beräkningar. Hans årsvisa tiondesummor återges i bilaga 5. De växlade starkt mellan årfen - för perioden 1551-1576 mellan ytterligheterna 110 000 och 56 900 tunnor, med medeltalet 86 000.⁶⁹ Till dessa skördar bör, se nedan, ett pålägg med 10 % för avkortningar nedåt vid skylräkning m.m. göras.

Till tiondeundersökningen fogade han också en undersökning av skördeomdömen i Gustav Vasas registratur 1539-1558. De två undersökta källorna gav samma vittnesbörd för perioden: 1546, 1547, 1553 och 1554 var skördarna goda eller rikliga i hela eller delar av landet, 1549, 1551 och 1554 var de i en del provinser svaga. Svår missväxt drabbade några landskap 1545 och hela eller större delen av riket 1543 och 1550. *För sin del ansåg Forssell ”att man i tionden af årsvväxten för 1555, 1558 och 1576, de tre år för hvilka tiondeuppgifterna äro i det närmaste fullständiga, har ganska tillfredsställande uttryck för hvad vid i fråga varande tid kunde anses för en ’medelgod’ skörd”* - 1555: 82 960; 1558; 87 237; 1576: 88 288 tunnor. För 13 år 1564-1576 uppgick tiondet i medeltal till 66 700 ”stockholmstunnor”.⁷⁰ Allt i ”ren säd”. Omräknat till skörd och tunnor om 146,6 liter innebär siffrorna skördar på respektive 995 520, 1 046 844, 1 059 456 och 800 400 tunnor, till vilka summor ett tillägg på 10 % bör göras för avkortningar nedåt vid skylräkning o.s.v. (se nedan!). I sista fallet bör observeras att medeltalet inbegriper bottenår under kriget. Tas medeltiondet för 17 år 1539-1558, 86 000 stockholmstunnor fås, omräknat på samma sätt, en medelskörd på 1 032 000 tunnor om 146,6 liter (utan tillägg för avkortningar nedåt vid uppbörden).⁷¹

Forssells tiondeserier för riket som helhet och skördeåren 1551-1576 återges i följande diagram:

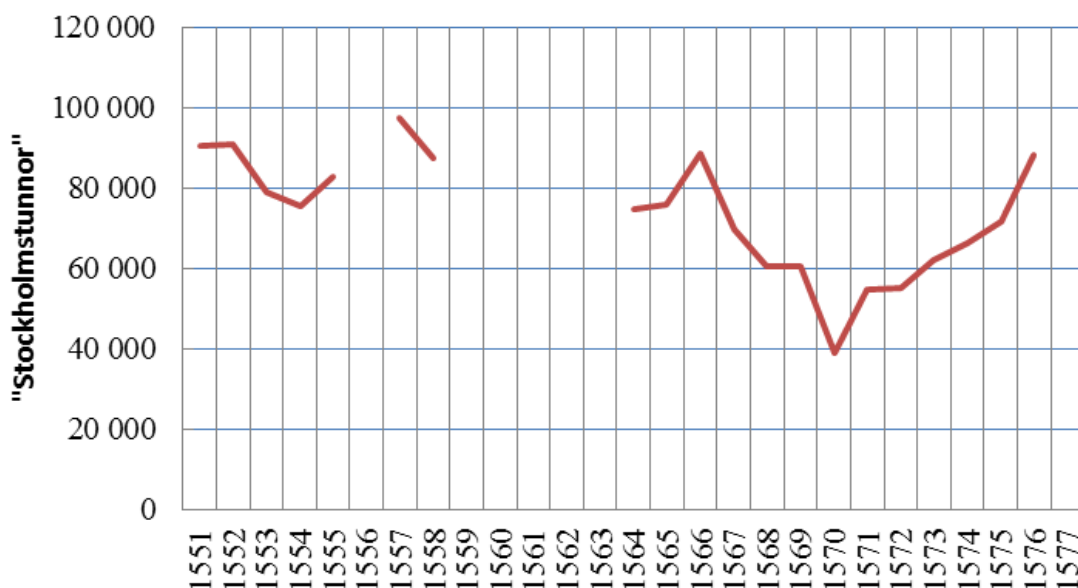
---

⁶⁹ Forssell 1884, s. 157 ff.

⁷⁰ Forssell 1884, s. 170. Jämför dock ibidem s. 168 beträffande Västergötland och Småland.

⁷¹ Forssell 1884, s. 164 f.

Tiondet i riket skördeåren 1551-1576

Källa: Forssell 1884, tabellerna 13:1-2.

Diagrammet visar flera stora luckor, men vad som framgår klart är en stor svacka under en tioårsperiod efter 1567. Först efter mitten av 1570-talet liknar nivåerna åter dem från 1550-talet. *Skördeutvecklingen* enligt Forssell följer därför nära diagrammets kurva. Diagrammet motsäger inte hans val av ”medelgoda” skördeår. En viss osäkerhet råder dock om hans ”stockholmstunnas” storlek efter kriget (se nedan).

Mot bakgrund av det föregående och med hänsyn till bl.a. källtillgången har jag som utgångspunkt för beräkningar av en normalskörd tagit uppgifter om tiondet från det ”medelgoda” skördeåret 1558 från Forssell.⁷² 1558 års uppgifter har i första hand hämtats ur ett summariskt register huvudsakligen utdraget ur 1559 års räkningar (vid denna tid redovisades tiondet i kronans räkenskaper för året efter skördeåret). Registret ger uppgifter härad för härad och landskap för landskap och slutligen ett ”Summarum opåå all kyrketienden som opborin är öffuer hela Rijkett med thett som fritt och förländt är, utdragitt aff 1557, 58 och 59 års räkenskaper”.⁷³ Häradssiffrorna är bruttosiffror före diverse avkortningar, ända ned till kyrkvårdarnas ersättning ”för omak”, vilket framgår av särskilda summeringar. De flesta siffrorna avser räkenskapsåret 1559, d.v.s. skördeåret 1558. För stora delar av Västergötland är de dock hämtade från räkenskapsåret 1558, för Mo härad från 1556 och för östgötska Kinda och Ydre 1557. För småländska Vista, Tveta, och Östbo är åter källan 1558 års räkningar. Forssell har emellertid kunnat supplera alla dessa med uppgifter ur själva de lokala tionderäkenskaperna bland landskaphandlingarna för skördeåret 1558. Enda undantaget är Västergötland, där Forssells siffror, med undantag av för Mark och Kind, avser skördeåret 1557. För de sist nämnda två häraderna där uppgifter även för skördeåret 1557 saknats har han uppskattat 1558 års skörd genom proportioneringar från tidigare års tiondeuppgifter.

Tiondebeloppen för Småland är i tionderegistret angivna i spannsystemets mått. Genom jämförelse med originalräkenskaperna fann Forssell att den omräkning som gjorts av fogdarna vid överföringen till registret från originalräkenskaper från lokala tunnor och skäppor till

⁷² I olika bilagor till Forssell 1884.

⁷³ Summariskt register över tionden 1559 1557 – 1561, Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630, Referenskod SE/RA/5101/5101.01/1, RA.

spänn efter mallen 1 tunna = 2 spänn. Med hänvisning till ett överväldigande antal exempel på att tunnan i Småland varit större har Forssell här gjort ett, helt rimligt, pålägg på spanntalen med 25 %. Sammandragsregistret utsätter inte antalet givare. Forssell har kompletterat detta från fogderäkenskaper m.m. från 1559 och 1560.⁷⁴

Närke betalade på 1550-talet sitt tionde i pengar eller järn.⁷⁵ Jag har här valt att låta skördeuppskattningar för Forssells tredje ”normalår” 1576 suppleras (med viss osäkerhet kring tunnvolymen). För hur detta gjorts hänvisas till de särskilda anmärkningarna för landskapet Närke längre fram.

Jag har i regel valt att gå på Forssells siffror för normala år på häradsnivå vilket innebär att tiondet per givare jämnas ut mellan de i häraderna ingående socknarna. Detta kan vara rimligt då det ofta förekom större årsvisa årsvariationer på socken- än på på härads- eller högre aggregationsnivåer. Förfarandet kan naturligtvis dölja mer stabila skillnader inom häraderna. För varje område föreligger därmed ett mer eller mindre realistiskt genomsnittligt normaltionde per givare. Detta har fått utgöra grunden för min beräkning av en normal ”tiondeskörd” under fredsår före eller efter kriget 1563-1570. Av databasen framgår vilket skördeår det använda tiondet avser.

Jag har vid beräkningen av en normalskörd utgått från tiondet per givare. Detta för att kunna ta hänsyn till befriade gårdar som inte alltid framgår av tiondelängderna. I nästa steg har jag multiplicerat normaltiondet per givare med gårdetalen. Tiondet avser i de flesta fall det normala skördeåret 1558, medan statistikens gårdetal oftast är hämtat från cirka 1571. Tidsskillnaden kan tyckas besvärande. Jordeböckernas gårdetal minskades emellertid ytterst sällan – när en ny gård väl skrivits in blev den kvar. Jordeböckerna är också kända för en viss eftersläpning när det gäller registreringen av nya gårdar. En omfattande forskning visar att många trakter under krigsperioden 1563-1570 präglades av stora ekonomiska svårigheter som visade sig i s.k. kameral och i vissa fall demografisk ödeläggelse. Därmed måste man räkna med att kriget i stora områden innebar en byggelsemässig stagnation, som tillfälligt avbrutit Vasatidens annars snabba bebyggelseutväxt vid mitten av 1500-talet.⁷⁶ Därför passar 1570 och närliggande års gårdetal trots allt väl som utgångspunkt för en skördeberäkning för 1558, men även för Närke 1576 - mycket få gårdar stod då ännu kvar som öde i jordeböckerna. Därmed kan man praktiskt sett räkna med att alla jordeboksgårdar under ”normalåren” betalade tionde.⁷⁷ För att kompensera för avrundningar neråt vid skylräkning och sädesuppmätning m.m. har jag – se nedan under avsnitten ”Mått och mål” och ”Råga etc.” valt att göra ett generellt tillägg på 10 %.⁷⁸

Allmogens ”normala tiondeskörd”, den från tiondet uppskattade skörden, har för vår statistik tagits fram på följande sätt:

Först multipliceras det genomsnittliga tiondet per givare (i regel cirka 1558) med områdets gårdetal cirka 1570 inklusive eventuella ödesmål. Därefter har ytterligare en multiplikation företagits, nu med, i regel, 15 (kronans 2/3 av 1/10 av skörden) och slutligen ännu en med 1,1 för underskattningar vid mätningen, ”råga”, ”övermål” o.s.v. enligt nedan

Där kronan nöjt sig med mindre än 2/3 av tiondet har hänsyn tagits till detta (se anmärkningarna för de enskilda landskapen i det följande). Därmed har vi fått allmogens ”tiondeskörd”. Till denna skall sedan läggas skördarna för prästgårdar och säterier beräknad

⁷⁴ Forssell 1884, s. 141 ff.

⁷⁵ Forssell 1884, s. 34.

⁷⁶ Beträffande bebyggelseutvecklingen, se t.ex. Larsson 1972; Österberg 1971, 1977; Skarin 1979; Brunius 1980.

⁷⁷ Se Ödegårdsprojektets rapport *Desertion and Land Colonization*, s. 135 ff.

⁷⁸ Påläggerna är osäkra: Fridén 1991, s.176, ansluter sig till Helmfrids bedömning.

från de ovan nämnda länsvisa schabloner som Hans Forssell föreslog, samt skördarna på kronans slott och gårdar.

Städernas resurser

I materialet från Älvsborgs lösen 1571 ges uppgifter om städernas boskap, däremot inte om deras utsäde. Städernas åkrar har säkerligen utgjort en mycket liten del av landets odlade areal men något slags skattning måste försökas för vår statistik. I några fall där städer betalat tionde, har uppskattningar av utsädet gjorts genom division av ”tiondekörden” med ett gissat korntal på, om inte annat sägs i anmärkningarna för respektive ladnskap, 3 (som redan nämnts ger detta låga korntal eventuellt en viss överskattning av utsädet). När användbara uppgifter saknats har femtio år senare uppgifter från projektrapporten för 1630 fått tillgripas. För städer som ännu inte grundats 1570 men vilkas områden ingår som enheter i vår statistik har folkmängd och resurser i regel fördelats med modersocknen efter enheternas ytor.

Ibland är antal kända hushåll från tiderna runt kriget i en stad högre än antalet till ÄL1571 taxerade hushåll. Jag har då antagit att de ej taxerade av olika skäl varit befriade eller tillfälligt bortflyttade och räknat upp siffrorna proportionellt mot hushållstalen. Om det i själva verket varit så att de otaxerade hushållen helt saknat boskap innebär förfarandet naturligtvis en viss överskattning.

Folkmängd

Folkmängden per socken har för den aktuella tiden hämtats från Palm (2000). I några fall har justeringar gjorts av dessa siffror, vilket kommer att framgå under en del landskapsanmärkningar i det följande. Palms beräkningar bygger på antalet hushåll och antaganden om dessas genomsnittliga storlek. Begreppet ”hushåll” skall, liksom ”jordeboksgård”, inte uppfattas som synonymt med bondgård, även obesuttna hushåll fanns liksom prästgårdar, säterier o.s.v. Inom forskningen anser man att antalet taxerade för ÄL1571 nära approximerar antalet allmoge- och prästhushåll.

Mått och mål

Beträffande mål och mått i spannmålssammanhang rådde under 1500-talet med Hans Forssells ord ”osägliga virrvarr”.⁷⁹ När man talar om *målkärl* avser man kärlets inre volym, med kärlet som *måttkärl* däremot hur mycket som räknades på kärlet beroende på om det var struket, skakat, hade räknats med råga o.s.v. Under de första decennierna av Gustav Vasas regim förekommer flera lokala mått i fogderäkenskaperna. 1540 och 1555 befallde Gustav Vasa, med liten framgång har det sagts, att lika mått skulle användas över hela riket. Men kronans förvaltning försökte såvitt möjligt, åtminstone internt, utplåna skiljaktigheterna. Arbetet i tidens centrala ”skatteverk”, räknekammaren, krävde enhetlighet särskilt vid beräkning och kontroll av uppbörd och utgifter. I brist på en genomgripande reform av måttssystemet ute i samhället gjordes istället ideliga omräkningar av det ena måttet till det andra i räkenskaperna.⁸⁰

De tre vanligaste enheterna i spannmålssammanhang var span, skäppa och tunna. Någon ”tunna” förekom knappast före Gustav Vasa i Svealandskapen (här Mellansverige med Östergötland samt Norrland). Först framåt 1560 blev tunnan, av Forssell kallad ”spanntunna”, allmän i dessa områden.⁸¹ I ”Svealandskapen” räknade man länge i ”spann”, upphovet till begreppet spannmål, även sedan begreppet tunna införts också där. Spanns volym varierade länge från ort till ort. Vid kronans uppbörd och i fogdarnas redovisning omräknades lokal span till Stockholms span varvid skillnaden kom att utgöra varierande

⁷⁹ Forssell 1872a, s. 115.

⁸⁰ Forssell 1872a, s. 121.

⁸¹ Forssell 1872a, s. 118 f.

”övermål” (beträffande det senare ordets dubbeltydighet, se nedan).⁸² Stockholms spansks volym har bestämts till 47 liter.⁸³ Med hjälp av övermålen har andra lokala spann kunnat bestämmas, bl.a. den nedan nämnda upplandsspannen som beräknas ha rymt 60 liter (Mats Morell har ingående redovisat forskningsläget kring tidens mått och mål för spannens områden).⁸⁴

När ”tunnan”, som ett nytt begrepp, mot mitten av 1500-talet kommit in i Svealandskapen, räknade man inom förvaltningen på en sådan tunna 2,5 stockholmsspann. David Hannerberg kallade denna tunna, skild från andra äldre tunnor i Västsverige, för ”slottstunnan”. Med en volym på stockholmsspannen på 47 liter har ”slottstunnan” rymt cirka 118 liter (117,5 liter).⁸⁵ Sannolikt var detta den tunna som proklamerats av kungen redan på 1540-talet och som motsvarade den internationella s.k. häringsbandtunnan (av tyskans Herring = sill) i Östersjöområdet. Den uppdelades i 48 kannor, sannolikt s.k. Rostockkannor.⁸⁶ Efterhand blev det emellertid vanligt bland fogdarna att relatera tunnan till upplandsspannen, en spann som allt oftare användes även utanför sitt ursprungsområde. De räknade då två upplandsspann som en (spann-)tunna.⁸⁷ Med två sådana upplandsspann om cirka 60 liter är vi tillbaka vid ”slottstunnan” om cirka 117,5 liter. Forssell kallade tunnan om två upplandsspann ”stockholmstunnan”.

Men svealandstunnan gjordes efterhand allt större. Åtminstone från 1570-talet begagnades allt oftare en utgiftstunna om 50 kannor och en uppbördstunna om 52 kannor att jämföra med den tidigare 48-kannorstunnan.⁸⁸ $52/48 * 117,5$ ger en uppbördstunna på cirka 127 liter. 1582 bestämdes att kronotiondet skulle uppbäras och vidarelevereras med tunnor om 50 kannor.⁸⁹ Från 1582 och 1594 finns uppgifter om att även ”slottstunnan” gjordes större, en officiell ”utgifts-” eller ”stapelstadstunna” om 50 slottskannor blev officiell, liksom en ”uppbörds-” eller ”uppstadstunna” om 52.⁹⁰ I konsekvens med detta infördes 52-kannorstunnor på 1580-talet i Uppsala, Västerås och Enköping.⁹¹ När så upplandsspannens gamla övermål mot slottsspannen (60/47 liter) las till även på dessa tunnor fås mot slutet en officiell tunna på närmare 150 liter (erhållet som $60/47 * 117,5$), men då är vi sannolikt framme i tiden efter sekelskiftet 1600. Omräkningarna hade efterhand, nästan omärkligt, lett till att de många lokala måtten så småningom fått ge vika för ett enda. 1605 blir denna tunna, om 146,6 liter, landets officiella tunna (mer om denna i projektrapporten för 1630). Men hur stora var de tvåspannstunnor som intresserar oss före och strax efter kriget 1563-1570?

I sina *skördeberäkningar* och vid en del av sina *tionderedovisningar* räknar Forssell för hela perioden 1538-1576 om alla tiondeuppgifter från lokala svealandsmål till ”stockholmstunnor” enligt relationen 2 spann = 1 ”stockholmstunna”, en relation som förekommer i källorna åtminstone så tidigt som 1540.⁹² Hur mycket rymde egentligen Forssells ”stockholmstunnor”? Mot bakgrund av de förändringar som nyss beskrevs infinner sig en betydande osäkerhet. Är de lika stora hela hans långa period? Själv antog han att de så nära som möjligt torde motsvara hans egen ”tids tunna om 63 kannor”. 63-kannorstunnan var

---

⁸² Morell 1988, s. 32.

⁸³ Jansson 1950, s. 79.

⁸⁴ Morell 1988, s. 32.

⁸⁵ Morell 1988, s. 32; ibidem not 123. Hannerberg 1946b, s. 2, räknar den till 117,3 liter efter Jansson 1936, s. 32.

⁸⁶ Hannerberg 1946a, ss. 418, 429 f.

⁸⁷ Räknesättet användes av fogdarna t.ex. 1558 enligt Forssell 1884, s. 143 och fortsatte in i 1600-talet.

⁸⁸ Forssell 1872a, s. 120.

⁸⁹ Hannerberg 1946a, s. 419.

⁹⁰ Morell 1988, s. 32.

⁹¹ Jämför Jansson 1950, s. 94.

⁹² Forssell 1872a, s. 119 not 1, hänvisar till UpH 1540:1. Här kallar han också tvåspannstunnan för ”skatte- eller räkenskapstunnan”.

på Forssells tid en tunna ”fast mål” inklusive 1739 års råga om 4 kappar.⁹³ Med dessa 4 kappars tillägg till 32-kapparstunnan om 146,6 liter rymde den cirka 165 liter. Detta strider uppenbarligen mot vad som nyss sagts om upplandsspannen o.s.v. Men även annat talar för att vi, åtminstone för tidigare delar av Forssells undersökningsperiod, rör oss med en mindre tunna. Följande argument talar för en mindre tunna vid 1500-talets mitt:

1) 1950 kritiserade Bertil Boëthius Eli F. Hecksher, som studerat konsumtionen på 1500-talet, för att han i stort anammat Forssells bedömning av tunnans storlek. Genom jämförelser av spannvolymer och spannmålsvikter utifrån nyare metrologisk forskning visade Boëthius med räkenskaper från Främby hyttgård i Dalarna att en tvåspannstunna 1555 höll 120 liter.⁹⁴ Mats Morell generaliserade detta genom studier av andra tvåspannstunnor samt stockholmstunnan om 117,5 liter.⁹⁵ I bägge fallen avsågs strukna tunnor. De två forskarna kom fram till att den tunna som Forssell refererade till vid 1500-talets mitt (och kanske något decennium till framåt i tiden) var avsevärt mindre än den stora välbelagda tunna som var regel från en bit in på 1600-talet.

2) Jag har inte i litteraturen stött på några exempel på särskilda reglerade uppbördsstunnor under Forssells undersökningsperiod 1538-1574.⁹⁶ 1540- och 1550-talens kungliga befallningar skiljde inte vad jag kunnat se på mål för uppbörd, utgift och handel. Krigstiden 1563-1570 har rimligtvis inte varit lämpad för några genomgripande metrologiska reformer, vilket talar för att systemet med olikstora tunnor införts först efter denna period.

3) Relationen mellan spanntunnor och de betydligt större (och äldre) tunnor, ”skäppetunnor”, som sedan länge användes i Västergötland, Dalsland, Småland och Värmland pekar också på att de förra var små. De senare tunnorna var enligt både Forssell och senare forskning 25 % större än fogderäkningarnas spanntunnor (och Forssells ”stockholmstunnor”) - 25 av de senare motsvarade 20 av de förra.⁹⁷ Inom forskningen tycks man vara helt överens om att ”Västgötatunnan” och de andra stora tunnorna rymde cirka 145 liter.⁹⁸ Det är nästan exakt samma volym som det gamla bohuslänska (norska) sållet, likstort med den då nya norska tunnan på 1500-talet - 145,8 liter. Dessa tunnor hamnar också mycket nära den tunna på 144,5 liter som man använde i Skåne. Denna tunnans volym framgår av att man på en sådan räknade

---

⁹³ Även andra forskare har utgått från en i stort oförändrad tunna från 1500-talet och framåt. Folke Dovring tar upp ägobeskrivningarnas utsäde utan att diskutera tunnornas volymer och tycks ogenerat jämföra 1500-talstunnland med 1600-talstunnland. Dovring 1947, s. 26 f. I senare tid Myrdal 1991, s. 107 ff.

⁹⁴ Boëthius 1950.

⁹⁵ Morell 1986, 1988.

⁹⁶ Ett system med skilda uppbörds- och utgiftstunnor nämns dock redan i Stockholms stads tänkebok 1530, men sedan händer inte mycket med mått- och målsystemen i landet och uppgifter om dessa olika slags tunnor dyker därefter upp först under Johan den III:s tid (Jansson 1950, s. 100). Forssell 1872a ger sitt tidigaste exempel från ÖgH 1574:13. Han ger också en intressant observation från ett kungligt brev 1580 där kungen klagar över att skäpporna i Västergötland är för stora så att 4,5 till 5 går på en tunna (Forssell 1872a, s. 120 not 1). Eftersom tunnorna där delades i sex skäppor och rymt cirka 145 liter måste den tunna som föresvävade kungen ha rymt 109-121 liter, åter hamnar vi alltså nära ”slottstunnans” volym på 117,5 liter.

⁹⁷ Se bl.a. Forssell 1884, ss. 123, 166 ff; 1872-1883 ss. 177, 22 not 2, 110, 315 not 1. I nordöstra delarna av Småland samt i Kalmar förekom även spann vid sidan av skäppan. Även Öland räknade i spann. Morell 1988, s. 54 not 121. Ferm 1990, s. 111 för Öland, men inte Värmland, till skäppeområdet. Enligt Forssell 1872a, s. 117 används den nämnda relationen mellan ”västgötatunnan” och spanntunnorna oupphörligen redan från de första årtiondena av Gustav Vasas regering och möter oss t.ex. även i en undersökning av tiondeuppbörden i olika västgötska häradar 1592, västgötatunnan höll där ofta kring 60 kannor att jämföra med kyrkomålets 50 kannor (ibidem s. 123, jämför avskrift i Sandbergsska samlingen, P:350, RA). Forssell hänvisar s. 117 till SmH 1548:14 för ett upplysande exempel.

⁹⁸ Jansson 1950, s. 93 ff.

sex skäppor vilkas storlek bestämts redan år 1283.⁹⁹ Dessa syd- och västskandinaviska tunnvolymen var praktiskt taget desamma som den, senare officiella, svenska spannmålstunnans om 146,6 liter (se projektrapporten för 1630). Relationen 2,5 upplandsspänn på en västgöta- eller smålandstunna bekräftar att spanntunnans volym var 117,5 (2,5 * 60 liter / 1,25 ger ungefär 120 liter, alltså mycket nära 117,5).

4) Forssell räknade med en medelgod skörd vid mitten av 1500-talet på 1 340 000 "stockholmstunnor" i "ren säd".¹⁰⁰ Eli F. Heckscher granskade Forssells beräkningar och fann dem orimligt höga när de jämfördes med senare tiders. Räknat per invånare skulle produktionen överskrida t.o.m. så sena siffror som 1870-talets. Även sedan Heckscher kraftigt räknat upp Forssells folkmängdssiffra för 1571 kvarstod överskattningen.¹⁰¹ Jämförelserna talar för att Forssells "stockholmstunna" var betydligt mindre än 63-kannorstunna på hans tid.

5) Även vad som nedan strax kommer att sägas beträffande *tunnlandsutvecklingen* talar för den lilla tunnans vanlighet vid mitten av 1500-talet.

Bl.a. för att vår projektstatistik för 1500-talet skall kunna jämföras med statistikens tunnor (om 146,6 liter) för 1630 och framåt blir det viktigt att bestämma oss för en tolkning av vad en forssellsk "stockholmstunna" faktiskt rymde på 1500-talet. Det är då viktigt att ta hänsyn till från vilken tid det källmaterial Forssell använde vid sina omräkningar härrör. Differentieringen av tunnor i uppbörds-, stapelstadstunnor o.s.v. kanske sätts in på allvar med början under 1570-talet. *För tiden före krigsutbrottet 1563 har jag räknat med att "stockholmstunnorna" i Forssells statistik egentligen motsvarar "slottstunna" om knappt 118 liter.* Det innebär att dessa tunnor måste multipliceras med 0,8 för att de skall motsvara 1600-talets och senare tunnor. För att möjliggöra jämförelser med projektrapporternas spannmåls-siffror för 1630, 1690, 1750 och 1810 har jag alltså gått motsatt väg mot Forssell och räknat om från "stockholms-" till "västgöta-" eller skäppetunnor.

För efterkrigstiden ökar som framgått osäkerheten genom att tunnorna bl.a. differentieras i uppbörds-, utgiftstunnor m.m.

När jag själv dragit in andra källor har jag vid omräkningar till spanntunnor också räknat 2 spann = 1 tunna; 1 (spann-)fjärding = 1/8 tunna; kannor har jag räknat som 1/48 tunna och fat som 1/32 tunna. En (pund-)läst har jag räknat = 12 pund = 96 spann = 48 tunnor; 1 pund således = 8 spann = 4 tunnor.¹⁰² Omräkningar till "skäppetunna" i fogderäkenskaperna har oftast skett efter följande formler: 1 smålands- eller västgötatunna à 6 skäppor = 2,5 upplandsspänn; 1 spann = 2 2/5 skäppa; 1 skäppa = 1 2/3 fjärding; 1 fjärding (1/4 spann) = 2/3 skäppa. En pundläst = 38,4 skäppetunnor, 1 pund således cirka 0,8*4 eller 3,2 skäppetunnor.¹⁰³

Forssells omräkningar gäller tunnor som använts vid uppbörden av tiondet vid kyrkohärbärgena runt 1570 eller tidigare. De berör alltså främst vår statistiks tiondesiffror och skördeberäkningar. Men i föreliggande rapport används också tunnor, spann o.s.v. från olika *utsädesuppgifter*. När utsädesuppgifter hämtats från tiondelängder, som ibland har sådana, avses rimligtvis samma måttenheter som i de parallella tiondeuppgifterna, avsikten med kronans

⁹⁹ Jansson 1950, s. 86; se avsnittet om Skåne längre fram.

¹⁰⁰ Forssell 1884, s. 24 f.

¹⁰¹ Heckscher 1935, I:1, s. 89 f. Heckscher ibidem, Bilaga II, anm. 1, antar en tunna om 10,8 lispund, alltså bara cirka 92 liter och hänvisar därvid till Forssell II:I 126. Det motsvarar den "Äldsta Stockholmstunna", dock en rent hypotetisk konstruktion enligt Hannerberg 1946a, s. 429.

¹⁰² Forssell 1872a, s. 116.

¹⁰³ Forssell 1872a, s. 117, som hänvisar till SmH 1548:14 för ett upplysande exempel.

inhämtande av uppgifterna var ju att kontrollera att de korntal jämförelsen gav var realistiska. Men vad betyder egentligen tunna, spann o.s.v. i samband med utsädesuppgifter från jordeböckers ägobeskrivningar eller från skattdokument? Inte nödvändigtvis samma sak som i samband med tiondet!

Vid riksdagen 1582 utlovade regeringen efter klagomål från bönderna en allmän jordsyn och skattdokumentation. Samma år (eventuellt först 1584) utfärdades en vidlyftig instruktion.¹⁰⁴ Där stod bl.a.:

Först skall med stång om 9 alnar mätas vars och ens åker och efter stångetalet läggas var by uti mark- och öresland ... vilket så skall tillgå, 1:o att till vart öresland (god jord) skall räknas 18 stänger i längden och 9 i bredden ...¹⁰⁵

Detta gav en rektangulär yta om 13 122 kvadratalnar. I flera andra undervisningar, som utgår från denna, framgår att ”ett öresland, där sås en tunna spannmål på” och liknande. Detta öresland eller öretal krävde alltså normalt en tunnans utsäde.¹⁰⁶ Hur stora var då dessa tunnor? I den första lantmätarinstruktionen av den 19 juni 1633 från det då nyinrättade lantmäteriverket sägs att öret utgjorde en yta på 11 777 kvadratalnar (på god jord, större på dålig). I instruktionen den 2 april 1634 bestäms dock tunnlandet till 14 000 kvadratalnar oavsett jordkvalitet. Detta senare tunnland, som hädanefter blev det officiella, var utan tvivel anpassat till en tunna om 146,6 liter. Ställer vi detta tunnland och denna tunna mot 1633 års öretal (= tunnors utsäde), fås en tunna 1582 på 123,3 liter (erhållet som $11\,777 / 14\,000 * 146,6$). Någon sådan tunna är inte känd. David Hannerberg påvisade emellertid att också alnens längd förändrats mellan 1582 och 1633 - från 56 till 59,3 centimeter.¹⁰⁷ Två uppgifter från 1600-talet, en från 1640-talet och en från 1670, tog hänsyn till den nämnda alnjusteringen och gav öreslandet arealerna 11 664 respektive 11 504 kvadratalnar av den senaste längden. Av dessa tal ger det senare en tunna på 117,1 liter ($11\,504 / 14\,400 * 146,6$), observera att källan här räknar med 14 400 kvadratalnar istället för 14 000 som är det vanliga.¹⁰⁸ Fram träder alltså åter ”slottstunnan” eller ”stockholmstunnan” om 48 kannor!

Något värre är det att besvara frågan om ägobeskrivningarnas tunnors när man kommer till ”skäppetunnans” områden. Vad man utan vidare kan säga är att utsädestunnorna rimligtvis minst rymde 117,5 liter, den lägsta tunnvolym vi känner från landet under den aktuella tiden, och maximalt 146,6 liter, ”skäppetunnans” ungefärliga volym. Olle Ferm är en av de få forskare som veterligen behandlat frågan. Det gjorde han i samband med sin studie av bl.a. Karin Hansdotters jordebok.¹⁰⁹ Enligt Ferm talar hans undersökning för att den mindre tunnans använts

---

¹⁰⁴ Dovringt 1951, s. 194.

¹⁰⁵ Instruktionen föreligger i flera mer eller mindre goda avskrifter. Citatet är hämtat ur den för Södermanland 1585 hos Falkman 18845, s. 268 f. Jämför Hannerberg 1946b, s. 6 ff; Jonsson 1971, s. 51.

¹⁰⁶ Hannerberg 1946b, s. 6 ff; Jonsson 1971, s. 51.

¹⁰⁷ Hannerberg 1946b, s. 6 ff.

¹⁰⁸ Hannerberg 1946b, s. 11 f.

¹⁰⁹ Så sände fogden i Vartofta och Kåkindes härader 1554 5,5 skäppor till Östergötland. Skäpporna räknades då om till 2 spann, vilket ger 2,75 skäppor per spann. Enligt ett ytterligare exempel, ur en adlig jordebok från år 1600, sägs ”6 skäppor i Västergötland är så dryga som 2 spann och en fjärding i Uppland”, vilket senare innebär att en spann = 2 2/3 skäppor. Utnyttjas en uppgift från 1550-talet om Östgötaspennen från Stockholms kornskrivare fås i dessa två fall, som bör avse strukna tunnors, tunnsmål på 115,2 liter respektive 118,4 liter. Detta pekar på att en ”stockholmstunna” om 117,5 liter har figurerat också i Västergötland. (Ferm 1990, s. 114. Kornskrivarens spannmålsräkenskaper finns i Strödda kamerala handlingar 20, RA). Hur vanligt detta var vet vi dock inte. I sin studie av Läckö fann Nils Sahlgren också denna lilla tunna, där dock först på 1630-talet använd som sädestunna. Sahlgren förvånas över att så oväntat många tunnvolymerna kända från Östsvenskan också förekom på Läckö. Följande storlekar nämns: 117,3; 127, 0 och 146,6 liter. Sahlgren 1968 s. 32 ff.

för utsädesangivelser i Karin Hansdotters jordebok även när de avser gårdar i Västergötland.¹¹⁰ Men kan man vara säker på detta?

Hur avgör man då vilken tunna som avses i ägobeskrivningar från skäppans område? Ett sätt är att utgå från den angivna tunnans underavdelningar. Är dessa skäppor rör det sig om den stora västgöta- eller smålandstunnan, är de spänn rör det sig om ”slottstunnor” om 117,5 liter. Inte ens tidens kammarskrivare klarade dock alltid ut att reda upp saken.¹¹¹ Tyvärr framgår inte i alla källor de mindre kärnen, det förekommer att tunnorna anges enbart som hela, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ o.s.v.

För Småland tycks bara förekomma antingen spann- eller tunneräkning och det senare enbart när skäppetunna avses, se anmärkningarna för Småland längre fram! För Värmland har ingen spannräkning överhuvudtaget observerats i genomgången källmaterial.

Min slutsats är att ägobeskrivningarna i jordeböcker och skattningsprotokoll generellt anger lokala mått. Rimligheten talar för detta – det skulle vara ytterst opraktiskt att ha olika mått för åkerbeskrivningar, tionde, avrad o.s.v. Om utsädesuppgifterna, som man kan tro, i många fall kom från bönderna själva, skulle lätt trätor kring omräkningarna uppstå. Det är svårt att tänka sig några pålägg à la uppbördstunna, råga och dylikt vid utsädesangivelserna.

Inte minst mot bakgrund av de första instruktionerna från lantmäterier (ovan) har jag för statistiken utgått från att *utsädet i spannens områden, åtminstone fram till 1570-talet, kan omräknas efter normen 2 spänn = 1 tunna om 117,5 liter och i skäppans område 6 skäppor = en ”skäppetunna” om 146,6 liter. Statistikdatabasen redovisar alla uppgifter i tunnor om 146,6 liter.*

En del lokala säregenheter i spannmålsmålen förekom, särskilt i Norrland. Så räknades t.ex. i Hälsingland, Medelpad och södra Ångermanland 12 spann på pundet, alltså var spannen här mycket liten.¹¹² Dessa och andra mål redovisas närmare i de följande landskapsanmärkningarna.

Råga etc

Som redan nämnts i avsnittet ovan om tiondet bör ett tillägg, motsvarande ungefär en råga eller övermål om 10 %, göras till tiondets redovisade summor för att kompensera för underskattningar genom bl.a. avkortningar nedåt vid uppmätningen. Bakom detta tillägg ligger följande resonemang.

Mätningssättet - tunnor, spänn o.s.v. som mått, har genom tiderna ändrats flera gånger utan att målkärlens volym ändrats. En tunna om 146,6 liter rymde före 1638 enligt Mats Morells beräkningar rågad, skakad och stoppad hela 183 liter. Ingick då råga i tiondelängdernas mått? Frågan är inte alldeles lätt att besvara. ”Den gamla rågan är ett x, åt hvilken ingen beräkning kan gifva ett bestämdt värde, helt enkelt därför att den i verkligheten var fullkomligt obestämd”¹¹³

År 1638 bestämdes att tiondet skulle levereras och uppbäras med oskakad, ostoppad och struket mål, men att sedan en råga eller övermål om 3 kannor, 2 ”upplandsfat” eller 2 ”finska kappar” skulle läggas till. Detta sågs inte av bönderna som en höjning av tiondeuttaget, i vart fall visar källmaterialet från tiden veterligen inga protester från allmogen. Det tyder på att sådana pålägg då varit etablerade sedan länge. Enligt 1638 års beslut var övermålets och

¹¹⁰ Ferm 1990 s. 115, not 57. Ferm hänvisar till Karin Hansdotters jordebok, 1 och 2, RA.. Men argumenteringen är inte helt tydlig. När han gör kalkyler kring räntan räknar han försiktigtvis med två alternativa tunnor.

¹¹¹ Forssell 1875, s. 119 not 2.

¹¹² Lotta Leijonhufvud (2001, s. 268) räknar i sin tiondeundersökning med olika lokala tunnor för stora delar av östra och norra Sverige. Vid de här gjorda beräkningarna har jag för enkelhets skull använt mig av Forssells omräkningar eller omräkningsnormerna 2 spann = 1 ”stockholmstunna” och att skäppetunnan varit 25 % större än sistnämnda tunna.

¹¹³ Forssell 1872a, s. 124.

rågans syfte att kompensera för ”avgången”.¹¹⁴ Vad var detta? Björn Helmfrid visade att förenklade avrundningar, ofta nedåt, vid rökräkningen, d.v.s. räkningen av de på fälten för torkning och avtransport i skylar eller rökar uppställda kärvarna, gör att tiondelängdernas uppvisade kvantiteter kom att motsvara mindre än en tiondel av skörden. Det är sannolikt detta som menas med avgången. 1638 års påslag uppgick i Helmfrids undersökningsområde till knappt 6 % av tiondet.¹¹⁵

Enligt Björn Helmfrid var det före 1638, oklart hur länge, en sedvana att bönderna när de avlämnade sitt tionde vid kyrkhärbärgen, fick det uppmätt av fogden eller annan uppbördsman med ett kärl som, trots samma namn, var större än det som stod antecknat i tiondelängden. Det betyder att en bonde som i tiondelängden taxerats för en halv spann av t.ex. den lokala spannen om 60 liter, när han lämnade sitt tionde vid härbärgen, fick lämna en halv spann av större spannvolum, t.ex. 64 liter. När sedan uppbördsman levererade vidare tiondet till någon central mottagare mätte han åter upp med 60-litersspannen. I räkenskaperna syntes aldrig de fyra litrarnas mellanskillnad.¹¹⁶ 1638 kritiserade bondeståndet förfarandet i sarkastiska ordalag: ”... icke vetandes om samma övermål göres kronan gott eller ej”.

Jan Lindegren visade i sin undersökning av Bygdeå i Västerbotten att underskattningarna vid taxeringen kunde vara större än de Helmfrid fann i Östergötland.¹¹⁷ Beroende på hur grova mått som användes vid sädesuppmätningen varierade den totala underskattningen 1627-1639 i Bygdeå mellan 9,69 och 26 % med medeltal och median runt 16 %.

Björn Helmfrid, som får sägas vara den som mest ingående studerat 1500-talets tionde, ställde den viktiga frågan hur råga eller övermål bör påverka vår bedömning av tiondelängdernas sifferuppgifter? *Enligt Helmfrid är svaret enkelt: längdernas siffror ”avser att utgöra en värdemätare på bondens årsskörd, mätt med i orterna gängse struket mått”.* Övermålet eller rågan uppvägs en ungefär likstor underskattning vid tiondeberäkningarna ute i socknarna: *Räknar man konsekvent tionde och ”skördesiffror” med rågat i stället för struket mål torde man till fullo kompensera felkällorna.*¹¹⁸

Jag har beträffande rågans och övermålets storlek valt att lägga mig någonstans mitt emellan Helmfrids och Lindegrens bedömningar och gjort ett tillägg på 10 % vid statistikens skördeberäkningar.

Begreppet ”övermål” bör ibland hållas isär från ”rågan”. Övermålet kallades på 1500-talet den skillnad som uppmättes mellan ”slottstunnan” och lokala mått när olika spannmålsleveranser lämnades i Stockholm. När övermål ibland även redovisas av fogdarna kan betydelsen vara oklar. I Ångermanland uppger fogderäkenskaperna 1565-1627 övermålet separat med varierande andelar av tionden.¹¹⁹ I övriga Norrland beräknades det i början av 1600-talet med 2 kannor på tunnan, möjligen motsvarande den ovan nämnda uppbördstunnans pålägg. Om begreppet övermål i dessa fall användes synonymt med råga eller möjligen avspeglar skillnader mellan lokal tunna och fogdens räkenskapstunna förblir oklart.

---

¹¹⁴ Helmfrid 1949, s. 13. Fridén 1991, s. 175 ff. räknar med att en råge, motsvarande den 1638 specificerade om 3 kannor per tunna, lagts till redan på de 146,6-literstunnor som cirkulerade före 1630. Det skulle enligt Helmfrid (s. 97) motsvara 5,4 % (1665).

¹¹⁵ Helmfrid 1949, s. 97.

¹¹⁶ I tiondepatentet 1572 fastslogs att vid tiondeuppbörden ”rätte Spän, Tynnor och Mälningar” skulle brukas och att ”alle falske mälningar som skeep widh kyrkiorna medh Tijenden skola afleggias”. De som blev beslagna ”medh någon falsk mälning, antingen i Upbörd eller Uthgift” skulle straffas. Här antyds samma fusk från fogdarna som bönderna 1638 klagade över. 1572 års patent betr. tionde (27/9 1572) som avskrift i Kopiebok 1523-1605, Kopiesamlingen, volym 363, RA.

¹¹⁷ Lindegren 1980, kap 6.1.

¹¹⁸ Helmfrid 1949, s. 101.

¹¹⁹ Westin 1944, s. 111 f.

B. De före detta danska och norska landskapen

Det finns anledning att i vissa avseenden behandla de f.d. danska och norska landskapen separat eftersom källmaterial och för statistiken använda metoder varierar. Närmast diskuteras förhållanden som är gemensamma för ett eller flera landskap. Ytterligare information ges därefter för vart landskap för sig i de landskapsvisa anmärkningarna längre fram. Vad som sägs i avsnitt A om ”Gammelsverige” beträffande administrativa förhållanden, åkern, odlingssystem, odlade grödor och avkastning gäller i många stycken också här.

Skåne, Halland och Blekinge

Dessa tre landskap tillsammans kallas i det följande ibland Skåneland. De utgjorde Lunds stift och har bl.a. därför viktiga källmaterial gemensamt.

Gårdetalet

För Skåneland och en del andra områden där jordeböcker som täcker hela bondebebyggelsen saknas för 1500-talet, har gårdetalet cirka 1570, i likhet med vad som är vanligt inom forskningen, för vår statistik approximerats med antalet tiondegivare. *Lunds stifts landebok* har här varit huvudkällan. Enligt danske kungens instruktion skulle denna bok (*Landeboken* som den ofta för enkelhets skull kommer att kallas i det följande) ta upp av stiftet ägda kamerala *gaarde* och sockenvis ge prästers och sockenkyrkors inkomster, samt antalet *decimanter* (tiondegivare). *Landeboken* gjordes upp under perioden 1569 och 1579 omen det är svårt att säga exakt när för varje socken.¹²⁰

Tiondet var en skatt i Danmark som landets adel inte lyckades lägga beslag på för sitt s.k. veckodagsgods, gårdar vars brukare gjorde dagsverkstjänst på adelns huvudgårdar. På flera håll i *Landeboken* redovisas, utöver de normala bondegrupperna (bondgårdar, halvgårdar, fästor, bol och torp) även nybyggen. I ett fall har observerats att prästen kan ha sett hushållen, snarare än de kamerala gårdarna, som tiondegivare. Prästen i Munka-Ljungby uppger att det fanns många decimanter, 76 närmare bestämt, "thj der erre mange gaarde som sidder flere hedske". Hedske skall här tolkas som hushåll eller stugor. I ett enstaka fall, för Öved-Skartofta i Färs, nämner *Landeboken* fyra gathus. Prästernas antal givare tycks annars generellt motsvara okvalificerade gårdetal (för detta begrepp se avsnitt A under ”Gårdetalet”).¹²¹ Bara i ett fall – för Stoby i Västra Göinge härad - har jag observerat att

¹²⁰ *Landeboken* föreligger i tryck – se källförteckningen. Till forskare som använder *Landebokens* uppgifter på samma sätt som här hör Jeppsson 1967, s. 155 och Skansjö 1983 passim. Skansjö (s. 43) visar att skillnaden mellan en noggrann rekonstruktion av antalet kamerala gårdar genom sammanställandet av en mängd uppgifter ur olika källmaterial och *Landebokens* uppgifter blir mycket liten. Rekonstruktionen gav för Skytts härad 611 gårdar, *Landeboken* 598. Skillnaden kan väl bero på att uppgifterna inte är helt samtida. Skansjö misstänker, utan att kunna bevisa saken, att kyrkolandbogårdar möjligen ibland har varit befriade från tiondet och således exkluderade ur antalet decimanter. När i några fall ändringar införts i *Landebokens* decimantsiffror har jag valt den högre. Det framgår inte om det rör sig om samtida rättelser eller anpassning till senare förhållanden. Min generösa tolkning, som bara har minimal marginell betydelse, motiveras av att kamerala handlingar i allmänhet har en tendens till underskattningar. Prästerna kan dock enligt Jeppsson 1967, s. 156, eventuellt ha haft ett visst intresse av att ta upp ett lågt antal, något som bara undantagsvis kan kontrolleras. Mot en underskattning talar ett av *Landebokens* viktiga syften - att försvara prästernas rättigheter mot intrång från andra jordbrukare i socknarna, särskilt adeln. Ibland klagas i notiserna på att prästerna på olika sätt berövats decimanter.

¹²¹ Någon gång kan man se att vad som inte varit egentliga jordbruk ingår bland *Landebokens* decimanter, ett exempel är Solberga sockens smedjor som också har betalat tionde, ett annat är här och där ett fåtal möllor, t.ex. *Landeboken*, II, s. 130. Jeppsson anger för vissa socknar andra gårdetal än de jag använt. Skillnaderna beror på att Jeppsson inte, från andra utgångspunkter, räknat in fästor i gårdetalet (t.ex. Benestad och Vallby i Ingelstads härad) och att jag till skillnad från Jeppsson föredragit den högsta siffran när ändringar förekommit i *Landeboken* (skillnaden särskilt framträdande för Göinge). För Nosaby i Villand uppger Jeppsson 35, jag 76. Här beror skillnaden på att jag lagt Åraslövs numera försvunna socken till siffran för Nosaby.

prästen kvalificerat gårdetalet och räknat två fästor för en hel gård. Någon gång används begreppen ”stort och smått” eller ”onda och goda”, för att markera skillnader mellan decimanternas tiondeförmåga.

I dansk kameral tradition upptogs normalt bara ett hushåll, "huvudmannens", som ansvarigt för jordräntan/landgillet/tiondet på varje jordeboksgård. Huvudmannen fick beträffande dessa skatter representera även eventuellt andra hushåll på jordeboksgårdens mark - gathusmän, indester eller liknande. Dansk praxis med bara en "hovedmand" per gård förenklar tolkningen av decimantuppgifterna från dansktiden.¹²² Parallelliteten med ”Gammelsveriges” gårdetal är här närmast total.

Boskapen

För de på 1500-talet dansk-norska områdena är källsituationen beträffande boskapsskötsel för tiden kring 1570 generellt sett sämre än för det dåtida Sverige. Vad som bevarats har bara i ringa utsträckning bearbetats inom forskningen. För Skåne har räkenskaper för boskapsskatter från 1560-talet, veterligen för första gången, kunnat utnyttjas för grova boskapsberäkningar. För Blekinge och Halland har dock inget motsvarande påträffats. För vart och ett av de tre landskapen har särskilda beräkningar gjorts som beskrivs under anmärkningarna för respektive landskap.

I brist på goda boskapsindikerande uppgifter har redovisningen av det s.k. kvicktiondet prövats. Detta tionde skulle utgå med 1/10 av alla nyfödda djur. För Skåne, Halland och Blekinge finns också uppgifter om kvicktiondet i *Landeboken*. Det i huvudsak negativa resultatet av denna undersökning återges i bilaga 7.

Uppräkningar och kompletteringar

Inom forskningen anses alltså *Landebokens* decimanter nära motsvara antalet kamerala bondgårdar, eller jordeboksgårdar. Men vissa kategorier gårdar saknas bland decimanterna: Det gäller kyrkans och klostrens huvudgårdar liksom de kronans gårdar som var centra för länsförvaltningen (t.ex. "kungsgårdar") samt präst- och klockargårdarna.¹²³ Genom att adeln hade blivit fritagen från hela tiondeavgiften för sina sätesgårdar år 1536 saknas också dessa i *Landeboken*.¹²⁴ Hur tillägg för resurserna på Skånelands prästgårdar, sätesgårdar, kungsgårdar och slott gjorts, redovisas i anmärkningarna för de skånska landskapen i det följande.

Svensk bebyggelseforskning har, som nämnts i avsnitt A, visat att ödesmål kan vara av två slag: ”kameralt” och ”demografiskt”. I det förra fallet innebär "öde" bara att man inte förmådde betala skatt men att folket bodde kvar, i det senare att människorna övergivit gården. Hur det förhållit sig i det enskilda fallet går sällan att utläsa av jordeböcker och liknande. I *Landeboken* förekommer ytterst få "öde"-notiser som alla tycks avse demografisk ödeläggelse, t.ex "ödelagda av sand" (Söndrum i Halland).

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Lunds stifts landebok ger uppgifter om vad som sannolikt i regel avser prästernas normaltionde åren fredsdecenniet fr.o.m. 1570. Enligt den danska huvudförfattningen, tiondestadgorna 1539, skulle tiondet tas ut ”i neken” (kärven) på fälten direkt efter skörden.¹²⁵

---

¹²² Jeppsson 1967, s. 157. En liknande tolkning gör Skansjö 1983, ss. 36 f., 41 samt 1987, s. 82 och 84. Skansjö 1983, s. 36 f. På s. 43 citerar författaren dansk lagstiftning som säger att utöver bönder även bolmän, gårdmän och tjänstedrängar som brukat åker skulle betala tionde. Detta innebär dock inte att *uppbördsenheten* varit annan än de kamerala gårdarna.

¹²³ Någon gång kan uppgifter om klockarnas helgonskyld, en skatt, ersätta felande uppgifter om decimanter i *Landeboken*. Då skall man komma ihåg att 1/2 pund säd motsvarade 10 skäppor (se huvudtexten under ”Mått och mål”).

¹²⁴ Jeppsson 1967, s. 21.

¹²⁵ Jörgen Weibull 1952, s. 13 f.

Men i praktiken förekom undantag. K.G. Ljunggren har visat att skånska präster ibland valt att ta tiondet i ”skäppan”, alltså som tröskad säd. Även andra varianter förekom: För Röke och Stoby i Västra Göinge, Lindome i halländska Fjäre härad samt Västra Torup i Västra Göinge har uppenbarligen avtal om s.k. fast tionde slutits mellan prästerna och allmogen. I Börringe i Vemmenhögs härad har man avlöst tiondet med pengar och ost, i en handfull skogssocknar med smör.¹²⁶ Vid statistikberäkningarna har i brist på bättre även utarrenderat, ”statt”, tionde i spannmål fått utgöra bas för skördeberäkningarna. Där tiondet utgått i smör o.s.v. har grannsocknars tionde per decimant fått suppleras. Men undantagen är mycket få.

Prästernas andel av hela tiondet skulle i Danmark motsvara en tredjedel. De två övriga delarna delades av kronan och sockenkyrkan 50/50, men var oftast stadda till socknarna eller enskilda personer mot pengar. Allmogens normalskörd beräknad från *Landebokens* prästtione fås således genom multiplikation av tiondet med 30. För ”Gammelsverige” har det i vår statistik gjorts en uppräknings för ”avgången” (se under avsnitt A. ”Gammelsverige” ovan) genom att multiplicera den erhållna tiondeskörden med 1,1. Något sådant tillägg har inte ansetts behövligt för Skåneland – prästetiondet som det där är fråga om har sannolikt tagits ut till fullo direkt av nekarna på fälten – prästernas egenintresse talar för detta. Dessutom har prästerna själva stått för tröskningen varför avkortningar nedåt vid någon uppbörd i det sammanhanget varit aktuella.

Till allmogens ”tiondeskröd” måste också läggas antagna skördar för prästgårdarna och andra tiondebefriade gårdar, slott o.s.v. enligt ovan.

Mått och mål

Måttsystemet vad gäller spannmål var i Skåne följande: *Tunnan* delades i sex *skäppor* och skäpporna hade åtminstone sedan år 1283 en volym av 24,0681 liter. *Tunnan* rymde därmed 144,408 liter. Spannmålen räknades ofta i pund där ett *pund* råg eller korn motsvarade 20 skäppor eller ungefär 3,33 tunnor av respektive sädeslag. 1 pund havre motsvarade 40 skäppor havre. En *läst* råg eller korn bestod av 40 tunnor av samma sädeslag, en läst havre dock av 80 tunnor havre.¹²⁷ (Jämför vad som tidigare sagts om ”ren säd” där havren värderades som hälften mot råg och korn.) Av allt att döma gällde samma spannmålsräkning också i Halland och Blekinge.

Gotland, Bohuslän, Jämtland och Härjedalen

Källmaterialen för dessa landskap är ofta, liksom de statistiska metoder de framtvingar, disparata. Därför behandlas dessa landskap närmare, vart och ett för sig, i de följande anmärkningarna.

---

¹²⁶ Ljunggren 1965.

¹²⁷ Fauherholdt Jensen 1986, s. 58 ff. För Bjäre och Luggude räknades 1577 och framåt 24 skäppor på pundet.

Anmärkningar för enskilda landskap

Blekinge

Administrativa indelningar

Blekinge var ett eget län vid denna tid. Jämshögs socken fördes vid denna tid till Villands härad i Skåne.

Gårdetalet

Gårdetalet har som vanligt för Skåneland, till vilket Blekinge räknas, i statistiken approximerats med antalet tiondegivare i *Lunds stifts landebok*.¹²⁸ Jag har räknat med att landskapet saknade adliga huvudgårdar den aktuella tiden.

Ägobeskrivningar

Sådana har för tiden runt 1570 bara påträffats för präst- och klockargårdar i *Lunds stifts landebok*.

Boskapen

Några uppgifter från eventuella boskapsskatter eller liknande har inte påträffats från Blekinge. Landskapet tycks – tillsammans med Halland – ha varit ett ”halvskatteområde”, som bl.a. slapp de danska kvegskatterna.¹²⁹ Närmaste ledtråden till boskapshållet är förhållandet hö per åker – 3,5 lass – för 18 prästgårdar som kunnat jämföras (se nedan). Relationen ligger mycket nära motsvarande för Halland (3,3) och Skåne (3,4) enligt en jordebok med ett par hundra beskrivningar av frälsegårdar från slutet av 1530-talet. I brist på någon större mängd lokala uppgifter har jag antagit samma förhållande mellan utsäde och först antalet hölass och sedan antalet nötkreatursenheter, Ne, per hölass, för Blekinge som för Skåne. Antalet Ne har sålunda skattats enligt följande formel

$$\text{Antal Ne} = \text{antalet utsädestunnor} * 3,4 * 0,79$$

Multiplikatorn 0,79 Ne härrör från en kvot mellan antal Ne som på 1600-talet med små avvikelser var vanlig i bl.a. Skåneland och Bohuslän. Se vidare avsnitten om Halland, Skåne och Bohuslän längre fram! Jag har antagit att denna kvot inte kan ha förskjutits i någon nämnvärd grad under den föregående hundraårsperioden. Resultatet blir cirka 30 000 Ne i Blekinge under fredsförhållanden runt Sjuårskriget. Siffran, naturligtvis mycket osäker, kan jämföras med beräkningen i projektrapporten för 1630 – cirka 42 000.

Åkern

För Skåne har prästtjonandet enligt *Landeboken* använts för en skördeberäkning (se nedan). Från denna skörd har sedan en ”arealavkastning” tagits fram med hjälp av normalkorntal. Som framgår av projektrapporten för 1630 togs prästtjonandet ofta ut på annat sätt i Blekinge än i övriga Skåneland där regeln var att prästen tog sitt tionde i form av var 30:e neke direkt på fälten. I Blekinge var det däremot vanligt att tiondet togs i tröskad säd, i många fall också i smör istället för spannmål eller rent av som en fast mängd varje år. Därmed är Skånemetoden för utsädets beräkning vansklig att använda. Till att börja med bör ”tiondeskörden” räknas upp för underskattningar vid uppmätningen av den av bönderna själva tröskade säden som för ”Gammelsverige”. En vidare beräkning av utsädet kan göras med hjälp av sockenvisa normalkorntal från slutet av 1600-talet. Den ger ett totalutsäde på cirka 11 200 tunnor, att

¹²⁸ Se *Landeboken* i litteraturlistan.

¹²⁹ Bennike Madsen 1978, ss. 203-206.

jämföra med cirka 13 000 enligt projektrapporten för 1630. Skattningen blir dock något osäker eftersom dessa normalkorntal från 1600-talet för Blekinges del i sin tur bygger på delvis diskutabla tiondeuppgifter. Dessa korntal kan också i okänd, men sannolikt ganska liten grad, skiljt sig från 1500-talets. I brist på bättre har beräkningen dock godtagits för statistiken.

Odlingssystem

Jag har antagit ensäde i likhet med vad som forskningen antagit för 1600-talet.¹³⁰

Odlade grödor

Dessa har avlästs från tiondet enligt *Landeboken*. För en handfull socknar där *Landeboken* inte specificerar tiondet på sädesslag har medeltalet för resten av landskapet, 27 % råg resten korn, antagits.

Avkastning

De normalkorntal (”arealkorntal”, jämför avsnittet om Skåne längre fram i det följande) från slutet av 1600-talet som använts för utsädesberäkningen är följande ovägda häradsmedeltal:

Arealavkastning (”tiondeskörd” i tunnor/tunnland) i Blekinge i slutet av 1600-talet

Härad	”Arealkorntal”
Bräkne	1,72
Lister	2,58
Medelstad	1,44
Östra	1,64

Källa: Projektdatabasen för 1690.

Korntalen kan tyckas låga.

Uppräkningar och kompletteringar

Kompletteringar för prästgårdarnas resurser har gjorts utifrån uppgifterna i följande tabell. Deras skörd har beräknats genom multiplikation av utsädet med ”arealkorntalen” enligt tabellen ovan. Boskapen har beräknats som för allmogen. För Sturkö har siffrorna från projektrapporten 1630 i brist på bättre använts.

---

¹³⁰ Björnsson 1946, s. 84 f.

Prästgårdarnas åker och äng i Blekinge enligt *Landeboken*

Socken	Utsäde	Hölass
Asarum	4,7	35
Avaskär/Kristianopel	4,5	24
Bräkne	16,3	30
Elleholm	2,0	7,5
Frillestad	6,0	10
Gammeltorp	1,5	40
Hjortsberga	5,6	16
Hällaryd	13,8	40
Jämshög	8,2	31
Listerby	8,6	22
Lyckeby	0,8	0
Lösen	7,0	32
Mjällby	14,2	96
Mörtrum	7,8	19
Nättraby	8,2	22
Ramdala	28,3	55 + 0,5 stackar
Ronneby	12,5	4 + 30 små lass
Sölvesborg	2,0	20
Torhamn	6,5	23
Tving	9,0	26

Anmärkning: Skäppetunnor eller motsvarande tunnland. Jämshög förs i *Landeboken* under Skåne. I källan anges Sölvesborgs prästgård såsom bränd av fienden och Förkärlas som öde. Augerum, Jämjö, Ysane, Åryd saknade prästgårdar. För Sturkö, Backaryd saknas uppgifter och utsädet har där skattats från motsvarande per gård i en grannsocken.

Källa: *Landeboken*.

Blekinge tycks ha saknat adliga huvudgårdar, åtminstone att döma av uppgifter från början av 1600-talet.¹³¹

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Skörden har beräknats genom multiplikation av prästetiondet med 30 samt ett tillägg med 10 % för underskattningar vid uppmätningen (tillägget eftersom prästerna här i hög utsträckning inte själva tagit in tiondet på fälten utan som tröskad säd, ett sannolikt mindre effektivt uttagssätt). Till detta har lagts prästgårdarnas beräknade skörd. Se vidare ovan under avsnittet om åkern.

---

¹³¹ De prästrelationer för Blekinge från 1624 som bevarats (de finns för samtliga häradar utom Medelstads) nämner inga, vilket de skulle göra om de förekommit. Ofta skriver prästen uttryckligen att adliga herrgårdar saknades. Fridericias (1889-1890) redogörelse för Blekinges jordägande 1651 redovisar inte en enda adlig veckodagsbonde för vare sig Sölvesborgs eller Kristianopels län. Inte heller Arent Berntsen (1656) nämner några säterier.

Städerna

Enligt Sven Lilja (1995) hade Blekinges dåtida städer följande antal invånare:

Stad	Antal borgare 1570-talet	Antal hushåll 1650-talet	Anmärkning
Elleholm	50 (200 invånare)		nedlagd 1600
Kristianopel/Avaskär	67	191	nedlagd 1676
Lyckå/Lyckeby	64		nedlagd 1600
Ronneby	152	271	nedlagd 1680
Sölvesborg	67	112	nedlagd 1654

Källa: Lilja 1995.

Som strax skall framgå drabbades landskapets städer hårt under Sjuårskriget.

Övrigt

I slutet av 1563 brände svensk trupper flera socknar i landskapet och order gavs att ”ströva, bränna och ihjälslå” i Blekinge. 1564 tycks hela landskapet ha förötts av svenskarna. Enligt Erik XIV själv avbrändes hela Blekinges landsbygd mellan Sölvesborgs slott och Ronneby och mellan småländska Konga härad och Ronneby, nio mils väg in i landskapet. Ryttare utskickades också att ödelägga området mellan Ronneby och Lyckå (Lyckeby). Kungen önskade också deportera blekingeborna till Uppland via Kalmar och i deras ställe låta svenskar och finnar flytta in i landskapet. 1566 förhärjades landsbygden åter. I slutet av februari 1568 gjorde svenskarna ett, denna gång mindre, infall i Blekinge och Villands härad i Skåne. En ny svensk attack in i Blekinge och södra Skåne gjordes i slutet av oktober 1569 då Sölvesborg och Listers härad brändes. I början av 1570 betalade Blekinges bönder brandskatt och klarade sig därför utan plundringar under resten av kriget.

De blekingska städerna led oerhört hårt under Sjuårskriget, många av dem skulle inte resa sig och snart läggas ned. I september 1563 anföll svenskarna Avaskär och brände staden, liksom snart Lyckeby. I augusti året därpå erövrades och brändes Lyckå slott vid Kristianopel. Ronneby tycks vara en av de platser som drabbats värst. Svenska trupper anlände den 3 september 1564. Staden avböjde kapitulationserbjudanden och söndagen den 4 anföll så de svenska trupperna staden och plundrade den. Även om uppgifterna är präglade av dansk och svensk propaganda är det uppenbart att det var fråga om en omfattande massaker. Kung Erik skrev om händelsen ”at watnet i elfwen war rödt som blodh utaff the dödhe Kropper, föruthen hvadt såsom i Stadhen bleff nederlagt...” Mer ”ähnn Tutusendh mann (kom) um halssen föruthen många Qvinnor och barn hwilke the ameghtige (vanmäktiga) finner sloge ihjäll...” eftersom de inte fått delta i plundringen. Svenskarna brände Sölvesborg stad (danskarna själva slottet) liksom Elleholm. *Landeboken* bekräftar ödeläggelsen för Sölvesborg, men nämner i övrigt knappast vad som hänt.¹³²

¹³² Vaupell 1891, passim; Westling 1879-1880, s. 37.

Bohuslän

Administrativa indelningar

Bohuslän tillhörde före 1658 Norge. Landskapet avvek från det senare Göteborgs och Bohus län genom att häraderna Östra Hising, Askim och Sävedal tillhörde svenska Västergötland.

Gårdetalet

Gårdetalet har hämtats från en i Göteborgs landsarkiv förvarad jordebok från 1574.¹³³ Antalet gårdar är här cirka 18 % högre än antalet tiondegivare enligt en tiondelängd i samma räkenskap. Om detta avspeglar en tillfällig ödeläggelse (efter kriget?) är oklart, den föregående jordeboken är från 1544 och bl.a. upplagd på ett annat sätt, som försvårar jämförelser. Gösta Framme har visat att landskapet hade ett stort antal ödegårdar av delvis medeltida ursprung, vilka drevs som underbruk till i drift varfande gårdar, för att i 1574 års jordebok registreras som självständiga enheter.¹³⁴ Jag har, bl.a. mot bakgrund av att Sjuårskriget (1563-1570) 1574 låg ett antal år bakåt i tiden, valt att för statistiken räkna med att 1574 års jordebok avspeglar gårdetalen fredsåret närmast kring kriget.

Ägobeskrivningar

Endast ett par enstaka gårdsbeskrivningar från cirka 1560 har påträffats.¹³⁵

Boskapen

Boskapsskatter utgick tidvis i det dansk-norska riket på 1500-talet. En skatt som skulle tas ut i Akershus län berörs i ett odaterat brev, möjligen från slutet av juli 1569, med samma taxa som för Skåne, dock med tillägg för fålar och föl (se avsnittet för Skåne längre fram i det följande). Särskilt nämns att inte bara bönder utan också fogdar och skrivare skulle betala.¹³⁶ En summarisk räkenskap för en boskapsskatt för Bohuslän att betalas till kyndelsmäss 1567 eller 1568 har påträffats. Men beloppet, 80 lod silver, torde bara motsvara skatten för cirka 2 000 Ne, en orimligt låg siffra. Eventuellt avses bara en delbetalning, möjligen avspeglar det låga utfallet det pågående kriget i landskapet.¹³⁷

Från 1665 finns uppgifter för ett antal bohusgårdar om deras höproduktion och antal nöt. Omräknat till medelvärde fås 0,73 djur per lass. Men uppgiften är dels sen, dels oanvändbar för boskapsberäkningar för 1500-talet eftersom vi saknar uppgifter om landskapets höproduktion från denna tid. Uppgifterna från 1665 anger emellertid också utsädet. Det visar sig då gå 3,1 djur (”nöt”, ”kreatur”) per tunna utsäde, småboskap oräknad. Siffran ligger strax under motsvarande siffror från 1500-talets Skåne och Halland (se respektive landskapsanmärkningar i det följande).

För 1560 finns ett stort antal uppgifter om utsäde och höproduktion i några Bohuslän angränsande västgötahärader. Uppgifterna har sammanställts i följande tabell:

---

¹³³ Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, landskontoret, GIII a:1, GLA.

¹³⁴ Framme 1985.

¹³⁵ Arv och Eget, volym 23, RA.

¹³⁶ Lange 1861, s. 631. För var fåle eller föl som icke var årsgammalt skulle betalas 1 skilling.

¹³⁷ Regnskaber 1559-1660, Rentemesterregnskaber, Indtægts- og udgiftsregnskaber 1559-, Æesk 15, s. 130.

Höproduktion och utsäde i några västgötska härader 1560

Härad	Antal undersökta gårdar	Utsäde i ren säd	Sommarlass	Sommarlass /utsäde	Vinterlass /utsäde
Askim	103	5,7	39,7	7,0	3,5
Sävedal	167	6,3	42,7	6,8	3,4
Vättle	149	6,0	42,2	7,0	3,5
Totalt	419	6,1	41,8	6,9	3,4

Anmärkning: Skäppetunnor.

Källor: Se avsnittet om Västergötland längre fram.

Antalet vinterlass hö per tunna utsäde hamnar nära samma nivåer som för Skåne och Halland.

Jag har mot bakgrund av likheten i alla dessa uppgifter uppskattat antalet nötkreatursenheter (Ne) i Bohuslän fredsår kring Sjuårskriget efter följande formel:

$$\text{Antal Ne} = \text{antalet utsädestunnor} * 3,4 * 0,73.$$

Faktorn 3,4 i tabellen har föredragits framför 1600-talskvoten 3,1 eftersom den bygger på ett mycket större källmaterial, är samtida och innefattar de huvudsakliga landskapstyperna som finns i Bohuslän. Faktorn 0,73 har dock hämtats från 1665 (observera även dennas likhet med motsvarande för Halland och Skåne längre fram).

Är beräkningarna rimliga? Enligt 1630 års projektstatistik räknades drygt 55 000 nötkreatursenheter i landskapet. Enligt den här gjorda beräkningen fås cirka 49 000 Ne för tiden kring Sjuårskriget 1563-1570.

Åkern

Här tycks den enda källan att utgå från vara kronans uppgifter om dess tionde, ”biskopstiondet”, för skördeåret 1573. Från detta kan, som snart skall visas, en normalskörd uppskattas. Med hjälp av normalkorntal kan så från denna ”tiondeskörd” utsädet beräknas. Var skall man då finna normalkorntal? För Bohuslän del har jag måst använda senare uppgifter - de relationer som framkom mellan ”tiondeskörd”, beräknad från genomsnittligt lantmätarberäknat sockentionde runt 1690 och utsädet enligt 1694 års tiondesättning (se projektrapporten för 1690). Följande korntal har använts:

Medelkorntal per härad i Bohuslän under slutet av 1600-talet

Härad	Medel av korntal
Bullarens	2,16
Fräkne	2,61
Inlands Nordre	2,33
Inlands Södre	2,71
Kville	2,39
Lane	2,54
Orust Västra	3,00
Orust Östra	2,47
Sotenäs	2,37
Stångenäs	2,30
Sörbygdens	2,28
Tanums	2,54
Tjörns	2,72
Torpe	2,71
Tunge	2,23
Västra Hisings	2,86
Vätte	2,32
Totalt	2,52

Anmärkning: Korntalen kan anses motsvara både ”riktiga” korntal eller arealkorntal eftersom tunnlandet i Bohuslän vanligen tycks ha såtts med en tunna utsäde (volym).

Källa: Projektdatabasen för 1690.

För enbart allmogen erhöles genom de på beskrivet sätt gjorda utsädesberäkningarna 18 397 tunnors utsäde, eller 5,33 per gård. Är siffrorna realistiska? Man kan naturligtvis invända att de använda normalkorngtalen kan ha avvikit från 1500-talets. Här finns inte mycket att gå på. Gårdsmedeltalet hamnar dock påtagligt nära motsvarande för de tre västgötahäraderna 1560 i tabellen ovan. Landskapets totala besädda åker beräknades enligt ovan till 19 700 att jämföras med cirka 24 500 tunnor eller tunnland enligt projektrapporten för 1630.

Odlingssystem

Jag har räknat med att landskapet, som under de närmast följande århundrandena, tillämpade ensäde.

Odlade grödor

Tiondelängden för 1573 års skörd upptar bara korn. Att döma av persedelredovisningar i den samtida jordeboken förekom dock en viss havreproduktion här och där, en produktion som eventuellt undår oss i tiondeuppgifterna. Arent Berntsen beskriver vid mitten av följande århundrade Bohuslän som ett område med goda sädesland med korn (”byg”), men också havre.¹³⁸ Peder Claussøn Friis skriver 1632 att i Bohuslän växer ”besynnerligt gott korn”; av sammanhanget framgår att det är sädeslaget korn som avses. Bröd sägs bakas av korngryn. Att kornodlingen var mycket viktig i landskapet visas enligt författaren av att landets säd till stor del användes till öl (ogräsen ”Dudder oc Svimling” gör dock ibland det senare

---

¹³⁸ Berntsen 1656, 1, s. 270.

”svimlende”).¹³⁹ Att havren möjligen utesluts i tiondelängderna tycks ha paralleller även i en del andra landskap. Där havreodling redovisas framgår dock att den var relativt obetydlig under 1500-talet jämfört med under senare perioder.

Avkastning

Se ovan under avsnittet om åkern.

Uppräkningar och kompletteringar

Som vanligt vill vi göra tillägg för resurserna på prästgårdar och säterier. Här har jag inte hittat något material från 1500-talet utan utgått från det fiktiva tionde Bohusläns prästgårdar åsattes vid 1694 års tiondesättning. En ”tiondeskörd” har så beräknats från detta genom multiplikation med 30 och under hänsyn till att 1600-talets tiondesättare räknade 4 skäppor på tunnan, inte 6 som tidigare var det vanliga i landskapet.¹⁴⁰ Genom multiplikation med det antagna normalkorntalet (se ovan) har så prästgårdarnas utsäde beräknats. Slutligen har prästernas antal Ne beräknats på samma sätt som allmogens ovan genom multiplikation av utsädet med 3,4 och 0,73.

Vilka säterier som fanns i Bohuslän runt sjuåskriget är inte alldeles klart. Jag har räknat med följande som exsterade vid landskapets övergång till Sverige 1658.¹⁴¹ För säterierna har jag bara hittat en enda ägobeskrivning från 1500-talet. Det är för Ström i Hjärtums socken 1560 med 24 tunnors utsäde, 100 lass äng, god ollon- och näverfskog, eldbrand, mulbete och fiskevatten.¹⁴²

Säterier i Bohuslän 1658 och fiktivt tionde 1694

Socken	Säteri	Fiktivt tionde	Beräknad skörd
Brastad	Holme	6,0	45,0
Bro	Vese	8,0	60,0
Harestad	Toreby	2,0	15,0
Hjärtum	Strøm	10,0	75,0
Kville	Vrem	12,0	90,0
Morlanda	Moland	9,0	67,5
Myckleby	Kaarød	8,0	60,0
Skee	Blomesholm	12,0	90,0
Stala	Tjereberg	5,0	37,5
Stenkyrka	Odsnes/Olsnes	4,0	30,0
Tjärnö	Rossø	4,5	33,8
Tossene	Aaby	5,0	37,5
Valla	Sundsby	5,5	41,3
Västerlanda	Røstorp	5,0	37,5

Anmärkning: Skäppor varav det (1694) gick 4 på en tunna om 146,6 liter. Stavningen enligt Johnsen. Tjerebergs siffror är gissade.

Källor: Johnsen 1905, s. 178; Häradsskrivarens i Göteborgs fögderi arkiv, volym E1:9, GLA.

Säteriernas resurser har uppskattats på analogt sätt som prästgårdarnas.

¹³⁹ Claussøn 1632, s. 23.

¹⁴⁰ Se projektrapporten för 1690 under Göteborgs och Bohus län.

¹⁴¹ Johnsen 1905, s. 178.

¹⁴² Arv och Eget, volym 23, RA.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

1574 års tiondelängd, över 1573 års skörd, tycks vara den enda bevarade från landskapet som beskriver Bohusläns spannmålsproduktion under 1500-talet. Längden redovisar bjuggtiondet (bjugg = korn) från kronans del av tiondet ("biskopstiondet") för skördeåret 1573.¹⁴³ Detta var dock inget normalår, utan i stora delar av det angränsande "Gammelsverige" ett dåligt skördeår. Att uppskatta Bohusläns skörd för ett normalår genom jämförelser med grannområden är inte helt lätt. Dalsland har osäkra uppgifter för flera år liksom Askims- och Sävedals härader. Jag har därför gjort en uppräknig från ett antal härader i södra delarna av det blivande Älvsborgs län, grannar till södra Bohuslän, med explicita tiondesiffror för skördeåren 1573 och 1576, det senare av Hans Forssell betraktat som ett normalgott skördeår. Det senare året uppgick tondet i de jämförda häraderna till 3 176 tunnor, 1573 till 2 687. Antagandet om en likartad utveckling i Bohuslän innebär att ett normaltionde i Bohuslän kan skattas genom multiplikation med 1573 års siffra med 1,18.

I det dansk-norska riket behöll kronan vanligen en tredjedel av tiondet, de två övriga tredjedelarna delades mellan prästen och sockenkyrkan. Men här och var i de norska delarna av riket förekom avvikelser (se också under Jämtland och Härjedalen i det följande). Hur fördelades tiondet i Bohuslän? Det framgår av en tvist 1608 mellan kronan och bohusbönderna för att de senare själva behållit $\frac{1}{4}$ av tiondet. Bönderna försvarade sig, utan framgång, med att hänvisa till kyrkolagen, "kristenrätten" och hur deras föräldrar hade gjort. Men kronan åberopade att resten av stiftet följde gällande ordinantia av 1536 som stipulerade att tiondet delades i tre delar mellan kronan, prästen och sockenkyrkan. Samma uppdelning hade för övrigt redan fastslagits i ett mandat från Oslo och Hamars stift 1550. Med hänvisning också till den då nyligen utgivna Norges rikes ordinantia fastslogs 1608 tredelningen vid straffansvar.¹⁴⁴ Ordinantian bör ha varit 1607 års norska kyrkoordinantia. Jag har valt att lita på böndernas utsaga om hur tiondet delades upp på deras föräldrars tid, vilket bör avse bland annat tiden för 1574 års tiondelängd. Om resterande $\frac{3}{4}$ av tiondet delats lika mellan kronan, prästen och sockenkyrkan skulle 1573 års "tiondeskörd" fås genom multiplikation av kronans del med 40.

Till den på denna grundval beräknade skörden skall tillägg göras enligt ovan för säterier, prästgårdar etc. En normalskörd, här antagits representerad av skördeåret 1576, fås sedan efter den tidigare nämnda multiplikationen med 1,18, men också ytterligare en med 1,1 för underskattningar vid mätningen (se det inledande metodkapitlet).

Städerna

Några uppgifter om städernas resurser under 1500-talet har inte påträffats. Sven Lilja har uppskattat deras invånarantal runt 1570 från 1600-talsuppgifter:¹⁴⁵

Kungälv med uppskattat 700 invånare
Marstrand med uppskattat 903 invånare
Uddevalla med uppskattat 670 invånare
Strömstad grundades först 1672.

---

¹⁴³ Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, landskontoret, GIII a:1, GLA. Enligt en fragmentarisk anteckning på svenska sist i boken har den överlämnats av en länsman Hans Svensson till en Henrik Jörgensson Gulberg 1643. För några områden som saknar tiondeuppgifter har tiondet skattats genom multiplikation av gårdetalet med tionde per givare i ett grannområde: För Tjörn har medeltal från Orust använts, för Kville skeppsreda från Askums socken, för Bokenäs och Dragsmark från Högås och Skredsvik, för Skee och Tjärnö medeltalet från Hogdal och Näsinge.

¹⁴⁴ Göteborgs domkapitels arkiv, volym FXI b:1, GLA. Jämför också avsnittet om Jämtland. Sandnes 1971, s. 309 ff. visar att fyrdelning var det vanliga i bl.a. Tröndelag under 1500-talet.

¹⁴⁵ Lilja 1996, s. 184.

För statistiken har jag antagit samma utsäde och boskap som i projektrapporten för 1630, varvid Uddevallas antagits motsvaras av Bäve sockens. Siffrornas osäkerhet behöver knappast understrykas.

Övrigt

1563 angrep Fredrik II Älvsborg, som 4 september föll i hans händer. Därmed var Sverige avskuret från Nordsjön. I samma månad gick svenska trupper mot Norge och i november härjades Bohuslän och bl.a. brändes Kungälv. I februari följande år genomförde svenskarna en misslyckad stormning av Bohus. Under resten av året härjades åter landskapet och Uddevalla brändes. 1565 förödde svenskarna särskilt de södra delarna av landskapet. I början av 1567 gjorde de ett nytt infall och hösten 1569 drabbades åter landskapet av svenska attacker. Slutligen angreps första dagarna 1570 Hisingen och därefter brändes Orust och Tjörn. Under kriget belägrades Bohus av svenska styrkor vid sammanlagt sex tillfällen utan framgång.¹⁴⁶

1556-1589 var en s.k. sillperiod i Bohuslän.¹⁴⁷ Den kan ha haft inte minst, i likhet med senare perioder, demografiska konsekvenser.

Landskapet hade ett från de svenska grannområdena delvis avvikande måttssystem, vilket framgår av den ovan nämnda räkenskapen för 1574:

1 tunna = 6 skäppor

1 skäppa = 2 sättingar

1 sätting = 4 skrull

1 läst korn = 40 tunnor

1 läst havre = 80 tunnor

Jørn Sandnes räknar den dåtida norska spannmålstunnan till 145 liter.¹⁴⁸ Det motsvarar praktiskt taget volymen på västgöta- och smålandstunnorna, men också Skånelands.

---

¹⁴⁶ Holmberg 1867, s. 132 ff, 139; Nilsson 1963, s. 181 f.

¹⁴⁷ Nilsson 1963, s. 149 ff.

¹⁴⁸ Sandnes 1971, s. 315 not 315.

Dalarna

Administrativa indelningar

Dalabergslagen indelas under 1500- och 1600-talen i olika delområden med växlande landskaps- och länstillhörighet.¹⁴⁹ I vår statistikdatabas har socknarna förts på landskap efter nutida landskapsindelning. Särna och Idre hörde fram till 1644 till Norge, men införlivades därefter i det svenska riket. Gränsen mot Norge var dock oklar ända fram till år 1751.

Tuna

Tuna var den odelade socknen vars kärna är nutidens Stora Tuna. Delar av storsocknen kom efterhand att brytas ut och hamna under Kopparberget. Redan på 1400-talet bröts Silvberg ut, 1633 Gustafs under namnet Enbacka.

Kopparberget

Kopparberget inklusive gruvan var 1500-talets stora jordebokssocken (d.v.s ej detsamma som den moderna Stora Kopparbergs socken),

Aspebodas gårdar ingick i Tunas och Torsångs socknar, likaså de jordskattande gårdarna i Stora Kopparbergs socken, tills de jämte övriga gårdar i Tuna och Torsång som låg under Kopparberget överfördes till Kopparbergs jordebokssocken.

Falun utbröts först cirka 1665 ur Stora Kopparberg

Svärdsjö omfattade ursprungligen även Enviken och Sundborn

Vika med Hosjö kapell

Torsång

Österdalarna

Leksand med senare utbrytningar av Bjursås, Djura, och Ål

Rättvik med senare utbrytning av Boda

Mora med tiden uppdelat också på Våmhus, Älvdalen, Vänjan och Sollerön

Orsa med senare avknoppningen Ore

Gagnef

Västerdalarna

Lima

Malung

Järna

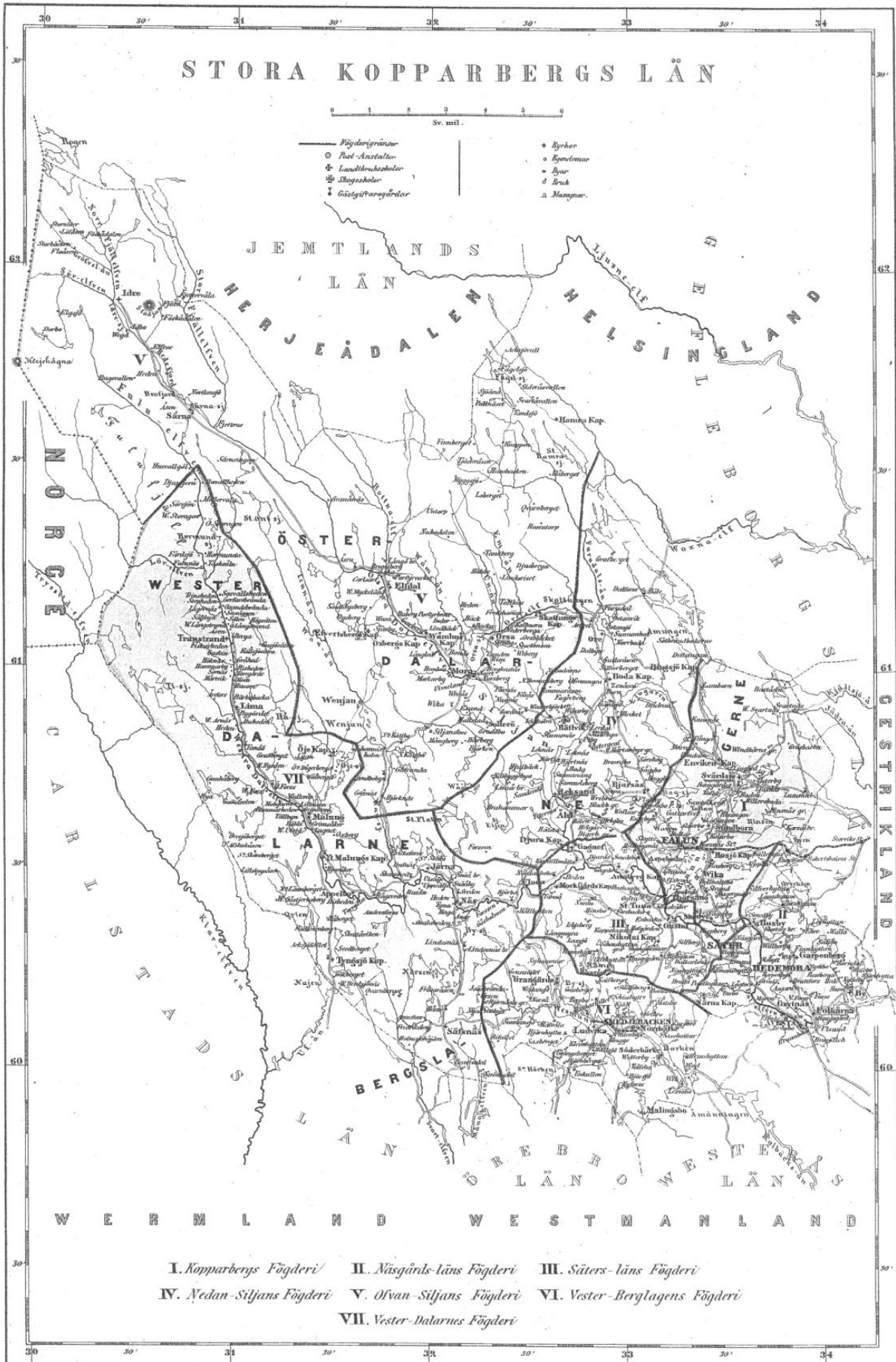
(Äppelbo)

Nås

Floda (forts.)

---

¹⁴⁹ Indelningen har gjorts med hjälp av Forssell 1872-1883 och Boëthius 1957.

*Föregående sida: Karta över Stora Kopparbergs län. Kartan på föregående sida är visserligen från en senare tid, men kan ändå vara till hjälp i orienteringen även för 1500-talet. Område I kallas ibland Kopparbergslagen, II och III Österbergslagen och VI Västerbergslagen.
Källa: v. Mentzer 1869.*

Bergslagen

Tuna ovan bron
Tuna utom bron
(Säter)
(Aspeboda)
Skedvi
Hedemora.

Nedre Bergslagen

By
Folkärna
Grytnäs
(Garpebergslagen)
(Vika fjärding i Hedemora, sedermera i Garpenbergs socken)
Husby

Västerbergslagen

Grangärde
Ludvika
Norbärke
Söderbärke

Följande delar av Västerbergslagen har i statistiken förts under Västmanland:

Norberg
(Väster-)Våla
Skinnskatteberg
skogsfjärdingen av Odensvi (Heds socken)
skogsfjärdingen av Malma i Åkerbo härad (= Gunnilbo)

Nora och Lindes Bergslag har i statistiken förts under Västmanland:

Lindesberg
Noraskog med senare utbrytningar Nora stad och socken, Järnboås, Hjulsjö, Kil
Nora häradsdel av Lindes socken
Grythyttan

Gårdetalet

I jordeböckerna anges skatte-, krono-, frälse- och Arv- och Eget-bönder samt bergsmän, ”täktekarlar” eller ”tägtemän” och torpare. Bör alla dessa kategorier räknas in i gårdetalet? Lars-Olof Larsson har diskuterat frågan och ansåg att de bör räknas samman – bergsman kom i det kamerala materialet att i hög grad användas synonymt med gård eller bonde om samma personer. ”Torp” var vid denna tid större än på 1800-talet och kunde användas som synonym både för fjärdedels- eller åttondelsgårdar. Hans Forssell räknade också på detta sätt.¹⁵⁰ Vid mina beräkningar har jag använt mig av Forssells gårdetal från 1571. Stora Kopparbergs

---

¹⁵⁰ Larsson 1985, s. 62 ff. Larsson visar att Eli F. Heckscher inte kunnat ge några argument för att räkna bort bergsmän och torp i sina sammanställningar av gårdetalen för riket (i Heckscher 1935, 1:1, bilaga IV, s. 16 (anm. 1)).

gårdetal har förts under statistikens Falu stad ("Falu Kristine"), en stad som ännu inte grundats vid vår undersökningsperiod. Säfsnäs var ännu kring 1570 "obygd" enligt Forssell.

Fördelning av gårdar på basens senare tillkomna socknar har gjorts efter första kända sådan fördelning, oftast från början av 1600-talet.

Särna och Idre åsattes aldrig svenska mantal, men har i statistiken införts som sammanlagt 2,5 gårdar ("mantal") enligt "norsk revning".¹⁵¹

Ägobeskrivningar

1575-1577 ägde skattläggningar rum över hela Dalarna där utsädet i spann o.s.v. lades till grund för större delen av den årliga räntan. Även i områden som tidigare haft en marklandsindelning med öretal o.s.v. sattes utsädet nu i spann etc. Revningens bedömning av den årligen besädda åkern fördes fr.o.m. 1577 in i jordeböckerna tillsammans med antal sommarlass äng. Utsädet tycks ha uppskattats genom arealmätningar med hjälp av en enhetlig stång. Ängsuppgifterna har inte statistikförts då de uppenbarligen bara redovisar en mindre del av höproduktionen.¹⁵² Av jordeböckerna framgår att alla kategorier bönder, utom bergsmän och "tägtmän", anges med åker- och höuppgifter.

Utsädet per gård i sedermera utbrutna socknar har satts = moderförsamlingens.

Boskapen

Hästar var befriade från ÄL1571 i Dalarna. Tyvärr kan ingen komplettering göras från bevarat hjälpskattematerial från 1559 eller 1601. Nils Friberg fann för 1635 och Västerbergslagen att bergsmän och bönder i medeltal hade olika antal hästar, 1,6 respektive 0,8.¹⁵³ Jag har, förvisso äventyrligt, räknat med att dessa relationer gällt även runt 1570. 1586 utgjorde bergsmännen följande andelar av totala gårdetalet:

Bergsmans- och övriga gårdar samt beräknat antal hästar per gård i Dalarna 1586

Område	Bergsmän	Övriga gårdar	Beräknat antal hästar per bruk
Lindes och Noraskogs bergslag	445	544	1,45
Kopparbergslagen: Svärdsjö, Vika, Torsång, Kopparberg	228	645	1,08
Tuna socken	15	725	0,82
Sätra gård: Hedemora, Skedvi	63	422	0,92
Garpebergslagen och Näsgård: Husby, Grytnäs, Folkärna, By	13	410	0,83
Västerbergslagen: Grangärde, Norrbärke, Gamla Norberg, Våla	0		0,8
Västerdalarna: Lima, Malung, Järna, Nås, Floda	0		0,8
Österdalarna: Mora, Rättvik, Leksand, Gagnef, Ål	0		0,8

Källa för gårdetal och bergsmän: Pihlström 1902, bilaga nr 1.

¹⁵¹ Hülphers 1762 under respektive socken.

¹⁵² Thulin 1890, s. 110. Uppgiften om stångens längd hämtad ur en undervisning i revningsboken för Österdalarna 1588. Nils Friberg (1956 C, s. 46 f.) fann från nyskattläggningen i Grangärde 1576 206,25 tunnor utsäde och 392 sommarlass hö (exkl. prästbordet). Efter en jämförelse med antalet djur enligt ÄL1571 menade han att det angivna höet bara kunde utgöra en del av den totala hötäkten. Man kan notera att utsädesuppgifter, av okänd ålder, också finns i Dalarnas handlingar 1573:2 B och 6, dock inga ängssiffror.

¹⁵³ Friberg 1956 C. Erhållet från uppgiften om 54 bergsmäns medeltal hästar 1635 från s. 57 och totala antalet nominati och hästar i tabell 1, s. 50.

Antal bruk i Särna och Idre har approximerats med uppgifter från 1593 och boskap per bruk med motsvarande från österdalarnas Älvdalen.¹⁵⁴ Ores uppgifter i ÄL1571 ofullständiga, och har här uppskattats från antalet tiondegivare.

Åkern

För statistiken har socknarnas totala besådda åker beräknats som gårdetalet multiplicerat med genomsnittligt utsäde per jordeboksgård i 1577 och 1578 års jordeböcker. (Förfarandet innebär antagandet att bergsmän och ”tägtemän”, där jordeboken inte ger utsäde, genomsnittligt haft samma resurser som bönder, vilket inte är alldeles säkert). Det genomsnittliga utsädet har beräknats genom systematiska slumpmässiga urval av 30 gårdar per socken. Sätters blivande stads- och landsförsamlingars utsäde per gård har antagits = Stora Tunas; Särnas och Idres = Älvdalens; Faluns = Stora Kopparbergs; Näsgårds läns = Stora Tunas.

Utsäde 1577 och 1578 för gårdar i Dalarna och bergslagen

Socken	N	Tunnor i urvalet	Medeltal per gård	Stdv	Median per gård
Floda	30	76,6	2,55	0,79	2,56
Gagnef	30	102,4	3,41	1,94	2,81
Grangärde		206,3 ^a			
Järna	30	71,6	2,39	1,00	2,50
Leksand	30	66,8	2,23	1,03	2,03
Lima	30	38,4	1,28	0,58	1,19
Malung	30	57	1,90	1,02	1,63
Mora	30	50,9	1,70	1,03	1,31
Norberg	30	43,5	1,45	1,14	1,00
Norrbärke	30	73,9	2,46	1,97	2,25
Nås	30	74,8	2,49	0,92	2,44
Orsa	30	41,8	1,39	0,62	1,19
Rättvik	30	64,9	2,16	0,87	2,06
Svärdsjö	30	99,9	3,33	2,33	3,00
Söderbärke	30	82,9	2,76	2,25	2,00
Torsång	30	113,4	3,78	2,13	3,16
Tuna	30	134,8	4,49	1,88	4,50
Vika	30	112,9	3,76	2,19	3,63
Västervåla	8	21	2,63	1,53	3,00
Ål	30	71,6	2,39	1,09	2,25
Totalt	549	1 605,2	2,92		2,19

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”; N = antal undersökta gårdar; Std = Standardavvikelse; ^a = uppskattning av Friberg.

Källor: DH 1577: 1B och 1578:11. RA; Friberg 1956 C, s. 46.

¹⁵⁴ Rentekammeret, Lensrekneskapar, Akershus len, Bygningsskatt jonsok 1593, Riksarkivet Oslo. Förstearkivarie Tor Weidling har som alltid varit hjälpsam vid eftersökningen av material. I boken *Särna Idre 300 år - En hembygdsbok till minne av Daniel Buscovius*, s. 38 uppger att ännu i slutet av 1600-talet ”den vanliga smörtionden på 1 mark av var ko” utgick till prästen. Huruvida denna tionde lämnat några spår i källorna som kunde användas för boskapsuppskattningar för Särna och Idre har inte kunnat undersökas.

Odlingssystem

Enligt en sen skattläggningsmetod för Dalarna hade Österdalarnas svagare jord föranlett att man där inte använde någon ”dubbel åker”, d.v.s. tvåsåde. I övriga delar av Dalarna räknade man vid skattläggning 1588 med tvåsåde, 1605 med tresåde.¹⁵⁵ Jag har för statistiken beräknat totalåkern utifrån samma odlingssystem som i projektrapporten för 1630.

Odlade grödor

-

Avkastning

Janken Myrdal har kalkylerat normalkorntalet för Dalarna under perioden 1550-1575. För detta landskap satte han det till mellan 4 och 5.¹⁵⁶

Uppräkningar och kompletteringar

För prästgårdar har tillägg gjorts på vanligt sätt (se tidigare metodavsnitt). För övriga gårdar utan gårdetal har följande tillägg gjorts:

Boskap 1572 och skördar 1572 på kungsgårdar i Dalarna

	Näs gård i Husby socken	Sätra gård i Sätters landsförsamling	Garpenbergs gård i Garpenbergs socken	Bornshytte gård i Falun	Väster Silvbergs gård i Norrbärke socken
Hästar, ston	9				
Verkhästar	23	17		30	14
Föl	14				
Oxar		7	2		13
Tjurar	2	1	1		
Kor	69	30	24	16	14
Ungnöt 4 à 3 års	1	9	8	3	10
Ungnöt 2 à 1 års	21	29	15	8	13
Får	53	51	35	12	31
Bockar och getter	74	20	41	13	29
Svin	104	47	44	34	21
Gäss				4	
Höns	3	8		11	2
Utsäde	113	35	1,63	13,7	
Veteskörd	8	4			
Rågskörd	58,5	31	6,5	13,5	
Kornskörd	203,5	91,1		41,1	
Havreskörd	359	14,25			
Ärtor	1,5	3			

Anmärkning: Spannmål och ärtor i ”stockholmstunnor”. Utsädet beräknats från ett antaget korntal på 4.
Källa: Forssell 1872-1883, s. 62.

¹⁵⁵ Citerat efter Thulin 1890, s. 110 f.

¹⁵⁶ Myrdal 1991, s. 288.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

-

Städerna

Dalarna hade under vår undersökningsperiod blott en stad – *Hedemora*. Hedemoras och de blivande städerna *Faluns* och *Säters* åkerresurser har beräknats från och fördelats från sina respektive blivande landsförsamlingar. För kompletteringar beträffande boskapen, se under avsnittet om denna ovan.

Övrigt

Mindre justeringar har gjorts i statistikens folkmängdsuppgifter i förhållande till Palms (2000) folkmängdsuppskattningar. Det gäller Hosjö, Vika, Lima-Transtrand, Ore, Orsa och Hedemoras bägge församlingar.

Forssell (1872-1883) ger intrycket att ödeläggelsen vid krigsslutet cirka 1570 var obetydlig i landskapet.

Dalsland

Administrativa indelningar

Dalsland räknades i många sammanhang till Västergötland. Nordmarks härad räknades före mitten av 1500-talet till Dalsland men därefter till Värmland, till vilket landskap det också räknats i föreliggande statistik. Ivar Lundahl gör i sin bok *Det medeltida Västergötland* (1961) häradet under Dalsland.

Gårdetalet

Gårdetalet har hämtats från Ivar Lundahls nämnda sammanställning. Det bygger på 1564 års jordebok. Åmåls värden fördelats på de blivande stads- och landsförsamlingarna efter yta.

Ägobeskrivningar

Från Dalsland finns för år 1559 inte mindre än 1 300 gårdars utsäden beskrivna i tiondelängderna.¹⁵⁷ De täcker alla jordnaturer. Längderna är delvis mycket brandsskadade vilket här försvårat användandet.

Boskapen

Boskapsuppgifterna för Dalsland i ÅL1571 är mycket ofullständiga. Hans Forssell fann bara uppgifter för Frändefors gäll, men Janken Myrdal även längder för Åmål, Fröskog och Laxarby. Ett ovägt medeltal djur per taxerad i bevarade uppgifter för Edsleskogs, Fröskogs och Åmåls socknar har fått beskriva boskapen även i Tössbo härads övriga socknar. För Vedbo härad har medeltal från Laxarby och Torrskog fått suppleras, för Sundbo motsvarande från Frändefors gäll. Antal taxerade för Vedbo satts = antalet hushåll 1571 enligt Palms folkmängdsstatistik (Palm 2000). Sundals medeltal boskap per bruk har fått representera även grannhäradet Nordals.

Åkern

De ovan nämnda tiondelängdernas uppgifter har använts för en beräkning av det årliga utsädet räknat i tunnor eller besådda tunnland. Där längderna innehållit rimligt lättlästa sockenvisa eller pastoratsvisa summeringar har dessa använts och antalet tiondegivande nominati sedan räknats. Där längderna är särskilt oklara har medeltal från systematiska slumpvisa urval om 30 nominati fått tjäna som bas för beräkningarna och därvid multiplicerats med antalet nominati. Det senare innebär att osäkerheten ökas i statistiken - stora variationer finns mellan gårdar av olika storlek inom socknarna. Det är dock problematiskt att ge något statistiskt mått på osäkerheten eftersom 30 gårdar ofta utgör en stor del av totalantalet i en socken. I det här använda underlaget ingår totalt 597 av längdernas sammanlagt runt 1 300 utsädesuppgifter.

Som framgår av tabellen är samtliga dalslandshärader representerade bland de undersökta gårdarna. Där sockenuppgifter inte kunnat tas fram har häradsmedeltal fått ersätta.

---

¹⁵⁷ Myrdal 1991, s. 278. Materialet finns i Dalslands handlingar (DsH) 1560:9, RA.

Utsäden odlingsåret 1559 i Dalsland (tunnor)

Härad, socken eller pastorat	N	A Råg	B Korn	C Havre	A-C i ren säd	Ren säd per nominatus
Nordals härad	30	13,5	198,2	13,3	218,3	7,3
Örs pastorat	30	13,5	198,2	13,3	218,3	7,3
Sundals härad	219	81,9	850,1	116,7	990,3	4,5
Bolstad	25	11,5	92,0	14,5	110,8	4,4
Brålanda	100	37,3	377,8	86,8	458,6	4,6
Erikstad	14	3,7	40,0	3,0	45,2	3,2
Frändefors	41	18,4	184,9	4,2	205,4	5,0
Gestad	24	3,2	93,5	8,2	100,8	4,2
Grinstad	15	7,8	61,8	0,0	69,7	4,6
Tössbo härad	148	51,3	350,5	2,8	403,2	2,7
Edsleskog	13	5,1	18,8	0,0	23,9	1,8
Fröskog	18	6,3	41,7	0,2	48,1	2,7
Mo	13	8,5	56,5	0,0	65,0	5,0
Tydje	12	4,8	35,0	2,5	41,1	3,4
Tösse	24	8,5	50,0	0,1	58,5	2,4
Åmål	23	2,5	31,0	0,0	33,5	1,5
Ånimskog	45	15,6	117,5	0,0	133,1	3,0
Valbo härad	127	68,5	643,3	39,7	731,7	5,8
Färgelanda	28	22,7	155,7	16,2	186,4	6,7
Högsäter	20	12,7	113,2	8,2	129,9	6,5
Järbo	12	8,5	57,5	0,3	66,2	5,5
Lerdal	15	3,3	61,0	1,8	65,2	4,3
Råggård	9	6,8	35,5	1,7	43,2	4,8
Rännelanda	12	2,8	71,0	4,3	76,0	6,3
Torp	14	0,0	70,5	4,7	72,8	5,2
Valbo-Ryr	17	11,7	79,0	2,5	91,9	5,4
Vedbo härad	73	28,4	236,5	3,2	266,5	3,7
Dals-Ed pastorat	30	9,9	117,0	3,2	128,5	4,3
Laxarby	22	13,2	60,0	0,0	73,2	3,3
Torrskog	9	1,8	23,0	0,0	24,8	2,8
Vårvik	12	3,5	36,5	0,0	40,0	3,3
Totalsumma	597	243,6	2278,6	175,7	2610,0	4,4

Anmärkning: Skäppetunnor. N = antal gårdsuppifter.

Källa: DsH 1560:9, RA.

Dalslands åker har beräknats genom multiplicering av utsädessiffrorna i tabellens sista kolumn med statistikens gårdetal. Utsädesuppifterna avser skördeåret 1559.

Odlingssystem

Jag har räknat Dalsland till det stora västsvenska ensädesområdet.

Odlade grödor

Dessa har på vanligt sätt avlästs i tiondelängderna. Enligt Hans Forssell saknas tiondelängder för Dalsland perioden 1568-1574. Detta är inte helt riktigt – för föreliggande statistik har längder för 1573, 1574, 1575 och 1578 kunnat användas för grödofördelningen cirka 1570.¹⁵⁸

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat korntal från tiondelängderna med utsädesuppgifter från 1559. Hans resultat framgår av följande tabell:

Härad	Antal undersökta socknar	Råg	Korn	Totalt
Sundal	2	8,0	4,8	5,2
Tössbo	6	7,8	6,6	6,7
Vedbo	3	8,4	5,2	5,7

Källa: Myrdal 1991, s. 281.

Uppräkningar och kompletteringar

Prästernas boskap redovisas hos Forssell och dess åker har beräknats på vanligt sätt. Forssell nämner inga säterier.¹⁵⁹

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Janken Myrdal nämner att den vanliga normen att kronans tionde utgjorde 2/3 av hela tiondet inte gällde i hela Dalsland: I Tössbo härads norra del fick prästen behålla halva tiondet, i Ånimskog var fördelningen däremot normal, liksom i Laxarby i Vedbo härad strax öster om Tössbo.¹⁶⁰

Tiondematerialet saknas för de flesta av Forssells ”normalår”. Jag har valt att utgå från sockensummorna i tiondelängderna med utsäde för skördeåret 1559 och de korntal dessa ger i ren säd. Sådana summor är bara avläsbara för ett mindre antal socknar eller gäll.¹⁶¹

¹⁵⁸ DsH 1574:15; 1575:11; 1576:1; 1579:5, RA.

¹⁵⁹ Forssell 1872-1883, s. 111 ff.

¹⁶⁰ Myrdal 1991, s. 279; framgår på flera ställen i DsH 1560:9, RA.

¹⁶¹ En excerpering gård för gård kan ge större täckning, men har inte varit möjlig inom ramarna för detta projekt.

Dalslands korntal skördeåret 1559

Härad	Socken	Korntal ren säd
Sundal	Frändefors	4,8
Sundal	Brålanda	5,6
Tössbo	Fröskog,	4,7
Tössbo	Mo	3,7
Tössbo	Tösse	7,9
Tössbo	Tydje	3,5
Tössbo	Ånimskog	6,9
Vedbo	Laxarby	7,2

Källa: DsH 1560:9, RA.

För övriga socknar i Tössbo och Vedbo härad har jag valt att gå på Myrdals följande korntal för hela skörden¹⁶²:

Tössbo (6 socknar) 6,7
Vedbo (3 socknar) 5,7

För Nordals och Valbo härad har jag använt korntalet för Sundals härad enligt Myrdal – 5,2. Allmogens skörd i Dalsland 1559 har så beräknats genom multiplikation av de nämnda korntalen med det enligt ovan framtagna utsädet.

De föregående uppgifterna avser skördeåret 1559. Vi önskar dock uppskatta skörden för Hans Forssells normalår 1558. För att knyta 1559 års skörd i Dalsland till ”normalåret” 1558 har jag antagit samma genomsnittliga skillnader mellan 1558 och 1559 års skördar som i grannlandskapet Värmland enligt Forssells sammanställningar: 1559 års skörd 1 982,5 västgötatunnor, 1558 års skörd 1 594 tunnor.¹⁶³ Den dalsländska skörden 1558 har så uppskattats från 1559 års genom multiplikation av den senare med 0,8 (erhållet som 1 594/1 982,5).

Städer

Landskapet saknade städer vid den aktuella tiden.

Övrigt

Dalsland drabbades hårt av Nordiska sjuårskriget.¹⁶⁴ Forssell upger för hela landskapet att 17 % av gårdarna i 1571 års jordebok står som öde.¹⁶⁵

---

¹⁶² Myrdal 1991, s. 281.

¹⁶³ Forssell 1872-1883, s. 110 ger tiondet för landskapet Värmland enligt 1560 års räkenskap, alltså 1559 års skörd i Västgötatunnor; i 1884, s. 149 ger han Värmlands läns skörd i både ”stockholms-” och västgötatunnor. De ovan använda siffrorna avser västgötatunnor.

¹⁶⁴ Westling 1879-1880, s. 142 och not 6 där.

¹⁶⁵ Forssell 1872-1883, s. 112.

Gotland

Administrativa indelningar

Gotland lydde på 1500-talet under Danmark. Landskapets kamerala handlingar från tidigmodern tid utgår gärna från en indelning i ting, inte som på andra håll socknar. Tryggve Siltberg har ingående utrett sockentillhörigheten i denna säregna och över tiden föränderliga tingsindelning.¹⁶⁶

Gårdetalet

I den s.k. husarbetsboken från 1570-talet, som redovisar dagsverksskyldigheten på ön. Här får vi den första mer fullständiga förteckningen över öns gårdar. Sammanlagt tar den upp strax över 1 500 enheter.¹⁶⁷ Till detta gårdetal skall läggas ett 20-tal tingsdomargårdar, som var befriade från dagsverken och därmed inte upptas i boken.¹⁶⁸ Ett antal obebodda (d.v.s. demografiskt öde) gårdar saknas också. Prästgårdar och s.k. ”annex” – gårdar anslagna till prästernas underhåll - tas inte heller upp i boken.¹⁶⁹ Vid tiden för husarbetsboken 1557/60 kan man räkna med cirka 1 530 jordeboksgårdar och ytterligare några tiotal bönder som satt på kluvna gårdar.¹⁷⁰ Omkring 1570 kan man med utgångspunkt från en av Gotlands penningskatter, vintermantalet, uppskatta antalet bönder till cirka 1 595.¹⁷¹ Därutöver hade Gotland 43 prästgårdar (med därtill lagda annexjordar). Man bör alltså omkring 1570 räkna med cirka 1 650 brukningsenheter inklusive prästgårdarna.

Ägobeskrivningar

Ägosbeskrivningar av den typ som finns från många delar av fastlandet har inte påträffats för Gotland

Boskapen

Några spår av de boskapsskatter som utgick i Danmark under 1500-talet har inte påträffats i arkiven. Inga som helst hållpunkter finns därmed att komma åt boskapshållet kring 1570 närmare. Jag har i konsekvens med resonemangen om åkern och skördarna nedan, högst osäkert, antagit samma antal nötkreatursenheter (Ne) som i projektrapporten för tiden cirka 1630.

Åkern

Enligt Tryggve Siltberg var spannmålsodlingen på Gotland av ”mycket liten betydelse”.¹⁷² Dess omfattning för 1500-talet går dock inte att uppskatta med någon säkerhet. Vad vi har att

---

¹⁶⁶ Siltberg 1991a. Jag vill tacka Tryggve för generös hjälp med uppgifter och tips för projektets Gotlandsdel.

¹⁶⁷ Siltberg 1986, s. 175. Jämför noten 6. Det bör observeras att husarbetsboken ibland tar upp två nominati under samma gårdsnamn vilket innebär att den, åtminstone i viss mån, registrerar vad som senare kallas hemmansklyvning (Siltberg 1990, s. 132, Ersson 1974, s. 43 ff. och Ersson 1977).

¹⁶⁸ Siltberg 2011, s. 235.

¹⁶⁹ Att vissa gårdar räknas upp men inte redovisar några dagsverken kan tolkas som kameralt öde. Demografiskt öde gårdar tycks helt utelämnade. Att en del ödegårdar som nämns i en ödegårdslista från 1585 inte kan återfinnas i husarbetsboken, talar för detta. Ödegårdsuppgifterna finns hos Ersson 1985; Beträffande prästgårdar och ”annex” se Siltberg 1990, s. 127.

¹⁷⁰ Siltberg 2011 s. 237. Författaren vill utgå huvudsakligen från husarbetsboken och skriver: "De diskrepanser som Ersson påvisar mellan Husarbetsboken och andra källor bör man enligt min mening förklara med de fortlöpande förändringar som försiggick i agrarlandskapet: gårdar ändrade namn, delades, upphörde, och sammanslogs med andra gårdar."

¹⁷¹ Siltberg 2011, s. 243.

¹⁷² Siltberg 2003, s. 24.

utgå från är bara en tionderäkenakap från 1523 som vad gäller volymerna bara skiljer sig obetydligt från motsvarande från slutet av 1600-talet.¹⁷³ Likheten har för statistiken, i brist på bättre, tolkats som att åkern varit oförändrad på längre sikt under 1500- och 1600-talen. Statistiken beräknar således utsädet till samma belopp som i projektrapporterna för 1630 och 1690. Osäkerheten i denna skattning ligger i öppen dager – 1600-talstiondet är av allt att döma ett normaltionde, 1523 års tionde kan avse skörden ett visst år. Se vidare om tiondet nedan.

Odlingssystem

Samma blandning av en- och tresäde har antagits som i projektrapporten för 1630.

Odlade grödor

Gotlands odling under 1500-talet framgår fragmentariskt av jordeboksskatten enligt länsräkenskaperna 1577-1652 (spridda år) och från tiondets sammansättning enligt tiondelängden 1523 (förutsatt att tiondet utgått i proportion till skörden, så som var fallet på fastlandet under århundradet).¹⁷⁴ Här nämns råg, korn och havre. Även ett par köksväxter avtecknar sig: rovor och pepparrot.¹⁷⁵ För statistiken har fördelningen enligt tionderäkenskaperna från 1523 använts.

Avkastning

-

Uppräkningar och kompletteringar

Eftersom boskapsantal och utsäde antagits vara ungefär desamma som för 1600-talet hänvisas till beräkningarna i projektrapporterna för 1630 och 1690.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Siltberg har behandlat det s.k. köpetiondet i Sören Norbys räkenskapsbok 1523/1524. Siltberg bedömer att det motsvarat kyrkotiondet och utgjort en tredjedel av hela tiondet, vilket senare därför kan beräknas till 2 400 tunnor. I kyrkoräkenskaper för en del socknar från 1500- och början av 1600-talet redovisas kyrkotiondet i pengar med små variationer mellan åren. Om dessa belopp kan tolkas i produktionstermer är tills vidare oklart.¹⁷⁶

Jag har mot bakgrund av det prekära källäget valt att låta samma normalskörd som beräknats i rapporten för 1630 få avspegla också situationen under fredsår kring Sjuårskriget. Det säger sig självt att dessa siffror blir ytterst osäkra. För hur de tagits fram – se rapporten för 1630.

---

¹⁷³ Tiondeuppgifterna från 1523 återges i *Sören Norbys Räkenskapsbok för Gotland 1523-1524*. Den där redovisade "köpetiondens" karaktär har diskuterats inom forskningen. Siltberg (2003) visar övertygande att det rör sig om den tredjedel av tiondet som sockenkyrkan traditionellt tagit, men som Sören Norby nu köpt rätten av kyrkan att ta in. Siltberg beräknar 2 400 tunnor 1523 och citerar 2 100 tunnor 1693/1696. Min beräkning för 1523 avviker något och innebär 2 257 tunnor (Siltberg och jag får olika antal brödtunnor, jag 458, han 525, men räknar båda om dem enligt Siltbergs förslag (d.v.s. 1 tunna bröd = 2/3 tunna råg). Gotlands tiondeförhållanden avvek från andra områden: kronotiondet var redan på 1500-talet fast, kyrkotiondet inte heller direkt beroende av skörden, samtidigt som prästtiondet var rörligt på större delen av ön ännu i början av 1800-talet. 1747 nämns att prästtiondet lämnas efter "som Gud giver" eller "efter samvete" (Siltberg 1991b, s 249 f.).

¹⁷⁴ Siltberg 2003, s. 24, 34f.

¹⁷⁵ *Sören Norbys Räkenskapsbok för Gotland 1523-1524*, s. 62 (fol. 14r) och passim (jfr. Siltberg 2003, s. 24) (rovor); s. 68 (fol. 17r) (pepparrot).

¹⁷⁶ Siltberg 2003 s. 34 f; 2010, s. 241.

Staden

För Visby har samma utsäde antagits som i projektrapporten för 1630. Skörden har därefter beräknats från ett antaget korntal på 3.

Övrigt

Från början av 1500-talet finns en del uppgifter om särskilt spannmålsproduktionen: 1525 skriver danska riksråden: ”Gwdtland er saadandt landt at thett standhe icke tiill at holde uden tiilföriinng.” Sannolikt är det spannmål som då avses. Andra källor visar att animaliska födoämnen i stort sett kunde täckas med öns egen produktion – däremot rådde brist på brödsäd och malkorn. Särskilt besättningen på Visborgs slott saknade ibland spannmål. En del bönder kunde då sälja.¹⁷⁷

Problemen kvarstår under Sjuårskriget, även om detta krig för Gotlands del rent militärt och till lands mest har rört sig om skärmytslingar. Kriget fördes till stor del till sjöss runt ön. Siltberg har gjort en, ännu ej publicerad, dokumentsamling ur danska arkiv. Från denna har jag fått saxa några notiser: Maj 1565: tillståndet på landsbygden dåligt. Halva kornåkern kommer att förbli osädd. Bönderna släpper sin boskap på skogen p.g.a. foderbrist. I september rapporteras att svenskarna stör Gotlands införsel från Danmark. Hög dödlighet på ön. Kornet kan inte skördas och ruttnar bort. Augusti 1566: undsättning med malt och råg begärs från Danmark; hunger och dyrtid härskar på ön. 1 000 danska skeppbrutna kommit till ön genom sjökatastrofen vid Visby då en stor del av den dansk-lybska flottan förliste. Svårt skaffa mat till dem. I maj 1568 vill kungen ha betalt för ”det senaste” kornet och maltet som skickats till ön. 4 juni 1569 begärs åter hjälp med malt. I brevväxling påstås tidigare länsmän ha klarat försörjningen bättre. Nuvarande länsmannen sägs ha fått bidra med privata medel för gjorda inköp.

Gotland hade på 1500-talet delvis ett från andra områden avvikande måttssystem: en skäple motsvarade ½ tunna. ”Skäplen” tycks alltså motsvara den svealändska spannen. Beträffande spannmål utgjorde en läst flera tunnor (råg 24, korn 30 respektive havre 40 tunnor).¹⁷⁸ Storleken på 1500-talets gotländska spannmålstunna är osäker, men 1523 års uppgifter ger lika relationer mellan måtten som på 1600-talet då vi med stor sannolikhet kan anta att den gotländska tunnan motsvarade den danska och sydsvenska skäppetunnan om cirka 145 liter.¹⁷⁹

---

¹⁷⁷ Larsson 1986, s. 68 ff.

¹⁷⁸ Visborgs lens lensregnskaber, serie a, 1600/01, 1601/02, 1603/04 (se försättsbladen), DRA; kopia i Avskriftssaml. 241, ViLA.

¹⁷⁹ Jämför relationstalen hos Siltberg 2003, s. 29 f.

Gästrikland

Administrativa indelningar

-

Gårdetalet

Gästriklands gårdetal är hämtat från jordeboken 1571 som det återges i Hans Forssells *Sverige 1571*.¹⁸⁰

Ägobeskrivningar

Tiondelängder med utsädesuppgifter föreligger från större delen av landskapet.¹⁸¹

Boskapen

Uppgifter har på vanligt sätt hämtats från längderna från ÄL1571 enligt Hans Forssells sammanställning. För Ockelbo, Hille, Hamrånge och Valbo socknar i Gästrikland saknade Forssell dock uppgifter. Här har boskapen antagits vara samma per jordeboksenhet som genomsnittligt i landskapet.¹⁸²

Åkern

Där tiondelängder av den nämnda slaget förekommer har deras utsäde använts för att beräkna åkern. För Hedesunda, Årsunda och Österfärnebo där inga liknande uppgifter återfunnits har utsädet skattats utifrån beräknat genomsnittligt utsäde per gård i grannsocknarna Torsåker, Ovansjö och Valbo.

Odlingssystemet

Hur odlingssystemet såg ut på 1500-talet är oklart. 1805 nämns mest tresäde. Jag har räknat med samma som i projektrapporten för 1630.

Odlade grödor

-

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat normalkorntal för perioden 1550-1575. För Gästrikland satte han det till hela 7-8.¹⁸³ Min beräkning ger drygt 10. Gästrikland får därmed de högsta korntalen i landet. Ett liknande förhållande gäller också enligt projektrapporten för 1630.

Uppräkningar och kompletteringar

1571 ingår prästernas boskap i Älvsborgs lösens boskapsförteckningar. Däremot ingår inte prästgårdarnas åkerproduktion i de nämnda tiondelängdernas utsäde. Tillägg måste därför göras för dessa. Detta har på vanligt sätt gjorts med hjälp av från Forssells schabloner (se kapital A i rapportens inledning).

Fogden bodde enligt Forssell på ”Gävle gård”. Denna gård var så obetydlig att man kan bortse från den i vårt sammanhang.¹⁸⁴

---

¹⁸⁰ Forssell 1872-1883, s. 46.

¹⁸¹ Dalarnas handlingar, DH 1560:8:2, Gästriklands handlingar (GäH) 1559:9.

¹⁸² Diverse längder över boskapsinnehav i samband med ett par hjälpskatter har bevarats i GäH 1601:6 och NH 1599:8, bägge i RA, men har här inte utnyttjats.

¹⁸³ Myrdal 1991, s. 288.

¹⁸⁴ Beträffande fogdegården se Forssell 1872-1883, s. 32 f.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Tiondet för det av Forssell som ”normalår” antagna 1558 har använts som utgångspunkt för beräkningarna. En summa för hela landskapet har fördelats på socknarna efter gårdetalen.

Städerna

1570 fanns bara en stad i Norrland, Gästriklands *Gävle*, grundad 1446. ÄL1571 har inte bevarat några boskapsuppgifter för denna stad. Antalet borgare etc., som möjligen kan antas motsvara antalet taxerade, har hämtats från Forssell.¹⁸⁵ Jag har här tagit det djärva steget att skatta antalet djur per taxerad efter motsvarande i staden enligt boskaps- och utsädeslängden 1627 (se projektrapporten för 1630).

Övrigt

Forssell nämner inga ödegårdar i det gårdetal han ger från jordeboken 1571.¹⁸⁶

---

¹⁸⁵ Forssell 1872-1883, s. 325 not 7.

¹⁸⁶ Forssell 1872-1883, s. 46.

Halland

Administrativa indelningar

I en del arkivmaterial från Hallands 1500-tal behöver man bena ut den komplicerade halländska länsindelningen under Kristian IV:s tid, bl.a. häradernas fjärdingsindelning och socknarnas fjärdingstillhörighet i det folkrika Varbergs län. I bilaga 8 redovisas min tolkning av indelningen.

Gårdetalet

Lunds stifts landebok redovisar antalet tiondegivare för landskapets socknar. Totalt uppger den cirka 4 500 för hela provinsen. Antalet har här ansetts motsvara det okvalificerade gårdetalet för allmogen; präst- och klockargårdar ingår däremot, liksom säterier, inte. Antalet gårdar i Övraby, Träslöv och Skrea, som inte direkt framgår av *Landeboken*, har beräknats till 26, 54 respektive 47.¹⁸⁷

Ägobeskrivningar

Undersökningar av olika länsräkenskaper i danska riksarkivet gav underlag för befolkningsberäkningarna men knappast några användbara jordbruksdata. Ägobeskrivningar som avser gårdar i Halland förekommer dock på flera andra håll. Från cirka 1570 ger *Lunds stifts landebok* en mängd uppgifter om kyrkliga gårdar av olika slag. Här ges ägobeskrivningar av hög kvalitet för a) jordeboksgårdar som tillhörde kyrkan och vars räntor var anslagna kyrkorna, prästerna eller möjligen klockarna, men normalt var utarrenderade till bönder, och b) själva präst- och klockargårdarna ("djäkneboen").¹⁸⁸ Den första kategorin gårdar, de lokala kyrkornas gårdar, är den helt dominerande. Många av dess gårdar har sannolikt ursprungligen ägts av bönder, adeln eller kronan, men under den katolska tiden av olika anledningar skänkts till kyrkorna.

Det bör observeras att *Landebokens* ägobeskrivningar inte är av helt samma karaktär som vanliga jordeböcker. De senare syftade till ägarens kontroll av den ägda gårdens produktion och ränteförmåga. *Landeboken* hade i en del fall denna funktion men dess kanske viktigaste uppgift var att bevaka kyrkans rätt till distinkta åkerlappar och ängar, geografiskt definierade genom ägonamn eller på annat sätt, i förhållande till andra ägare i byn. Denna sistnämnda funktion är dock mindre tydlig i bokens hallandsdel. För Skånes del beskrivs alla gårdarnas åkrar, med namn och samtliga vångar, d.v.s. inklusive eventuella trädor. I *Landebokens* hallandsdel sägs om de olika åkerlapparna att "där kan sås" så och så många tunnor eller skäppor, i regel "korn", praktiskt taget aldrig havre. Några systematiska trädor eller vångar syns inte till. Hallandsdelen tycks alltså som mer reguljära jordeböcker enbart mäta den produktiva åkern, det vill säga den besådda delen. En del halländska gårdar ägdes av personer i Sverige, vilket gör att beskrivningar av halländska gårdar kan förekomma i deras svenska jordeböcker – så ger Karin Totts jordebok ett antal beskrivningar.¹⁸⁹ För ett fåtal gårdar som tillhörde svenske kungen, s.k. Arv- och Egna gårdar (AoE), finns ytterligare ett antal ägobeskrivningar av samma typ som vi känner från det dåtida Sverige.¹⁹⁰ Dessa uppgifter är från 1500-talets mitt.

---

¹⁸⁷ Satts = antal hushåll 1570 enligt Palm 2000.

¹⁸⁸ Se litteraturlistan under *Landeboken*.

¹⁸⁹ Karin Totts jordebok 1554, Adeln och dess gods Örnfot, RA.

¹⁹⁰ AoE, volym 27, RA.

Något äldre uppgifter finns i en jordebok från Mourids Jepsen Sparres svaneholmsgods, med gårdar spridda över Skåne och Halland.¹⁹¹ Boken kan dateras till ungefär 1538. Svaneholms jordebok avser naturligtvis bara frälsegårdar. Hur dess notiser ser ut framgår av följande bild:

Exempel på notis ur Svaneholms jordebok

The image shows a handwritten Latin document in a cursive script. It contains two entries, each starting with a large initial letter 'P' and followed by several lines of text. The entries describe land parcels and their characteristics. At the bottom, there is a large, decorative heading 'Conclusio Finalis'.

Hasslae
 Poiil Ienßen ij ßgrot landgille
 i mark gesterij
 Seedt l skeppe landt alhonde korn l laess engh frij
 Illebrandt/Lempelige

Per isszaßen iij ßgrot
 i mark gesterij
 Seedt lx skeppe landt idem
 lxxx laess engh ille
 brandt Lempelige bygit

Summalateris – 4 mark 13 ß

Conclusio Finalis

Anmärkning: Förkortningar upplösta och ommarkerade i citatet.
 Källa: Vogt 1999, s. 84.

¹⁹¹ Vogt 1999.

Svaneholmsuppgifterna är delvis svårtolkade. Klart är dock att de, med ett undantag, uttryckligen avser arealer – för Hallands del tunnland och skäppland (för Skåne pundland, skäppland; Skånes havre anges däremot normalt i tunnor, sannolikt utsädessvolym, eftersom denna gröda ofta såddes på sämre jordar i gränsen mellan in- och utmark, jordar som ofta kan antas varit ouppmätta).

Svend Gissel har visat att det var det årliga utsädet utan trädesytor som i det samtida Danmark var grund för jordränteberäkningen – avraden motsvarade i princip 1/3 av utsädet, men i praktiken blev det ofta 1/2.¹⁹² Om trädan räknats in i utsädet skulle en jordeboks kontrollfunktion gå förlorad för så vitt inte ägaren var bekant med de växlande odlingssystemen inom det vidsträckta godset. Att några vångar inte anges i svaneholmsboken för de gårdar som låg i skånska trädesområden talar också för att boken bara redovisar arealerna för den årligen besädda åkern.¹⁹³ För Halland – ett utpräglat ensädesområde – spelar trädesproblemet en helt underordnad roll.

Svaneholmsboken ger också besked om hölassens antal, dock inte om deras storlek. I några enstaka fall skiljs på mad- och hårdvallsäng. Jag har uppfattat de ospecificerade lassen som hårdvallshö.¹⁹⁴

Även en del andra problem förekommer i svaneholmsmaterialet: att notiserna är gjorda med romerska siffror, där t.ex. i och j betyder 1, men l (bokstaven l) 50, är helt överkomligt. För en svensk är däremot de danska räkneorden i sina äldre former ofta vid en första anblick svårförståeliga – vad betyder femsinsztyffue, femssinstiifuesex, halfemthesinsstiffue, otthe sinwsztiffue, nysinstyffue, femsinsztyffue, nisinsztyffueae, seysinsstyffue? Även detta problem har kunnat lösas.

Jag återkommer till ägobeskrivningarnas uppgifter i det närmast följande.

Boskapen

Beträffande boskapen saknas praktiskt taget helt uppgifter för Halland. Landskapet tycks – tillsammans med Blekinge – varit ett ”halvskatteområde”, som bl.a. slapp de danska kvegskatterna.¹⁹⁵ Delvis föregripande vad som sägs under nästa avsnitt om åkern, har statistikens boskapsberäkningar utgått från de nämnda ägobeskrivningarnas höuppgifter. Om vi vet hur mycket boskap ett lass hö räckte till att utfodra, och det gör vi som snart skall visas, kan Hallands boskapsställning beräknas.

Mellan åker och äng har ett tämligen fast förhållande rått (förmedlat av boskap och gödsel). Det framgår av följande tabell som bygger på 147 ägobeskrivningar från Halland som inte avser präst- eller klockargårdar:

---

¹⁹² Gissel 1968, s. 134 ff.

¹⁹³ En notis, här transkriberad, visar tydligt på detta förhållande i svaneholmsmaterialet: ”Anders Jönsson ... sädet 1 tunnland ena året ... 3 skäppland det andra...” (Vogt 1999, s. 77.) Tegarna har här varit olika stora varför åkern varierat mellan åren. Hade jordeboken avsett hela åkern borde det ha räckt att ange summan 1 tunna, 3 skäppor.

¹⁹⁴ De fåtaliga madänglassen har jag för statistiken räknat om till hårdvallsllass genom multiplikation med 0,5.

¹⁹⁵ Bennike Madsen 1978, ss. 203-206.

Utsäde (tunnor) och antal hölass per härad för 147 halländska gårdar

Härad	N	Summa av utsäde	Summa av lass	Lass/utsäde
Faurås	34	299,0	1 142	3,8
Fjäre	49	330,7	880	2,7
Halmstad	8	101,0	244	2,4
Himle	17	124,3	454	3,7
Hök	12	110,0	374	3,4
Tönnersjö	8	83,8	301	3,6
Viske	19	135,0	486	3,6
Totalt	147	1 183,8	3 881	3,3

Anmärkning: Skäppetunnor eller tunnland.

Källor: *Landeboken*; AoE, volym 27 RA; Vogt 1999; Karin Totts jordebok 1554, Adeln och dess gods Örnfot, RA.

Antalet lass/utsäde rör sig mellan 2,4 och 3,8 i de olika häraderna, i fem av sju mellan 3,4 och 3,8. För landskapet som helhet hamnar medelvärdet på 3,3. Ett test visar emellertid att skillnaden mellan häraderna inte är statistiskt säkerställd – antalet observationer per härad är för det mesta få och variationerna inom häraderna stora.

Uppgifterna är uppenbart snedfördelade vad gäller jordnaturerna. Skatte- och kronogårdar saknas helt och de flesta gårdarna avser kyrkans landbogods från *Landeboken*. Finns skillnader i kvoten hölass/utsäde mellan gårdar av olika jordnatur så långt detta låter sig avläsas i det undersökta källmaterialet? I följande tabell visas medelkvoterna per källa, som i sin tur visar jordnaturerna AoE, kyrkogods (utom präst- och klockargårdar) samt frälsejord:

Utsäde (tunnor) och antal hölass per ägare (jordnatur) för 147 halländska gårdar

Ägare (jordnatur)	N	Summa av utsäde	Summa av lass	Lass/utsäde
AoE 1557	16	173,0	649	3,8
Karin Totts jordebok 1554 (frälse)	6	59,0	236	4,0
Kyrkogodset i <i>Landeboken</i> cirka 1570	99	666,5	2 128,1	3,2
Svaneholms jordebok 1538 (frälse)	26	285,3	868	3,0
Totalt	147	1 183,8	3 881,1	3,3

Anmärkning: Skäppetunnor eller motsvarande tunnland.

Källor: Se förgående tabell.

Inte heller här är skillnaderna statistiskt säkerställda.

Medelkvoten 3,3 lass per tunna eller tunnland utsäde kan också jämföras för Hallands präst- och klockargårdar:

Utsäde och ängsproduktion för Hallands prästgårdar cirka 1570

Härad	Antal prästgårdar	Utsäde	Höllass	Höllass per utsäde
Faurås	7	112,0	416	3,7
Fjäre	9	87,3	235	2,7
Halmstad	8	118,3	443,5	3,7
Himle	10	131,3	430	3,3
Hök	4	99,1	284	2,9
Tönnersjö	5	89,7	298,5	3,3
Årstad	4	60,0	167,5	2,8
Totalsumma	47	697,7	2 274,5	3,3

Anmärkning: Skäppetunnor eller motsvarande tunnland. Uppgifter saknas för Abild och Skrea.
Källa: *Landeboken*.

Prästgårdarnas medeltal höllass per utsäde bekräftar att kvoten 3,3 dominerat i landskapet. Här får vi för övrigt för första gången uppgifter för Årstads härad, dock för få att generalisera från.

Även för klockargårdarna kommer vi nära kvoten 3,3:

Utsäde och ängsproduktion för Hallands klockargårdar, djäknebolena, cirka 1570

Härad	Antal gårdar	Utsäde	Höllass	Höllass per utsäde
Faurås	2	6,5	18	2,8
Fjäre	3	11	23	2,1
Halmstad	5	23	84,5	3,7
Himle	6	27	104	3,9
Hök	1	2	12	6,0
Tönnersjö	1	4	15	3,8
Årstad	2	6,7	20,5	3,1
Totalt	20	80,2	277	3,5

Anmärkning: Skäppetunnor eller motsvarande tunnland. Uppgifter saknas för Abild och Skrea.
Källa: *Landeboken*.

Klockargårdarnas kvot lass/utsäde varierar mellan 2,1 och 6! Men dessa 20 gårdar eller bol var oftast små och sannolikt udda i olika avseenden, klockarna var ju inte enbart beroende av jordbruk för sin försörjning. Men samstämmighet med övriga 191 gårdars talar åter för att kvoten 3,3 gällt också för bondgårdar på skatte- och kronojord där vi saknar direkta uppgifter. Talet har av allt att döma sina rötter i produktionstekniska behov som gällt alla slags gårdar.

Slutsatserna av det föregående blir att medelvärdet 3,3 höllass per tunna eller tunna utsäde väl duger för att statistiskt uppskatta höproduktionen i landskapet (för själva statistiken har Faurås och Fjåres siffror med hänsyn till de relativt många bondgårdsbeskrivningarna därifrån beräknats till 3,8 respektive 2,7).¹⁹⁶ Jag kommer nedan att visa hur utsädet kan tas fram. Antalet höllass i Halland cirka 1570 kan därmed beräknas till cirka 81 000 att jämföra med 106 000 enligt projektrapporten för 1630.

¹⁹⁶ Likheten mellan svaneholmsgodsets medeltal som tämligen säkert avser hö per tunnlandsyta, kan tyda på att också övriga utsädesuppgifter avsett yta snarare än utsädesvolym (jämför vad som längre fram i texten sägs om eventuell tätsädd i Halland).

Men vad säger hölassen om boskapsstocken? För början av 1600-talet kan man räkna med att ett halländskt hölass räckte för att hålla liv i 0,8 nötkreatursenheter över vintern (se under Halland i projektrapporten för 1630). Hur stora var lassen i materialet från cirka 1570? Eftersom det fanns ett starkt samband äng-boskap-gödsel-åker kan man för 1500- och 1600-talen räkna med ganska stabila relationer mellan åker och äng även över tiden. Detta förhållande hjälper oss att jämföra 1500-talslassen med de bättre kända från 1600-talet. Vid det senare tillfället gick det, 3,1 lass per tunnland utsäde i snitt för hela landskapet. Kvoten ligger alltså mycket nära den på 3,3 jag valt att räkna med för 1500-talet. Bl.a. detta talar för att vi rör oss med ett ungefär lika stort lass vid bägge tillfällena och att vi därmed kan uppskatta antalet Ne cirka 1570 genom att multiplicera antalet lass med 0,8.

Är det antal Ne vi på nyss skisserat sätt får fram rimligt? Antal lass i Fjäre härad, $(2,7 * 3\ 980 * 0,8 / 864)$, skulle med 0,8 Ne per lass tillåta knappt 10 Ne per jordeboksgård över vintern, Faurås $(3,8 * 2\ 765 * 0,8 / 485)$ lass 17,3 Ne per gård. För landskapet som helhet hamnar siffran på ungefär 12. Antalet kan jämföras med samtida motsvarande siffror beräknade för de svenska grannhäraderna Bollebygd 11,8, Mark 13,5, Kind 13,3, Västbo 17,3, Sunnerbo 13. Jämförelserna talar för en betydande grad av rimlighet i vår halländsskattning

Enligt beräkningarna höll hallänningarna omkring år 1570 boskap motsvarande drygt 65 000 Ne. Uppskattningen kan jämföras med knappt 90 000 Ne runt år 1630.

Om vi således kunnat uppskatta antalet Ne per socken i Halland cirka 1570, naturligtvis med osäkerhetsmarginaler, återstår frågan hur denna boskap fördelades på djurslag. Ingen dansk motsvarighet till ÄL1571 med sina listor över djuren finns för Halland. För den halländska boskapens fördelning på olika djur ligger dock en ovanlig källa nära tillhands för att testa, förteckningen över kvicktiondet i *Lunds stifts landebok*. Kvicktionde var det tionde som traditionellt utgick på nyfödd boskap. Säger detta tionde oss något om djurbesättningarnas sammansättning i Halland runt 1570? Den ledsamma slutsatsen av undersökningen av det halländska kvicktiondet är dock att det inte duger till att bestämma boskapens sammansättning kring 1570.¹⁹⁷ Undersökningen redovisas i bilaga 7.

Åkern

För statistikens åkerberäkningar är det frestande att utnyttja utsädesuppgifterna i de ovan nämnda gårdsbeskrivningarna. Går de att använda för vårt syfte?

---

¹⁹⁷ Ett möjligt undantag gäller två socknar i Fjäre härad. Det smörtionde om 6 mark smör per gård som ersatte kvicktiondet i Älvsåker och Lindome kan möjligen ha varit av samma karaktär som det svenska och norska (se under Jämtland) smörtiondet att döma av beloppet och om vi antar att en mark motsvarade en ko. Se bilaga 7!

Medeltal m.m. för utsäde i 147 halländska gårdsbeskrivningar

Medelvärde	8,05
Standardfel	0,37
Medianvärde	7,00
Typvärde	6,00
Standardavvikelse	4,49
Varians	20,19
Variationsvidd	20,00
Minimum	0,00
Maximum	20,00
Konfidensintervall (95 %)	0,73
Antal beskrivna gårdar	147

Anmärkning: Skäppetunnor eller motsvarande tunnland.

Medeltalet, 8,05, har små osäkerhetsmarginaler. Om vi antar att gårdarna motsvarar ett slumpmässigt urval av alla gårdar i landskapet hade Hallands gårdar i medeltal $8,05 \pm 0,37$ tunnors eller tunnlands utsäde. Men motsvarar urvalet verkligen ett slumpmässigt sådant? Hur skall medeltalens generaliserbarhet bedömas?

Det är först från mitten av 1600-talet vi har klara uppgifter om hur mycket åker man ansåg en halländsk gård skulle ha: En revning 1651 av 700 halländska gårdar gav i genomsnitt 9,9 tunnlands utsäde för en hel gård. Geografen m.m. Arent Berntsen menade att en helgård (i Skåne Halland och Blekinge) skulle ha sädesjord till 12 tunnland eller över, en halvgård under 10 eller 12.¹⁹⁸ Jämförelsen med den föregående tabellens 8,05 säger antagligen inte så mycket, möjligen bara att Halland kan ha haft många gårdar som varit halvgårdar eller mindre. Man kan naturligtvis inte utesluta en hypotetisk nyodling inom de gamla jordeboksgårdarnas ram under mellantiden.

Om utsädesuppgifterna för de ovan nämnda 147 gårdarna skall kunna användas för skattningar av hela Hallands åker krävs att de är representativa. Fanns skillnader mellan gårdarna i storlek, var de inbördes homogena? Först undersöker vi dem efter deras olika jordnaturer?

Utsäde och jordnaturer för 147 halländska gårdar (tunnor)

Jordnatur	Antal gårdar	Utsäde	Utsäde per gård
AoE	16	173,00	10,81
Frälse	32	344,33	10,76
Kyrko	99	666,49	6,73
Totalt	147	1 183,82	8,05

Anmärkning: Skäppetunnor eller motsvarande tunnland.

Tabellen visar på systematiska skillnader. Kyrkans landbogårdar var relativt små samtidigt som de genom sitt antal spelar stor roll för medelvärdet. Ser vi bara till övriga gårdar hamnar vi med cirka 10,8 dock mycket nära de kända normerna för helgårdar från 1600-talet.

Det kan därför vara lämpligt att se på jordnaturernas fördelning i Halland. Vi har någorlunda heltäckande uppgifter först från så sent som 1645-1646. Det rör sig då om

¹⁹⁸ Se avsnittet om Halland i projektrapporten för 1630.

kvalificerade gårdetal, graderade mantal, uppdelade på hela, halva o.s.v. gårdar. Dessa mantal byggde på äldre uppgifter och man bör inte räkna med några stora förändringar under perioden.¹⁹⁹ För landskapet som helhet fördelade sig jordnaturerna som följer:

Jordnaturfördelning i Halland 1645

Jordnatur	Mantal i % av alla länets mantal
Skattejord	21
Kyrkojord	4
Kronojord	34
Frälsejord	32
Övrig jord	9
Totalt	100

Källa: Hallberg 1996, bilaga 3.

Det visar sig här att kyrkans gårdar utgjort en mycket liten del av landskapets totala gårdetal. Våra AoE- och frälsegårdar bör ha ingått bland de tabellens två sista jordkategorier som motsvarade sammanlagt drygt 40 % av Hallands jord.

Ytterligare ett problem finns med uppgifterna. För kyrkans halländska gårdar anger *Landeboken* nästan uteslutande vad som bokstavligen avser volymer, tunnor, skäppor. För ”Gammelsverige” är detta inget större problem vid åkerberäkningar eftersom tunnlandsytorna i hög grad motsvarade antalet utsädestunnor, begreppen tunnor och tunnland användes huller om buller. För Halland gällde dock, åtminstone senare, inte denna norm. Skattningsmetoderna för landskapet från slutet av 1600-talet nämner att ”jordmohen” i Halland ”skadeligen” utmattas och förvärras av det tillämpade ensädet. När en åkerman i ”gamla Sverige” kan räkna med 5 à 6 korn efter 1 kan i Halland inte räknas med mer än 2 eller högst 3 korn efter 1. Detta ledde till särskilt tät sådd: På grund av utmattningen ”drager (tunnlandet, LAP) efter uträkning 7 000 kvadratalnar”, medan lantmätartunnlandet var 14 000 kvadratalnar. Det innebar att två tunnors utsäde såddes på samma yta som uppe i landet bara en.²⁰⁰ Man noterar att tätsådden i Halland mest verkar ha skett på utmattad, dålig jord, medan den i Skåne tvärtom tycks ha motiverats av särskilt god jord!²⁰¹ Vad innebär detta för våra beräkningar för Halland årtiondena kring Sjuårskriget? Avser då *Landebokens* tunnor och skäppor för kyrkans landbogårdar i Halland volymer eller ytor? Vi vet inte. Samma oäkerhet gäller också övriga utsädesuppgifter, utom svaneholmsmaterialets 26 gårdar där det av allt att döma handlar om ytor.

Redan så långt förefaller det säkrast att inte dra några vidare växlar vad gäller åkern på de 147 utsädesuppgifterna – av allt att döma är de inte representativa för samtliga gårdar, endast för svaneholmsgårdarna vet vi om uppgifterna avser ytor eller utsädesvolymer, en viktig fråga med tanke på att Halland, möjligen, kan ha avvikit från ett vanligt såningsmönster. Till detta kan läggas att utsädesuppgifterna inte duger till att avslöja sannolika skillnader inom landskapet, Hallands naturgeografi talar för att sådana måste ha funnits. Häraderna sträckte sig, det ena efter det andra från norr till söder, i väst-östlig riktning

¹⁹⁹ Mikael Hallberg har sammanställt jordebokens uppgifter i en uppsats vid Historiska institutionen i Göteborg, vårterminen 1996: *Hallands jordnaturer. En studie i jordnaturer och jordfördelning i Hallands län under 1600- och 1700-tal*. Jag tackar honom för att jag fått använda hans uppgifter.

²⁰⁰ *Skattnings Metoder för Halland; af den 13 Nov. 1688; den 17 Sept. 1690; den 6 Febr. 1688 samt den 14 Nov 1688* i Enagrius 1826.

²⁰¹ Se projektrapporterna för 1630 och 1690.

från kusten till den dåvarande svenska gränsen. En bit in från kusten bestod de av slättland, efterhand åt öster övergående i skogsmark. Mot bakgrund av alla dessa invändningar prövas en annan väg för att uppskatta Hallands åker.

Det negativa resultatet av åkerberäkningar från de få bevarade utsädesuppgifterna från tiden gör att jag istället valt att på samma sätt som för Skåne (se avnittet om detta landskap längre fram) utnyttja tiondet. Detta låter oss också komma förbi problemet med eventuell tätsådd. *Landeboken* ger vad som sannolikt avser ett fredstida normaltionde för allmogen och alla städer utom Varberg. Genom att multiplicera tiondet med 30 kan en normal "tiondeskörd" beräknas. Men prästgårdar, säterier m.fl. gårdar betalade inget tionde. Ett fiktivt tionde kan emellertid beräknas även för dessa (se nedan). Resultatet av denna manöver ger ett totalt "virtuellt" tionde för dessa gårdar på cirka 1 895 tunnor.

Drygt hundra år efter vår mätpunkt framkom vid tiondesättningen 1684 vad som bör ses som normalkorntal. Observera att korntalen i följande tabell inte är korntal i egentlig mening utan snarare mått på arealavkastningen, "arealkorntal", skörd i tunnor per tunnlandsyta besädd jord.

Antagna normalkorntal och beräknad "tiondeskörd" per hallandssocken fredsår c. 1570

Härad	Socken	"Arealkorntal"	Tiondeskörd/"arealkorntal"
Faurås	Alfshög	1,6	208
Faurås	Dagsås	3,7	89
Faurås	Fagered	2,7	181
Faurås	Gällared	2,7	241
Faurås	Källsjö	3,4	96
Faurås	Köinge	4,2	119
Faurås	Ljungby	2,6	375
Faurås	Morup	4,2	234
Faurås	Okome	2,9	227
Faurås	Sibbarp	3,4	96
Faurås	Stafsinge	2,9	343
Faurås	Svarträ	3,6	45
Faurås	Ullared	3,6	127
Faurås	Vinberg	2,6	385
Fjäre	Fjärås	2,2	834
Fjäre	Frillesås	1,9	119
Fjäre	Förlanda	1,9	70
Fjäre	Gällinge	2,5	53
Fjäre	Hanhals	2,4	270
Fjäre	Idala	2,8	41
Fjäre	Landa	3,5	95
Fjäre	Lindome	2,6	230
Fjäre	Onsala	3,4	393
Fjäre	Släp	2,7	280
Fjäre	Tölö	1,5	777
Fjäre	Vallda	2,2	453
Fjäre	Älvsåker	2,9	137
Fjäre	Ölmevalla	2,9	229
Halmstad	Getinge	5,0	52
Halmstad	Harplinge	3,3	311

Härad	Socken	"Arealkorntal"	Tiondeskörd/"arealkorntal"
Halmstad	Holm	3,1	420
Halmstad	Kinnared	1,8	283
Halmstad	Kvibille	3,8	223
Halmstad	Rävinge	3,5	92
Halmstad	Slättåkra	3,2	236
Halmstad	Steninge	3,4	66
Halmstad	Söndrum	2,4	235
Halmstad	Vapnö	3,6	129
Halmstad	Övraby	3,4	108
Himle	Grimeton	3,8	210
Himle	Gödestad	3,1	106
Himle	Hunnestad	3,3	100
Himle	Lindberg	4,5	300
Himle	Nöslinge	3,9	11
Himle	Rolfstorp	3,6	272
Himle	Skällinge	2,4	222
Himle	Spannarp	3,9	136
Himle	Stamnared	3,6	100
Himle	Torpa	4,5	74
Himle	Träslöv	4,5	162
Himle	Tvååker	4,7	352
Himle	Valinge	3,7	230
Hök	Hasslöv	3,5	180
Hök	Hishult	3,4	114
Hök	Knäred	3,4	259
Hök	Laholms landsfsg.	3,3	331
Hök	Ränneslöv	2,3	267
Hök	Skummeslöv	3,5	265
Hök	Tjärby	3,9	196
Hök	Veinge	2,7	566
Hök	Våxtorp	2,7	290
Hök	Ysby	2,5	188
Hök	Östra karup	3,0	350
Stad	Falkenberg	3,0	200
Stad	Kungsbacka	3,3	270
Stad	Laholms stadsfsg.	3,3	
Stad	Sankt Nikolai	3,3	432
Stad	Varberg	3,3	
Tönnersjö	Breared	2,9	137
Tönnersjö	Eldsberga	2,8	345
Tönnersjö	Enslöv	2,8	215
Tönnersjö	Snöstorp	2,8	593
Tönnersjö	Torup	1,5	626
Tönnersjö	Trönninge	2,9	157
Tönnersjö	Tönnersjö	2,6	276
Viske	Stråvalla	2,6	77
Viske	Sällstorp	3,4	116

Härad	Socken	"Arealkorntal"	Tiondeskörd/"arealkorntal"
Viske	Veddige	2,6	387
Viske	Värö	3,6	594
Viske	Ås	3,0	350
Årstad	Abild	3,4	209
Årstad	Asige	3,8	175
Årstad	Askome	2,7	97
Årstad	Drängsered	2,5	324
Årstad	Eftra	2,7	254
Årstad	Gunnarp	2,4	136
Årstad	Krogsered	2,6	192
Årstad	Skrea	2,2	220
Årstad	Slöinge	3,0	175
Årstad	Vessige	2,6	303
Årstad	Årstad	3,3	158
Totalt		3,1	21 200

Anmärkning: Utsäde = tunnland besädd åker.

Vad föregående kalkyler ger är närmast den besädda tunnlandsarealen i Halland. Beräkningen av en utsädesareal från "tiondeskörd" från *Landeboken* och korntal från slutet av 1600-talet ger en besädd areal på cirka 21 100 tunnland. Siffran kan jämföras med ungefär 33 503 tunnland en bit in på 1600-talet (se projektrapporten för 1630). Man kan naturligtvis invända att normalkorntal från slutet av 1600-talet inte utan vidare kan antas vara desamma som normalkorntalen runt Sjuårskriget. Invändingen, som inte enkelt kan bemötas, får understryka osäkerheten i kalkylerna för Halland-

En eventuell tätsådd innebär att man vid jämförelser mellan Hallands åker och andra landskaps måste räkna i tunnland. Bortsett från för Skåne bör dock tunnland och tunnor utsäde räknade i ren säd på de flesta håll i statistikens övriga landskap vara ungefär samma sak.

Odlingssystem

Landskapet tillhörde det västsvenska ensädesområdet.

Odlade grödor

Lunds stifts landebok ger uppgifter om tiondets sammansättning och storlek (summerat per socken). Som för andra landsändar har denna fördelning antagits motsvara odlingens. För Falkenberg, Laholm och Varbergs har jag gissat 100 % korn.

Avkastning

Här och var i tiondesättningsprotokollen från 1680-talet framgår vilka verkliga korntal tiondesättaren räknat med, i Hanhals t.ex. 5 för korn och 4 för havre. Påfallande ofta nämns korntal på 4. Skattningsmetoderna för Halland från slutet av 1600-talet räknar däremot med korntal på bara 2 eller högst 3. Bakom skillnaderna kan man misstänka en eventuell tätsådd. De lägre korntalen är då korntal i egentlig mening, de högre vad jag kallat "arealkorntal"; ett räkneexempel: Om ett tunnland, på vilket såddes 2 tunnor korn, gav en skörd på 4 tunnor, fås "arealkorntalet" 4, men ett egentligt korntal på 2. Hur det egentligen stod till med en eventuell tätsådd i Halland på 1500-talet vet vi dock inte.

En eventuell tätsådd innebär att antalet utsädestunnor kan ha varit i okänd grad högre än antalet tunnland (arealer). Utsädesuppskattningen för Halland blir därmed osäkrare än för

många andra av statistikens områden, det slutande 1600-talets tiondesättning räknade som tabellen visade genomsnittskorntalet till 3,1.

Uppräkningar och kompletteringar

I källmaterialens gårdetal ingår för Hallands del inga tal för präst- och klockargårdar eller för säterier. Tillägg måste därför göras för dessa. Präst- och klockargårdarnas resurser känner vi från *Landeboken*. Här har en beräkning skett socken för socken utifrån deras utsäden enligt *Landeboken*: Deras skörd har så beräknats genom multiplikation med ett antaget korntal på 3. Boskaphållet har uppskattats på samma sätt som för allmogens gårdar genom relationen hölass/utsäde/boskap (Ne). För Skrea och Abild, där *Landeboken* inte ger uppgifter, har medeltalet utsäde per prästgård för det härad de tillhörde fått approximeras.

För adelns säterier är det värre. Säterierna ingår inte heller i gårdetalen. För Halland finns uppgifter från 1552 som upptar 21 adelsmän. Dessa saknar dock ibland uppgift om hemort. Av listan och bl.a. kommentarer av utgivaren kan utläsas att följande tolv huvudgårdar torde ha funnits vid denna tid (sockenbestämningarna är mina)²⁰²:

Hallands sätesgårdar 1552

Sätesgård	Socken
Bårarp	Rävinge
Dömostorp	Hasslöv
Ettarp	Enslöv
Gåsevad	Tölö
Hellerup	Ljungby
Hjørne	Veddige ?
Juleberg.	Abild
Skottorp	Skummeslöv
Snöstorp	Snöstorp ?
Vastad	Eftra
Ölmanäs	Ölmevalla
Öströ	Dagsås

Källa: von Möller 1874, s. 361.

Jag har i brist på andra uppgifter räknat med att deras mantal i förhållande till allmogens jordebokförda mantal enligt rapporten för 1630 var detsamma som förhållandet till allmogens gårdetal cirka 1570 och räknat upp socknarnas utsäde, skörd och boskap i proportion till detta. Det säger sig självt att vi också här får en osäkerhet i kalkylerna som dock inte bör påverka totalbilden särskilt mycket, de flesta säterierna är mycket små när vi längre fram i tiden får bättre uppgifter.

Slutligen måste tillägg göras för kronans slott etc.²⁰³ Här har jag inte gjort några undersökningar i de samtida arkiven utan utgått från att följande uppgifter från mitten av 1600-talet approximerar situationen även under fredstider runt 1570:

²⁰² Hallands huvudgårdar (utan sockenangivelse) framgår dels för 1552 hos von Möller 1874, s. 361, dels för 1600-talets mitt av "Halland i medlet af 17:de århundradet" i Martin Weibull 1877. Alla har kunnat identifieras m.h.a. uppslagslitteratur. "Tröliunga" i Halmstads härad torde avse Frölinge i Getinge socken.

²⁰³ Tillägget förutsätter att ladugårdarna vid denna tid drevs i kronans egen regi och deras avkastning därmed inte avspeglar sig i tiondet.

Resurserna på kronans slott och ladugårdar cirka 1650

Län	Gård	Utsäde	Höllass
Varbergs	Varbergs slottsladugård	200	600
Varbergs	Klostret (ladugård)	100	300
Halmstads	Slottsladugården	150	300
Laholms	Slottsladugården	120	300

Anmärkning: Skäppetunnor eller motsvarande tunnland.

Källa: Martin Weibull 1877, s. 12 ff.

Jag har uppfattat ”klostret” som Ås kloster i Ås socken. Resurserna för detta har lagts till socknens på vanligt sätt beräknade övriga tal, ladugårdarnas har lagts till respektive stadsförsamling.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Lunds stifts landebok ger sockenvisa uppgifter om vad som sannolikt var prästens genomsnittliga tionde för ett okänt antal år i anslutning till *Landebokens* tillkomsttid under 1570-talet. Sädestiondet var enligt de gällande danska förordningarna från 1539 vid denna tid i princip rörligt och prästen uppbar sin del direkt på åkern i kärven, tiondet stod därmed i ett nära förhållande till skördarna. I Danmark utgjorde prästetiondet en tredjedel av hela tiondet.²⁰⁴ Tiondesummorna har skattats för några enstaka socknar som saknar uppgifter utifrån relationer tionde/givare i grannsocknar. En normalskörd för ett okänt antal år kring Sjuårskriget har därmed beräknats som $30 * \text{Landebokens tionde}$, efter uppräknings för tiondebefriade gårdar enligt ovan. Med tanke på uppördssättet och prästernas eget ekonomiska intresse i tiondet har jag inte gjort det i metoddelen nämnda tillägget på 10 % för underskattningar vid tiondets uppmätning för Hallands del.

Städerna

Landeboken ger tiondet för tre av Hallands städer:

Halmstads borgare gav 12 tunnor råg, 32 tunnor korn och 8 tunnor havre.

Falkenberg gav 2 tunnor i ren säd.

Kungsbacka gav 30 tunnor korn.

Genom multiplikation med 30 kan därmed en ”tiondeskörd” beräknas för dessa.

För *Varberg* och *Laholm* har i brist på bättre skördeberäkningarna i projektrapporten för 1630 använts.²⁰⁵

Genom division av städernas ”tiondeskörd” med ett antaget korntal på 3 har statistikens utsäde för dem uppskattats. Till detta utsäde har så lagts 1600-talsuppgifterna för kronans slott och gårdar enligt 1600-talsuppgifterna i tabellen ovan samt till städernas skördar dessa utsäden multiplicerade med 3.

Städernas boskap har antagits vara densamma per hushåll som i rapporten för 1630.

²⁰⁴ *Landeboken*, 3, s 52. Kronans och sockenkyrkans tredjedelar av tiondet vet vi inte mycket om eftersom de ofta var utarrenderade i Skåneland.

²⁰⁵ Det är oklart om 1630-rapportens siffror för dessa två städer inkluderar ladugårdarna. Laholms ladugård säger 1684 års tiondesättningslängd att den ”i förra tider varit 50 tunnland (åker LAP) och ungefär 80 à 100 lass rum äng, men ... berättas ... mycket av jorden nu för tiden vara nederlagt som icke kan brukas, så att utsädet nu angives allenast för 40 tunnland”. Länsstyrelsen i Hallands län, landskontore, GIII:1, LLA. Varberg flyttades i början av 1600-talet och den gamla stadens område kom att kallas Lindhovs kungsgård och ingå i Lindbergs socken.

Stadsstatistiken för Halland är således i de flesta avseenden ytterst osäker. Säkert skulle ytterligare källstudier i en del fall kunna ge bättre skattningar. Alla landskapets städer utom Falkenberg och Kungsbacka var viktiga fästningsorter under 1500-talet. Det innebar dels stor förödelse under kriget 1563-1570, men dels också att särskilt boskapsberäkningarna blir osäkra – inte minst kan antalet hästar vid fästningarna ha varit betydande och växlat över tiden. Varberg flyttades dessutom söderut till sin nuvarande plats 1613 varvid på den gamla stadsjorden uppfördes Lindhovs kungsgård. Sammantaget spelar de halländska städernas jordbruk dock relativt liten roll för landskapets totala beräkningar av skördar, utsäden och boskap.

Övrigt

Vad Nordiska Sjuårskrigets 1563-1570 härjningar och Kalmarkriget 1611-1613 betytt mer i detalj i Halland är svårt att säga (vårt material cirka 1570 avspeglar sannolikt snarast fredstida förhållanden en tid efter eller rent av före). I oktober 1563 gick svenska trupper in i Halland men drog sig efter cirka en månads tillbaks. Strövkårer fortsatte dock att bränna gårdar. Snart blev det åter lugnt, men i början av 1565 återkom svenskarna och brände av Laholms län. I augusti samma år belägrades Varberg, men efter slaget vid Axtorna i oktober slog svenskarna till reträtt. Hela den halländska spannmålshandeln sas emellertid gå vidare till Sverige (även den danska besättningen på Varberg skall ha smugglat till svenskarna!). I början av 1570 brände svenska trupper större delen av Fjäre härad, bara Fjärås och Tölö socknar sparades.²⁰⁶ Underhåll och byggnation på Varbers och andra Hallands fästningar har krävt stora resurser, så klagade t.ex. allmogen 1596 på att de togs till dagligt arbete på Varbergs fästning. Vid denna tid hade man också drabbats av boskapssjuka och ”en stor part” av deras djur hade dött.²⁰⁷

---

²⁰⁶ Westling 1879-1880, ss. 38, 40; Gunnar Olsson 1954, passim ss. 375-394.

²⁰⁷ Bennike Madsen 1978, s. 297.

Hälsingland

Administrativa indelningar

Gårdetalet

Socknarnas gårdetal har hämtats ur 1571 års jordebok som de återges hos Hans Forssell.²⁰⁸ Landskapets skattetal – målet – har, som kommer att framgå nedan, använts för en del av statistikberäkningarna.²⁰⁹

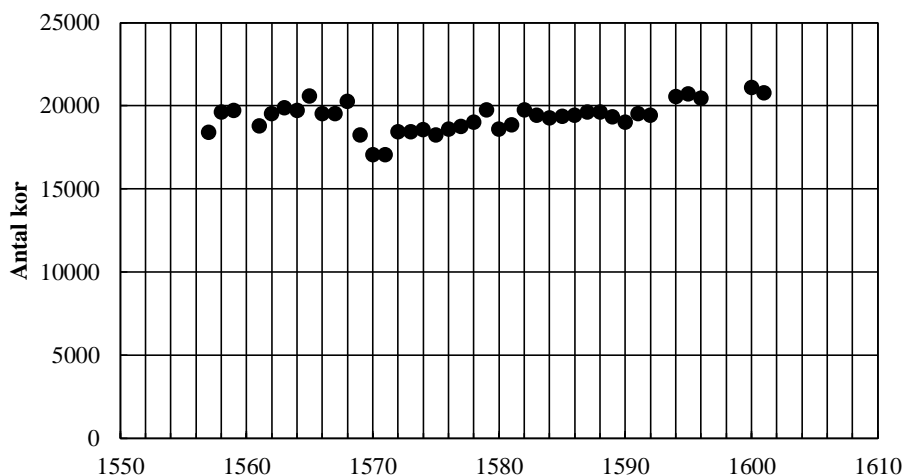
Ägobeskrivningar

Från 1542 förekommer jordeböcker med skattetal som baserats på olika resurser, utsäde, hö, kvarnar, fisken m.m. Som nedan visas är de svåra att använda för direkta åkerkalkyler. För sådana kommer jag istället att använda tiondelängder med utsädesuppgifter från skördeåret 1559.

Boskapen

Uppgifterna har på vanligt sätt hämtats från Forssells redovisning av ÄL1571. En särskild skatt efter antalet kor utgick länge i landskapet. Bertil Boëthius har redovisat dess kotal per socken. Här nöjer jag mig med att återge hans sammandrag för landskapet i dess helhet.²¹⁰

Kotal i Hälsingland 1557-1601

Anmärkning: se bilaga 11 för siffrorna!

²⁰⁸ Forssell 1872-1883, s. 44 f.

²⁰⁹ För att ta fram måltal för alla socknar enligt statistikens sockenindelning har i några fall (Tuna-Idenor, Forssa-Hög, Rogstad-Ilsbo) moderförsamlingens måltal måst fördelas. Som bas för denna fördelning har jag använt tiondelängderna. För Gnarp, Bergsjö, Hanebo, Jättendal och Harmånger har jag utnyttjat Jonssons uppdelning (Jonsson 1971, s. 168).

²¹⁰ Boëthius 1928, tabell I. 1528 stadfäste Gustav Vasa för Hälsingland den stadga som av ålder gällt i Norrland, att var bonde årligen skall ge sin sockenpräst 1 mark smör av var mjölkko och ½ mark av var gallko. 1557 avstod prästerna detta tionde mot viss skattelättnad, därmed blev det kronan som tog hand om det. Boëthius 1928, s. 46 ff

Åkern

Jorden i Hälsingland beskattades efter s.k. sköll och måltal. Detta var gamla skattetal i landskapet där det räknades 512 mål på sköllet. Enligt kronoräkenskaperna 1542 var ett mål efter en nyskattläggning 1539 nu så stort ”ssom ett spannelandh Jordh effter Hälsinge spannenn”.²¹¹ Det motsvarade ett ytmått = 0,08 ha eller ett volymmått = 1 hälsingespanns eller 0,25 ”stockholmstunnas” (om 117,5 liter) utsäde.²¹² Flera tolkningsproblem infinner sig dock: I en skatteinstruktion, ”undervisning”, från 1555 sägs att ett mål var den yta där man kunde så en spann säd ”eller” få ett lass hö. I senare undervisningar är ”eller” utbytt mot ”och”, vilket har lett till kontroverser om tolkningen: Ingick ett lass hö i varje mål med säd? Eller kunde en likstor yta med en spann säd eller ett lass hö taxeras som ett mål?²¹³

Ingvar Jonsson försökte på grundval av sina analyser beräkna utsäde och äng från antalet mål enligt antagandet att 2/3 av målen utgjordes av åker och 1/3 av äng. En sådan beräkning av utsädet ger följande: Landskapet hade år 1542 122 292,5 mål. Om kvarnar, fisken m.m., som också taxerades bland målen, räknas bort blir det kvar cirka 120 000 mål. Från detta bör enligt Jonsson dras av en tredjedel som, enligt senare uppgifter, ungefärligen motsvarade ängen; kvar blir då 80 000 mål för åkern. Eftersom tvåsäde tillämpades återstår 40 000 mål för besädd åker. I ”stockholmstunnor” skulle det motsvara ungefär 10 000 tunnors utsäde (40 000*0,25). Jonsson räknade med att dessa tunnors rymde 1/1,25 * volymen hos 1620 års tunnors (som jag antagit höll 146,6 liter. Hälsinglands tunnors runt 1570 har alltså hållit 146,6/1,25 eller drygt 117 liter, tidens ”stockholmstunna”). Beräkningen blir mycket grov: Jonsson ansåg dessutom att en reduktion av måltalet kunde ske för dålig jord (antalet mål minskades i sådana fall, men volymen utsäde per mål var konstant). Utsädet kunde dessutom vara underskattat. Sammantaget kan dessa fel medföra att det enligt ovan beräknade utsädet kanske borde räknas upp med ända bortåt 37 %. Ett tilltagande lindbruk gjorde för övrigt att den permanenta åkern minskade.²¹⁴ Men särskilt oklarheten kring ängens andel – var den större eller mindre än en tredjedel av målen – gör att kalkylen lämnar oss i stor osäkerhet.

Oklarheterna kring målets innebörd har gjort att jag föredragit att utgå från ett antal explicita utsädesuppgifter från cirka 1560, som inte beaktades av Jonsson. Den ovan nämnda hälsingespannen var bara hälften så stor som en spann på de flesta andra håll. Men tiondelängderna räknar i den större spannen varav det gick två på tunnan.²¹⁵ En undersökning i själva källmaterialet visar sig bara ge uppgifter för en mindre del av landskapet - för 16 socknar och skördeåret 1559. För övriga socknar har uppskattningar prövats genom att i de 16 undersöka eventuella samband med andra variabler som vi känner för hela landskapet: tiondet och måltalen. Korrelationen, r_{xy} , låg i bägge fallen nära +1. För utsäde och mål var den + 0,991 sedan Hogdals socken tagits bort eftersom den av okänd anledning uppvisar extrema värden. För beräkningen av utsädet för de uppgiftslösa socknarna valde jag att använda relationen utsäde/mål i de 16 socknarna med uppgifter - 0,053 tunnors ren säd per mål. För en dryg handfull socknar där jag inte funnit några måltal har jag istället beräknat samma utsäde per gård som för respektive pastorats huvudsocken. För hela landskapet ger detta cirka 7 500 tunnors utsäde, att jämföra med den äldsta utsädesuppgiften för hela landskapet från 1599

²¹¹ Skatteboken har getts ut av trycket, se källor- och litteraturavsnittet under ”Skatteboken av Hälsingland för år 1542”. Boken slutar abrupt med ”Skoxskirke Soken” vilket avser Skogs socken, utan summering, varför uppgiften är ofullständig. Jag har supplerat den med en fullständig uppgift från 1543 hos Jonsson 1971, s. 120 n 2.

²¹² Jonsson 1971 s 291 har korrigerat Westins motsvarande beräkningar genom att bl.a. ta hänsyn till ny kunskap om alnens längd. Hälsingespannen har troligen på 1500-talet rymt cirka 30 liter (Jonsson 1971, s. 87 f).

²¹³ Jonsson 1971, s. 72 f.

²¹⁴ Jonsson 1971, s. 72 f, 75 not 6, s 77, 79. Observera att Jonsson 1971, s. 80 justerar för att de tunnland han jämför med kring 1640, är 25 % större än de som baserades på 1500-talets ”stockholmstunna”.

²¹⁵ Hälsinglands handlingar (HåH) 1560:17, RA.

som ger 8 900 tunnor (bägge beräkningarna i ”stockholmstunnor”).²¹⁶ Om de 7 500 ”stockholmstunnorna” omräknas till tunnor om 146,6 liter motsvarar de 6 000 sådana unnor. Dessa kan jämföras med utsädet enligt projektrapporten för 1630 – cirka 8 700 tunnor.

Odlade grödor

-

Odlingssystemet

Odlingssystemet i landskapet var tvåsåde. Där förekom också s.k. svalbruk som gav stora fluktuationer i den upplöjda (öppna) åkerns areal.²¹⁷

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat normalkorntal för perioden 1550-1575. För detta landskap satte han normalkorntalet till mellan 7 och 8.²¹⁸ Min beräkning ger hela 9,6. Därmed hade Hälsingland vid sidan av Gästrikland högst korntal i landet. Att liknande förhållande uppträdde runt 1630 gör även dessa höga korntal troliga (se projektrapporten för 1630).

Uppräkningar och kompletteringar

1571 ingår prästernas boskap i Älvsborgs lösens längder. Däremot ingår inte prästgårdarnas åkerproduktion i de tiondelängder med utsädesuppgifter eller de måltalsuppgifter och liknande som använts för skattningar av åkern cirka 1570. Gabriel Thulin hävdar att själva prästgårdarna av allt att döma inte ingick i måltalen för Hälsingland, däremot en del andra jordar som de nyttjade med eller utan egen ägorätt.²¹⁹ Tillägg måste alltså göras för själva prästgårdarnas åker. Detta har gjorts på vanligt sätt utifrån Forssells skördeschablon och ett antaget korntal på 3.

Hälsingland hade också flera kungsgårdar som tarvar tillägg. De hade följande resurser olika år:

Norråla	76,8 mål 1605
Hög	135 mål 1542, 6,5 tunnors utsäde 1599 och 10,5 tunnors 1625
Jättendal	101 mål 1542 och 8 tunnors utsäde 1621

Källa: Jonsson 1971, s. 150.

Trots de varierande årtalen har de närmast till 1570 daterade uppgifterna använts för statistiken.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

1558 års skörd per decimant för respektive norra och södra Hälsingland enligt Forssell har multiplicerats med gårdetalet och kompletterats med sedvanliga tillägg för prästgårdar etc.

---

²¹⁶ Jonsson 1971, s. 79 f. Av not 7, s. 76 ibidem, framgår att han räknar med ett litet tunnlandsmått 1599, vilket bör göra utsädesiffrorna här jämförbara. Boëthius räknar för 1560 med en ”odlad areal” om 13 409 hektar, eller ungefär det dubbla i senare tidens tunnland räknat. Oklart dock om trädan inbegrips. Siffran förefaller hur som helst hög. Boëthius 1928, s. 53. 7 500 blir intressant nog samma utsäde som fås från målet om vi räknar med att 1 lass hö räknades till varje mål åker (se om skattläggningsnormerna i huvudtexten): 122 292,5 mål minus mål för kvarnar etc => 120 000 mål. Hälften av detta 60 000 mål, delat på två med tanke på tvsådet = 30 000 mål => 7 500 tunnors utsäde.

²¹⁷ Jonsson 1971, s. 80, 94 f.

²¹⁸ Myrdal 1991, s. 288.

²¹⁹ Thulin 1904, 1906, inledningarna.

Städerna

Landskapet saknade städer denna tid. *Hudiksvall* grundades först 1582 och *Söderhamn* 1620. Orterna finns dock som enheter i statistikdatabasen. Boskapen har där beräknats efter deras moderförsamlingars antal djur per taxerad, och liksom för de senare multiplicerats med beräknat antal hushåll (från Palm 2000). På samma sätt, *mutatis mutandis*, har förfarits med utsäde och skörd.

Övrigt

Antalet taxerade i ÄL1571 var enligt Forssell 2 097, jordebokens gårdetal år 1571 2 192. Skillnaden förklaras i flera fall av anteckningar som ”bortdragen” eller ”öde”.²²⁰

---

²²⁰ Forssell 1872-1883, s. 44.

Härjedalen

Administrativa indelningar

Landskapet tillhörde på 1500-talet Norge och Trondheims län. Härjedalen var delat på två pastorat: Sveg och Hede. Till det förra hörde socknarna Sveg, Älvros, (Över-)Hogdal, Lillhärdal, till det senare Hede, Vemdalen och Tännäs.

Gårdetalet

Som gårdetal har i statistiken räknats bönder, husmän och oförmögna i en skattebok för 1570. Summan för hela landskapet har så fördelats på socknar efter en tiondelängd ”pro 1564”.²²¹

Ägobeskrivningar

Några systematiska ägobeskrivningar från tiden har inte påträffats. En del räkenskapsmaterial som bevarats från den svenska ockupationen av landskapet, 1563-1570 (med avbrott p.g.a. strider) -1570, ger dock spridda uppgifter. De behandlas närmare i det följande.

Boskapen

I brist på bättre uppgifter har samma antal djur per hushåll antagits som 1628 (se projektrapporten för 1630). Efter multiplikation med statistikens antal hushåll (enligt Palm 2000) cirka 1570 erhålls cirka 430 kor.²²² Vad gäller övrig boskap är vi lika illa informerade, här har jag bara träffat på uppgifter för två enstaka gårdar: En uppgift redovisar all egendom för Olof Jonsson i Glöte och hans son Engelbrekt som 1565 hjälpt norrmännen och av svenskarna tvangs böta för livet sin boskap - 14 kor, 1 oxe, 1 tjur, 6 ungnöt, 10 getter, 10 får, en brun häst. Den andra uppgiften säger att Olof Tolsson i Wiken, Hede socken, fick lämna sina 8 kor, 1 oxe, 2 kvigor, 13 får och 4 getter.²²³ Man slås av likheten med besättningarna i Jämtland om vi skall se längre fram. Antalet nötkreatursenheter per hushåll har satts lika med projektrapportens för 1630.

Åkern

För Härjedalen saknas direkta uppgifter om utsädet. Jag har i brist på källor uppskattat utsädet från en normal ”tiondeskörd” genom att dividera denna med det antagna normalkorntalet för grannlandskapet Jämtland, 5,7 (se nedan). Beräkningen av utsädet (knappt 550 tunnor) är, liksom den ovan för boskapen, självfallet i hög grad osäker.

Odlade grödor

I fogderäkenskapen för 1565 nämns för Härjedalen cirka 65 tunnor korn och 3 tunnor råg i tiondet. En mycket låg rågandel ingick också i den ovan nämnde Olof Jonssons i Glöte egendom - 1,5 tunna råg mot 88,5 tunnor korn.²²⁴

Odlingssystem

Härjedalen tillämpade ensäde.²²⁵

---

²²¹ Bägge handlingarna tryckta hos Nordlander 1891.

²²² *Reformatsen 1589*, s 61. Tyvärr ges inga summer för Härjedalens smörtionde dock.

²²³ Nordlander 1891, s. 175.

²²⁴ Nordlander 1891, s. 175.

²²⁵ Bromé 1945, s. 36 f.

Avkastning

Odlingsförhållandena har här liknat dem i angränsande områden i Jämtland. Härjedalen drabbade inte sällan av missväxt, så sägs t.ex. växten 1566 ha varit dålig, i Lillherrdal var kornet ”allt av frost fördärvat” liksom i Överhogdal.²²⁶

Uppräkningar och kompletteringar

Tillägg har endast gjorts för prästernas utsäde och nöt enligt *Reformatsen*. En redogörelse för prästernas inkomster från 1589.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Härjedalen ockuperades av svenska trupper redan i slutet av 1563. Kriget drabbade landskapet hårt: 1565-1566 flydde t.ex. hela Hede socken till Norge.²²⁷ Möjligen är detta orsaken till att uppgifter bara påträffats för Svegs gäll, inte för Hede. Tiondeuppgifter finns för Sveg i räkenskaper för 1564, 1566, 1569 och 1570.²²⁸ Jag har valt att utgå från räkenskapen för skördeåret 1568.²²⁹ För Härjedalen saknar vi uppgifter om tiondet för vad Forssell såg som normala skördeår. Normaliteten hos 1568 års tionde är därmed svår att bedöma (*Reformatsen* från 1589 ger inget normaltionde för Härjedalen), men för grannen Jämtland var, som vi skall se, 1568 ett ganska normalt år varför det inte är orimligt att räkna med ett liknande utfall i Härjedalen. Osäkerheten kring hur ”typisk” Härjedalens skörd 1568 var är naturligtvis stor, inte minst då att vi vet att infall av dansk-norska styrkor förekom under året.

Den sista svenska räkenskapen före det svenska avtåget (freden slöts i december 1570 och utmarschen bör ha skett en bit in på 1571) anger följande tionde: Sveg 47 tunnor, 1 spann, 2,5 fjärdingar, för Lillherrdal 14 tunnor, 1 spann och för Överhogdal 3 tunnor, 1 fjärding. Sannolikt avser räkenskapen skörden 1570 (för detta talar bl.a. att svenskarna hann ta in sitt sista sista ockupationstionde i Jämtland från skörden detta år).

För Sveg angavs tiondet för skörden 1568 till 61,6 tunnor, för Lillherrdal till 26,1 och för Överhogdal till 5,6 tunnor. För Hede har jag räknat med samma tionde per hushåll som genomsnittligt för Sveg.

Hur stor del av landskapets skörd utgjorde Härjedalens kronotionde den aktuella tiden? För Härjedalen har jag utgått från att det, så som senare var fallet, delades jämnt mellan prästen och kronan. Denna fördelning gällde åtminstone på 1620-talet. Enligt Jämtlands och Härjedalens handlingar (1570:5 RA), avkortades enligt kungligt brev den 16 april 1569 en fjärdedel av kronotiondet till sockenkyrkornas vin, oblat och kyrkobyggning. Denna fjärdedel redovisas i form av ett avdrag från det totala kronotiondet i slutet av tiondelängden. Sådana avkortningar görs också i flera av ockupationstiondelängderna även innan dessa privilegier bekräftades genom de kungliga breten (se räkenskapen för 1569), liksom ännu in på den svenska tiden efter 1645 (jämför projektrapporten för 1630!). ”Tiondeskörden” fås alltså genom multiplikation av kronotiondet med 20. Ett tillägg på 10 % har gjorts för antagen underregistrering vid uppmätningen etc.

Övrigt

Den 14 april 1564 hade också Härjedalen erövrats av svenskarna. För 1566 säger räkenskaperna att alla Hede sockens 48 bönder och 14 av Svegs rymt till Norge. I sistnämnda

²²⁶ Nordlander 1891, s. 42.

²²⁷ *Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift*, 1:2 1891, s. 43.

²²⁸ Jämtlands och Härjedalens handlingar respektive år, RA. Nordlander 1891, s. 36 ff, ger en tiondelängd för landskapet ”pro 1564” påstått avseende skörden 1563. Längden ger inga uppgifter för Hede. Nordlander uppger på samma ställe, felaktigt, att kronotiondet utgjorde 2/30 av skörden.

²²⁹ Jämtlands och Härjedalens handlingar 1569:9, RA. Tydligt redovisades tiondet för skördeåret 1568 i efterhand p.g.a. strider. Älvros ingick i Sveg, men har för statistiken beräknats från tiondet för byarna Älvros, Rismyr och Kolsätter, som dragits av från Svegs.

socken hade dessutom en avrättats och från Lillherrdal fem bönder flytt till Norge. Fientligheter fortsatte i området med strider både 1568 och 1569. Genom freden i Stettin i december 1570 återlämnades landskapet till den danske kungen.²³⁰

I Härjedalens tionderäkenskaper 1566 anges ”3 spann i tunnan”. Johan Nordlander uppger i sin kommentar att 1 pundläst var 12 pund, 1 pund 4 tunnor, 1 tunna 3 spann och 1 spann 4 fjärdingar.²³¹ Tre spann i tunnan nämns i landskapets tionderedovisning ännu 1620-1621 i Härjedalen, då landskapet var norskt.²³² Svenskarna tycks av detta att döma ha använt de lokala måtten även under ockupationen. Jag har vid kalkylerna antagit att tunnan varit den norska om cirka 145 liter, att tiondespannen därmed rymt 48,33 liter.²³³

---

²³⁰ Nordlander 1891, ss. 43, 53.

²³¹ Nordlander 1891, s. 36.

²³² Sör-Tröndelags fylkesbibliotek, mikrofilm 456.

²³³ Kanske är denna spann relaterad till en gammal tunna om knappt 97 liter. Detta är volymen hos vad David Hannerberg kallade en, hypotetisk, ”äldsta Stockholmstunna” (Hannerberg 1946a, s. 429). Ett äldre samband i målhänseende med ”Gammesverige” är dock svårt att se. Till skillnad från Jämtland som fram till 1570 tillhörde Uppsala stift tillhörde Härjedalen sedan kristnandet Trondheims stift.

Jämtland

Administrativa indelningar

Jämtland tillhörde på 1500-talet Norge och Trondheims län. Varierande indelningar förekommer i olika aktuella källmaterial runt 1570, socknar, pastorat och tingslag. Sambanden mellan dessa framgår nedan i bilaga 9. Två jämtska byar, Ytter- och Överturinge betalade under kriget tiondet till Haverö i Medelpad, men enligt 1572 års tiondelängd skall de ”flyttas tillbaka” till Jämtland.²³⁴

Gårdetalet

Statistikens gårdetal har satts lika med antalet decimanter i tiondelängden 1571. Detta ligger nära antalet ”bönder” enligt *Reformatsen* 1589, som också anger antalet ”gaarder”. Det senare utgör ofta bara hälften av antalet bönder.²³⁵

Ägobeskrivningar

I Jämtland och Härjedalen rådde krigsförhållanden och oro 1563-1570. Repressalier och skatteuppbörder från än den svenska, än den dansk-norska kronan har efterlämnat delvis egenartade källmaterial – skattelängder, inventarier över övergivna gårdar, m.m. Deras innehåll behandlas i det följande.

Boskapen

Inga direkta uppgifter liknande de för Älvsborgs lösen 1571 finns om boskapen i Jämtland. Däremot finns information om det s.k. smörtiondet: för 1565 och 1566 för socknarna Sunne och Frösö och pastoratsvis för hela landskapet från 1589 i den s.k. Trondheims *Reformats*, en översikt över prästernas inkomster.²³⁶ Smörtiondet betalades med en mark (här vikt = skålpund) smör per ko. Detta stämmer väl med uppgifter om smörtiondets storlek per ko i då svenska Norrland, som, liksom länge Jämtland, hörde till Uppsala stift.²³⁷ 1560-talets uppgifter visar att det var ett rörligt tionde. Att döma av källmaterialet från svenska Norrland ger beräkningar från smörtiondet en mycket god bild av antalet kor.²³⁸ Det bör ha varit ganska lätt, och ekonomiskt angeläget, för prästerna som haft detta tionde som en del av sin lön, att hålla sig informerade om sockenbornas koinnehav. *Reformatsens* smörtionde bör säkert ses som ett budgeterat normaltionde, grundat på vad prästerna i snitt fått in under ett antal år bakåt före 1589, rimligtvis dock efter krigsslutet 1570. Det bör alltså kunna användas för att bestämma genomsnittliga antalet kor för en längre eller kortare period 1571 - 1589. I statistiken har 1589 års uppgifter fått utgöra grunden för en beräkning av djurhålet i Jämtland åren närmast efter och, mera osäkert, före Sjuårskriget.

---

²³⁴ Forssell 1872-1883, s. 42.

²³⁵ Marieby socken saknas i de genomgånga kronotiondesummorna, men nämns i *Reformatsen* under Brunflo gäll. Jag har för statistiken räknat med att Mariebys tionde ingår bland Brunflos och fördelat det efter antal bönder i respektive socken enligt *Reformatsen*.

²³⁶ *Reformatsen* 1589. Avgiften framgår av *Reformatsens* avsnitt om Härjedalen. Jämtländska räkenskaper 1564-1571, I; Thulin 1909, visar bl.a. s. 136 att sammanställningen av *Reformatsen* beordrades av danske kungen redan 1586.

²³⁷ 1528 stadfäste Gustav Vasa för Hälsingland den stadga som av ålder gällt i Norrland, att var bonde årligen skall ge sin sockenpräst 1 mark smör av var mjölkko och ½ mark av var gallko. Strax efteråt kom en stadga för Gästrikland om 1 mark smör av alla kor som bonde äger. 1557 avstod prästerna detta tionde mot viss skattelättnad, därmed blev det kronan som tog hand om det. 1560 nämns motsvarande avgift av ”var ko, som är uti Medelpad” 1 mark. Att samma skatt, ”av var ko”, utgått också i Ångermanland framgår av en uppgift från 1557. Smörtiondet har också utgått i Västerbotten. Boëthius 1928, s. 46 ff

²³⁸ Boëthius 1928.

I följande tabell har smörtiondeuppgifterna lagts in:

Smörtiondet i Jämtland enligt *Reformatsen 1589*

Pastorat	Smörtionde i marker
Offerdal	648
Brunflo	684
Ragunda	408
Rävsund	390
Sunne	780
Undersåker	390
Lit	468
Hammedal	312
Oviken med Berg	936
Rödön	624
Hela landskapet	5 640

Anmärkning: En mark motsvarade en ko. Källan räknar smöret i pund och tunnor. Enligt Jansson 1950 motsvarade 1 tunna smör 13 eller 13,5 pund, där det gick 24 mark på pundet och att det gjorde det i Jämtland framgår av *Jämtländska räkenskaper 1564-1571*, I, s. 235. Jag har gått på Janssons uppgift.

Källa: *Reformatsen* under respektive socken.

Vad gäller djurslagsfördelningen vid vår mättidpunkt vet vi inte mycket. Jag har bara hittat en enda, troligtvis fullständig, bondgårdsbesättning från tiden. Den ingår i den egendom som beslagtogs, ”skövlades”, 1566 hos den till Norge förrymde Joen Gunnerson i Nordbyn, Alsens socken. Han hade 2 hästar, 7 kor, 1 stut, 1 kviga, 5 får och 5 lamm. Hos några soldater med åkerbruk, vars gods också dömdes förbrutna när de rymt, nämns ett par-tre djur hos varje: en ung get, en killing, ett ungt får, en ko, några gamla kvigor, en tvåårig ox, en gammal bock, en tre års tjur. Vad som kan ha varit en smed, Niels Persson i Föllinge, blev, utöver redskap, av med två kor och en kviga.²³⁹ Uppgifter har också bevarats från kungsgården på Frösön. Där fanns den 5 maj 1564 10 kor, 1 tjur, 12 ungnöt, 20 får, 4 lamm, 24 svin, 10 grisar, 1 gås och 4 höns.²⁴⁰ *Reformatsen* delar också in prästernas nöt efter ålder:

Prästernas nötdjur enligt *Reformatsen 1589*

Pastorat	Prästernas mjölkkor	Prästernas ungfä
Offerdal	20	7
Brunflo	24	16
Ragunda	12	8
Rävsund	16	8
Sunne	40	6
Undersåker	10	6
Lit	16	10
Hammedal	20	6
Oviken med Berg	30	10
Rödön	22	12
Hela landskapet	210	89

Källa: *Reformatsen* under respektive socken.

²³⁹ *Jämtländska räkenskaper*, I, s. 217 ff.

²⁴⁰ *Jämtländska räkenskaper*, I, ss. 19, 23.

Eftersom landskapet höll ytterst få ungtjurar eller stutar, åtminstone är detta fallet när vi får säkrare uppgifter 1633 (se projektrapporten för 1630), avser sannolikt prästernas ungfä mest kvigor. 1633 utgjorde kvigornas antal bland bönderna 36 % av kornas att jämföra med prästungfänas 42 % 1589. 1633 gick det också 33 kalvar på 100 kor. Vad skillnaderna kan bero står inte omedelbart klart - olika åldersgränser för kvigor och ungfä kan ha använts i de två källorna, vi vet inte heller om prästbesättningarna överensstämde med böndernas. Förskjutningar kan naturligtvis också ha skett mellan 1589 och 1633.

Det kan ha sitt intresse att göra en jämförelse mellan 1589 och 1628 års smörtionde. Det görs i följande tabell:

Prästtionesmör i marker i Jämtland 1589 och 1628

Pastorat	Smörtionde 1589	Smörtionde 1628	1589/1628
Offerdal	648	792	0,82
Brunflo	684	780	0,88
Ragunda	408	468	0,87
Rävsund	390	624	0,63
Sunne	780	936	0,83
Undersåker	390	312	1,25
Lid	468	468	1,00
Hammedal	312	546	0,57
Oviken med Berg	936	1 428	0,66
Rödön	624	624	1,00
Hela landskapet	5 640	6 978	0,81

Anmärkning: 13 pund à 24 marker har räknats på smörtunnan. Beträffande 1628 års uppgifter, se också projektrapporten för 1630.

Källor: *Reformatsen 1589*; ”Presternis inkomst vdi Trundhiembs stigt...”, Stattholderarkivet, D IX, pk.16, Norska riksarkivet.

På längre sikt tycks antalet kor ha varit stigande.²⁴¹ Antalet kor i Jämtland runt Sjuårskriget kan approximeras av smörtiondet enligt *Reformatsen*, sannolikt ett genomsnittstionde för ett antal år före 1589, med tillägg för förslagsvis 5 % gallkor samt prästgårdarnas kor enligt ovan. Antalet kor i Jämtland runt Sjuårskriget har därmed beräknats till knappt 6 200. För statistiken har jag valt att hänga upp beräkningarna av antalet nötkreatursenheter (Ne) i Jämtland runt Sjuårskriget på korna. Antalet Ne per ko har därvid antagits vara detsamma som 1633, 13 357 Ne på 7 731 kor. d.v.s. 1,73/1 (se projektrapporten för 1630).²⁴²

Åkern

De direkta uppgifterna om utsädes storlek i Jämtland är mycket magra för 1500-talet. *Reformatsen* från 1589 ger bara besked för prästgårdarna samt ett antal ”kyrkobol” – gårdar anslagna till stöd för prästernas underhåll. Prästgårdarnas utsäde framgår av följande tabell:

²⁴¹ Kanske är det dock bara en återgång till förhållandena före kriget vi ser 1628. Totalsiffran för antal kor enligt smörtiondet för Sunne och Frösön 1566 var 609 kor, 1589 hade den gått ner till 452. 1589 års siffra är beräknad utifrån en gällsumma efter respektive sockens bondetal. Antalet kreatur tycks alltså ha sjunkit mellan 1560-talet och 1589.

²⁴² Enligt den i en tidigare not nämnda Gustav Vasas stadga från 1528 skulle av i Norrland 1 mark betalas för var mjölkko och ½ mark för var gallko. Gallkor, ofruktsamma eller kalvlösa, kor kor mjölkade inte. Skulle det betalas för gallkorna i Jämtland? Uppgifterna om de enskilda tiondegivarna i de jämtska räkenskaperna från 1565 och 1566 ger bara hela mark, vilket får tydas som att det där bara var vuxna djur som räknades.

Prästernas åker enligt *Reformatsen 1589*

Pastorat	På prästgården kan sås	Antal kyrkobol	På kyrkobolen kan sås	Sådd per bol
Offerdal	16	2	9,5	4,8
Brunflo	16	3	8	2,7
Ragunda	11	3	9,5	3,2
Rävsund	8	2	5,5	2,8
Sunne	14	4	16	4,0
Undersåker	12	3	3	1,0
Lid	14	3	8	2,7
Hammerdal	20 ^a	1	1	1,0
Oviken med Berg	18	3	15	5,0
Rödön	14	3	14	4,7
Samtliga gårdar	143	27	89,5	3,3

Anmärkning: Norska tunnor om cirka 145 liter. ^aFör Hammerdal står utsäde för ”5 ödeboel till prestegaarden”, men inget för själva prästgården.

Källa: *Reformatsen* under respektive socken.

Tabellens uppgifter ger knappast några utgångspunkter för beräkningar av böndernas åker – prästgårdarna var sannolikt oftast större än bondgårdar i gemen och bolens karaktär är oklar.

Utöver prästgårdsbeskrivningarna finns bland 1560-talets svenska skövlingsräkenskaper ett antal uppgifter om årsväxten (den växande grödan) på gårdar som tillhört personer som flytt. Inte heller dessa uppgifter duger till några mer generella kalkyler eftersom det inte framgår om det är bruk eller andelar i bruk som avses. Att översätta årsväxt till utsäde – den ovan nämnde Joen Gunnerson hade t.ex. vid skövlingsstillfället en årsväxt på sju tunnor – förutsätter att vi känner förhållandet mellan skörd och utsäde (korntalet), vilket vi inte gör.²⁴³

Det senare gäller också om vi vill uppskatta utsädet från beräknade skördar från tiondet. Tiondeuppgifter har bevarats från Jämtland för ett antal år under perioden 1565-1571. Skördeberäkningar från tiondet är, som nämnts redan i rapportens inledning, i sig problematiska. Här skulle dessutom krävas kunskap om normala korntal, kunskap vi saknar för Jämtlands del.

Vad göra? Även här har jämförelser med tiden kring 1630 tillgripits. I följande tabell visas prästernas del av tiondet 1589 och 1628. I bägge fallen rör det sig av allt att döma av normaltionden eftersom bägge uppgifterna skulle beskriva prästernas ekonomiska förhållanden allmänt, inte bara ett visst år. Det finns goda skäl att tro att uttagsnormerna för denna del av tiondet inte genomgick några förändringar under perioden (se nedan). Det innebär att tiondena under förutsättning att normalkorntalen var ungefär oförändrade, också bör avspegla skördeutvecklingen.

²⁴³ Tryckta i *Jämtländska räkenskaper 1564-1571*, I. Den i texten nämnde Joen Gunnersons årsväxt 1565 var 14 spann för 35 mark penningar. Kornet värderades på ett ställe i samma räkenskap till 4,5 mark tunnan, vilket här betyder att det i *detta* sammanhang räknades ungefär 2 spann på tunnan

Normalt prästtiondekorn i Jämtland 1589 och 1628

Pastorat	Korntionde 1589	Korntionde 1628	1589/1628
Offerdal	90	104	0,87
Brunflo	158	137	1,15
Ragunda	41	50	0,82
Rävsund	73	82	0,89
Sunne	153	150	1,02
Undersåker	60	60	1,00
Lid	99	91	1,09
Hammerdal	59	61	0,97
Oviken med Berg	224	234	0,96
Rödön	105	94	1,12
Hela landskapet	1 062	1 063	1,00

Anmärkning: Norska tunnor om cirka 145 liter

Källor: *Reformatsen*; "Presternis inkomst vdi Trundhiembs stigt...", Stattholderarkivet, D IX, pk.16, Norska riksarkivet.

Även om totalsiffrorna är mycket lika visar skillnader för de olika pastoraten att tiondet varit rörligt, d.v.s. utgått från skördarna. Tabellens siffror kan, under antagandet om stabila normalkorntal, därför tolkas som att landskapets normalskördar knappast förändrades under perioden, även om vissa utvecklingsskillnader kan noteras mellan enskilda pastorat där några gick tillbaka, andra fram. Det finns knappast anledning misstänka att de *genomsnittliga* korntalen förändrats nämnvärt under den kanske 40-åriga tid som skiljer prästernas två här jämförda normaltiondeberäkningar. Sammantaget öppnar det föregående för att landskapets åker, betraktad som besådda arealer eller mängd utsäde, inte förändrats i någon påtaglig grad mellan de två uppgifterna.²⁴⁴ Jämtlands åker känner vi väl från en jordebok med ägobeskrivningar från 1633. Den totala besådda åkerns utsäde (inklusive prästgårdarnas) någon tid efter Sjuårskriget kan alltså antas ha varit lika stor, drygt 4 900 tunnor totalt. För att ta hänsyn till förskjutningarna mellan pastoraten har denna siffra vid statistikkonstruktionen fördelats på pastorat efter *Reformatsens* prästtiondeuppgifter (och vidare på socknar som i rapporten för 1630).

Odlingssystemet

I landskapet skall ha tillämpats tvåsäde.²⁴⁵

Odlade grödor

Praktiskt taget allt tionde i Jämtland betalades i korn (något lite råg förekom enligt tiondelängderna 1571 i Sunne, Frösön och Norderön). Vid vissa socknar skrivs uttryckligen i tiondelängderna 1565-1566 att "Ingenn Rogh" lämnats. På Frösöns kungsgård fanns 1564 6,5 tunnor korn, 0,5 tunna av vradera råg ärter. Men här vet vi inte om det rör sig om utsäde eller ett mer allmänt spannmålsförråd (flera tunnor kornmjöl och malt nämns samtidigt). Bland fogdens kvittenser för 1567 nämns drygt 4 tunnor tionderåg, över 750 tunnor tiondekorn och 3,5 fjärdingar tiondeärter.²⁴⁶ De strax föregående åren nämns dock bara korn. Mycket talar

²⁴⁴ Ett annat exempel på stabilitet ger prästgårdsnöten 1589, räknade i nötkretursenheter (Ne), ställda mot prästgårdarnas åker, 1,78 på landskapsnivå. Kor och kvigor i Ne för landskapet som helhet 1633, ställda mot samma års utsäde, ger kvoten 1,87.

²⁴⁵ Bromé 1945, s.36 f.

²⁴⁶ *Jämtländska räkenskaper*, I, s 19, 279.

således för att Jämtland vid denna tid praktiskt taget enbart odlade korn. Så har också antagits för statistiken.

Avkastning

Nedan beräknas böndernas normala ”tiondeskörd” för perioden 1564-1570 till runt 26 300 tunnor. Deras utsäde kan, på sätt som beskrivits ovan, beräknas till 4 900 tunnor minus prästgårdarnas 250: Detta ger ett ”tiondekorntal” 5,7 inte helt orealistiskt jämfört med senare uppgifter från Jämtland och uppgifter från en del områden i 1500-talets svenska Norrland.

Som i många nordliga trakter var frosten ett vanligt hot mot skördarna: I fogderäkenskaperna för Jämtland från 1560-talet talas ibland om missväxt. För 1568 nämns att ”i utskogarna var frusit korn”.²⁴⁷

Uppräkningar och kompletteringar

Prästgårdarnas utsäde har hämtats från *Reformatsen*, deras skörd från normalkorntal (se ovan och nedan). Deras boskap i Ne har, liksom böndernas, beräknats från deras kor, prästernas kor då enligt *Reformatsen*. Kungsgården tycks av inventariet ovan att döma bara ha varit som en större bondgård. Dess resurser enligt dess inventarium har lagts till i statistiken.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Jämtland var ockuperat av svenska trupper 1564-1570. Tiondeuppgifter finns för de flesta av dessa ockupationsår. De har utgivits i trycket.²⁴⁸

Enligt ett kungligt brev 1558 till allmogen i bl.a. Trondheims stift, skulle tiondet efter reformationen utgå i tre delar, en till kungen, en till sockenkyrkan och en till prästen.²⁴⁹ Det förekom dock på många håll i Norge att tiondet delades upp i fyra delar, där tre fördelades på kronan, prästen och den lokala kyrkan, men en fjärde del, ”bondeluten”, behölls av bönderna till allmosor. Den senare fördelningen levde på sina håll kvar ända inmot sekelskiftet 1600, men avskaffades slutligen i hela landet 1614.²⁵⁰ Vid min genomgång av kronoräkenskaperna från den svenska ockupationen har jag inte påträffat något tecken på att en fyrdelning förekommit i Jämtland. Detta talar för en tredelning enligt det nämnda brevet av tiondet i landskapet under slutet av 1500-talet.

Enligt utgivarna av källvolymerna *Jämtländska Räkenskaper*, skall prästerna i Jämtland ha fått behålla hälften av tiondet, mot i Sverige ofta 1/3.²⁵¹ Detta kan i förstone tyckas oförenligt med en antagen tredelning. För att närmare undersöka principerna för Jämtlands tiondeuttag är det emellertid lämpligt att titta närmare på hur systemet såg ut i början av 1600-talet då källmaterialet är bättre och delvis tillbakablickande. Uppgifter om det jämtska tiondet kring 1630 har bevarats i flera arkiv: ”Presternes indkomst vdi Trundhiems stigg” från 1628

---

²⁴⁷ Jämtland tiondelängden 1568 i *Jämtländska räkenskaper*, II, *Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift*, 1:2 1891, s. 42.

²⁴⁸ Tiondeuppgifterna från tiden kring 1570 har publicerats i *Jämtländska räkenskaper 1564-1571, I och II*.

²⁴⁹ Lars Gustaf Linde 1887, s. 297, not **.

²⁵⁰ Även om *Reformatsen* för ett norskt pastorat – Opdal – uppgav att tiondet bara delades i tre delar, ifrågasätter Sandnes att detta tillämpades i praktiken. Han räknar för den norska sidan av länet för 1500-talet att kronotiondet skall multipliceras med 40 om man med dess hjälp vill uppskatta skörden. Sandnes 1971, s. 309 ff. Författaren citerar också en mycket senare uppgift – från 1723 – att bönderna i Fosen även drog av utsädet (s. 309).

²⁵¹ *Jämtländska räkenskaper*, I, s. XII, som också hänvisar till Linde 1887, s. 297 och ”Drottning Kristinas resolution 24 dec 1645 på jämtländska prästernas postuler”. De hävdar också att prästerna i Fors, Hällesjö och Håsjö socknar fick behålla 2/3 av tiondet. Detta skall ha gällt även före 1645. Jag har dock inte påträffat något om detta vare sig i *Reformatsen* eller i andra källor från den här aktuella tiden. Rabenius 1853, ss. 48, 68 och 84 not 5 antyder mer försiktigt att förhållandet gällt åtminstone vid tiden för drottning Kristinas resolution.

är en förteckning över prästernas inkomster av sädestionde, smör, ost m.m.²⁵² För flera år kring 1630 finns uppgifter om kronotiondet.²⁵³ Ytterligare uppgifter återfinns i en rapport om kyrkotiondens utfall 1592-1624 sammanställd 1625 (observera hur lång tid man gick tillbaka för att bedöma vad som var normalt!).²⁵⁴ Enligt bl.a. 1647 års landsbok för Härnösands län, som Jämtland då kommit att tillhöra, finns i samband med kronotionderedovisningen antecknat att landskapets sockenkyrkor ”av ålder” njutit ”tertialen” av all tionde (i Härjedalen 1/4) till vin, oblater och nödiga reparationer.²⁵⁵ I 1655 års kronotionderäkenskaper framgår slutligen helt tydligt att kyrkotiondet drogs av med 1/3 (respektive 1/4) från *summan av kronotiondet*. Sammanställs alla dessa uppgifter fås följande fördelning av det totala tiondet:

50 % till prästen
50 % till kronan, i sin tur delat i två hälfter, 2/3 till kronan, 1/3 till sockenkyrkorna.

Kvantitativa uppgifter om kronotiondet, prästetiondet och kyrkotiondet från cirka 1630 bekräftar att detta också varit praxis då landskapet var norskt. En anteckning på försättsbladet till 1625 års kyrkotiondeutredning bekräftar otvetydigt att denna uppdelning gällt även tidigare: kyrkodelen sägs redan före sekelskiftet 1600 ha utgått med 1/3 av kronotiondet; enligt notisen har kyrkorna bara fått behålla en ”winse Siette paartt aff alldtt Kornntinden”.²⁵⁶ 1/3 av kronotiondet blir 1/6 av totala tiondet (kronotiondet + prästetiondet). Man kan alltså notera att det jämtska tiondet, helt i enlighet med gällande norska regler kring 1630, delades i tre, *men – märk väl - olikstora*, delar.

Hur såg det ut tiden kring 1570? Att döma av dess räkenskaper tog ockupationsmakten hand om både norska kronans traditionella andel av tiondet och sockenkyrkornas andel. Avkortning görs i svenskarnas kronotiondelängd enbart för vin och oblater samt vissa uppbördskostnader (tillsammans långt mindre än 1/3 av kronotiondet). Sedan Jämtland åter blivit norskt efter Sjuårskriget görs däremot detta avdrag från kyrkotiondety i sockenkyrkornas räkenskaper - ofta bevarade fr.o.m. 1582 – inte sällan tillsammans med rejäla poster för reparationer etc.²⁵⁷ Svenskarna beslagtogs alltså den del av kronotiondet som skulle gå till sockenkyrkan, men gav den viss säd att köpa vin och oblater för. Hur svenskarna förfarit med prästernas andel inte helt klart, men likheterna mellan kronans medeltionde under ockupationsåren och prästernas normaltionde enligt *Reformatsen* – se nedan – tyder på att de även under ockupationsåren fått behålla hälften.²⁵⁸

---

²⁵² Presternis indkomst vdi Trundhiembs stigt..., Stattholderarkivet, DIX, pk.16, Norska riksarkivet. Rentekammeret, Lensregnskaper 1628-1631, Trondhjems len, Norska riksarkivet, Mikrofilm nr 465 (Sör-Tröndelags fylkesbibliotek).

²⁵³ Bl.a. tiondelängd för Jämtland för skördeåret 1630, Från norska riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, vol. 11:4-5, RA.

²⁵⁴ Fortegnelse paa Kierckerniss wdj Jemteland och Herdallen, dieris aarlig Indkombst etc..., 1625, Stattholderarkivet, D IX, pk.16, Norska riksarkivet.

²⁵⁵ Citerat efter Rabenius 1853, s. 84, not 5. I huvudtexten säger Rabenius en tredjedel av kronotiondet!

²⁵⁶ Fortegnelse paa Kierckerniss wdj Jempteland och Herdallenn ..., Stattholderarkivet, DIX, pk.16, Norska riksarkivet. Beträffande Jämtlands kyrkoräkenskaper se S.J. Kardell 1889-1895, s. 116 ff. och Swedlund 1939, s. 27.

²⁵⁷ De lokala kyrkornas tiondeinkomster kom att övervakas av de år 1574 anställda stiftsskrivarna och räkenskaper över kyrkotiondet och vad kyrkorna använt det till har bevarats i både kronans och kyrkliga församlingars arkiv. Exempel och uppgifter från denna redovisning finns hos Swedlund 1939, bild 3 samt s. 26 ff. Författaren påvisar likheterna med stiftsläsmännens uppgifter i Skåneland.

²⁵⁸ Johan Nordlander räknar, sannolikt felaktigt, med att tiondeuttaget under ockupationen motsvarade det då vanliga svenska, d.v.s. att kronan tog 2/3 och prästen 1/3. Han argumenterar inte närmare för saken. Nordlander 1891, s. 40.

En beräkning av en ”tiondeskörd” för 1570 kan mot denna bakgrund ske genom multiplikation av årets kronotionde med 20 och gr, med ett antaget tillägg på 10 % för underskattningar vid uppmätningen, böndernas skörd till cirka 40 300 spann, eller 20 150 tunnor.

Jämtland var utsatt för mycket svåra prövningar under krigsåren 1563-1570. Svenska kronan uppbar då som visats hälften av det totala tiondet. För skördeåren 1564-1570, ges detta tionde per år, samt i medeltal i följande tabell. Där visas också prästernas tionde enligt 1589 års *Reformatsen*. Denna senares siffror bygger säkert på genomsnitt för ett antal år bakåt, så som motsvarande siffror gjorde i början av 1600-talet (jämför ovan hur långt tillbaks man gick för att ta fram ett sådant medeltal i tionderapporten 1625!).

Tionde från Jämtland skördeåren 1564-1570 m.m.

Skördeår	1564	1565	1567	1568	1569	1570	Medeltionde 1565-1571	<i>Reformatsen</i> ? < 1589
Tiondet i spann	2 632	2 308	1 941	2 461	2 847	1 830	2 389	2 149

Anmärkning: Spänn om 2 per tunna. 1564-1570 kronotionde. Ockupationsmakten räknar tiondet i spann, *Reformatsen* anger prästtiondet i tunnor. Ett problem finns ibland kring spannräkningen i Jämtland, där det än räknades 2, än 3 spann i tunnan. Omräkningar i ockupationsräkenskaperna visar att man där räknade 2 spann i tiondesammanhang. Prästtiondet har här räknats om till spann à 2 på tunnan. Källor: *Jämtländska räkenskaper 1564-1571*. 1, Räkenskaper 1564-1567; Jämtlands och Härjedalens handlingar 1569:8, 1570:6; *Reformatsen*.

1589 års siffror, som utan tvivel bygger på normala år en okänd tid tillbaks, hamnar nära ockupationsmaktens medeltal. Det senares medeltal får därför i statistiken representera ”normalår” tiden kring 1570, eller snarare fredsår före och efter kriget. Böndernas genomsnittliga skörd åren närmast efter kriget, uppskattad på detta sätt och med ett antaget tillägg på 10 % för underskattningar vid uppmätningen, har uppgått till runt 26 300 tunnor, hela Jämtlands enligt beräkningarna till cirka 27 600 tunnor.

Övrigt

I september 1563 anföll svenskarna Jämtland och Härjedalen. Vid årets slut återtog ståthållaren i Trondheim landskapen. Den 6 februari 1564 inbröt åter en svensk armé med runt 4 000 man via Ljungans dalgång i Medelpad och kom på aftonen till Brunflo. Dagen efter brändes kungsgården, togs trohetsed av jämtarna samt gisslan. Samma dag skrev kung Erik till den svenska invasionsstyrkans chef att han önskade att jämtar och ”herdalsboar” med hustrur och barn skulle skickas ”dädan och hit” och svenskt folk sättas istället. ”Vilja svenskarne ej blifva der, är bättre, att det är ett öde- än ett fiendeland”. Månaden efter tillsades att de ”som rätt norske voro” skulle skonas, men alla jutar (danskar) slås ihjäl, ”ehvar de träffades”. Någon allmän ödeläggelse tycks dock inte ha skett och någon invandring av svenskar är inte känd. Många bönder flydde dock till Norge. Den 14 april 1564 hade också Härjedalen erövrats. Oroligheter förekom av och till de följande åren tills, efter freden i Stettin i december 1570, Jämtland och Härjedalen återlämnades till den danske kungen.²⁵⁹

Jørn Sandnes räknar den dåtida norska spannmålstunna till 145 liter.²⁶⁰ För Jämtland gällde följande mått: 1 läst = 12 pund, 1 pund = 8 spann, 1 spann = 4 fjärdingar, 1 fjärding = 4 fat, 1 tunna = 2 eller 3 spann.²⁶¹ Att det var spannen som var olika, tunnorna lika, framgår bl.a. av summeringar av tunnor skattsäd och tiondesäd 1568, där det gick 2 spann per tunna i

²⁵⁹ Nordlander 1891, s. 43, 53. Jämför också *Jämtländska räkenskaper*, I, s. XII.

²⁶⁰ Sandnes 1971, s. 315 not 315.

²⁶¹ *Jämtländska räkenskaper*, I, s. XVI

tionde och 3 i skatten.²⁶² Vid tunneräkning tycks fjärdingen ibland vara $\frac{1}{4}$ tunna, vid pundräkning $\frac{1}{4}$ pund.

---

²⁶² *Jämtländska räkenskaper*, II, s. 195.

Lappland

Administrativa indelningar

Landskapet räknades vid denna tid till Västerbotten.

Gårdetalet

Några gårdetal har inte kunnat identifieras i Lappland. Statistikberäkningarna utgår från antalet hushåll (se under Västerbotten).

Boskap

En häst och en ko har antagits per hushåll i likhet med uppskattningen i projektrapporten för 1630. Samerna skattade ej till ÅL1571 och deras renar undgår vår boskapsstatistik. Forssell uppger sammanlagt 733 lappar ("fjäll"- och "granlappar") runt 1570, spridda på Västerbotten och Ångermanland. De är p.g.a. bl.a. nomadiseringen och de då oklara riksgränerna svåra att geografiskt mer precist placera.

Åker etc.

För statistiken har jag räknat med att inget åkerbruk förekommit.

Medelpad

Administrativa indelningar

Två jämtska byar, Ytter- och Överturinge betalade under kriget tiondet till Haverö, men enligt 1572 års tiondelängd ”flyttas tillbaks” till Jämtland.²⁶³

Gårdetalet

Gårdetalet har hämtats från jordeboken 1557.²⁶⁴

Ägobeskrivningar

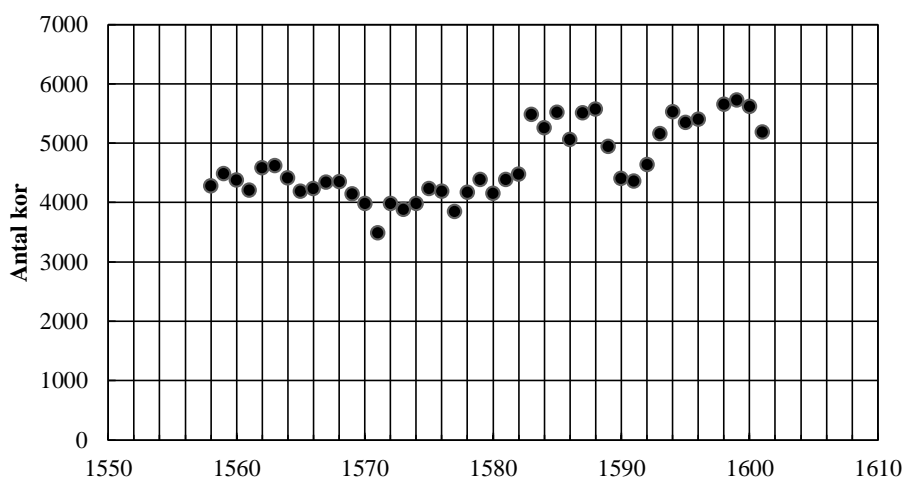
Jordeböckerna från början av 1540-talet och framåt berskriver gårdarnas resurser, i detta landskap av allt att döma baserade på utsädet” (se nedan under om åkern). En skattläggning har sannolikt skett 1540.

Boskopen

ÄL1571 är välbevarad från landskapet och dess uppgifter har på vanligt sätt hämtats från Hans Forssells sammanställning. Den hos Forssell sammanslagna småboskopen för Stöde, Tuna, Attmar har fördelats efter relationen i grannsocknarna.

En särskild skatt efter antalet kor utgick länge i landskapet. Bertil Boëthius har redovisat dess kotal per socken. Här nöjer jag mig med att återge hans sammandrag för landskapet i dess helhet.²⁶⁵

Kotal i Medelpad 1558-1602

Anmärkning: Själva kotalen återges i bilaga 11.

Åkern

En skattebok, från 1543, uppgjord efter en ny skattläggning kring 1540, ger uppgifter om antalet ”mål i åker”.²⁶⁶ Ingvar Jonsson, som ingående studerade målet, bedömde att dessa tal i

²⁶³ Forssell 1872-1883, s. 42.

²⁶⁴ Från Forssell 1872-1883, s. 41 f.

²⁶⁵ Boëthius 1928, tabell II. 1528 stadfäste Gustav Vasa för Hälsingland den stadga som av ålder gällt i Norrland, att var bonde årligen skall ge sin sockenpräst 1 mark smör av var mjölkko och ½ mark av var gallko. 1560 nämns motsvarande avgift av ”var ko, som är uti Medelpad” 1 mark. Boëthius 1928, s. 46 ff

²⁶⁶ Thulin 1890, s. 79 f.

Medelpad måste ha baserats på en aktuell och till synes noggrann värdering av den viktigaste dåtida nyttigheten, åkern.²⁶⁷ Gabriel Thulin påpekade att det aldrig talas om äng i samband med Medelpads måltal under 1500-talet, vilket kan tyda på att den inte medräknades.²⁶⁸ Ingvar Jonsson ansåg att de i vart fall inte inräknades på något beaktansvärt sätt.²⁶⁹

En omfattande och invecklad diskussion om målets *yta* har förts inom forskningen. Jonsson framhåller de problem inte minst alnens växlande längd vållat ytberäkningarna.²⁷⁰

Målets yta kan dock hjälpa oss bestämma utsädet om vi utgår från normen 1 tunnland = 1 tunnans utsäde. Från slutet av 1600-talet, då vi känner alnarna och tunnlandens yta väl, citerar Jonsson bl.a. lantmätarpapper från sent 1600-tal som innebär att målet motsvarade ytan hos 1/6 tunnland eller 24,4 liter. Om vi räknar en tunnans utsäde på tunnlandet innebär det en utsädesvolym av 1/6 tunna om 146,6 liter. En lantmätare anger också en räkning med 1/5 tunna.²⁷¹ Denna senare tunna är då mindre och motsvarar av allt att döma ett tunnland knutet till ”stockholmstunna” om 117,5 liter.

Hur mycket såddes då på målet? Fogdenotiserna ger oss delvis något förvirrande uppgifter. Ibland förekom olika angivelser samtidigt. Vissa år ges dock mer direkta besked: 1548-1550 uppges målet ta ½ tunnans utsäde, 1552-1555 1 spans utsäde och 1556 sägs ”eth mål (är) så stort at man kann såå ther en spann korn wppå...” Efter 1556 uppges endast ett spannländ eller en spans utsäde, från och med 1559 ofta specificerat till att spannen avsåg en sådan, varav det gick fyra på en tunna och att ett tunnland räknades 4 spann. De delvis motsägande utsädesuppgifterna får år 1600 sin förklaring: ”Ett måll jord eller spanneland ähr så stortt, att man kan såå ther på ½ spann sädh rechnandes 2 spann i tynnan. Men ther i landett kallas det 1 spann, ty the hafue 4 spann på tynnan”.²⁷² Vi rör oss alltså med olika spann men sannolikt också en annan tunna om uppgiften skall bli förenlig med 1600-talslantmätarnas ovan. Ett måls utsäde om 24,4 liter är precis hälften av den gamla ”slottsspannens” volym,

---

²⁶⁷ Jonsson 1971, s. 178.

²⁶⁸ Thulin 1890, s. 81.

²⁶⁹ Jonsson 1971, ss. 175 f., 179. Ängen kunde dock spela roll vid gradering. Sådan förekom åtminstone senare, så uppgavs 1690 att om äng saknades minskades åkerområdet. Samma sak om jorden var dålig. Detta bör inte hindra utsädesberäkningar från målet eftersom det var vanligt att så glesare där jorden var sämre. Möjligen ingår höet på de periodiskt i åkern upptagna lindorna i Medelpads målytor. Jonsson 1971, s. 176, 182 f.

²⁷⁰ Se Jonsson 1971, s. 80 ff. samt där givna vidare litteraturanvisningar. Här kan något av diskussionernas förutsättningar och resultat vara värda att ta upp. Enligt en räkenskap utgjordes huvudsakligen i Medelpad efter ”måltal ... och är vart mål så stort som ett spanneland, eller att uti vart mål äro 32 stänger både uti längden och bredden, och var stång är sju alnar lång, och äro målen i ... Medelpad 19 508. Enligt 1556 års jordebok skulle ett mål istället ha motsvarat 64 stänger och 448 alnar, åter alltså 7 alnar på stängen. Thulin 1890, s. 79 f.

Beskrivningar av ytor kunde i äldre tid göras på flera olika sätt. Målets 32 stänger i ”längden och bredden” kan tolkas på följande olika sätt:

a) Som 16 stänger i bredd och 16 i längd. Med 7 alnar per stång skulle det ge $(16 \cdot 7) \cdot (16 \cdot 7)$ vilket är 12 544 kvadratalnar. (Thulin 1890, räknar 11 574 i not *d*. s. 80).

b) Som 32 stänger i bredd och 32 i längd. Med fortfarande 7 alnar på stängen ger detta $(32 \cdot 7) \cdot (32 \cdot 7)$ eller ett mål på 50 176 kvadratalnar.

c) Om 1556 års uppgift tolkas som 64 stängers längd och underförstått 1 stängers bredd fås ytan som $448 \cdot 7$, d.v.s. 3 136 kvadratalnar.

Ingvar Jonsson anslöt sig till alternativ c). Han grundade sin slutsats dels på en strikt tolkning av de äldsta undervisningarna, dels en jämförelse mellan måltalen 1601 och den besädda åkerarealen eller utsädet i 1621 års utsädeslängd. Genom byvisa stickprov och förekomsten av svedjesäd i den senare längden kunde han visa att dess utsäden inte, som på en del andra håll, var uppskattade från skattetalen (här målen) utan grundades på ”noggranna rannsakingar”. Jonsson 1971, s. 174 samt 177 ff. Jonssons uppfattning om det medelpadska målets yta delades av Thulin 1890, 79 ff. och av Westin 1944, s. 96 ff. Hur stora de 3 136 1500-talsalnarerna var är dock oklart. Jonsson citerar emellertid bestämmelser från en tid då och tunnland är väl kända. Enligt dessa har målet då haft en yta av 0,17 tunnland på vilka det, enligt den vanliga grova utsädesnormen 1 tunna/1 tunnland, sätts 0,17 tunnor (om 146,6 liter) korn.

²⁷¹ Jonsson 1971, s. 80 ff.

²⁷² Thulin 1890, s. 80 med noter.

eller en fjärdedel av volymen hos, vad David Hannerberg kallade, en hypotetisk ”äldsta Stockholmstunna”.²⁷³

Ingick eventuella trädor och ängen i beräkningarna av målet?²⁷⁴ Om trädor ingick får odlingssystemet stor betydelse vid bestämningen av åkern. Allt talar för att de inte ingick: Att bara den besådda arealen räknades vid beskattning av åkern verkar ha varit en dominerande kameral-fiskal princip (se avsnittet om Ägobeskrivningar i inledningskapitel A). Saken bekräftas för Medelpads del uttryckligen i 1557 års fogdenotis där 1 spans utsäde på målet får tillägget ”årligen”.²⁷⁵

Hur då beräkna Medelpads åker cirka 1570, eller snarare under fredsåren före 1563? Närmast tillhands ligger att utgå från måltalen, även om dessa med tiden kan ha varit något eftersläpande, inte ovanligt i tidens kamerala sammanhang.²⁷⁶ Detta bör inte ha så stor betydelse när vi valt måltalen från år 1543, så mycket kan inte ha hänt under resten av förkrigstiden. Jag har för statistiken räknat 1 mål = 1/6 tunna om 146,6 liter. Vid de beräkningar som gjorts på denna grundval har avdrag gjorts med uppskattat 1 mål per gård eftersom det medelpadska målet inräknade gårdarnas tomt, cirka 1 000 för hela landskapet.²⁷⁷ Det ger med tillägg för präst- och kungsgårdar enligt nedan cirka 3 325 tunnor (om 146,6 liter) utsäde totalt för landskapet. Talet kan jämföras med utsädet enligt projektrapporten för 1630 på ungefär 3 600.²⁷⁸

Odlade grödor

Jag har låtit 1558 års tiondesumma för landskapet som helhet avspegla grödofördelningen i samtliga socknar ett normalår. Forssels sockenspecificerade uppgifter för 1571 uppger bara korn, som dock möjligen är en omräkning till s.k. ”ren säd”.

Odlingssystem

För Medelpad vet vi inte säkert vilket odlingssystem man tillämpade under 1500-talet. Under 1600-talet förekom både två- och tresädet. På 1690-talet uppges de flesta bönder ha brukat tvåsäde. I söder använde Hälsingland tvåsäde, i norr Ångermanland mest tresäde och Västerbotten ensäde. Medelpad tillhörde tydligen en övergångszon mellan två- och ensäde.²⁷⁹ Om vi alltså kan bedöma utsädesvolymerna ovan, samt antar en tunna på tunnlandet, saknar vi fortfarande uppgift om denna besådda åkers andel av hela åkern. Jag har vid uppskattningen av totalåkern med stora reservationer räknat med tvåsäde för hela landskapet.

Avkastning

Janken Myrdal beräknade inget normalkorntal för Medelpad. Korntalet från ett normaltionde blir enligt statistikberäkningen låga 2,3.

Uppräkningar och kompletteringar

1571 ingår prästernas boskap i Älvsborgs lösens längder. Däremot ingår deras åkerproduktion inte i de måltalsuppgifter som använts för våra skattningar av åkern (dock ingick en del andra

²⁷³ Hannerberg 1946a, s. 429. Jämför också not under Härjedalen.

²⁷⁴ ”Skatteboken af Medelpad pro Anno 1543” i *Norrländska samlingar*, Första serien, häfte 3. Stockholm 1896. Måltalen ändrades obetydligt. Vid sekelskiftet 1600 var de ungefär 20 000 (Jonsson 1971, s. 174).

²⁷⁵ Thulin 1890, s. 80, not d.

²⁷⁶ Att måltalen bara ändrades obetydligt från 1540-talet till sekelskiftet 1600 kan vara en indikation på detta – från ungefär 19 500 till 20 000. Jonsson 1971, ss. 178, 180.

²⁷⁷ Jonsson 1971, s. 182.

²⁷⁸ Jonsson 1971, tab. 9, s. 180. Boëthius 1928, s. 53, not 2, räknade med en ”odlad areal” på 2 061 hektar, alltså 4 122 tunnland. Kanske har han räknat in trädan?

²⁷⁹ Jonsson 1971, s. 181.

jordar som prästerna nyttjade med eller utan egen ägorätt).²⁸⁰ Tillägg måste alltså göras för själva prästboställes åker. Jag har på vanligt sätt räknat prästgårdarnas skörd efter Forssells schablon (se avsnitt A s. 34 f.) och utsädet genom att dividera denna skörd med ett gissat korntal på 3.

I Medelpad fanns också en kungsgård – *Selånger*. Den hade skattetalet 48 mål (år 1605) och 8 tunnlands utsäde (1621).²⁸¹ Dessa tal har fått representera även föreliggande statistikperiod. Gårdens boskap har uppskattats efter relationen kor/utsäde för de till ÄL1571 taxerade i Selånger socken.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

En uppgift om landskapets tionde för skördeåret 1558, enligt Forssell ett normalår, har fördelats på socknarna efter gårdetalet och på vanligt sätt räknats om till tiondeskörd med tillägg för prästgårdsskördarna.

Städerna

Landskapet saknade den aktuella tiden städer. *Sundsvall* grundades först 1624. Statistikenheten för staden har beräknats genom fördelning från moderförsamlingen Selånger, samt tillägg för kungsgården där med 8 tunnors utsäde.

Övrigt

Forssell nämner inga ödesmål från jordeboken 1571.²⁸²

---

²⁸⁰ Thulin 1904, 1906, inledningarna.

²⁸¹ Jonsson 1971, s. 150.

²⁸² Forssell 1872-1883, s. 42.

Närke

Administrativa indelningar

Följande fögderier som berörde landskapet Närke fanns 1571 (-72): *Sundbo* härad med Godegårds bergslag i Östergötland; *Västernärke* med Kumla, Hardemo, Grimstens och Edsbergs (med Knivsta socken) härad samt Lekebergslagen; *Östernärkes* fögderi bestod av Örebro, Sköllersta och Askers härad. *Glanshammars härad* med Götlunda, Lillkyrka, Rinkeby och Ödeby socknar var förlänat markgrevinnan av Baden under Arboga gård.²⁸³ Fellingbro härad samt *Hällefors*, *Grythytte* och *Nora bergslag* kom senare att höra än till Västmanlands län, än till det senare skapade Örebro län (här förda till landskapet Västmanland). Som framgår nedan innebär en del av dessa indelningar att källmaterial för tiden kring 1570 måste sökas i flera landskaps landskapshandlingar. *Karlskoga* har i vår statistik förts under Värmland. Tjällmo och Risinges bergslagsdelar har i statistiken förts till motsvarande modersocknar i Östergötland.

Gårdetalet

Gårdetalet avser år 1569 för Hardemo, Kräcklinge, Viby, Kumla, Hallsberg och 1570 för Edsberg, Tångerås, Knista, Kvistbro och Hidinge socknar. Det har hämtats från Jan Brunius arbete inom Ödegårdsprojektet.²⁸⁴ För Godegård, Tjällmo (del), Hällestad, Risinge (del) samt Vånga har gårdetal hämtats från Hans Forsell och avser 1567. (De delade socknarna förs alltså i statistiken under deras respektive härad i Östergötland). För Glanshammars härad saknas enligt Forsell nästan alla jordeböcker och tiondelängder från de tjugo till 1571 närmaste åren. Det stämmer inte beträffande tiondelängderna, se nedan. För Glanshammar har gårdetalet satts lika med antalet betalande och icke-betalande tiondegivare. De senare var antingen befriade soldater eller andra brukare som sägs ha sått ”ganska” lite. Gårdetalet för Askers, Sköllersta och Örebro härad har hämtats från jordeboken för Närke 1572.²⁸⁵

Ägobeskrivningar

Uppgifterna från Närke om utsäde, hö o.s.v. från tiden är mycket magra. De emanerar från två källor. Den ena är en jordebok från 1550 över Karin Totts frälsegods.²⁸⁶ Där har beskrivningar från 23 gårdar kunnat användas. Uppgifterna har sammanställts i följande tabell:

---

²⁸³ Forssell 1872-1883, s. 259.

²⁸⁴ Brunius 1980, s. 98, tab. 12-18.

²⁸⁵ Närkes handlingar (NäH) 1572:14, RA.

²⁸⁶ Uppgifterna har daterats och källgranskats av Olle Ferm (Ferm 1990, s. 53 ff.). Olle har också vänligen låtit mig få del av jordeboken i excerptform, vilket mycket förenklat mitt arbete.

Utsäde och höavkastning på 23 närkingska frälsegårdar 1550

Härad	Socken	N	Utsäde i tunnor	Sommarlass	Utsäde per gård	Sommarlass per gård	Sommarlass per utsäde
Asker	Stora Mellösa	3	15	75	5,0	25	5,0
Glanshammar	Götlunda	1	6	72	6,0	72	12,0
Grimsten	Viby	13	70,5	345	5,4	26,5	4,9
Hardemo	Kräklinge	1	4	9	4,0	9	2,3
Nora Bergslag	Järboås?	2	12,5	100	6,3	50	8,0
Sundbo	Snavlunda	2	8	34,5	4,0	17,3	4,3
Örebro	Almby	1	2	19	2,0	19	9,5
Summor, medeltal		23	118	654,5	4,67	28,45	5,54

Anmärkning: "Stockholmstunnor". N = antal observerade gårdar.

Källa: Karin Totts jordebok 1554, Adeln och dess gods, Örnfot, RA.

Den andra källan är 21 uppgifter om årlig sådd som påträffats från den närkingska delen av hertig Karls "furstendöme" redovisade i kronans jordeböcker för 1573. De har sammanställts i följande tabell.

Utsäde och höavkastning på 21 närkegårdar i hertig Karls furstendöme 1573

Härad	Socken	N	Årligt utsäde i tunnor	Lass	Årl. utsäde per gård	Hölass per gård	Hölass per utsäde
Edsberg	Hidinge	1	6	40	6,0	40	6,67
Edsberg	Knista	2	7,5	54	3,8	27	7,20
Edsberg	Kvistbro	1	4	20	4,0	20	5
Hardemo	Hardemo	1	5	8	5,0	8	1,60
Hardemo	Kräcklinge	3	15	55	5,0	18,3	3,67
Kumla	Hallsberg	3	18	42	6,0	14	2,33
Kumla	Kumla	6	26	126	4,3	21	4,85
Kumla	Lerbäck	4	10	48	2,5	12	4,80
Summor, medeltal		21	91,5	393	4,57	18,71	4,30

Anmärkning: "Stockholmstunnor". N = antal observerade gårdar.

Källa: Näh 1573:15, RA.

Från Närke finns en stor mängd uppgifter om socknars och gårdars örtugland. Från sådana mått inom marklandssystemet har man ibland kunnat utläsa åkerresurserna. Tyvärr tillhör Närkes tal inte dem som på vissa håll fastställdes under vår undersökningsperiod utifrån aktuella revningar. Närkes örtugland kan ofta ha satts långt tillbaks i tiden och även om de på 1500-talet användes för att fördela resurser och bördor mellan byarnas gårdar och i kamerala och fiskala sammanhang, är de olämpliga att använda för resursberäkningar kring 1570.²⁸⁷

²⁸⁷ I Näh 1572:14; 1573:15; Västmanlands handlingar (VmH) 1569:5, RA, finns uppgifter om örtugland för ett stort antal gårdar. För Lekebergslagens delar av Knista, Kvistbro, Hidinge, Vintrosa, Tysslinge och Kil har dock inga påträffats. En del gårdar saknar även örtugtal eftersom de uppges "olagda". Särskilt Askers härad hade mycket olagd jord. Endast undantagsvis ges örtugland för frälsegårdar. I Näh 1573:15 framgår dock sådana för

Boskapen

För Sundbo, Väster-och Östernärkes fögderier saknas taxeringslängder från Älvsborgs lösen och Hans Forssell har gissat boskapsvärden genom att först höja jordeboksmantalet med omkring 10 % som skattning av antalet taxerade och sedan multiplicera det så beräknade antalet taxerade med de olika djurslagen per taxerad för Glanshammars härad där lösenlängderna bevarats.

Höuppgifterna har lagts in i statistiken. Jag har då använt de föregående tabellernas relationer lass per utsäde men i övrigt räknat på analogt sätt som för utsädet i nästa avsnitt. I Karin Totts jordebok uppges lassen vara sommarlass, i hertig Karls är de odefinierade. Jag har utifrån genomsnittsrelationerna antagit att också hertigens lass varit sommarlass, allt med viss reservation eftersom sockenkvoterna varierar så kraftigt.²⁸⁸

Åkern

För åkerberäkningarna har de ovan nämnda två grupperna av beskrivningar använts. Antalet beskrivningar är visserligen litet och dessutom jordnaturmässigt och geografiskt skevt - den ena gruppen avser frälse-, den andra sannolikt kronogårdar; de flesta uppgifterna är från Västernärke. Låt oss emellertid se vad de säger statistiskt. De första 23 ger ett ovägt medelvärde för dess sju geografiska områden på 4,67 tunnor per gård, den andra gruppens 21 beskrivningar ger för sina åtta områden 4,57. Medelvärdena är alltså mycket lika. Samtidigt förekommer variationer kring dessa medelvärden, urvalet frälsegårdar hade standardavvikelsen 1,47, hertig Karls gårdar 1,18. För de förra kan ett 95 %-igt konfidensintervall bestämmas till 3,53-5,81, för de senare till 3,72-5,42. Resultaten tyder på att medeltal och variation i de två typer av gårdar som de två källmaterialen representerar kan ha varit mycket liten. De tre områdena i Östernärke ger medeltal (4) som väl låter sig förena med övriga områdets.

I brist på bättre har jag valt att för beräkningar av Närkes utsäde och hö utgå från de områdesmedeltal man får när man lägger samman samtliga 44 gårdsuppgifter. Vi får då medeltalet 4,62, standardavvikelsen 1,16 och konfidensintervallet för en skattning 4,04-5,19. Om vi, förvisso äventyrligt, antar att de framtagna medeltalen representerar ett slumpmässigt urval från alla gårdar skulle alla gårdars medelvärde kunna ligga mellan 4,33 och 4,91.²⁸⁹

De osäkerhetsmarginaler man får när man multiplicerar 4,62 med socknarnas gårdetal är naturligtvis betydande, inte bara på sockennivå utan även på landskapsnivå. Enda kontrollerna är att se vilket ”tiondekorntal” de ger, samt om förändringen till projektets nästa mätpunkt cirka 1630, är rimlig mot bakgrund av att Närkes bebyggelse ökade kraftigt under perioden (Brunius).²⁹⁰ Min beräkning av Närkes utsäde cirka 1570 blev 9 900 tunnor om 146,6 liter, att jämföra med beräkningen i projektrapporten för 1630 15 746 tunnor.

---

20 gårdar i Hackvad, Hallsberg och Kumla, 16,88, att jämföra med 59 gårdar av andra jordnaturer i samma socknar 15,87. Mer om mark-, öres- och örtugland i bilaga 4.

²⁸⁸ I Totts material var medlet 6,57 och medianen 5. I det andra materialet 4,52 respektive 4,8.

²⁸⁹ Medelvärdet ± standardfelet (SE).

²⁹⁰ En kontroll mot örtuglandsuppgifter ger osäkert utslag. För 569 gårdar med öretalsuppgifter spridda över hela landskapet erhöles ett medelvärde om 15,83 örtugland, med standardavvikelsen 6,98, medelfelet 0,29 och konfidensintervallet 15,26-16,41. Hafström och Dovring nämner en norm på 0,5 tunnors besädd åker per örtugland (Dovring 1947, s. 32; Hafström 1949, s. 25. Jämför också Hanneberg 1971 s. 40 ff.), det skulle ge 7,91 tunnor per gård att jämföra med mina beräkningar i texten. Hertig Karls gårdar (17 av dem) med både utsädes- och örtuglandsuppgifter gav bara 0,34 tunnor per sådant land. Det bör observeras att Hafströms och Dovrings norm utgår från örtuglandens åker enligt 1600-talets lantmäterikartor. Under tiden kan åkern per örtugland ha ökat. Deras siffra är drygt 30 % högre än min, vilket också min beräknade åker cirka 1630 är jämfört med motsvarande cirka 1570!

Odlingssystem

Jag har antagit samma odlingssystem som redovisades i rapporten för 1630, alltså i allmänhet tvåsåde.

Odlade grödor

Hans Forssell ger inga uppgifter om tiondet kring 1570. För vår statistik om grödofördelningen vid denna tid har sådana istället hämtats från olika landskapshandlingar och andra år: för Östernärke från Närkes handlingar 1574, för Västernärke från samma landskapshandlingar 1573, för Sundbo (Godegård, Hällestad, Tjällmo, Vånga, Askersunds landsförsamling, Hammar, Snavlunda och Lerbäcks socknar) från Östergötlands handlingar 1578, för Glanshammar från 1579.²⁹¹ Som vanligt avser de skördeåret före räkenskapens år. För normalår har uppgifterna hämtats på vanligt sätt. Där malt, som ofta förekommer i längderna, har det räknats som korn.

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat normalkorntal för perioden 1550-1575. För Närke satte han normalkorntalet till 4-5.²⁹² Se även följande tabell!

Uppräkningar och kompletteringar

Prästgårdarnas resurser har lagts till på vanligt sätt. Boskapen ingår i längderna från ÄL1571, skörden har antagits motsvara Forssells schablon och utsädet genom division av detta med ett antaget korntal på 3.

Säteriernas boskap i Närke var, till skillnad från prästernas, fri från beskattning till ÄL1571. Också för Närke har jag därför valt att utgå från Forssells schabloner för skördar och antal kor på sätt som beskrevs i denna rapportens början. Han räknade med en genomsnittlig skörd (i ”stockholmstunnor”) om 150 tunnor och att de i medeltal höll 40 kor.²⁹³

Hans Forssell uppger följande produktion och resurser vid kungliga slott och gårdar i Närke 1572:

---

²⁹¹ NäH 1574:9; NäH 1573:15; Östergötlands handlingar (ÖgH) 1578:12; VmH 1579:5. RA. För Götlunda, Lillkyrka, Medåker, Himmeta, Arboga, Säterbo och Skedvi finns tiondeuppgifter i VmH 1569:5, RA.

²⁹² Myrdal 1991, s. 288.

²⁹³ Forssell 1872-1883, s. 346.

Produktion och resurser vid slott och kungsgårdar 1572

	Örebro slott o. ladugård (Örebro stad)	Lekebergs hyttgård (Hidinge sn.)	Segersjö gård (Lännäs sn.)
Hästar, ston, fålar	25		26
Verkhästar	14	3	7
Oxar	26	11	27
Tjurar	1	3	1
Kor	65	9	18
Ungnöt 4 à 3 års	16		9
Ungnöt 2 à 1 års	52	6	24
Får	156	25	46
Getter	74		19
Svin	166		65
Gäss	50		12
Höns	232		18
Utsäde i ren säd	93		31
Korntal	4		3
Veteskörd	0,13		0
Rågskörd	190		12
Kornskörd	136		76
Havreskörd	91,5		10
Ärter	2,5		8
Stråsädsskörd i ren säd	372		93
Sommarlass hö	1 776		770

Anmärkning: "Stockholmstunnor". Stegeborgs slotts boskap, åker och hö förts under Södra ladugården, Vadstena slotts boskap och åker förts under Hof och Starby. Hofs och Starbys samt Norrköpings och Norsholms gårdars boskap fördelats efter respektive gårds utsäde.

Källa: Forssell 1872-1883, s. 264.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Det har inte varit möjligt att beräkna någon "tiondeskörd" för Närke för något av åren 1555 och 1558 som Forssell identifierade som medelgoda skördeår. Närke betalade denna tid sitt tionde i pengar eller järn.²⁹⁴ För Östernärke har dock spannmålstionde för det forssellska normalåret 1576 påträffats.²⁹⁵ För resten av landskapet har jag i brist på bättre utnyttjat de tiondeuppgifter som nämndes i avsnittet "Odlade grödor" och räknat om dem med hjälp av landskapets tiodeindex för att motsvara normalåret 1576. Detta har gjorts med hjälp av Lotta Leijonhufvuds tiondeuppgifter för skördeåren 1572-1578. Indexen framgår av följande tabell:

²⁹⁴ Forssell 1884, s. 34.

²⁹⁵ Näh 1573:14, RA.

Tionde för "Örebro län" 1572-1578

Skördeår	Tionde uppräknat för saknade häradar (m ³)	Index (1576=100)
1572	156,24	69
1573	223,81	98
1574	182,62	80
1575	209,09	92
1576	227,88	100
1577	165,87	73
1578	236,56	104

Anmärkning: Leijonhufvud har gjort uppräknningar för saknade häradar.

Källa: Leijonhufvud 2001, s. 318.

Städerna

Alla taxeringslängder för *Örebro* saknas i ÄL1571. Forssell anger för 1566 44 borgare, 31 adelstjänare och 9 adelsgårdar i staden. Förslagsvis räknar han med 100 hushåll 1571.²⁹⁶ I brist på bättre har jag antagit samma resurser per hushåll som resurser per taxerad för ÄL1571 i Västerås. Åkerutsädet har hämtats från rapporten för 1630 och stadens skörd genom multiplikation av detta med ett gissat korntal på 3. Slottets resurser har adderats och lagts till stadens statistik. Askersund grundades inte förrän 1643.

Övrigt

Om Närke än undslapp direkta krigshandlingar under Sjuårskriget drabbades dock landskapet indirekt.²⁹⁷ Forssell räknade för Sundbo härad, Väster- och Östernärke med en ödeläggelse på 12 % runt 1570.²⁹⁸

Av fogderäkenskapen för 1577 (NäH 1577:14) framgår att det räknades 8 fat på spannen i Närke.

---

²⁹⁶ Forssell 1872-1883, s. 308.

²⁹⁷ Brunius 1980, passim.

²⁹⁸ Forssell 1872-1883, s. 284.

Skåne

Administrativa indelningar

Skånes länsindelning ändrades under den danska tiden av och till och härader kunde byta län. I föreliggande sammanhang har det varit särskilt angeläget att kunna knyta landskapets socknar till den länsindelning som finns i räkenskaperna från ett par boskapsskatter som kommer att användas för statistiken. De nämnda länen är Malmöhus län, Villands härad, Landskrona län, Gärds härad, Gladsax län, Färs härad och Helsingborgs län. För bestämning av statistik socknarna länstillhörighet har Thelma Jexlevs arbete använts.²⁹⁹ Den samtida häradsindelningen framgår av *Lunds stifts landebok*.³⁰⁰

De sockengräsregleringar adeln ibland kunde genomdriva för att komma i åtnjutande av veckodagsprivilegiet – deras landbor i samma socken som huvudgården slapp skatta till kronan - är ett visst problem i vårt sammanhang. Här har jag till största delen förlitat mig till Gert Jeppssons (1967) ingående arbete. Veckodagssystemet kunde störa den traditionella sockenorganisationen på flera sätt, vanliga var: 1) nedläggning av grannsocken och indragning av den under den egna huvudgårdssocken eller tvärtom, eller 2) justering av sockengränsen. I andra fall kunde tidigare självständiga landbobruk läggas in under huvudgårdens eget bruk och dess åbor avhysas. Att sådana justeringar kunde få långtgående konsekvenser visas av Gärarp med 18 gårdar (Ingelstads härad) och Araslöv socken (Östra Göinge härad) där samtliga gårdar försvann och lades under respektive säterier. Bönderna torde ha degraderats till gathusmän).³⁰¹ Om Gärarp skriver prästen 1624 rakt på sak, att socknen, som var annex till Glemminge, "ödelades av Jörgen Brahe" och att bönderna lagts till Tosterup (i Bollerup).³⁰² Flera områden bröts under veckodagssystemets expansion också judiciellt ut ur den förhärskande häradsindelningen i Skåne: Borrestad, Örtofta, Borgeby, Önnestad och Sönnarslöv (Vittskövle). När Gärarpsbönderna redan tidigare hamnat under Bollerup fortsatte de dock att, med undantag av offerdagarna, besöka Gärarps kyrka trots att det fanns präst på Bollerup.³⁰³

Socknarnas indelningar, härads- eller länstillhörighet har ibland ändrats även utan veckodagssystemets förskyllan: 1610 står Åraslöv i gäll med Viby socken (senare kallad Gustav Adolf), senare med Nosaby (alla i Villands härad). Jämshög tillhörde senare Blekinge men förs av *Landeboken* till Skåne. Sireköpinge och den skånska socknen Halmstad hörde först till Rönnebergs härad men senare till Luggude och Onsjö.³⁰⁴ Men svårigheterna kan knappast bli större än när en del sockeninwånare i Blekinge sägs bo i Sverige!³⁰⁵

En del socknar har haft dubbel häradstillhörighet som till råga på allt kan ha ändrats över tiden. Så skrevs t ex ett par byar i Anderslöv under Skytts härad 1610, fastän de senare tillhörde Vemmenhögs härad. Många byar kunde också vara delade på flera socknar, t.ex. Hindby som låg i både Västra Skrävlinge och Fosie. Man måste också räkna med att kyrko- och jordebokssocken inte alltid överensstämte.

Utanför Skånes häradsorganisation låg två "birkar", Lindholmens birk (dagens Svedala socken) och Börringe birk (motsvarade socknarna Lemmeströ/Gustaf och Börringe) samt några mindre län. Av dessa senare var Gladsax och Helne kirke (Allhelgenes kloster) egna arkivbildare. Efter reformationen kom Allehelgens kloster vid Lund att övergå till kronan som

²⁹⁹ Jexlev 1978.

³⁰⁰ *Landeboken*, se litteraturlistan.

³⁰¹ Jeppsson 1967, s. 95 ff

³⁰² Tuneld 1934.

³⁰³ Jeppsson 1967, ss. 99, 102, 118.

³⁰⁴ *Landeboken* samt länsräkenskaper för Villand 1602 och 1610, Rigsarkivet, Köpenhamn.

³⁰⁵ *Landeboken*, notisen för Fridlevstad i Blekinge.

beskattningsområde. Det hade 1606 ett 60-tal gårdar spridda på olika håll över fem häradar. Statistikens häradsindelningar för Skåne motsvarar förhållanden långt fram i tiden.

Skånes häradar på 1600-talet

Källa: Dahl 1942, s. 1.

Gårdetalet

Skåne saknar heltäckande jordeböcker för tiden runt 1570. Gårdetalet måste därför approximeras med antalet decimanter – tiondegivare – enligt den inledningsvis nämna *Lunds stifts landebok*. Boken sammanställdes under en knapp tioårsperiod efter 1569.

Ägobeskrivningar

Ägobeskrivningar av det slag som finns i många av "Gammelsveriges" jordeböcker, med bl.a. uppgifter om utsäde och höproduktion, är mycket ovanligare för Skåne. Vad som finns är praktiskt taget bara tre dokument – den s.k. "Palteboken", *Lunds stifts landebok* och den under avsnittet om Halland presenterade jordeboken över Mourids Jepsen Sparres svaneholmsgods. Alla tre är utgivna av trycket.³⁰⁶

"Palteboken", en utförlig jordebok över den del av Lunds ärkesätets gods, som förvaltades under Lundagård, är från cirka 1515 och ligger därmed alltför tidigt i förhållande till vår eftersträlvade mättdpunkt för att här närmare behöva kommenteras.

³⁰⁶ *Palteboken* (se litteraturlistan); *Landeboken*; Vogt 1999.

Landeboken är en förteckning över prästerskapets, klockarnas och sockenkyrkornas inkomster. I boken beskrivs prästgårdarnas och klockarbolens åker och äng, men också för Skånes del cirka 150 andra gårdar av varierande jordnatur vars räntor av olika skäl tillföll kyrkan. För att kunna utnyttjas till fullo i vårt sammanhang kräver *Landebokens* mycket ingående ägobeskrivningar – oftast åkerlapp för åkerlapp, änge för änge – ett betydande excerperingsarbete som inom projektet för Skånes del bara kunnat göras för prästgårdarna. Följande bild visar hur notiserna kan se ut:

Exempel på notis ur *Landeboken*

Stoby Sognn

Reditus Pastoris

Decimantes lxj | regnindis ij festir for en gaardt | Decimae rugh vj pundt | Byg vj pund | hauffre nihil | lamb vj | Kiidtt iiij | Griisser viij | Offir ix mk | Helneskyld iij skr byg aff huer gaardt er ix pundt

Bona Mensæ pastoris

Jtem giffuis aarligen ad Mensam pastoris aff en | gaard y Kuistelange Jens Michelssen paaboer iij pund smör | Dominium mz Stedsmaallid haffuir Sognnepresten.

Bona Curiaē pastoris

Ager y østre wong | Thuo smaa Stabeckis agre, huer dennom saais mz ij ske | Kalffue hauffue agir iij skr | Plöyningen iiij skr | Ladefyllid j fierring | Askis agir iij skr | Lille tofft iij skr | Store tofft xiiij skr | Gruuen ij skr | Steenbro agir ij skr | Moo agir xxiiij skr | Tuede agir viij skr | Ager y Vestre wong | Eegis agir xiiij skr | Soill skuds agir iij skr || Store Kampholle ij skr | Lille hampoholle j ske | haralds agir iij skr | Brödlenditt ij skr | Reptiille stiis agir j ske | Toolands agir j ske | Norregaardtz agir iij skr | Eng y Vestre wongh | Kiulle eng j les | lille solskuds eng j les | Store solskuds eng iij les | Vintirgabs eng j les | Kamphole eng ij les | Reptiille stiis eng iiij les | Lunds engen iiij les | Eng y østre wong | Kalffuehauffue eng viij les | Staubeck eng iiij les | Egis eng j les | Slett engen j les | heluede j les | Stock engen j les | Vlfuegrauffs engen ij les | Birckis eng iiij les | Plöynings eng vij les | Toffte eng iiij les | lille stenbro eng j les | Store steenbro eng iij les | Tiurolen iiij les | Moo agers eng vij les | Enge y Archilstorpe wong | som erre tiill prestegaarden | Preste wiig viij les och | ligger samme eng huert andett aar tiill prestegaarden | y Stoby och huert andett aar tiill Krone gaarden ibidem || Tuette eng j les | Miö eng j les | Abulle eng iiij les | Egestadtz eng j les | Bree eng iij les | Faallebecks eng j les | Mölle eng j les | Vlffhale eng j les

Onera pastoris

Cathedriticum xxvj β j alb. | altere hauffre vj β

Bona Ecclesiae immobilia | nulla sunt.

Reditus ædituj

Helneskyldt en skeppe byg aff huer gaardt er iij pund

Bona Curiaē ædituj

Jtem Sognnedegnind tiill Stoby sogn haffuir inthz | wden ett gadehuss som staar paa prestens grund | och liggir slett inthz tiill huercken agir ellir eng.

Anmärkning: Ett antal överstrykningar och ändringar är här inte medtagna.
Källa: Landeboken.

Det bör observeras att *Landebokens* skånska del inte är av helt samma karaktär som dess hallandsdel eller vanliga ”gammelsvenska” kronojordeböcker. De senares främsta syfte var att ge kronan möjlighet att kontrollera räntorna och, när de innehöll ägobeskrivningar, deras produktion och ränteförmåga. Skånedelens landeboksbeskrivningar har av allt att döma, se bl.a. åkernamnen, också syftet att belägga kyrkans jordägande i förhållande till andra byamän. Det innebär att den beskriver hela åkerytan, d.v.s. inklusive sådan som kunde trädas. I andra jordeböcker får vi normalt bara information om den besådda åkern.

Landebokens uppgifter om prästernas del av tiondet har excerperats, se mer om detta längre fram.

Svaneholmsgodsets jordebok kan dateras till cirka 1538. 259 gårdsbeskrivningar från godsets Skånedel diskuteras nedan under avsnittet om åkern.

Boskapen

För Blekinge och Halland uppskattade vi boskapshållet från höuppgifter. Denna omväg behöver inte tas för Skånes del, här finns mer direkta uppgifter att hämta från de danska boskapskatterna runt 1570. 1566-1570 utskrevs här en rad pengaskatter baserade på skattebetalarnas boskapsinnehav. Skatterna har behandlats av bl.a. Carl Rise Hansen och Haakon Bennike Madsen.³⁰⁷ De som berörde Skåne framgår av följande tabell:

Kvegskatter som berört Skåne 1566-1570

Utskrivningsdatum	Sista betalningsdag	Taxa
20 november 1566	Fastlagen 1567 (cirka 12 februari)	Se nästa tabell!
14 juni 1567	Sankt Bartolomei dag 1567 (24 augusti)	Se nästa tabell!
9 december 1567	Kyndelmäss 1568 (cirka 2 februari)	Se nästa tabell!
4 juli 1570	Sankt Laurids dag 1570 (10 juli) för bönder och veckodagsmän och Bartolomeidagen 1570 (24 augusti) för övriga	Dubbelt av föregående + 2 daler av pepparsvenner, tjänstedrängar med utsäde, lanthantverkare och veckodagsmän
18 december 1570	25 december 1570	Som föregående

Anmärkning: De tre första skatterna avsåg riket, de två sista enbart Skåne. Där tabellens uppgifter avviker från Bennike Madsens har uppgifterna hämtats från räntekammarräkenskaperna.

Källor: Bennike Madsen 1978, ss. 40 f., 254 not 36, 356 f., 360 ff.; Regnskaber 1559-1660, Rentemesterregnskaber, Indtægts- og udgiftsregnskaber 1559-1588, Æesk 14, Rigsarkivet i Köpenhamn.

Tyvär är inga taxeringslängder återfunna från Skåne, bara inbetalda skattebelopp för olika områden. De tycks inte tidigare ha utnyttjats inom forskningen. Men som vi skall se är även sådana av värde för statistiska beräkningar. Det är de tre tidigaste skatterna som här intresserar oss eftersom övrigas summor även inkluderar belopp som inte beräknats från boskapen. Av de tidigaste skatterna har bara uppgifter från 1556 och 1557 års hittills påträffats.

³⁰⁷ Bennike Madsen 1978; Rise Hansen 1940, 1942-1944.

Räkenskapen för den första skatten ger summor för landskapet som helhet utan uppdelning på län eller härad med undantag av Herrevadsklosters birk. Den andra skattens räkenskap ger, som snart skall visas, summorna uppdelade på sju län (fögderier).

I följande tabell visas taxan för skatten för de tre första årens skatter. I tabellen har också antalet nötkreatursenheter för de olika djurslagen lagts in:

Taxa för den danska kvegskatten 1566

Djurslag	Skilling	Antal nötkreatursenheter (Ne)
Häst	4	1,50
Øg	2	1,50
Fåle eller föl, icke ett år gamla,	1	0,75
Oxe, plogfärdig	4	1,00
Ko	4	1,00
Ungnöt	2	0,50
Kalv	1	0,25
Får	1	0,10
Get	1	1/12
Svin över 1 år gammalt	1	0,25

Anmärkning: Med øg, ök, torde avses ston. I direktiv till en boskapsskatt 1657 finns åter åldersgränsen över ett år för häst, ko eller kviga och ett år för svin.

Källa: Bennike Madsen 1978, ss. 40, 42, 357.

Den veterligen enda bevarade taxeringslängden från dessa skatter, från Korsörs län i Danmark 1566, har beskrivits, analyserats och getts ut av trycket av Carl Rise Hansen.³⁰⁸ Skatten har drabbat breda grupper – hela allmogen, inklusive adelns veckodagsbönder, och obesuttna, även personer som kronans fogdar måste betala, bara adeln och prästerna har varit befriade.³⁰⁹ Skattelängden är klart präglad av minst samma detaljrikedom och noggrannhet som det dåtida Sveriges Älvsborgs lösenlängder.

Myndigheterna utgick (som väntat) från att siffrorna var för låga. Danska kronan klagade 1570 över att de föregående kvegskatterna ”beløber sig til en såre ringe sum” eftersom ”mange fordølger deres kvæg og ikke vil være det bekendt”. 1570 infördes edgång och att var man med uppsträckta fingrar skulle bekänna hur många djur han hade. Fogdarna hade rätt att ta boskap i pant och göra utmätning om inte skatten betalades i tid. Skattesmitare skulle straffas för mened och som tjuvar. Legoboskap skulle beskattas hos den som höll boskapen hos sig, denne fick så dra av beloppet från de lega han skall betala till djurens ägare. I skånebrevet 1570 hotades med borgläger, d.v.s. soldatinkvartering, hos eventuella tredskande.³¹⁰ Det finns ingen anledning att tro att denna skatt var mindre effektiv än den svenska Älvsborgs lösen.

Som framgår av taxan ovan approximerar avgifterna djurens relativa värden mätt i nötkreatursenheter (Ne, se det inledande avsnittet ”Sverige normala fredsår runt 1570”). Vad som avviker från den svenska agrarhistoriska litteraturens Ne-normer är en något låg taxering av hästarna och högre för får och getter. Skillnaderna, som delvis bör väga upp varandra, till

³⁰⁸ Rise Hansen 1940.

³⁰⁹ Att även veckodagsbönder betalade uppges av Bennike-Madsen 1978, s. 40. Rise Hansen 1942-1944 preciserar (s. 146 f.) att adeln kunde välja att själv debitera och betala för sitt veckodagsfolk.

³¹⁰ Bennike Madsen 1978, s. 41.

trots, bör man från de inbetalda skattesummorna för skatterna före 1570 kunna, grovt, uppskatta det antal Ne som de avspeglar.

I följande tabell ges skattebeloppen för de två första skatterna samt allmogens gårdetal. Omräkningen till skattebelopp i skilling är problematisk eftersom Danmark, i likhet med Sverige, vid denna tid led svårt av myntförsämring och cirkulerande valutor av olika slag. Jag har här fått omfattande och vänlig hjälp av Hans Jørgen Marker. Utgångsbeloppen i källmaterialet ges i bilaga 6.

Inbetalda belopp för 1566 och 1567 års kvegskatter i Skåne (skilling)

Fögderi 1567	Gårdetal	1566 års skatt	1567 års skatt	1566 års skatt fördelad på fögderier	Beräknad skatt per betalande 1566
Färs	792		61 248	79 323	100,2
Gladsax och 2 socknar	403		27 120	35 124	87,2
Gärds	879		59 928	77 614	88,3
Helsingborg	3 937	161 299	260 525	337 411	85,7
Landskrona	2 176		106 339	137 722	63,3
Malmöhus	5 448	934 674	285 685	369 996	67,9
Villand	833 ^a		45 387	58 782	70,6
Totalt	14 468	1 095 973	846 232	1 095 973	75,8

Anmärkning: Okvalificerade gårdetal = decimanter enligt *Landeboken*. I sista kolumnen har 1566 års belopp fördelats proportionellt mot 1567 års fögderiindelade. ^a = Jag har i detta sammanhang i likhet med *Landeboken* denna tid räknat Jämshög i Blekinge till Villand i Skåne.

Källor: Regnskaber 1559-1660, Rentemesterregnskaber, Indtægts- og udgiftsregnskaber 1559-1588, Æeske 14, 15, 17, Rigsarkivet, Köpenhamn.

Jag har uppfattat att skatten var mest effektiv första året, d.v.s. 1566, innan allmogen eventuellt anpassat sig genom ändrade slaktvanor eller andra sätt att undgå skatten. 1567 års skattebelopp är däremot bättre preciserade på geografiska områden. Beloppen för 1567 års skatt har därför räknats upp proportionellt efter skillnaden i totalbelopp för bägge skatterna. Därmed har 1566 års skatt grovt kunnat fördelas på fler områden. Värdena i tabellens högra kolumn har vid statistikberäkningen multiplicerats med socknarnas gårdetal per fögderi, vilket ger en uppskattning av allmogens boskap. (Naturligtvis döljs därmed eventuella skillnader mellan socknarna inom särskilt de största fögderierna.)

Med 4 skilling per nötkreatursenhet (Ne) räknat innebär tabellens belopp att 1566 års taxering för Skåne baserats på drygt 274 000 Ne. Hannerberg räknade dessutom med en underredovisning av mycket unga djur motsvarande cirka 11,5 % vid en liknande svensk skatt under början av 1600-talet.³¹¹ Ett sådant pålägg gjordes för boskapen enligt Älvsborgs lösen (se det inledande metodkapitlet). Eftersom den skånska skatten 1566 togs ut vid samma årstid som ÄL1571 är det för jämförbarhetens skull rimligt göra ett motsvarande tillägg för Skåne. Därmed fås 305 500 Ne för den skånska allmogen.

Är de framräknade siffrorna rimliga? Ett första test skulle kunna vara svaneholmsgodsets höuppgifter. De framgår nedan under avsnittet om åkern. Som där synes är uppgifterna dock för de flesta häradar få eller saknas. För några häradar är de emellertid tillräckligt många för att man skall våga använda dem för en jämförelse med

³¹¹ Hannerberg 1948, s. 100 ff. Jämför även projektrapporten för 1630.

boskapsberäkningen. I följande tabell har kvegskatteberäkningens Ne per gård ställts mot antalet hölass:

Nötkreatursenheter och hölass i några skånska härad

Härad	Lass	Beräknat antal Ne	Ne per lass
Frosta	39,9	21,3	0,53
Färs	41,9	30	0,72
Gärds	20,1	26	1,29
Luggude	32,5	26,8	0,82
Norra Åsbo	53,7	26,2	0,49
Vemmenhög	18,1	21,5	1,19
Totalt medeltal	34,4	25,3	0,74

Källor: se texten!

Svaneholmsbokens höuppgifter i tabellen kan naturligtvis inte utan vidare betraktas som representativa för hela Skåne. Vore det så skulle dock totalmedeltalet Ne per lass vara 0,74. Här fås en fingervisning om möjlig realism i boskapsuppskattningen när vi jämför medeltalet för alla tabellens fem härad med motsvarande kvot för hela Skåne under 1600-talet - 0,79.³¹² (Kvoternas likhet talar för övrigt också för att ospecificerade hölass varit lika stora i Skåne under bägge perioderna.).

Värdet av testet är naturligtvis diskutabelt, hur representativa för hela Skåne de fem häraderna var vet vi ju inte. Hur passar vår boskapsberäkning med motsvarande för senare perioder? Inför en sådan jämförelse måste till den nyss presenterade allmogeboskapskapen läggas också boskapskapen vid säterier, prästgårdar och städer, se nedan under avsnittet ”Uppräkningar och kompletteringar”. Slutsumman blir med alla sådana tillägg 334 600 Ne i Skåne 1566, om Hannerbergs tillägg för utelämnade mycket unga djur görs knappt 373 000 Ne.

Projektrapporten för 1630 kom fram till att landskapet då höll knappt 253 000 Ne inklusive tillägg för prästgårdar, säterier o.s.v. 1566 års siffra ligger alltså drastiskt över och väcker tvivel om beräkningarnas riktighet. I ”Gammelsverige” ökade nästan överallt boskapskapshållet under samma period. För Skåne avtecknar sig en nedgång med nästan 25 % från 1566 till en bit in på 1600-talet.

Är kvegskatteberäkningen ovan någorlunda riktig måste man spekulera om orsaken till den eventuella skånska nedgången. Hur såg trenderna i boskapskötseln ut i ett större perspektiv? En viktig dansk exportprodukt var stalloxarna. Karl-Erik Frandsen har utförligt beskrivit denna del av boskapskötseln. Endast adeln och kronan hade rätt att göda fler oxar än den egna gården kunde producera foder till.³¹³ Danmarks oxexport till Tyskland minskade under perioden - enligt tullräkenskaper exporterades landvägen 40 000 djur 1560, en stor svacka med i medeltal 30 000 djur inträdde sedan fram till runt sekelskiftet 1600, då tillfälliga uppgångar skedde. Därefter följde åter en långsiktig nedgång under senare hälften av 1600-talet, till i medeltal cirka 20 000 djur per år.³¹⁴ Åtminstone stalloxehanteringens talar för en nedgång i boskapskötseln. Även Skåne, vars siffror inte ingår i de nämnda, deltog i denna handel. Hur omfattande den var vid vår mättdpunkt är ännu okänt, Janken Myrdal uppskattar

³¹² Se projektrapporten för 1630 bilaga 6, där 329 400 lass räckte för 253 000 Ne.

³¹³ Mats Olsson 2002, s. 41.

³¹⁴ CEH, s. 235 ff.; Frandsen 1988, ss. 124, 150, 178 f.

den till 2 000 till 3000 djur i början av 1600-talet.³¹⁵ Hur det var med övrig boskapsexport vet vi inte heller.

Boskapsskötseln är en förutsättning för åkerbruket via gödseln. Något helt stabilt samband finns dock inte. Åkern kan utvidgas utan problem på kortare sikt vid nyodling eller återupptagning av jordar som legat nere under lång tid. Jord som får vila återhämtar sig med tiden. Mycket talar för en ökning av spannmålsproduktionen på boskapsskötselns bekostnad i Nordeuropas goda åkerbruksområden under tidigmodern tid. Så ökade under 1500-talet den internationella spannmålshandeln, främst som export från Baltikum till Holland, men också något senare till Sverige. Under perioden 1562-1650 fördubblades genomsnittligt sett utförseln av spannmål från Baltikum via Öresund, även om periodvisa nedgångar förekom.

Hur trenden i spannmålsodlingen såg ut i Danmark och Skåne under 1500-talet har vi inte vetat. Danmarks sädesproduktion under 1500-talet och första halvan av 1600-talet verkar vara ganska dåligt känd. Karl-Erik Frandsen uppger flera år med spannmålsbrist och exportförbud under andra halvan av 1500-talet och i början av 1600-talet, vilket inte hindrade en tidvis ökande export, 1640 kunde landet exportera 200 000-300 000 tunnor, mest korn. Den årliga utförseln, bortsett från allvarliga missväxtår, har under första halvan av 1600-talet beräknats variera mellan 200 000 och 500 000 tunnor. Under hela 1500-talet steg också de danska spannmålspriserna kraftigt, vilket tyder på ökande efterfrågan och bör ha stimulerat produktionen. Att Danmark-Norge under Christian IV:s regeringstid (1588-1648) förde en merkantilistisk politik, som bl.a. genom höga tullar tvingade norrmännen att importera dansk istället för billig baltisk spannmål, bör ha bidragit till goda tider för de danska spannmålsproducenterna.

Av Danmarks spannmålsexport stod Skåne för ungefär en fjärdedel. Starkt stigande priser på spannmål 1550-1574 i Nederländerna, dit 90 % av Malmös export gick i början av 1600-talet. Under fredsår under första halvan av 1600-talet exporterades 50 000-125 000 tunnor årligen från Skåne. Medianutförseln bara från Malmö var under perioden 1609-1655 52 200 tunnor.³¹⁶ Frågan är dock hur mycket spannmål som dessutom gick över gränsen mot det dåtida Sverige. Efter den svenska erövringen omdirigerades tämligen omgående den skånska spannmålshandeln till ”Gammelsverige”. 1696 exporterades således 150 000 tunnor dit.³¹⁷ Hur det var tidigare vet vi inte. Som redan nämnts i denna boks inledande översikter om ”Gammelsveriges” produktion runt och under Sjuårskriget är en omfattande utförsel av animalier från Småland till Skåne känd från 1500-talet, men vad den byttes till, utöver salt, framgår i regel inte i källorna. Inte ens de svenska gränstullräkenskaper som bevarats för 1605 och ytterligare några år är användbara för att bedöma gränshandelsvolymerna.³¹⁸

Ökande avsättningsmöjligheter för spannmål avspeglas troligen i de skånska godsens allt mer markerade övergång från s.k. *Grundherrschaft* till *Gutherrschaft* där adeln utvecklade det s.k. veckodagsystemet, hoveriet, till stöd för direkt spannmålsproduktion vid huvudgården. Ibland avhystes landbogårdar och deras åkrar lades under huvudgården. Tidigare var det vanligare att adeln mest fick sina inkomster i form av avrad från sina relativt självständiga landbogårdar.³¹⁹

I ett större geografiskt perspektiv avtecknar sig alltså alltså en ökning av åkerbruket, åtminstone delvis, på boskapsskötselns bekostnad. Vi skall strax se att Skånes åkerutveckling i högsta grad passar in i ett scenario som det nyss skisserade – den besådda åkern i landskapet tycks ha ökat med över 60 % under samma tid!

---

³¹⁵ Myrdal 1991, s. 471.

³¹⁶ CEH, s. 235 ff.; Frandsen 1988, s. 124, 15; van Tielhof 2002, s. 43; Mats Olsson 2002, ss. 42, 45.

³¹⁷ Mats Olsson 2002, s. 47.

³¹⁸ Linge 1969, s. 348 ff.

³¹⁹ Jämför Jeppsson 1967, Mats Olsson 2002.

I statistiken har en grov uppskattning av Skånes höproduktion gjorts. Därvid har svaneholmsmaterialelets höuppgifter för häraderna i den föregående tabellen ställts mot statistikens antal Ne och kvoterna i sista kolumnen använts. För övriga häradar med alltför få svaneholmsuppgifter har höet istället beräknats genom division med 0,79 enligt den ovan nämnda 1600-talsrelationen från Skåne. Osäkerheten i denna skattning för det ena eller andra området ligger naturligtvis i öppen dager. Bl.a. måste man räkna med att annat än hö användes som foder, särskilt i åkerbygderna där halmen spelade stor roll, men även i skogsbygderna, där vi från senare tid bl.a. vet att hästar kunde gå på skogsbete hela vintern. Jag återkommer något till höproduktionen i nästa avsnitt om åkern.

I bilaga 7 har försök gjorts att beräkna antal djur från det s.k. kvicktiondet. Bara i några få fall erhöles rimliga siffror: I Ingelstads, Oxie, Ljunits, Skytts och Vemmenhögs har man hållit minst fem får per jordeboksgård och i Herrestads, Ingelstads, Järrestads och Ljunits häradar har man möjligen hållit 3,5 gäss i snitt per gård.

Åkern

I följande tabell ges resultatet från undersökningen av den ovan nämnda jordeboken från svaneholmsgodset. Där återges också höproduktionen.

Utsäde och höproduktion på 259 gårdar under Svaneholm 1538

Härad	N	Utsäde tunnland ren säd	Hårdvallshö lass	Utsäde per gård	Hölass per gård	Hölass per t. utsäde
		B	C	B/A	C/A	C/B
Albo	1	13,3	40	13,3	40,0	3,0
Bara	3	25,7	50	8,6	16,7	1,9
Bjäre	8	48,7	153	6,1	19,1	3,1
Frosta	22	141,8	877	6,4	39,9	6,2
Färs	28	214,2	1 172	7,7	41,9	5,4
Gärds	19	164,3	382	8,6	20,1	2,3
Harjager	3	34,7	150	11,6	50,0	4,3
Herrestad	.	.	.	.	.	.
Ingelstad	5	52,0	116	10,4	23,2	2,23
Järrestad	.	.	.	.	.	.
Ljunit	5	40,0	118	8,0	23,6	3,0
Luggude	19	251,7	617	13,2	32,5	2,5
Norra Åsbo	22	232,2	1 182	10,6	53,7	5,1
Onsjö	4	70,0	161	17,5	40,3	2,3
Oxie	3	70,7	60	23,6	20,0	0,9
Rönnebergs	14	139,3	319	9,9	22,8	2,3
Skytt	.	.	.	.	.	.
Södra Åsbo	9	149,3	520	16,6	57,8	3,5
Torna	.	.	.	.	.	.
Vemmenhög	70	564,2	1 269	8,1	18,1	2,2
Villand	.	.	.	.	.	.
Västra Göinge	7	65,0	440	9,3	62,9	6,8
Östra Göinge	17	191,0	742	11,2	43,6	3,9
Totalt	259	2 468,1	8 368	9,5	32,3	3,4

Anmärkning: Skäppetunmland eller skäppetunnor. N = antal gårdsbeskrivningar. Med tunnland utsäde i ren säd menas att havreutsäde räknats som ett halvt tunnland – havre såddes tätt. Källans hölass har antagits avse hårdvallshö.

Källa: Vogt 1999.

Bokens uppgifter är, med undantag av för havren, angivna i ytmått. pundland, skäppland, havren dock regelmässigt i tunnor. De olika sädeslagen har omräknats till arealer i ”ren säd”, varvid havre som såddes tätt räknats till hälften mot råg och korn. När källan använder pund har detta räknats som 20 skäppor. Tunnan har alltid räknats som 6 skäppor.³²⁰

Svaneholmsbeskrivningarnas utsäde kan sammanfattande beskrivas med följande statistik:

Det skånska svaneholmsgodsets utsäde

Medelvärde	9,66
Medelvärdets standardavvikelse (standardfelet, SE)	0,34
Medianvärde	8,67
Typvärde	10,00
Standardavvikelse	5,41
Variationsvidd	33,17
Minimum	0,17
Maximum	33,33
Antal undersökta gårdar	259
Konfidensintervall (95,0%)	± 0,66

Anmärkning: Skäppetunnor eller motsvarande tunnland.

Medelvärdet för utsädet är 9,66 tunnor eller tunnland per gård. Om vi kunde se svaneholmsgårdarna som ett slumpmässigt urval av samtliga skånska gårdar skulle vi tryggt kunna bestämma Skånes totala utsäde till någonstans mellan 9,32 och 10 tunnor per gård.

Har vi i svaneholmsmaterialet uppgifter som låter oss uppskatta Skånes åker på 1500-talet? Redan det faktum att det enbart rör sig om frälsegårdar väcker tvivel. Nästan hälften av Skånes gårdar hade andra jordnaturer – skatte, krono eller kyrko. Det är visserligen först 1651 som vi får en klar bild av jordägandet i Skåne genom den s.k. *Decimantboken*³²¹, men förhållandena har knappast varit mycket annorlunda hundra år tidigare. Frälsejordens omfattning framgår av tabellen på nästa sida. För Skåne som helhet låg andelen frälse på runt 55 %, men stora kategorier av gårdar är helt orepresenterade i svaneholmsmaterialet och vi vet inte om systematiska skillnader kan ha funnits mellan dessa och frälsegårdarna. Bebyggelsestrukturen var som framgår av 1600-talets inventeringar komplicerad, med hel- och halvgårdar, bol, fästor, gathus m.m.³²²

Det kan vara av intresse att jämföra svaneholmsciffrorna med landskapets tidigaste *skattläggningsnormer*. De veterligen första generaliserande uppgifterna om åker och äng i Skåne är mer än hundra år yngre än svaneholmsuppgifterna. Arent Berntsens kulturgeografiska relation *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed* (1650-1656), byggd på författarens långvariga privata och offentliga ekonomiska erfarenhet från Skåne och Halland, uppger att man i Skåne, Halland och Blekinge som helgårdar räknade de som hade ”egendom och sädesjord till 12 tunnor och över”, som halva gårdar de som hade under 10 eller 12.³²³

³²⁰ Se Jansson 1950 under ”pund som spannmålsmått”. Jansson uppger att det räknades 24 skäppor på pundet i Bjäre och Luggude, men Fauerholdt Jensen 1986, s. 59, påstår att dessa lokala mål infördes först 1577. Jag har här följt den senare.

³²¹ *Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm*.

³²² Se t.ex. Tuneld 1934 och projektrapporten för 1630.

³²³ Berntsen 1656, II, s. 16 f. Arbetet med boken hade påbörjats minst så tidigt som 1635 (Frandsen 1988, s. 155).

Frälsets andel av gårdetalet i Skåne 1651

Härad	Totalt gårdetal	Frälse gårdetal	Andel frälse (%)
Albo	360	296	82
Bara	556	243	44
Bjäre	371	94	25
Frosta	940	560	60
Färs	795	596	75
Gärds	902	550	61
Harjager	389	194	50
Herrestad	306	270	88
Ingelstad	710	480	68
Järrestad	343	255	74
Ljunit	177	133	75
Luggude	1 029	616	60
Norra Åsbo	525	219	42
Onsjö	591	386	65
Oxie	506	207	41
Rönneberga	489	210	43
Södra Åsbo	356	198	56
Skytt	552	136	25
Torna	601	172	29
Västra Göinge	868	502	58
Vemmenhög	664	377	57
Villand	796	458	58
Östra Göinge	738	355	48
Hela Skåne	13 564	7 507	55

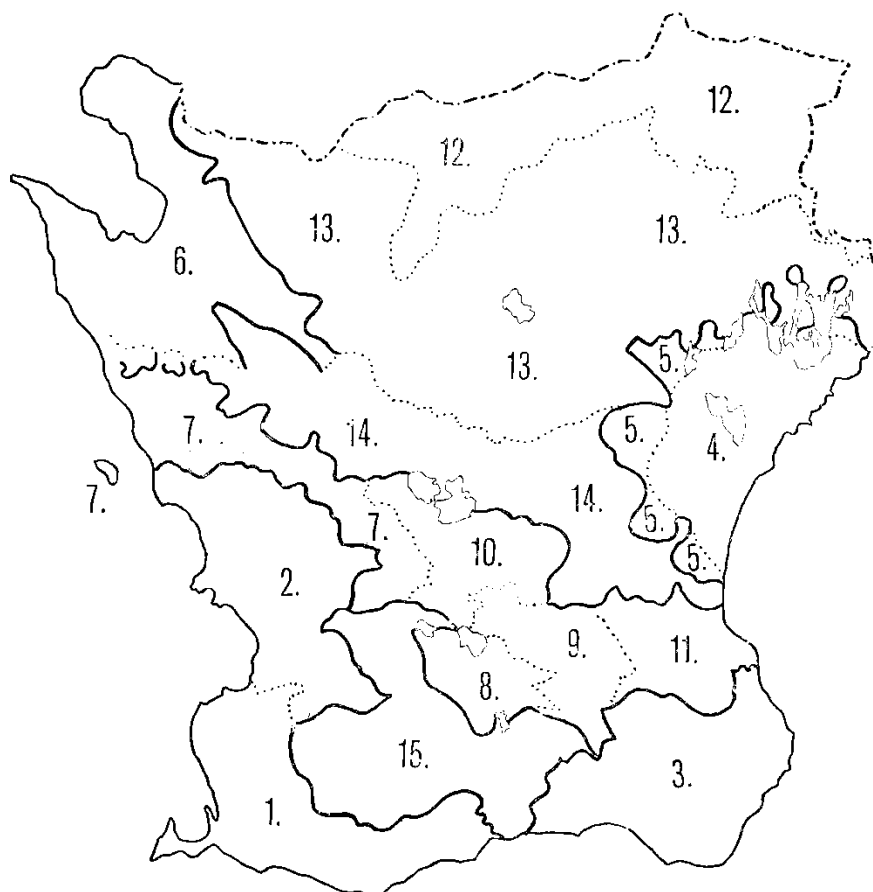
Anmärkning: Okvalificerat gårdetal avses.

Källa: *Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm.*

Ibland får de i agrarhistoriska arbeten representera hela Skåne. Men gäller de verkligen både Skånelands skogs- och slättbygd, två distinkt skilda agrarmiljötyper Skåne? Om 10-12 tunnor var gränsen mellan hel- och halvgårdar, hur många tunnland höll dessa gårdar då i genomsnitt? Ingår trädan? Berntsens uppgifter tycks förenliga med svaneholmsciffrorna och en jämförelse kan kanske tolkas som att godsets gårdsbestånd bestod av en blandning av hel- och halvgårdar, hur det var för den ena eller andra gården framgår dock inte direkt av jordeboken. Någon hjälp att bedöma användbarheten av svaneholmsgårdarnas utsäden för statistiska syften ger dock knappast Berntsens oprecisa uppgifter.

Den första tabellen över svaneholmsgodsets gårdar visar skillnader mellan häraderna som antyder regionala variationer: för häraderna med relativt många uppgifter (minst 19) varierade det genomsnittliga utsädet mellan 6,4; 7,7; 8,1; 8,6; 10,6 och 13,2. Att avsevärda geografiska och kulturgeografiska skillnader förekom inom Skåne framgår av följande karta:

Etnografiska områden i Skåne under första hälften av 1700-talet

Anmärkning: Slättbygder: 1 Söderslätt, 2 Lund-Landskronaslätt, 3 Österslätt. Ris- och mellanbygder: 4 Kristiansstadsslätterns område (den öppna slätten), 5 Vångaskogarnas område av Kristiansstadsslätterns område, 6 Skälderviksbygden, 7 Västra risbygden, 8 Området mellan Sövdesjön och Våmbssjön, 9 Vångaskogarnas område i Färs härad, 10 Vångaskogarnas område i Frosta härad (Den centrala Risbygden) 11 Vångaskogarnas område i Albo härad. Skogsbygder: 12 Furuskogarnas område, 13 Den övre skogsbygden, 14 Den nedre skogsbygden, 15 Rommelåsens skogsbygd. Gränserna dragna efter utbredningen av de särskilda odlingsystemen, marktyperna, hägnadstyperna, byggnadskonstruktionerna och byggnadstyperna.

Källa: Campbell 1928, s. 279.

Allt detta, liksom att många häradar saknar eller bara har mycket få beskrivningar, tyder på att svaneholmsuppgifterna, åtminstone inte ensamma, kan användas för att konstruera en utsädesstatistik för Skåne.

Jag har i allmänhet undvikit att använda senare data för mina 1500-talsberäkningar – man måste räkna med att många förhållanden, trots en sannolikt stor tröghet i bondesamhället, kan ha ändrats över tid. För Skåneland har jag dock gjort ett större undantag p.g.a. det svaga utsädesmaterialet. Vid utsädesberäkningarna har jag använt korntal. Sådana kunde skifta kraftigt mellan enskilda år och gårdar. För Skånes del är vi illa underrättade om hur de såg ut på 1500-talet.³²⁴ Jag har emellertid antagit att genomsnittskorntalen *på längre sikt* inte

³²⁴ Mats Olsson beräknade för skånska sätesgårdar korntal för råg (1,7 - 3,2), korn (1,4-3) och havre (1,4-2,2) för femtioårsperioder 1599-1699, men ansåg uppgifterna för få att dra några större växlar på. För det tidiga 1600-talet gav tre av kronans skånska ladugårdar i genomsnitt för alla tre sädeslagen mellan 1,7 och 2,2. Det är oklart om de, jämfört med de strax diskuterade från 1681-1682 års tiondekommission, låga korntalen här är tecken på korruption bland gårdsförvaltarna eller netto efter avdrag för tröskarspann eller liknanden. Som förklaring till de låga havrekorntalen framför Olsson den intressanta hypotesen att havren, med ax, halm och otröskad, använts som djurfoder. Det enda som tröskades, och bokfördes som skörd, var avsättningen för det kommande årets utsäde (Mats Olsson 2002, s. 236 ff.).

förändrades på något drastiskt sätt på de skånska bondgårdarna under 1500- och 1600-talen. De korntal jag här använder är de som framkom vid de omfattande skattläggningarna och tiondesättningarna i slutet av 1600-talet. De är inte korntal i egentlig mening utan de kvoter man får genom att ställa tiondekommissionens bedömning av vad som var en normalskörd i 1681-1682 mot de besådda tunnlandstalen enligt de omfattande och ingående jordrevningar som företogs i landskapet främst i början av 1670-talet. Det rör sig alltså om ett "korntal" som mäter arealavkastningen, man kan kalla dem "arealkorntal".³²⁵

Prästernas uppgifter om normaltionden åren före 1569, nedtecknade i *Lunds stifts landebok*, bör, ställda mot normalkorntalen, ge en bild av åkrarnas utsäde. Så ger t.ex. korntalet 3 ställt mot 300 tunnors "tiondeskörd" ett utsäde på 100 tunnor, grovt, = 100 tunnland.

Följande tabell visar de "arealkorntal" som framkom vid en jämförelse av skörd och åkerareal cirka 1680.

Genomsnittlig arealavkastning i skånska häradet under slutet av 1600-talet

Härad	"Arealkorntal"
Albo	3,3
Bara	1,7
Bjäre	2,7
Frosta	3,3
Färs	6,1
Gärds	2,9
Harjager	3,5
Herrestad	5,1
Ingelstad	4,9
Järrestad	2,7
Ljunit	4,9
Luggude	3,6
Norra Åsbo	5,5
Onsjö	3,8
Oxie	3,3
Rönneberga	3,4
Södra Åsbo	3,9
Skytts	3,4
Torna	4,0
Västra Göinge	3,3
Vemmenhög	4,6
Villand	3,4
Östra Göinge	3,5
Totalt	3,5

Anmärkning: Beträffande definition av "arealkorntal" se texten!

Källa: Databasen till projektrapporten för 1630.

³²⁵ Tunnlandet motsvarade på en del håll i Skåne vid slutet av 1600-talet inte alltid en volymtunnas utsäde. Beräkningssättet ger ibland mycket höga "korntal" över tio när man sått mer än en tunna per tunnland. I en provmätt socken, Källna, visade sig att en del bönder sådde 2, andra 1,75, 1,6 eller 1,4 tunnor på tunnlandet. Tyvärr saknas normalt sådana mätningssuppgifter varför vi inte känner vilken sätthet tiondesättarna räknat med. Jörgen Weibull 1952, s. 68 f. Jämför också huvudtexten längre fram.

I avsnittet om ”normalskörden” nedan diskuteras *Landebokens* tiondeuppgifter närmare. Skånes åker har för statistiken beräknats från *Landebokens* tionde, av allt att döma ett effektivt uttaget normaltionde. Detta tionde, som avser prästernas tredjedel av totala tiondet, har så multiplicerats med 30 för att ge allmogens normalskörd. Denna skörd har så delats med tabellens ”korntal”. Jag har därvid valt att använda häradmedeltal istället för sockensiffror eftersom dessa möjligen kan vara påverkade av bl.a. osäkerhetsmarginaler i den ena eller andra skattningen av åkern på sockennivå, eftersom dessa i regel inte bygger på totalundersökningar. Det innebär att en del sannolika skillnader inom häraderna döljs, områden kan ha haft varierande naturgeografiska förutsättningar för spannmålsodling – jordtyper, dräneringsförhållanden, gödseltillgång, klimat etc.

Beräkningen ger följande åker per härad och per gård:

Uppskattat utsäde hos Skånes tiondegivare per härad på 1570-talet

Härad	Tunnland utsäde	Antal gårdar	Utsäde per gård
Albo	1 121	403	2,8
Bara	10 917	564	19,4
Bjäre	3 071	409	7,5
Frosta	4 722	1040	4,5
Färs	1 983	792	2,5
Gärds	3 698	879	4,2
Harjager	4 106	452	9,1
Herrestad	1 896	399	4,8
Ingelstad	2 851	756	3,8
Järrestad	2 736	440	6,2
Ljunit	1 379	257	5,4
Luggude	5 640	977	5,8
Norra Åsbo	1 964	509	3,9
Onsjö	2 700	602	4,5
Oxie	7 797	542	14,4
Rönneberga	2 804	428	6,6
Skytts	7 571	396	19,1
Södra Åsbo	3 126	563	5,6
Torna	5 255	734	7,2
Vemmenhög	4 712	865	5,4
Villand	3 918	887	4,4
Västra Göinge	4 028	722	5,6
Östra Göinge	2 416	710	3,4
Totalt	92 296	14 375	6,4

Anmärkning: Skäppetunnor eller motsvarande tunnland. Antalet tiondegivare har skattats för några socknar där *Landeboken* saknar uppgifter.

Källa: Databasen till projektrapporten för 1570.

Den totala besådda åkern i Skåne årtiondet runt 1570 kan därmed beräknas till närmare 104 000 tunnland, sedan tillägg för sätes-, prästgårdar etc. enligt nedan. Siffran kan jämföras med senare perioders. För tiden cirka 1630 har jag räknat med 170 000 (se projektrapporten för 1630).

Tabellens medeltal ligger kraftigt under Svaneholms. Om vi tänker oss att siffrorna trots tidsskillnaden vore kommensurabla, visar det att svaneholmsgårdarna genomsnittligt sett varit betydligt större än Skånes gårdar i allmänhet. Jämförelserna bekräftar slutgiltigt att svaneholmsutsädena knappast kan generaliseras och användas som grund för en utsädesstatistik för Skåne.

Här måste en utvikning göras. *Landebokens* skånedel anger nästan uteslutande åkern i vad som bokstavligen avser volymer, tunnlor, skäppor. För "Gammelsverige" är detta inget större problem vid åkerberäkningar eftersom tunnlandsytorna i regel motsvarande antalet utsädestunnor (för råg och korn), begreppen tunnlor och tunnland användes huller om buller. Därmed kommer ett osäkerhetsmoment in som skiljer Skånes "statistikutsäde" från "Gammelsveriges". Som framgår av bl.a. Jörgen Weibulls undersökning förekom, åtminstone i slutet av 1600-talet, tätsädd på vissa skånska gårdar. En "tunna utsäde" kunde betyda två saker – dels ett tunnland om 14 000 kvadratalnar (yta), dels den yta man sådde en tunna utsäde (volym) på. Det förekom att en tunnans volym kunde sås på 7 000, 8 000, 8 500, 9 000, 10 000 eller 14 000 kvadratalnar efter jordens godhet (se projektrapporten för 1690 under avsnittet om Skåne).³²⁶

Vad innebär detta för våra beräkningar för Skåne årtiondena kring Sjuårskriget? I den mån det i en del skånska områden även vid denna tid såddes mer än en tunna på tunnlandet, underskattar vår beräkning utsädesmängden. På det sätt utsädet beräknas i vår statistik – från skörd och normala "arealkorntal" – ger den åkerns tunnlandsytor. Till skillnad från det normala längre upp i landet kan vi inte vara säkra på att antalet tunnland (ytor) nära motsvarat antalet utsädestunnor (volymer i "ren säd"). Hur stor en eventuell skillnad mellan volym- och motsvarande ytmått var i Skåne på 1500-talet vet vi inte. Här finns en osäkerhet som knappast kan kvantifieras. Ett hum om dess betydelse ger möjligen de *egentliga* korntal 1600-talets tiondekommission räknade med - mellan tredje och sjätte kornet (1680-talets allmoge i vissa områden uppgav visserligen lägre korntal, mellan 2 och 3, men provmätningar visade på 4). Kommissionen fick generalguvernören att fastställa normkorntalen 3 i skogsbygd och 5 på slätten.³²⁷ Likheten mellan tiondekommissionens bedömning av vad som var normala "riktiga" korntal och den tidigare tabellens "arealkorntal" kan tolkas som att den nämnda tätsäddsproblematiken inte bör överdrivas

Beräkningarna tyder trots de många osäkerheterna på att Skåne präglats av en stark nyodling (eller återuppodling) under slutet av 1500-talet och långt in på 1600-talet. Här finns tydligen en betydande parallell till den samtida utvecklingen i flera "gammelsvenska" landskap. En skillnad är dock en sannolik nedgång i boskapskötseln för Skånes del. En mycket preliminär tolkning är att vi ser en "spannmålisering" av det skånska jordbruket. Jämför vad som sades ovan i boskapsavsnittet.

Odlingssystem

Sten Skansjö visade att *Landebokens* gårdsbeskrivningar också kunde avslöja odlingssystemet och fann att det i av honom undersökta byar på Söderslätt var detsamma som är känt från 1700-talet.³²⁸ Jag har antagit att oföränderligheten också gällt resten av landskapet och utgått från samma odlingssystem som redovisas i projektrapporten för 1630.

³²⁶ Jörgen Weibull 1952, s. 68 ff.

³²⁷ Jörgen Weibull 1952, s. 69 f.

³²⁸ Skansjö 1983, s. 53 ff.

Odlade grödor

I *Landeboken* skymtar ibland vid sidan av råg, korn och havre, bovete, någon gång hampodling.

Avkastning

Se ovan under avsnittet åkern!

Uppräkningar och kompletteringar

Präst- och klockargårdarnas åker och andra resurser framgår pedantiskt detaljerat beskrivna i *Landeboken*. Prästgårdsbeskrivningarna ger för råg- och kornåkrarna vad som av allt att döma är totalytorna inklusive trädor (pund, skäppor, ibland skäppland). För havren ges däremot vad som i regel förefaller vara utsädesvolymen (här är enheten tunnor vanlig till skillnad från vad som är fallet för korn- och rågåkrarna; havreutsädet tycks ha varierat mellan åren, med ibland långa trädperioder och ha såtts på ouppmätta jordar). Havren såddes ofta tätare än råg och korn – enligt en vanlig norm två tunnor på tunnlandet. För att få en uppfattning om också havreåkerns yta har havreutsädet för statistiken delats med två. När man skall uppskatta den besådda åkern måste avdrag göras för trädorna. De framgår av statistikens uppgifter om odlingssystemet.

Landebokens beskrivningar kräver ett mycket omfattande excerperingsarbete, som här bara varit möjligt för själva prästgårdarna och då mycket kursivt. För statistiken har jag sålunda avrundat alla halvskäppor uppåt till hela vilket ger en viss överskattning. I motsatt riktning verkar att jag avstått från tillägg för de oftast relativt små djäknebolan.

Även prästgårdarnas höuppgifter har excerperats. Hömåttan i *Landeboken* anger helt dominerande höet i ospecificerade "lass". Men där förekommer också andra mått: "4 lempelig less ellir 5 less", goda lass, "lidett less", häckefyllor, "bader" och "lempelige bader", stackar, famnar, "buer" = bågar?, "hauffuir", "hauffuir fulle" = håvar?, och "moër". Det har varit svårt att bestämma dessas förhållande till de ospecificerade lassen. För att få med dem i höstatistiken har jag valt att uppfatta samtliga "less" som ekvivalenta, häckefyllan har jag också uppfattat som ett lass hö i en häckvagn.³²⁹ "Bader" har jag uppfattat som hökorgar, sannolikt motsvarigheter till Blekinges "arker", också de ungefär likstora med lassen. Som hökorgar = lass har jag räknat håvarna. Stackar har jag däremot räknat som mindre än lassen - ett fjärdedels lass, en västsvensk relation stackar/vinterlass på 1500-talet. Övriga har jag antagit motsvarat mansbördor av olika slag; famnen har jag således antagit motsvara det västsvenska fånget = 1/12 stack.³³⁰ I det dåtida Sverige förekom liknande små hömått: en vålm eller såte bestod t.ex. av 3-4 kämmor (vad man kunde "kamma" ihop med räfsan). På sommarlasset gick 8-10 volmar.³³¹ (Två sommarlass räknades i "Gammelsverige" på vinterlasset). För skånska Äsphult räknar *Landeboken* med ett antal "små" lass, "eftersom de är i skogen", här gick alltså inte att köra med större hövagnar.

Också för höstatistiken har jag gjort avrundningar uppåt till hela lass etc. Det innebär en överskattning av antalet hölass. Samtidigt har jag helt bortsett från vad jag uppfattat som mansbördor enligt ovan. Över- och underskattningarna tar delvis ut varandra. Den kursiva excerperingen av *Landebokens* prästgårdsuppgifter medför naturligtvis också viss osäkerhet beträffande höet.

Enligt Arent Berntsen: *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed* var skånska och halländska hölass små, åtminstone mindre än de själländska – "Skaansk oc Hallanske Læs

³²⁹ <http://www.sofi.se/11821> (2013-06-20)

³³⁰ Jansson 1950, s. 82. En uppgift från 1542 i *SAOB* under uppslagsordet "famn" anger 6 "fampnar höö i huart las", men den avser Finland och det är oklart vad lass betyder i sammanhanget.

³³¹ Jansson 1950, s. 105.

Høe actis ringere end Sællands Læs".³³² Även om *Landeboken* bara talar om lass motsvarade de närmast de svenska vinterlassen. Här ges en summering av prästgårdsundersökningen:

De skånska prästgårdarnas åker och äng cirka 1570

Härad	Antal undersökta gårdar	Tunnor ren säd per prästgård	Hölass per prästgård	Hölass per utsädestunna
Albo	7	12,3	21,3	1,7
Bara	15	40,4	27,9	0,7
Bjäre	7	12,5	38,0	3,0
Frosta	19	15,0	48,4	3,2
Färs	17	14,6	55,5	3,8
Gärds	16	13,7	38,4	2,8
Harjager	14	36,1	39,7	1,1
Herrestad	10	34,7	58,4	1,7
Ingelstad	15	35,2	55,9	1,6
Järrestad	9	32,6	32,4	1,0
Ljunit	7	40,3	79,1	2,0
Luggude	21	17,4	62,0	3,6
Norra Åsbo	12	7,5	42,6	5,7
Onsjö	15	19,6	38,1	1,9
Oxie	19	45,1	29,1	0,6
Rönneberga	12	22,0	30,2	1,4
Södra Åsbo	10	15,3	71,9	4,7
Skytts	16	41,9	27,3	0,7
Torna	19	22,5	29,0	1,3
Västra Göinge	23	11,0	51,8	4,7
Vemmenhög	21	37,8	43,0	1,1
Villand	14	16,2	25,3	1,6
Östra Göinge	11	18,4	52,3	2,8
Totalt	329	24,7	43,0	1,7

Anmärkning: Skäppetunland åker inklusive trädor. Knappt 60 av Skånes socknar saknade prästgård.

Medeltalen är självfallet mycket grova på grund av den kursiva excerperingsmetoden. Vad gäller höet ligger kvoten per tunna utsäde lägre än för svaneholmsgodsets gårdar ovan. En tänkbar orsak är att prästgårdarna legat mycket central i socknarnas mest uppodlade delar. En än viktigare orsak är att *Landebokens* utsäde inkluderar trädan. I områden med t.ex. tresäde skall tabellens kvoter således ökas med 50 %. Därmed närmar de sig kvoterna från Svaneholm. Observera också att rangordningen i hög grad överensstämmer – härad med höga respektive låga kvoter är i regel desamma i bägge undersökningarna. Prästgårdarnas åker uppgick till ungefär sammanlagt till cirka 8 500 tunnland, men då ingår trädor i summan. Motsvarande för hela landskapet var drygt 137 000.

Prästgårdarnas höuppgifter har i statistiken använts för att uppskatta prästernas boskap. Per lass har jag valt att räkna 0,79 Ne (se ovan).

Adelns huvudgårdars – säteriernas - resurser känner vi sämre än prästgårdarnas. Här har mycket förenklade uppskattningar fått fylla kunskapsluckorna. Från ett arbete av Gert

³³² Berntsen 1656, II. s. 195.

Jeppsson får vi reda på vilka adliga huvudgårdar som sannolikt fanns i Skåne 1570.³³³ Mats Olsson, som undersökt olika aspekter av den skånska godsekonomin, fann endast ett fåtal utsädesuppgifter från närheten av vår undersökningsperiod - från 1510-talet 13 uppgifter från Lundastiftets förvaltningsgårdar, de s.k. skudgårdarna, samt en uppgift om Bjersgård från Svaneholms jordebok. Dessutom en från Vittskövle 1542. Cirka 100 år senare, kring 1680, insamlade kronan utsädesuppgifter för Skånes huvudgårdar.³³⁴ Dessa uppgifter kan dock inte utan vidare ersätta de bristande 1500-talsuppgifterna. Mellan 1500-talet och 1680-talet hade jordbruk i egen regi blivit allt vanligare på herrgårdarna där ägarna efterhand lagt mark från många kringliggande bondgårdar till den egna godsdriften, ibland avhystes bönderna, ibland hela byar. Till detta kommer eventuell nyodling. 1680-talets utsäde på huvudgårdarna torde därmed vara betydligt högre än det varit 1570.

Mats Olsson jämförde 1500-tals- och 1600-talsuppgifterna och fann en entydig trend att huvudgårdarna kraftigt ökat sitt utsäde. De ovan först nämnda 14 gårdarna ökade sitt utsäde från i medeltal 29 till 60 tunnor, Vittskövle från 33 tunnor till 110 1682.³³⁵

I brist på bättre har jag valt att använda den ökningstakt Olsson fann för de 14 gårdarna och generellt uppskattat de skånska huvudgårdarnas utsäde vid 1500-talets mitt till 29/60 av 1680-talets.³³⁶

De skånska huvudgårdarnas utsäde cirka 1680 och uppskattat utsäde cirka 1550

Härad	Socken	Sätessgård	Utsäde cirka 1680	Skattat utsäde c.1550
Albo	Andrarum	Andrarum	6	2,9
Bara	Bara	Torup	91,8	44,4
Bara	Genarp	Häckeberga	33	16,0
Bara	Hyby	Klågerup	103	49,8
Bara	Lomma	Alnarp	138	66,7
Bara	Lyngby	Assartorp	40	19,3
Bara	Skabersjö	Skabersjö	186	89,9
Frosta	Bosjökloster	Bosjökloster	42,5	20,5
Frosta	Fulltofta	Fulltofta	60	29,0
Frosta	Gårdstånga	Viderup	60	29,0
Frosta	Hammarlunda/Högseröd	Löberöd	50	24,2
Frosta	Harlösa	Hjularöd	50	24,2
Frosta	Hörby	Osbyholm	44	21,3
Frosta	Skarhult	Skarhult	170	82,2
Färs	Lövestad	Lövestad	70	33,8
Färs	Sövde	Sövde	60	29,0
Färs	Vollsjö	Vollsjö	26	12,6
Gärds	Köpinge	Ugerup	70	33,8
Gärds	Norra Åsum	Lillö	80	38,7
Gärds	Träne	Ovesholm	52	25,1

³³³ Jeppsson 1967, tab. 1.

³³⁴ Jeppsson 1967, tab. 1, 14.

³³⁵ Mats Olsson 2002, s. 230 f.

³³⁶ Observera att Jeppsson i sitt arbete markerar att oklarhet råder om vad 1680-talets utsäde på säterierna innebar – ingår trädan, optimalt eller verkligt utsäde, volym eller areal? Sannolikt har gårdsfogdarna haft lättast att ta fram volymer vid undersökningen, men yta kan avses på vissa gårdar, volymer på andra.

Härad	Socken	Sätsgård	Utsäde cirka 1680	Skattat utsäde c.1550
Gärds	Vittskövle	Vittskövle	110	33
Harjager	Barsebäck	Barsebäck	95	45,9
Harjager	V. Sallerup (Eslöv)	Ellinge	93	45,0
Harjager	Örtofta	Örtofta	90	43,5
Herrestad	Bjäresjö	Bjersjöholm	87	42,1
Herrestad	Högestad	Högestad	99	47,9
Herrestad	St. eller V. Herrestad	Herrestad	150	72,5
Herrestad	Sövestad	Krageholm	197	95,2
Herrestad	Tranås	Esperöd	16	7,7
Ingelstad	Benestad	Örup	87	42,1
Ingelstad	Bollerup	Bollerup	238	115,0
Ingelstad	Smedstorp	Smedstorp	68	32,9
Ingelstad	Tosterup	Tosterup	168	115,0
Ingelstad	Ö. Herrestad (Gärnsås)	Gärnsås	76	36,7
Ingelstad	Östra Ingelstad	Ingelstad	140	67,7
Järrestad	Vallby	Glimminge	170	82,2
Järrestad	Vemmerlöv	Gyllebo	37	17,9
Ljunits	Balkåkra	Marsvinsholm	51	24,7
Ljunits	Skårby	Hunnestad	23	11,1
Luggude	Allerum	Hjelmshult	?	30,2
Luggude	Allerum	Kulla-Gunnarstorp	65	31,4
Luggude	Brunnby	Krapperup	100	48,3
Luggude	Ekeby	Gedsholm	60	29,0
Luggude	Halmstad	Bolstofta	26	12,6
Luggude	Halmstad	Duege	30	14,5
Luggude	Kågeröd (se äv. Rönneb.)	Knutstorp	100	48,3
Luggude	Ottarp	Bälteberga	80	38,7
Luggude	Ottarp	Videröra	26	12,6
Luggude	Risekatslösa	Bosarp	70	33,8
Luggude	Välinge	Röglå	70	33,8
Luggude/S. Åsbo	Norra Vram	Billesholm	60	29,0
Norra Åsbo	Gråmanstorp (Klippan)	Bjersgård	60	30,0
Norra Åsbo	Munka-Ljungby	Skilinge	50	24,2
Norra Åsbo	Tåssjö	Rössjöholm	20	9,7
Onsjö	Stehag	Rönneholm	40	19,3
Onsjö	Torlösa	Eriksholm	153	74,0
Onsjö	Trollenäs	Nås	255	123,3
Oxie	Svedala	Lindholmen	108	52,2
Oxie	Västra Ingelstad	Månstorp	215	103,9
Rönneberga	Sireköpinge	Sireköpinge	65	31,4
Rönneberga	Svalöv	Axelvold	45	21,8
Rönneberga	Säby	Säbyholm	150	72,5
Rönneberga/Luggude	Kågeröd (se äv. Luggude)	Möllerup	26	12,6
Södra Åsbo	Ausås	Spannarp	65	31,4

Härad	Socken	Sätessgård	Utsäde cirka 1680	Skattat utsäde c.1550
Södra Åsbo	Kvidinge	Tommarp	72	34,8
Södra Åsbo	Norra Vram	Vrams-Gunnarstorp	65	31,4
Södra Åsbo	Strövelstorp	Vegeholm	80	38,7
Skytt	Lilla Slågarp	Haglösa	174	84,1
Torna	Borgeby	Borgeby	130	62,8
Torna	Gödelöv	Björnstorp	104	50,3
Torna	Igelösa/Odarslöv	Svenstorp	133	64,3
Torna	Sandby	Flyinge	76,5	37,0
Västra Göinge	Brönnestad	Hovdala	103	49,8
Västra Göinge	Norra Mellby	Maglö	48	23,2
Västra Göinge	Norra Sandby	Sandby	36	17,4
Västra Göinge	Stoby	Hässleholm	33	16,0
Västra Göinge	Vinslöv	Oretorp	30	14,5
Vemmenhög	Anderslöv	Markie	?	53,9
Vemmenhög	Böringe	Böringekloster	160	77,3
Vemmenhög	Gärslöv	Näsbyholm	57	27,6
Vemmenhög	Källstorp	Jordberga	110	53,2
Vemmenhög	Skurup	Svaneholm	210	101,5
Vemmenhög	Slimminge	Brodda	49	23,7
Vemmenhög	Solberga	Torsjö	45	21,8
Vemmenhög	Östra Vemmenhög	Dybeck	149	72,0
Villandbosjö	Fjälkestad	Odersberga	?	56,9
Villand	Kiaby	Bäckaskog	120	58,0
Villand	Ljungby	Rolle-Ljungby	200	96,7
Villand	Nosaby	Hammar	?	56,9
Villand	Råbelöv	Råbelöv	100	48,3
Villand	Österlöv	Karsholm	125	60,4
Östra Göinge	Färlöv	Färlöv+Araslöv	120	58,0

Anmärkning: Skäppetunnor eller skäppetunnland. I några fall har jag med hjälp av Jeppssons uppgifter från 1680 (hans tabell 13) om under godsens inlagda gårdar cirka 1570-1680 justerat ner siffrorna utifrån antagandet att de indragna gårdarna i snitt haft 10 tunnors utsäde (se ovan om åkern, berörda sätierier har markerats med kursiv stil i tabellen). Till Jeppssons huvudgårdar har lagts kungsgårdar, hämtade från uppslagslitteraturen. För de gårdar som hämtats från Nordholm har utsäderna omräknats till ”ren säd”. Med fet stil markeras gissade värden där uppgift inte påträffats (= medeltal för häradet). Herrevadskloster i Riseberga indrogs till kronan 1536 och något tillägg för dess åker har i brist på uppgifter inte kunnat göras för statistiken. För statistiken har jag räknat med att uppgifterna från cirka 1680 sannolikt ofta är gårdsfogdeuppgifter hämtade från deras räkenskaper, således volymuppgifter. Därmed ingår inte eventuella trädor.

Källor: Jeppsson 1967, tabellerna 1, 13 och 14; Nordholm 1967, ss. 45, 67, 69, 76.

Säteriernas boskaphåll mätt i Ne har grovt beräknats från deras antagna utsäde, svaneholmsmaterialets genomsnittliga antal hölass per utsädestunna – 3,4 –, och resultatet åter multiplicerat med 0,79 (se avsnittet om Skånes boskap ovan).

Betydelsen av osäkerheten kring främst huvudgårdarnas utsäden för helhetsbilden av Skånes jordbruk cirka 1570 får inte överdrivas. Trots att de efter 1570-talet ibland dragit in landbojord under egen godsdrift uppgick deras utsäde kring 1680 till sammanlagt bara cirka 4 000 tunnor eller tunnland utsäde av kanske bortåt 104 000 för hela landskapet, se nedan.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Det skånska tiondesystemet motsvarade vad gäller totaltiondet, en tiondel av skörden, det ”gammelsvenska”. Efter den danska reformationen blev dock fördelningen annorlunda – i Sverige tog prästen 1/3, kronan 2/3, i Danmark prästen också 1/3, men resten delades jämnt mellan kronan och sockenkyrkan. *Lunds stifts landebok* redovisar sockenprästernas uppgivna medeltionde. Detta upptogs enligt förordningen 1534 i ”neken”, d.v.s. prästens folk tog hem var 30:e neke, kärve, när dessa stod färdigtorkade på fälten och redo att tas in.³³⁷ *Landebokens* notiser visar att det också förekom att prästen på sina håll tog tiondet ”i skäppan”, d.v.s. bönderna lämnade honom tiondet som tröskad säd, på ett fåtal ställen också i form av en fast mängd per gård eller i pengar. Prästerna har ansetts ha haft ett eget intresse att verkligen ta ut sin tredjedel. När de tog tiondet i neken har de haft maximal kontroll, när de tog den tröskad har kontrollmöjligheterna varit sämre.

I Danmark blev det med tiden också vanligt att kronans och sockenkyrkans tredjedelar av tiondet bortstaddes mot penningavgifter till enskilda eller sockenmenigheten. Detta arrendesystem lagfästes och reglerades i ett kungligt brev 29 april 1572. Prästens del skulle dock fortsatt utgå i neken direkt till prästen.³³⁸ I *Landeboken* är sådana städjor av prästtiondet mycket ovanliga.

Landebokens tiondeuppgifter, insamlade under olika år på 1570-talet, är helt säkert medeltionden för ett okänt antal tidigare år. Uppgifterna skulle ju beskriva prästernas normala inkomster.³³⁹ De duger väl till att beräkna en normal ”tiondeskörd” genom multiplikation med 30 och vederbörliga beräknade tillägg för tiondebefriade jordbruk enligt nedan. Med hänsyn till prästernas egenintresse har inga tillägg för underskattningar vid mätningen gjorts för Skåne.

Städerna

Sven Lilja (1995) räknar med följande städer i Skåne under 1500-talet. För flera av dem ger *Landeboken* tiondeuppgifter:

Stad	Antal borgare 1570-talet	Anmärkning
Falsterbo	58	
Kristianstad/Vä	160	
Landskrona	188	
Lund	172	
Malmö	753	
Simrishamn	52	
Skanör	66	
Trelleborg	175	Nedlagd 1619
Ystad	281	
Åhus	55	Nedlagd 1618
Ängelholm		Var nedlagd 1547-1767

³³⁷ Jörgen Weibull 1952, s.14.

³³⁸ Jörgen Weibull 1952, s. 14.

³³⁹ S Sådana medeltalsberäkningar är bevarade i landskapet från 1600-talet. Se projektrapporterna för 1630 och 1690.

Utsäde och skördar har när tiondeuppgifter funnits beräknats från dessa (genom multiplikation av tiondet med 30 och division med antaget korntal). För *Kristianstad/Vä, Landskrona, Malmö* och *Ystad* har beräkningarna i brist på tiondeuppgifter skett utifrån antagen besådd åker runt 1630 enligt projektdatabasen för detta år och normalkorntalen enligt ovan. Grödo fördelningen för dem har hämtats från grannförsamlingar och *Landeboken*.

Städernas boskap har antagits vara densamma per hushåll som i rapporten för 1630. För Helsingborg har landsförsamlingens boskap, räknad som för övrig landsbygd, lagts till, eftersom landsförsamlingen inte är någon självständig statistikenhet i projektdatabasen.

Folkmängd

Fjälkestads befolkning har här ökats eftersom Palms befolkningsstatistik (Palm 2000) tycks ha missat att räkna in Råbelöv (nu beräknats från 84 decimanter).

Övrigt

Kriget 1563-1570 drabbade Skånelandskapen mycket hårt, men själva Skåne klarade sig något bättre än Halland och Blekinge. Redan första året gick svenskarna tillfälligt in i Göinge på väg mot Halland. 1565 föll svenskarna in i nordvästra Skåne och ända till Ängelholm. I oktober kom svenskarna tillbaks och förhärjade östra Skåne, Villands härad vid gränsen till Blekinge brändes. Svenska trupper gjordesenare ytterligare räder in i Skåne, bl.a. 1568 och 1569, då byar på landsbygden brändes. Bl.a. råkade Villands härad åter illa ut.³⁴⁰ Övriga delar av landskapet tycks ha förskonats från större direkta krigshandlingar.

Knappast något av detta skymtar i *Landeboken*, som verkar utgå från normalförhållanden före eller, kanske troligare, efter kriget. Ett undantag är Trelleborg där (det tydligen danska) krigsfolket ”ödelagt” kvicktiondet.

---

³⁴⁰ Westling 1879-1880, s. 38; Skansjö 1997, s. 165.

Småland

Administrativa indelningar

Hans Forssell förde Ydre och Kinda härad till Småland, jag har fört dem till Östergötland. Mo härad har jag dock i likhet med Forssell fört till Småland.

Småland, särskilt de östra delarna, kännetecknas av en ovanligt rik förekomst av administrativa oregelbundenheter där civil och kyrklig socken inte överensstämde. Det innebär att folk ibland kunde bo i en socken men betala skatt eller tionde i en annan. Ett antal sådana ”skatar” fanns. Jag har här försökt föra skattematerialets resurser till de kyrkliga socknar där skattebetalarna bodde, men säkert döljs många oklarheter i statistiken. Det förekom också att socknar kunde vara delade på olika härad. Bottnaryd i Mo härad var delad på tre härad, varav två i Västergötland (Bottnaryd har i statistiken förts under Småland). Öländska Runsten var delat på Ölands Norra och Södra mot. Liknande delningar gäller Rumskulla och Vissefjärda. Resurser avseende personer i småländska delarna av Yxnerum har förts under Östergötland i föreliggande statistik.

I flera 1500-talsmaterial figurerar tidigare nedlagda socknar, s.k. jordebokssocknar: av dessa har Norra och Södra Rottne förts till Söraby och Tofta i Kinnevald till Tåvelås.

Gårdetalet

För flera härad ger Forssell inga sockenvisa gårdetalsuppgifter från runt 1570. Tal för statistikens har då hämtats från landskapshandlingarnas jordeböcker. För Allbo och Kinnevald i *SmH 1574:3*, för Västra härad i *SmH 1569:12* och för Västbo i *SmH 1572:13*.

För Östbo härad har socknarnas gårdetal i statistiken uppskattats från antalet nominati per socken i ÄL1571 och per härad, bägge hos Forssell. Kvoten gårdetal per härad dividerat med antal nominati per härad har så antagits gälla också per socken. Samma förfarande har tillämpats för Konga, Sunnerbo, Norra och Södra Vedbo, Tvetta, Uppvidinge och Vista härad. För Norrvidinge, också utan sockenvisa gårdetal hos Forssell, har det högsta av antalet taxerade till ÄL1571 och antalet tiondegivare fått approximera sockentalen.

För Östra härad, där Forssell varken ger gårdetal eller antal tiondegivare per socken, har gårdetalen approximerats med summan betalande och ej betalande tiondegivare, kallad ”mantalet”, i tionderäkenskapen i *SmH 1572:18*.

Gårdetalen för Öland avser år 1560 och har hämtats från *Det medeltida Sverige 4:3. Öland*. Talen för Handbörd och Stranda (senare i Norra Möre) är från samma år och enligt *Det medeltida Sverige 4:2. Småland. Handbörd, Stranda*, de för Möre (exkl. Handbörd och Stranda) 1560 och har hämtats från *Det medeltida Sverige 4:1. Möre*. Gårdetalen för Aspeland, Sevede och Tuna län, liksom de föregående, gäller också år 1560 och kommer från *Det medeltida Sverige 4:4. Småland. Aspeland, Sevede, Tuna län*. Gårdetalet för Tjust avser år 1563 och har hämtats från räkenskaper över årliga räntan i *SmH 1563:5, 18*, jämför *Det medeltida Sverige 4:5, Tjust, Västerviks stad*.

I övrigt har Forssells gårdetal, oftast hämtade från 1572 års jordeböcker, använts för statistiken.³⁴¹

---

³⁴¹ För Dädesjö-Eke-Herråkra har sockenfördelning skett efter fördelningen i projektrapporten för 1630.

Ägobeskrivningar

En märklig jordebok med ingående ägobeskrivningar har bevarats från Sten Eriksson Leijonhufvuds förläning i Norra Vedbo härad 1551.³⁴² Dess sockenvisa uppgifter om åker och äng visas i sammandrag i följande tabell:

Åker och hö i Norra Vedbo 1559

	Antal beskrivna enheter	Antal enheter minus utjordar	Tunnor åker totalt	Lass hö totalt	Utsäde per gård	Hölass per utsäde
Adelöv	103	85	336,5	864	4,0	2,6
Askeryd	60	50	262,5	640	5,3	2,4
Bredestad	29	28	114	218	4,1	1,9
Bälaryd	50	39	220	453	5,6	2,1
Frinneryd	37	36	197	376	5,5	1,9
Haurida	43	33	134,5	317	4,1	2,4
Linderås	126	96	559,5	1 379	5,8	2,5
Lommaryd	111	93	550	1 147	5,9	2,1
Marbäck	60	54	291	589	5,4	2,0
Säby	213	181	890	1 462	4,9	1,6
Vireda	56	45	201	451	4,5	2,2
Summa	888	740	3 756	7 896	5,1	2,1

Anmärkning: Skäppetunnor. Utjordarnas nominati har dragits bort i kolumn 3 eftersom personnamnen vid dem i de flesta fall visar sig motsvara nominatinamnen på de gårdar de måste ha lytt under – de har alltså inte varit självständiga bruk.

Källa: SmH 1551:15, RA.

Jordeboken har studerats av bl.a. Käthe Bååth som fann den synnerligen noggrant och utförligt förd, men omdaterade den till 1559.³⁴³

Utöver dessa uppgifter från Norra Vedbo finns ytterligare ett stort antal ägobeskrivningar från Småland, mest från de sista åren av 1550-talet. Dels handlar det om Arv och Eget-gårdar, dels om frälsegårdar från Anna Karlsdotters till Vinstorp gods (1552), dels om ett antal uppgifter av varierande proveniens, mest från 1578 och Öland.³⁴⁴ Bååth har jämfört några AoE-gårdars utsädesuppgifter för sex år 1538-1562. Hon fann att siffrorna, när de för första gången anges i tunnor 1559, 1560 och 1562 inte ändrades mellan åren, samt att siffrorna för samma gårdar i Sten Erikssons jordebok 1559 i allmänhet var lägre. Det gick inte att avgöra om differenserna berodde på förändringar i odlad mark och/eller på olika beräkningsgrunder eller skilda mått.³⁴⁵ En trolig förklaring är emellertid att AoE-bokens

³⁴² Jag tackar Aadel Vestbö Franzén för digitala sammanställningar av dessa.

³⁴³ Bååth 1983, s. 144 ff. Hon ser den som en ”kronans jordebok” vilket är något oegentligt. Bokens datering är oklar. På handlingens omslag sätts frågetecken för 1551 och någon har skrivit ”efter 1555”. Bååth daterar den efter jämförelse med brukarnamnen i en tiondelängd från 1560 till 1559. För en senare datering talar också att Anna Karlsdotters arvinge Lars Turesson Tre Rosor i boken står som ägare till hennes gods, hon dog 1552.

³⁴⁴ AoE, volym 12:1, RA; Anna Karlsdotters jordebok, troligen från 1552 eller strax dessförinnan (Anna Karlsdotters [till Vinstorp] gods, Frälse- och rustjänstlängder -1632, Frälsemännens egna längder, vol. 10:1:58, RA); DMS:s ölandsdel redovisar ägobeskrivningar för en del av gårdarna i ”arv och eget”, men också från en del andra källor, bl.a. en frälsejordebok från 1578.

³⁴⁵ Utsädesmåten i de tidigaste är spänn. Bååth (1993) anger s. 146 att en spann skulle motsvara 3 skäppor och en tunna 8 skäppor enligt ett omräkningstal i en jordebok från 1544 i SmH 1544:2 pag. 98. Hennes hänvisning tycks dock fel. Den sannolikt åsyftade uppgiften står i stället direkt efter innehållsförteckningen på en

utsädesuppgifter är sammanställda ett okänt antal år före 1559. Luckor i landskapshandlingarna försvårar en närmare undersökning av saken, men många notiser tyder på att omfattande skattläggningar och revisioner ägt rum 1557. Kanske emanerar AoE-uppgifterna från detta skede? Under avsnittet ”Åkern” nedan återkommer jag till hur de olika källmaterialen använts för vår statistik.

En viktig fråga är vad slags tunnor och spann ägobeskrivningarna avser. Småland tillhörde i huvudsak skäppans område och använde helt dominerande samma stora spannmålstunna i tiondesammanhang som Västergötland. Spannen har dock använts som spannmålsmått i nordöstra delarna av landskapet.³⁴⁶ Även Öland räknade i spann.³⁴⁷ I AoE- och frälsegårdsbeskrivningarna förekommer så både uppgifter i tunnor och i spann. I Anna Karlsdotters jordebok räknas också i spann, uttryckligen s.k. kalmarspänn. De senare höll knappt 59 liter.³⁴⁸ Man kan också notera att spann aldrig för samma gård anges ihop med tunna, medan tunnor ofta förekommer ihop med skäppor. I övrigt anges bara tunnor och bråkdelar av dessa, men inga skäppor. I Handbörd och Stranda räknar ägobeskrivningarna nästan enbart i spann, men där förekommer också att gårdar i samma socken kan beskrivas i antingen tunnor eller spann. Spannen är också vanlig i material från Aspeland och på Södra Öland.

Källmaterialet från Småland är heterogent vad gäller jordnaturer. Uppgifterna från Norra Vedbo är heltäckande, för andra härader har vi en blandning av AoE- och frälsegårdsuppgifter att röra oss med. Det är som vanligt svårt att bedöma de senare två kategoriernas representativitet för övriga gårdar. Till detta problem för Smålands del återkommer jag något nedan.

Mot bakgrund av det föregående har jag för Småland räknat med att ”tunnor” i källor som enbart nämner sådana alltid motsvarat ”smålandstunnor” med en volym nära 146,6 liter och med att spann avsett kalmarspannen om 59 liter. Spannen har jag räknat om till smålandstunnor enligt formeln

$$(antal\ spann/2)*(117,5/146,6)$$

Slutligen något om ägobeskrivningarnas höuppgifter. I regel anges höet enbart i odefinierade ”lass”. I Kinnevald och på Södra Öland förekommer både ”lass” och ”vinterlass” omväxlande i materialet för ett antal gårdar. Det visar sig då att medeltalen för ”lass” och ”vinterlass” är mycket lika. För Norra Vedbo kan antalet lass ställas mot socknarnas boskap, mätt i Ne. Man kan då se att det på knappt 8 000 lass går cirka 8 600 nötkreatursenheter, Ne, (enbart storboskap knappt 7 500). Detta innebär runt 1 lass per Ne, vilket också starkt tyder på vinterlass.³⁴⁹ Jag har därför antagit att ”lass” på Smålands landsbygd generellt avsett vinterlass. Drygt 1 000 ägobeskrivningar i frälse- och AoE-jordeböcker har undersökts. Deras homogeniserade uppgifter återges fördelade på härader i följande tabell:

---

opaginerad sida. Läsningen är i så fall mycket osäker och kan lika gärna vara den vid den aktuella tiden vanliga 1 tunna = 6 skäppor.

³⁴⁶ Jansson 1950, ss. 78 f., 93 f.

³⁴⁷ Morell 1988, s. 54 not 121; Forssell 1872a, s. 117 not 2. I Tjust skall spannen ha varit större än på andra orter.

³⁴⁸ Erhållet som 117,5 liter dividerat med 2 efter antaget 2 spann per tunna enligt Morells beräkning för år 1558 i Morell 1988, s. 33. Uppgifterna om att det rör sig om kalmarspannen finns i FoR 10, 1:58, fol. 57 r., RA.

³⁴⁹ Ytterligare tecken på att det rör sig om vinterlass i AoE-materialet ger följande siffror från det som senare

skulle bli Kalmar län:	N	Lass	Utsäde	Lass/utsäde	Källans benämning
Bondgårdar i AoE	27	394,5	190	2,1	”Lass”
Bondgårdar i frälseägo	12	206	75,7	2,3	”Vinterlass”
Kungl slott och avelsgårdar	5	2 833	669	4,2	”Sommarlass”

Källor: AoE, 12:1, RA; DMS 4:1-4; Forssell 1872-1883, s. 182.

Utsäde och höproduktion för gårdar i Småland

Härad	N	Tunnor utsäde per gård	Lass hö per gård	Lass hö/ tonna utsäde
Allbo	4	7,5	24,0	3,3
Aspeländ	29	4,0	7,4	1,8
Handbörd	108	3,0	6,1	2,1
Kinnevald	33	8,7	37,0	4,2
Konga	14	6,1	19,8	3,2
Norra Möre	39	7,8	13,5	1,9
Norra Tjust	39	6,0	17,9	3,6
Norra Vedbo	57	5,5	12,9	2,5
Norrvidinge	9	8,1	18,0	2,2
Södra Möre	133	4,9	6,9	1,4
Södra Tjust	26	4,4	10,8	2,5
Södra Vedbo	113	4,4	5,7	1,3
Sevede	20	4,9	7,4	1,6
Stranda	110	3,1	11,0	3,5
Sunnerbo	22	6,4	22,6	3,6
Tunalän	12	2,8	13,6	6,0
Tveta	22	5,5	14,6	3,0
Uppvidinge	22	5,6	13,4	2,3
Vista	2	7,5	17,0	2,2
Västbo	45	4,9	21,0	4,4
Västra	9	5,8	17,3	4,1
Ölands norra mot	29	6,4	15,0	3,3
Ölands södra mot	59	6,1	15,0	2,9
Östbo	39	7,6	18,0	2,4
Östra	67	5,2	20,4	4,4
Totalt	1 062	5,7	12,8	2,6

Anmärkning: Skäppetunnor. Vinterlass antagits. Observera att siffran för Norra Vedbo här enbart bygger på AoE- och frälsegårdsbeskrivningar i andra källor än den ovan i huvudtexten nämnda Leijonhufvudska jordeboken.

Källor: DMS 4:1-4; Arv- och Eget, volym 12:1, RA; Anna Karlsdotters jordebok 1552 (Anna Karlsdotters (till Vinstorp) gods, Frälse- och rusttjänstlängder -1632, Frälsemännens egna längder, vol. 10:1:58, RA.

Några tiondelängder med utsädesuppgifter har inte påträffats från Småland.

Boskapen

Antal taxerade enligt ÄL1571 har hämtats från Forssell.³⁵⁰ Där sockenvisa uppgifter om antalet saknas har sockenantal beräknats utifrån kvoten mellan Forssells häradsvisa beräkningar av antalet taxerade och häradernas gårdetal enligt följande räkneexempel:

³⁵⁰ En ganska stor grupp ”innesfolk” i Konga har för vår statistik inte setts som självständiga hushåll, inte heller 147 husfolk i Sevede och Asboland. För Norra Möre har boskapen hos ”Löst parti utan hus och hemman” i statistiken fördelats på taxerade bönder etc. I övrigt har, där de förekommer, dock ”ämbetsfolk”, husmän, fattiga,

Beräknat antal till ÄL1571 taxerade i häradet enligt Forssell 1 100
Häradets gårdetal 1 000
Socknarnas beräknade antal taxerade = 1 100/1 000 * socknarnas gårdetal

Längderna till Älvsborgs lösen har bevarats för stora delar av Småland, en del saknas dock eller är ospecificerade på vissa djurslag. Det gäller för Handbörds, Strandas, Allbo, Kinnevalds, Västra, Västbo, Östra och Östbo härad. För Handbörd, Stranda, Östbo finns bara förteckningar över antalet betalande och betalda belopp. För Sunnerbo saknas de bevarade längderna uppgifter om får, getter och svin och för Östbo liksom Västbo ges bara sammanslagna siffror för småboskapen. För småboskapen i Sunnerbo har Forssell använt proportioner för dessa djur från angränsande härad för sin uppskattning. När sockensiffror saknas har jag använt Forssells häradssiffror och fördelat dem på socknarna efter gårdetalen.

Höproduktionen, sannolikt mätt i vinterlass, har statistikförts på med åkerberäkningarna nedan analogt sätt.

Från Kronobergs slott finns uppgifter från 1554 och 1556 om utfodringen som kan vara värda att återge - i genomsnitt 0,75 vinterlass per ko och vinter. Från Kalmar finns exempel på att kor kunde få både 1 och 1,5 vinterlass.³⁵¹

Åkern

Vilket sätt bör man välja för att beräkna Smålands åker kring 1570? För Norra Vedbo ger den nämnda heltäckande jordebokens ägobeskrivningar, troligen från 1559, en självklar bas. För övriga delar av landskapet ligger AoE- och frälsejordeböckernas uppgifter från ungefär samma tid närmast till hands. Men de senares ägobeskrivningar avser bara gårdar av två jordnaturer, viktiga kategorier som skatte- och kronogårdar saknas. Avgörande blir då hur representativa de nämnda jordeböckernas drygt 1 000 gårdar är för samtliga cirka 15 000 gårdar i landskapet. Norra Vedbo erbjuder här den kanske enda möjligheten till något slags bedömning.

Som vi såg i tabellen i anslutning till avsnittet om ägobeskrivningarna fanns där 740 gårdar enligt vanlig gårdetalsdefinition med totalt 3 756 tunnor utsäde. Per gård ger detta 5,08 tunnor utsäde. AoE- och frälseuppgifterna från häradet – 57 stycken – hade emellertid i medeltal 5,53 tunnor, nästan 9 % fler. Skillnaden kan verka något avskräckande om vi bara har AoE eller en del frälsegårdar att utgå från. En möjlig förklaring är emellertid att gårdetalen i de två källorna är olika definierade. I den nyss nämnda tabellen framgår gårdetalet, beräknat på normalt sätt, till 740. I detta tal ingår 76 nybyggen med mycket små resurser. De är nästan helt koncentrerade till Norra Vedbos skatte-, krono- och kyrkojord, men saknas praktiskt taget helt bland samma jordeboks frälse- och AoE-gårdar. Samtidigt vet man från andra källor att inte minst frälset periodvis bedrev, en på den tiden ofta omtvistad, nybyggesverksamhet.³⁵² Den senare jordebokfördes sannolikt mindre noggrant än kronans olika jordnaturer i de kronans jordeböcker vi normalt använt för statistiken, dessutom med tidseftersläpning. Möjligen förklaras en mindre grad av noggrannhet beträffande frälsegårdarna då med att de ju bara var ålagda en relativt blygsam jordeboksskatt till kronan, fodringen.

Om vi istället gör antagandet att de många små nybyggena i Norra Vedbo-materialet är ett uttryck för ovanligt stor noggrannhet i just denna jordebok i jämförelse med normal kronojordebokföring i t.ex. AoE-jordeböckerna, och fördelar deras resurser på den etablerade

---

även ”innisfolk”, räknats ihop med övriga taxerade. Till Karlstorps socken har lagts Karlstorps skate, till Lönneberga Hesselby skate, till Venas socknens Vena skate, alla skatarna i Aspelands härad.

³⁵¹ Forssell 1884, s. 236.

³⁵² 1545 skriver kungen att register över adelns nybyggen i Västergötland skall läggas upp. Adelns nybyggen kan enligt kungen vara 10 eller 20 gånger fler än kronans (GIR 1545, s. 571).

gårdsbebyggelsen fås gårdetalet 664 och 5,65 tunnor utsäde per gård för Norra Vedbo. Skillnaderna minskar nu till ungefär 2 %. En så liten missvisning kan naturligtvis utan vidare accepteras för vår statistik, men även den högre på 9 % skulle kunna accepteras om tolkningen kring gårdetalsdefinitionerna möjligen är fel. Norra Vedbo-undersökningen får tjäna som ytterligare ett memento kring denna statistiks osäkerhet.

Ytterligare ett problem är att AoE- och frälseuppgifterna är geografiskt ojämnt spridda över landskapet. Jag har här valt att enbart använda medeltal från områden med minst cirka 30 gårdsuppgifter. Bara en handfull gånger uppfylls detta krav på sockennivå. I övriga fall har häradsmedeltal använts. För följande härader med för få uppgifter har medeltalen för utsäde per gård i skäppetunnor hämtats på följande sätt:

Skattningar av utsäde för härader med bristande uppgifter

Härad	Utsädet skattat från:	Skattat utsäde per gård
Allbo	Medeltal Kinnevald och Allbo (N=37)	8,58
Konga	Medeltal Konga, Norrvidinge, Uppvidinge, Kinnevald (N=211)	5,78
Mo	Medeltal Tvetå, Östbo och Västbo (N=106)	6,03
Norrvidinge	Medeltal Norrvidinge, Uppvidinge, Konga, Västra, Östbo, Allbo, Kinnevald (N=130)	7,30
Sevede	Medeltal Sevede, Norra och Södra Tjust (N=85)	5,22
Sunnerbo	Medeltal Sunnerbo, Västbo, Östbo, Allbo (N=110)	5,43
Tunalän	Medeltal Tunalän och Stranda (N=122)	3,67
Tvetå	Medeltal Tvetå, Norra Vedbo, Vista (N=81)	5,56
Uppvidinge	Medeltal Uppvidinge, Norrvidinge, Konga, Västra, Östra, Aspeland (N=136)	5,33
Vista	Medeltal Vista, Tvetå, Norra Vedbo (N=81)	5,56
Västra	Medeltal Västra, Östra, Östbo, Södra Vedbo, Norrvidinge och Allbo (N=241)	5,38
Södra Tjust	Medel Södra och Norra Tjust (N=65)	5,21

Anmärkning: Skäppetunnor.

I avsnittet om Västergötland längre fram nämns några uppgifter om spannmålsbrist också i Småland.

Odlingssystem

De dominerande odlingssystemen i landskapet var enligt litteraturen cirka 1700 och för några senare perioder ensäde, tvsäde och tresäde.³⁵³ Dessa beskrivningar får dock anses som mycket schablonartade. 1690-talets tiondesättningslängder visar att många byar tillämpade blandade system med delar av åkern i ensäde, andra delar i tresäde, vilket gör att trädans relativa andel av hela åkerytan blir i viss grad osäker i landskapets trädedområden. I åtminstone delar av norra Småland kan tresädet enligt Aadel Vestbö-Franzén ha införts under 1500-talet.³⁵⁴ Jag har för statistiken antagit samma odlingssystem som i projektrapporten för cirka 1630.

³⁵³ För cirka 1700 se Höglin 2001, s. 30.

³⁵⁴ Vestbö-Franzén 2004.

Odlade grödor

Dessa har på vanligt sätt hämtats från tiondeuppgifter. Forssell ger tiondeuppgifter från cirka 1571.³⁵⁵ För fyra häradar - Allbo, Kinnevald, Norra och Södra Möre - ger han dock för tiden cirka 1570 inga sockenvisa uppgifter. Detta förklarar han med att ”flera af tiondedistriktet voro till området något vexlande: vissa socknar på häradsgrensarna gåfvo sin tionde än med det ena häradet, än med det andra. Stundom förekommer och, att en eller annan socken för året ej gifvit tionde”. För de nämnda häraderna har jag för statistiken nöjt mig med häradsuppgifter. För Pelarne i Sevede och Gårdveda-Målilla, Mörlunda och Tveta i Aspelands härad har uppgifter från 1550 fått suppleras även tiden kring 1570.³⁵⁶

Avkastning

Från Småland utom Öland har Janken Myrdal för kungsgårdar funnit korntal från årtiondena runt 1570 på för råg: 3 – 3 – 8 – 5 och för korn på 4 – 4 – 3 – 3. Myrdal uppskattade Smålands normalkorntal för bondgårdar under perioden 1550-1575 till mellan 2 och 3.³⁵⁷

Uppräkningar och kompletteringar

Man måste beroende på vilket källmaterial man använder göra två olika slags uppräknings. När uträkningar görs från tiondeuppgifter måste tillägg göras för både prästgårdar och säterier, när ÄL1571 utnyttjas bara tillägg för säterierna.

Prästgårdar

Hur prästgårdarnas resurser uppskattats framgår av rapportens inledande kapitel. För prästgårdarna i det som senare skulle bli Kalmar län, räknade Forssell med en skörd på 20 tunnor per prästgård. Det var en skörd som motsvarade 22 % av den genomsnittliga vid säterierna. Om vi förutsätter samma proportion skörd / utsäde (se nedan) kan vi räkna med ett genomsnittligt utsäde per prästgård på 11 tunnor.

Ett exempel på de småländska prästgårdarna är Urshults i Kinnevalds härad. Där fanns cirka 1560 följande resurser:

”Kan sås” råg och korn 22 tunnor
Äng 100 vinterlass
Humlegårdar till 3 eller 4 skäppor
Allmänningsbokskog till 30 svin
Skvaltkvarn
12 notvarp.³⁵⁸

Man kan observera att utsädet i detta fall hamnar mycket nära det jag härlett ur Forssells schablon.

Frälsets sätesgårdar, säterierna

Forssell påvisar att det i Småland ofta förekom att gårdar bytte jordnatur i samband med att de mindre frälsemännen gick in och ut ur frälset. Det gör det svårt att avgöra vilka gårdar som var säterier ett visst år.³⁵⁹ På Smålands säterier drevs i regel större jordbruk än på bondgårdarna. Vilka säterier som cirka 1570 var i drift framgår av *DMS*, far och son

³⁵⁵ Från Forssell 1872-1883.

³⁵⁶ Forssell 1872-1883, s. 177; Forssell 1884, s. 63.

³⁵⁷ Myrdal 1991, ss. 274 f., 288.

³⁵⁸ I AoE, volym 22, (utan år), RA.

³⁵⁹ Forssell 1872-1883, s. 184.

Almquist och av Forssells undersökning.³⁶⁰ Flera säterier var enligt Forssell 1571 utarrenderade till landbönder, ofta två, tre eller fyra, som då var och en betalade ÄL1571 och vilkas boskap således där redan ingår bland den taxerade boskapen.

Jag har föredragit att gå på *Det medeltida Sveriges (DMS)* uppgifter om vilka sätesgårdar som fanns 1570 framför Forssells i de fall *DMS* behandlat områdena. I andra hand har jag accepterat Forssells uppgifter, även om han ofta markerar osäkerhet om gårdens status ett visst år.

Exempel på sätesgårdar där resursuppgifter bevarats från tiden (ytterligare och ofta mer detaljerade uppgifter har publicerats av andra forskare):

- Kråkerums gård i Mönsterås höstade år 1578 317 lass hö och hade 30 tunnors utsäde.
- Enligt en bouppteckning från 1596 hade Flishult 37 kor, 6 par oxar, 30 får, 40 svin m.m.³⁶¹
- En del av säterierna var mycket små. En sådan liten sätesgård var Blidingsholm i Urshults socken i Kinnevalds härad. För denna gård med underlydande landbogårdar finns många uppgifter från cirka 1560 som låter oss se mer av jordbruket än normalt för sådana gårdar. På huvudgården såddes 6 tunnor korn, 3 tunnor råg och höstades 40 vinterlass hö. Ålfisket redovisas i antal ålar per år och humleproduktionen i antalet skäppor.³⁶²

Ytterligare indikationer på säteriressurser ges där säterier mot vanligheten i några fall lämnat tionde:

Några småländska säteriers kronotionde cirka 1571

Härad	Socken	Säteri	Säteriets tionde 1571 eller 1572
Kinnevald	Tofta (Tävelsås)	Osaby	9,00
Kinnevald	Öja	Gimbla	3,50
Konga	Hemmesjö	Åryd	4,00
Konga	Ljuder	Kråkesjö	4,50
Konga	Nöbbele	Väderlanda	1,67
Konga	Väckelsång	Lina	6,00
Sunnerbo	Berga	Ickornatorp	0,92
Sunnerbo	Dörarp	Toftaholm	7,50
Sunnerbo	Ryssby	Uglansryd	0,67
Sunnerbo	Ryssby	Ugleboda	1,33
Sunnerbo	Vittaryd	Erikstada	1,50

Anmärkning: Skäppetunnor.

Källa: Forssell 1872-1883, noter s. 190 ff.

Säteriernas boskap i det blivande Kronobergs län var, till skillnad från prästernas, fri från beskattning till ÄL1571. Också för Småland har jag därför valt att utgå från Forssells schabloner för skördar och antal kor på sätt som beskrevs i denna rapport's början. De är följande: För det blivande Jönköpings län en genomsnittlig skörd (i ”stockholmstunnor”)

³⁶⁰ *DMS*; J.A. Almquist 1931-1947, 1976; J.E. Almqvist 1960; Forssell 1872-1883 m.fl.

³⁶¹ Forssell 1872-1883, s. 186, not 3.

³⁶² AoE, volym 22, RA.

om 46,6 tunnor samt 20 kor; dito för Kronobergs län, respektive 43,5 och 20, samt för Kalmar län 92 respektive 30.³⁶³

Kungsgårdar och slott

Uppgifter om resurserna på kungsgårdar och slott har i regel hämtas från Hans Forssells arbete.³⁶⁴

Resurser vid kungsgårdar och kungliga slott

Resurser/ Gård	Otenby (Ås socken)	Borgholm (Räpplinge socken)	Gärdslösa/Rälla (Gärdslösa socken)	Kalmar slott (Kalmar stad)	Horn (Västtrum socken)	Strömrum (Ålem socken)	Hammar (Torskinge socken)
Beräknad åker (tunnor)	35	163	198	126	79	107	85
Skörd (tunnor)	105	537	463	315,5	158	322	254
Korntal	3	3	2,8	2,5	2	3	3
Ber. vinterlass	425	446	323	289	96	261	301
Lass per åker	12,1	2,7	1,6	2,3	1,2	2,4	1,2
Hästar	105	54	40	62	86	51	30
Oxar	8	22	16	148	23	18	49
Kor	17	46	33	112	40	50	56
Ungnöt 3-4 år	6	74	54	46	21	11	45
Ungnöt 1-2 år	10	63	45	40	44	22	53
Får	161	131	95	5	197	147	82
Getter	0	41	29	15	0	0	0
Svin	1	61	44	83	125	104	103
Höns	-	17	13	4	50	30	106
Gäss	-	78	56	83	35	-	50
Ne	207	250	181	419	275	202	220
Ne storboskap	191	218	158	396	225	161	184

Anmärkning: Skäppetunnor. Borgholms och Gärdslösas boskap redovisas gemensamt. Här har en fördelning skett efter höbol. Bland tabellens siffra för de två gårdarnas höns ingår 19 änder. Utsädet har för samtliga gårdar och slott beräknats från de korntal Forssell gett för skördeåret 1571. Källans sommarlass har här omräknats till vinterlass varav två av de förra utgjorde ett av de senare. Forssell antog att Åby, Konungs Östbo och Värnanäs, åtminstone under 1560-talet, var öde eller utstyckade på kronobönder.

Källa: Forssell 1872-1883, s. 182. För Horn jämför också *DMS* 4:3 s. 54, för Borgholm s. 107, för Rälla s. 122 och för Gärdslösa s. 155.

Övriga kungliga gårdar antogs av Forssell ha varit öde eller uppstyckade på kronobönder 1571.³⁶⁵

³⁶³ Forssell 1872-1883, s. 336.

³⁶⁴ Forssell 1872-1883.

³⁶⁵ Forssell 1872-1883, s. 182. Hur det stod till med Eknaholm vid denna tid visste inte Forssell.

Kronobergs kungsgård eller slott i Växjö landsförsamling drev under slutet av 1500-talet ett omfattande jordbruk.³⁶⁶ Hans Forssell angav följande data för slottet 1574: 12 verkhästar, 35 oxar, 3 tjurar, 62 kor, 27 ungnöt, 124 får, 68 svin, 38 gäss, 150 höns. På åkrarna skördades 4 tunnor vete, 76 tunnor råg, 179 tunnor korn, 1,5 tunnor ärter, alltså 260 tunnor stråsäd (i ”ren säd”). Ängarna gav 665 sommarlass hö.³⁶⁷ Från 1577 finns en uppgift om gårdens utsäde på 40 tunnor. Alla tunnor skäppetunnor.

Bergkvara i Bergunda socken, Kinnevalds härad, ödelades 1542 av Dacke. Enligt en sen uppgift, från 1622, hade gården då 80 tunnland åker. Av dessa var sju besådda med vinterråg, 23 med korn, tolv med havre, det mesta av resten med vårråg. På mindre arealer odlades lin och hampa. På ängen skördades minst 200 lass hö, oklart om vinter- eller sommarlass. På gården hölls 1622 21 hästar, 4 årsföl, 16 oxar, 16 stutar, 33 kor, 12 kvigor, 11 kalvar, 58 grisar och 101 får. Dessutom fanns gäss, ankor och får.³⁶⁸ Alla tunnor skäppetunnor. Jag har antagit dessa resurser även för föreliggande statistik och beräknat utsädet efter tredje kornet.

En normalkörd runt 1570?

Med undantag för Mo härad har häradsuppgifter från det som ett genomsnittligt skördeår av Forssell ansedda 1558 använts. För Mo har uppgifterna måst hämtas från ett annat av hans normalår, 1555.

1558 års tiondeuppgifter kommer från fogdarna. De har uppburit tiondet i ortens mått, tunnor och skäppor, men i sin sammanställning reducerat dessa i svealandsmåttens pund och spann efter normen 1 tunna = 2 pann. Överväldigande bevis på att de småländska tunnorna var större än 2 stockholmsspann och motsvarade västgötatunnan fick Hans Forssell, från vars sammanställning 1558 års uppgifter hämtats för vår statistik, att justera för detta genom att höja ifrågasvarande spanntal med 25 % för att beräkna antalet ”stockholmstunnor”.³⁶⁹ Så långt tionderedovisningen, där jag ansluter mig till Forssells omräkningsnorm.

Städerna

Forssell ger uppgifter om boskapen för alla Smålands städer runt 1570. *Jönköpings* får och getter, som redovisas sammanslagna, har för statitiken fördelats 50/50 som i *Eksjö*. *Växjö*s uppgifter om oxar, ungnöt, getter och får är möjligen ofullständiga. För samtliga städer utom Jönköping är antalet hästar gissningar av Forssell. Även *Västerviks* uppgifter är hans ”godtyckligt gissade siffror”. *Vimmerby* och *Gränna* var ännu inte städer under 1500-talet. De är dock statistikenheter i databasen och boskapen i deras moderförsamlingar per hushåll har också fått gälla dem.

För åker och äng har inga tiondeuppgifter eller andra källor från tidens städer påträffats som kan hjälpa oss för vår statistik. Betydligt senare uppgifter har därför fått duga, nämligen från boskaps- och utsädeslängderna enligt projektrapporten för 1630. Städernas grödofördelning är hämtad från respektive lands- eller grannförsamling enligt tiondeberäkningen för 1558. Skröden beräknats från ett antaget korntal på tre.

Övrigt

År 1542 utbröt ett stort bondeuppror mot Gusrtav Vasas regim – Dackefejden. Tyngdpunkten låg i norra delen Småland och i södra delen av Östergötland. 1543 besegrades bönderna. Hur stora skador striderna och repressalierna förorsakade är oklart - Lars-Olof Larsson menar att

---

³⁶⁶ Larsson 1983, s. 112 f.

³⁶⁷ Forssell 1872-1883, s. 183.

³⁶⁸ Larsson 1974, s. 24 f.

³⁶⁹ Forssell 1884, s. 142 f.

vissa författare haft en tendens att överdriva. Kronobergsfogden uppgav dock att 63 gårdar i Konga härad och 40 i Allbo brändes under 1543.³⁷⁰ Gårdarna bör ganska snart åter ha varit i bruk.

Landskapet drabbades delvis hårt av kriget 1563-1570. En stor dansk inryckning i Sverige från Halmstad skedde i oktober och november 1567 längs Nissastigen till Jönköping och därifrån vidare in i Östergötland. Återtåget i början av 1568 gick via Eksjö-Värnamo mot Lagan. I november 1569 återtog danskarna Varberg.³⁷¹ Krigets förödelse varierade mellan häraderna. I Västbo, Sunnerbo förlorade kronan något över 40 % av sina inkomster efter kriget. Under 1570-talets gång normaliserades läget så att 1584 bara 1 % av gårdarna hade något slags ödeavkortning.³⁷² Konga härad drabbades relativt hårt. Där rapporterades 1571 135 gårdar som brända och 15 som öde av totalt cirka 757 gårdar. 1580 kvarstod bara två gårdar som öde. Södra Möre med 885 gårdar var sammanlagt 51 gårdar brända eller öde 1571, 1579 återstod 20. Mindre drabbat verkar Uppvidinge med 713 gårdar 1571 ha varit. Då stod nio gårdar som öde, 1580 enbart två.³⁷³ 1566 räknades 497 ödeshemman i landskapet som helhet.³⁷⁴

Även andra delar av landskapet drabbades. Här ett axplock: 1567 skövlades 229 gårdar, i Östra härad plundrades ("rappades") 41, i Västra brändes 25 och plundrades ett tiotal. I Norra Vedbo och Vista ödelades 287 gårdar. 1568 skadades 105 gårdar av danska trupper. 1569 brändes Hulterstad på Öland.³⁷⁵ Ännu i början av 1570 brändes ett stort antal gårdar, liksom Växjö stad, av danska trupper som gick in över gränsen från Göinge.³⁷⁶

---

³⁷⁰ Larsson 1999, s. 117 ff.

³⁷¹ Österberg 1971, s. 22.

³⁷² Österberg 1971, s. 251.

³⁷³ Larsson 1972, s. 110 f.

³⁷⁴ Wersterling 1879-1880, s. 142.

³⁷⁵ Wersterling 1879-1880, ss. 175, 177.

³⁷⁶ Larsson 1999, s. 133.

Södermanland

Administrativa indelningar

Sotholms och Svartlösa härad fördes på 1500-talet under Uppland. ”Telbo” socken i materialet har av Forssell identifierats med Östertälje i Svartlösa härad, Tälje i Öknebo härad med Västertälje. Viss oreda råder kring identifieringarna. Jag har sammanfört bägge under databasens Östertälje.³⁷⁷ Ärja socken har förts till Åkers socken i häradet med samma namn.

Gårdetal

Gårdetalet har hämtats från Forssells *Sverige 1571*, från *Det Medeltida Sverige* och från landskapshandlingarna.³⁷⁸ För Nämdö, Ornö och Utö har 24 geografiskt ospecificerade skärbor fördelats proportionellt efter de på öarna specificerade. Botkyrkas gårdetal återfanns under Torvesunds gård (52 bönder och torpare).³⁷⁹ För Torö och Tyresö har gårdetalet satts lika med antal oförmedlade mantal enligt projektrapporten för 1630. Dalarös tal har satts till 0. För Östra Husby, Jonsberg, Kvarsebo och Häradshammar har socknarnas gårdetalet skattats från relationen gårdetal/taxerade till ÄL1571 på häradsnivå.

Ägobeskrivningar

Som framgår av nedanstående avsnitt om åkern förekommer stora mängder ägobeskrivningar bland landskapshandlingarna. För en rad häradar finns dessutom utsädesuppgifter i tiondelängder. Materialen diskuteras närmare i samband med åkern.

Boskapen

När de taxerade till ÄL1571 av Forssell endast summeras per härad har fördelning på socknar skett i första hand efter hans gårdetal, när sådant saknas efter befolkningsstatistiken (Palm 2000).

Åkern

Följande källor har använts för Södermanlands åkerstatistik: För Selebo och Åkers häradar en jordebok med ägobeskrivningar från 1585. Den anger bl.a. utsäde och hötäkt.³⁸⁰ Uppgifterna avser samtliga jordnaturer utom frälsegårdarna. Det senare utgör ett visst osäkerhetsmoment om frälsegårdarnas resurser eventuellt avvikit. För de många socknarna med färre än 30 gårdar motsvarar den för statistiken här gjorda excerperingen totalundersökningar. För socknar med fler har excerperingen skett genom systematiska slumpmässiga urval om 30. Totalt har närmare 500 jordeboksbeskrivningar excerperats. För Rönö och Jönåkers häradar har en delvis problematisk jordebok med ägobeskrivningar från 1559 kunnat användas. Uppgifter om utsäde och hölass förekommer där bara för vissa gårdar, för andra anges bara marklandstal eller antecknas att de är ”olagda”. Samma slags material från 1572, men i dåligt

---

³⁷⁷ Rosenberg anger Östertälje som en socken i Öknebo härad, ”utgörande en del af den s.k. Södertälje landsförslg” och hänvisar till Vestertälje som han också för till Öknebo härad. Han uppger också att Öster- och Västertälje tillsammans utgjorde Södertälje landsförsamling. Enligt *Sveriges församlingar genom tiderna* hette Östertälje till år 1945 Södertälje landsförsamling. 1973 bröts Västertälje ut ur denna, som i sin tur bytte namn till Östertälje Rosenberg under respektive uppslagsort; Forssell 1872-1883, s 293; *Sveriges församlingar genom tiderna*, ss. 407, 442, 473.

³⁷⁸ För Daga härad SöH1570:19; Hölebo och Rönö (1573) DMS 2:2; Jönåker och Oppunda (1573) Forssell; Selebo SöH1574:3 (Enhörna, Taxinge dock SöH1571:8); Sotholm och Svartlösa UpH 1572:20; Villättinge SöH1572:10; Västerrekarne (1573) Forssell; Åker SöH 1574:3; Öknebo SöH 1571:8; Österrekarne SöH 1573:13.

³⁷⁹ Forssell 1872-1883, s. 293.

³⁸⁰ SöH 1585:1, RA.

fysiskt skick, har bevarats från Villåttinge härad. I flera socknar kunde bara ett litet antal gårdar undersökas.

Resultatet av de beskrivna undersökningarna framgår av följande tabell (där också höuppgifterna tagits med):

Utsäde och hölass enligt jordeböcker med ägobeskrivningar

Härad	Socken	N	Utsäde i tunnor	Antal hölass	Utsäde per jordeboksgård	Hölass per jordeboksgård
Jönåker		47	320,0	1 528,5	6,8	32,5
Jönåker	Jönåker	47	320,0	1 528,5	6,8	32,5
Rönö		44	310,5	1 476	7,1	33,6
Rönö	Rönö	44	310,5	1 476	7,1	33,6
Selebo		132	1 358,1	4 267,0	10,3	32,3
Selebo	Aspö	17	131,3	554,0	7,7	32,6
”	Kärnbo	25	204,8	743,0	8,2	29,7
”	Toresund	30	324,8	1 067,0	10,8	35,6
”	Ytterselö	30	332,5	928,0	11,1	30,9
”	Överselö	30	365,4	975,0	12,2	32,5
Villåttinge		75	399,0	2 127,0	5,3	28,4
Villåttinge	Dunker	25	128,3	568,0	5,1	22,7
”	Gryt	3	20,0	100,0	6,7	33,3
”	Helgesta	23	99,5	544,0	4,3	23,7
”	Lilla Malma	11	77,5	424,0	7,1	38,6
”	Mellösa	13	73,8	491,0	5,7	37,8
Åker		176	1 693,6	6 156,5	9,6	35,0
Åker	Fogdö	30	354,9	1 104,0	11,8	36,8
”	Helgarö	15	142,3	599,0	9,5	39,9
”	Härad	23	182,4	636,0	7,9	27,7
”	Länna	21	132,5	662,0	6,3	31,5
”	Strängnäs	30	242,3	1 015,0	8,1	33,8
”	Vansö	27	312,9	845,0	11,6	31,3
”	Åker	30	326,4	1 295,5	10,9	43,2

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”. Oklart när revningen bakom siffrorna för Selebo och Åker företogs, senast 1585 dock. Inte heller framgår när revningen i Villåttinge företogs, senast dock 1572. I Helgestads siffra ingår två uppgifter från Hyltinge.

Källor: Åker, Selebo: SöH 1585:1; Villåttinge: SöH 1572:10, RA. Rönö, Jönåker SöH 1559:10, RA.

Det kan vara av intresse att här ge exempel på hur variationen kan se ut i denna typ av uppgifter. Åker- (och hö-)uppskattningarna för Rönö och Jönåkers häraderna från ett systematiskt slumpmässigt urval ger på häradsnivå följande summeringsstatistik, vars medeltalsuppgifter använts för statistiken:

Utsäde och hö i Rönö och Jönåkers härad enligt jordeböcker med ägobeskrivningar 1559

	Jönåkers härad		Rönö härad	
	Utsäde i tunnor	Hölass	Utsäde i tunnor	Hölass
Medelvärde	6,81	32,52	7,06	33,55
Standardfel	0,56	2,33	0,46	2,81
Medianvärde	5,50	30	7	30
Standardavvikelse	3,84	15,98	3,08	18,61
Variationsvidd	17,25	58,50	15,50	94
Minimum	0,75	1,5	0,5	6
Maximum	18	60	16	100
Summa	320	1 528,5	310,5	1476
Antal undersökta gårdar	47	47	44	44
Konfidensintervall (95 %)	6,81 ± 1,13	32,52 ± 4,69	7,06 ± 0,94	33,55 ± 5,66

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”. För bägge häraderna var kvoten antal hölass per utsäde nästan identisk, 4,78 respektive 4,75 (sannolikt sommarlass?).

Källa: SöH 1559:10, RA.

För Österrekarne, Öknebo, Daga, Hölebo och Oppunda härad har tiondelängder med utsädesuppgifter från cirka 1560 bevarats. De avser alla jordnaturer. Deras vittnesbörd framgår av följande tabell:

Utsäde enligt tiondelängder cirka 1560

Härad	Socken	Antal decimanter	Utsäde per decimant	Totalt utsäde
Daga		248	6,71	1 663,0
Daga	Björnlunda	62	6,45	400,2
"	Dillnäs	21	7,08	148,6
"	Frustuna	45	7,34	330,4
"	Gryta	40	3,81	152,6
"	Gåsinge	56	8,09	453,2
"	Kattnäs	24	7,42	178,0
Hölebo		272	5,92	1 611,5
Hölebo	Hölö	58	6,73	390,1
"	Mörkö	59	6,08	358,6
"	Trosa	37	5,36	198,3
"	Vagnhärad	57	6,83	389,3
"	Västerljung	61	4,51	275,2
Oppunda		?	4,84^a	3 574,0
Oppunda	Bettna	?	?	227,4
"	Blackstad	?	?	76,7
"	Flen	?	?	77,7
"	Floda	?	?	344,6

Härad	Socken	Antal decimanter	Utsäde per decimant	Totalt utsäde
"	Forsa	26	4,98	129,4
"	Husby	54	3,64	196,6
"	Julita	91	4,69	427,0
"	Lerbo	?	?	208,9
"	Malm	?	?	219,9
"	Sköldinge	?	?	312,3
"	Vadsbro	?	?	147,8
"	Vingåker	?	?	749,8
"	Vrena	?	?	46,4
"	Årdala	35	5,69	199,0
"	Österåker	34	6,19	210,6
Öknebo		276	6,67	1 840,0
Öknebo	Tveta	24	6,81	163,5
"	Tyringe	34	5,32	180,8
"	Tälje	40	8,36	334,3
"	Vårdinge	52	6,13	318,8
"	Ytterenhörna	38	6,13	232,8
"	Ytterjärna	34	6,79	230,9
"	Överenhörna	28	7,88	220,5
"	Överjärna	26	6,09	158,4
Österrekarne	Totalt	421	6,71	2 824,6
Österrekarne	Barva	18	5,38	96,9
"	Fors	45	6,95	312,8
"	Hammarby	20	8,90	178,1
"	Husby	46	6,91	318,1
"	Jäder	102	6,84	697,3
"	Kjula	46	6,04	278,0
"	Näshult	26	4,57	118,8
"	Stenkvista	26	5,64	146,5
"	Sundby	26	8,49	220,6
"	Vallby	37	7,35	271,8
"	Ärla	29	6,40	185,6

Anmärkning: "Stockholmstunor". SöH 1559:17 beträffande Oppunda är svårt brandskadad varför avrundningar i ett mindre antal fall gjorts. I statistiken har Vingåker fördelats på Västra och Östra Vingåker efter det oförmedlade mantalet i projektrapporten för 1630. När en total utsädessiffra för en socken ges utan uppgift om hur många givare den representerar har i statistiken utsäde per givare approximerad med socknens gårdetal.^a = medeltalet avser endast socknar med uppgifter om antal tiondegivare.

Källor: Österrekarne: 1559:9; Öknebo, Hölebo, Daga: 1559:13; Oppundas Julita och Österåker: 1561:13, samma härad Husby, Forssa och Årdala 1560:21. Resten av Oppunda: 1559:17. Allt i SöH, RA.

För Svartlösa och Sotholms härad har jag bara hittat beskrivningar av ett antal Arv- och Egna hemman och har avstått skattning från dessa. Det förra häradet har i stället statistikförts med utsädesmedeltalet för Öknebo härad (6,67), det senare med medeltalet för Hölebo (5,92). Västerrekarne har skattats från medlet för Österrekarne (6,71).

Odlingssystem

Jag har utgått från att hela landskapet som i senare tider allmänt tillämpat tvåsäde.

Odlade grödor

I delar av Oppunda anges bland tiondelängderna med utsäde blandkorn där övriga socknar har havre (Blackstad, Floda, Malm, Vingåker, Vadsbro och Flen). I Österrekarnes Näshult såddes enligt samma källa en halv tunna bönor.

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat normalkorntal för perioden 1550-1575. För detta landskap satte han normalkorntalet till mellan 4 och 7.³⁸¹

Uppräkningar och kompletteringar

Resurser på kungliga slott, ladugårdar och avelsgårdar 1572 (1573)

	Gripsholms slott	Eskilstuna kungsgård	Julita gård	Räfsnäs gård	Nyköpings slott	Nyköpings slottsladugård	Tynnelsö	Häringe och Hammersta	Sikla och Hammarby ladugårdar
Hästar, stod, fålar	32	45	13	19		16	25	14	
Verkhästar	13	8	5	13		14	4	10	16
Oxar	56	20	27	15	16	99	11	11	6
Tjurar	4	5	6	4	4	4	4	2	3
Kor	52	36	46	22	31	115	35	44	29
Ungnöt 4 à 3 år	18	11	16	15		18	20	19	
Ungnöt 2 à 1 år	63	41	73	40		67	23	42	14
Får	93	115	59	78	113	101	56	159	54
Bockar, getter	38				35	121		58	
Svin	75	92	57	36	71	77	44	52	63
Gäss	46	8	10	10	6	31	28	14	3
Höns	54	36	28	36	58	45		15	25
Utsäde i ren säd	132	63	55	49	51,5	110	27	48	34
Korntal	4	4	4	4	2,8	4	4	4	6
Veteskörd	7		11	6	9	3,5	3,5	8	21,5
Rågskörd	405	130,5	113	160	96	420	91	137	140
Kornskörd	103	118	84	29	36	16	10	43	68
Havreskörd	19,5	9	15				4	2	3
Ärtor				4	0,8	6			
Skörd i "ren säd"	527	253	219	197	144	441	107	192	238
Sommarlass hö	801	1 268	?	766	439	1 440	170	661	388

Anmärkning: "Stockholmstunnor". För alla gårdar utom Häringe, Hammarstada, Sikla, Hammarby samt Nyköpings slott har korntalet 5 antagits vid beräkning av utsäderna. Häringe och Hammersta har i statistiken förts till Västerhaninge socken. Julita och Tynnelsö 1573. Det senares hö osäkert.

Källa: Nyköpings slott: SöH 1556:8; i övrigt Forssell 1872-1883, s 262 f.

³⁸¹ Myrdal 1991, s. 288.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Har beräknats på vanligt sätt – se det inledande metodkapitlet.

Städerna

Taxeringslängder för ÄL1571 saknas för landskapets städer. Västmanländska Västerås resurser per taxerad har använts för en mycket osäker skattning. Grödo fördelningen i städerna har, när tiondelängder saknats, antagits vara densamma som medeltalet för hela Södermanlands landsbygd.

Övrigt

Följande ödeläggelse framgår av 1573 års jordebok:

Härad	Ödeprocent
Daga, Hölebo och Öknebo	19
Jönåker	8
Oppunda	9
Rönö	11
Svartlösa och Sotholm	3
Villåttinge	?
Västerrekarne	11
Åker och Selebo	6
Österrekarne	?

Anmärkning: Västerrekane bygger på 259 av 379 gårdar.

Källa: Forssell 1872-1883, ss. 286, 288, 291, 292.

Uppland

Administrativa indelningar

Sotholms och Svartlösa härader förs i basen under Södermanland, Simtuna, Torstuna och Våla under Uppland.

Gårdetal

Gårdetalet har hämtats från Forssells *Sverige 1571*, från *Det medeltida Sverige* och från landskapshandlingarna.³⁸² Söderfors har antagits ha sju gårdar (= mantalet enligt projektrapporten för 1630).

Ägobeskrivningar

En stor mängd ägobeskrivningar föreligger från jordeböcker bland landskapshandlingarna runt Sjuårskriget. När själva uppmätningarna gjorts framgår inte, men en stor del av dem tycks ha gjorts på 1570- och 1580-talen.³⁸³ Som vanligt i denna typ av material saknas uppgifter för frälse-, men också Arv- och Eget-hemman. För Simtuna, Torstuna och Våla härader har tiondelängder med utsädesuppgifter påträffats (betr. dessa tre häraders uppgifter se också under avsnittet om Västmanland längre fram).³⁸⁴ I följande tabell ges först de framtagna uppgifterna om åker och hötäkt från ägobeskrivningarna per socken och härad (i ”stockholmstunnor”):

---

³⁸² Observera att databasens indelning efter ”standardhärad” inte alltid stämmer med den som användes i källmaterialet från cirka 1570. Bro (1569) *DMS* 1:7; Bro och Vätö skeppslag (1569) UpH 1572:10; Bälinge (1568) *DMS* 1:3; Danderyd UpH 1572:10; Oland (1567/1568/1569) *DMS* 1:4; Hökhuvud (1572) Forsell 1872-1883, övriga Frösåker (1577) *DMS* 1:1; Frötuna skeppslag (1573) *DMS* 1:5; Adelsö och Ekerö UpH 1568:9, övriga delar av Färentuna (1569) *DMS* 1:7; Hagunda (1572) *DMS* 1:6; Håbo UpH 1567:3; Lagunda UpH 1572:7; Lyhundra (1573) *DMS* 1:5; Långhundra UpH 1572:3, 1572:10; Lövsta (1567) *DMS* 1:1; Norunda (1567/1568) *DMS* 1:3; Närdinghundra (1568, 1573) *DMS* 1:4; Olands (1568/1573/1577/1578) *DMS* 1:1, 1:4; Rasbo (1568) *DMS* 1:3; Seminghundra UpH 1572:10; Simtuna (1569) *DMS* 1:8; Sjuhundra (1568) *DMS* 1:5; Sollentuna (1568/1570/1572) *DMS* 1:7; Torstuna (1569) *DMS* 1:8; Trögd (1568) *DMS* 1:9; Ulleråker och Vaksala (1568) *DMS* 1:2; Vallentuna (UpH 1572:3; UpH 1572:10; Våla (1567/1568/1569) *DMS* 1:3, 1:4; Väddö skeppslag UpH 1572: 21 A; Värmdö skeppslag UpH 1572:20; Åker (skeppslag) (1568) *DMS* 1:5, UpH 1572:10; Åsunda (1572) Forsell 1872-1883; Ärlinghundra UpH 1567:3; Örbyhus (1567/1569) *DMS* 1:1, 1:4).

³⁸³ För Bälinge härad UpH 1585:19, UpH1589:20; Frösåker i UpH 1589:22; Hagunda i UpH 1589:16; Långhundra UpH 1585:22 A; Norra Roden UpH 1590: 14; Närdinghundra UpH 1589:22; Oland UpH 1590: 14; Rasbo UpH 1584:18:2; Sjuhundra UpH 1585:22A; Ulleråker och Vaksala UpH 1589:20; Väddö skeppslag UpH 1589:22. Från en del ägobeskrivningar som enbart anger åkern i marklandsenheter liksom från beskrivningar från enbart Arv- och Egethemman har bortsetts. Beträffande källor för Simtuna, Torstuna och Våla, se avsnittet om Västmanland i det följande av huvudtexten.

³⁸⁴ VmH 1559:15.

Jordeboksuppgifter om utsäde och höproduktion på uppländska gårdar cirka 1570

Härad	Socken	N	Utsäde i tunnor	Antal hölass	Utsäde per gård	Hölass per gård	Hölass per utsäde
Bro skeppslag		30	157,5	576	5,3	19,2	3,7
”	Väddö	30	157,5	576	5,3	19,2	3,7
Bälinge		102	900,0	1 394	8,8	13,7	1,5
”	Bälinge	56	524,5	828	9,4	14,8	1,6
”	Jumkil (del)	5	37,0	47	7,4	9,4	1,3
”	Skuttunge	25	170,5	335	6,8	13,4	2,0
”	Åkerby	16	168,0	184	10,5	11,5	1,1
Frösåker		159	624,9	3 895	3,9	24,5	6,2
”	Börstil	65	240,9	1 513	3,7	23,3	6,3
”	Ekeby (del)	13	50,8	321	3,9	24,7	6,3
”	Harg	39	165,5	953	4,2	24,4	5,8
”	Hökhuvud (del)	42	167,8	1 108	4,0	26,4	6,6
Hagunda		137	1 382,0	3 742	10,1	27,3	2,7
”	Ballingsta	14	149,5	354	10,7	25,3	2,4
”	Dalby	18	218,0	598	12,1	33,2	2,7
”	Gryta	22	230,5	743	10,5	33,8	3,2
”	Hagby	22	249,5	522	11,3	23,7	2,1
”	Järlåsa	4	17,0	54	4,3	13,5	3,2
”	Ramsta	16	171,5	466	10,7	29,1	2,7
”	Tibble	15	122,5	286	8,2	19,1	2,3
”	Västeråker	11	131,0	311	11,9	28,3	2,4
”	Åland	15	92,5	408	6,2	27,2	4,4
Lagunda		22	236,5	744	10,8	33,8	3,1
”	Holm	6	46,8	111	7,8	18,5	2,4
”	Kulla	16	189,8	633	11,9	39,6	3,3
Lyhundra		31	225,3	758	7,3	24,4	3,4
”	Söderby	31	225,3	758	7,3	24,4	3,4
Långhundra		60	516,3	1 857	8,6	31,0	3,6
”	Gottröra	6	48,5	147	8,1	24,5	3,0
”	Husby-Långhundra	7	107,3	344	15,3	49,1	3,2
”	Kårstad	6	67,5	257	11,3	42,8	3,8
”	Lagga	7	67,8	264	9,7	37,7	3,9
”	Närtuna	11	61,8	170	5,6	15,5	2,8
”	Riala	5	21,3	94	4,3	18,8	4,4
”	Rö (del)	1	6,5	30	6,5	30,0	4,6
”	Össeby-Garn	10	91,3	328	9,1	32,8	3,6
”	Österåker	2	5,3	50	2,6	25,0	9,5
”	Östuna	5	39,3	173	7,9	34,6	4,4
Norra Roden		90	255,5	1 606	2,8	17,8	6,3
”	Hållnäs	30	64,0	271	2,1	9,0	4,2
”	Valö	30	92,8	793	3,1	26,4	8,5
”	Österlövsta	30	98,8	542	3,3	18,1	5,5

Härad	Socken	N	Utsäde i tunnor	Antal hölass	Utsäde per gård	Hölass per gård	Hölass per utsäde
Närdinghundra		190	1 048,8	4 943	5,5	26,0	4,7
”	Almunge	24	163,5	827	6,8	34,5	5,1
”	Bladåker	17	80,0	656	4,7	38,6	8,2
”	Edebo	31	124,8	626	4,0	20,2	5,0
”	Edsbro	25	156,5	660	6,3	26,4	4,2
”	Faringe	12	72,5	370	6,0	30,8	5,1
”	Häverö	30	100,3	423	3,3	14,1	4,2
”	Knutby	30	192,0	746	6,4	24,9	3,9
”	Ununge	21	159,3	635	7,6	30,2	4,0
Oland		224	934,5	4 772	4,2	21,3	5,1
”	Alunda	39	175,5	710	4,5	18,2	4,0
”	Dannemora	12	59,3	344	4,9	28,7	5,8
”	Ekeby (del)	25	108,3	561	4,3	22,4	5,2
”	Film	12	40,8	453	3,4	37,8	11,1
”	Hökhuvud (del)	23	80,3	391	3,5	17,0	4,9
”	Morkarla	27	132,3	649	4,9	24,0	4,9
”	Skäfthammar	16	57,5	258	3,6	16,1	4,5
”	Stavby	30	123,0	458	4,1	15,3	3,7
”	Tuna	40	157,8	948	3,9	23,7	6,0
Rasbo		88	680,8	2 159	7,7	24,5	3,2
”	Funbo	27	234,5	745	8,7	27,6	3,2
”	Lena	10	80,5	163	8,1	16,3	2,0
”	Rasbo	39	291,8	1 066	7,5	27,3	3,7
”	Rasbokil	12	74,0	185	6,2	15,4	2,5
Sjuhundra		18	112,1	448	6,2	24,9	4,0
”	Fasterna	5	28,0	117	5,6	23,4	4,2
”	Rimbo	4	17,3	73	4,3	18,1	4,2
”	Rö (del)	1	7,0	30	7,0	30,0	4,3
”	Skederid	8	59,9	228	7,5	28,5	3,8
Ulleråker		110	972,0	2 058	8,8	18,7	2,1
”	Alsike	2	6,0	24	3,0	12,0	4,0
”	Bondkyrka	29	307,5	328	10,6	11,3	1,1
”	Börje	33	308,5	524	9,3	15,9	1,7
”	Jumkil (del)	7	44,5	78	6,4	11,1	1,8
”	Läby	13	89,5	312	6,9	24,0	3,5
”	Uppsala-Näs	13	131,0	454	10,1	34,9	3,5
”	Venge	13	85,0	338	6,5	26,0	4,0
Vaksala		167	2 051,5	3 982	12,3	23,8	1,9
”	Danmark	60	649,0	1 637	10,8	27,3	2,5
”	Gamla Uppsala	49	664,3	878	13,6	17,9	1,3
”	Vaksala	58	738,3	1 467	12,7	25,3	2,0
Totalt		1 428	10 097,6	32 932	7,1	23,1	3,3

Anmärkning: ”Stockholmstunor”. Häradindelningen är här hämtad från källmaterialet och kan ibland avvika från databasens ”standardhärad”.

Källor: Se noter till detta avsnitt!

I följande tabell ges så uppgifter för tre häradar från tiondelängder med utsäde:

Utsäde för tiondegivare i Simtuna, Torstuna och Våla häradar 1559

Härad	Socken	Utsädet i ren säd	Antal tiondegivare	Utsäde per tiondegivare
Simtuna		2 122,9	280	7,6
	Altuna	443,1	48	9,2
	Enåker	45,3	18	2,5
	Frösthult	309,8	37	8,4
	Simtuna	842,3	115	7,3
	Västerlövsta	482,3	62	7,8
Torstuna		1 637,3	225	7,3
	Härnevi	71,7	27	2,7
	Torstuna	894,7	100	8,9
	Vittinge	351,7	54	6,5
	Österunda	319,3	44	7,3
Våla		1 160,8	249	4,7
	Harbo	204	57	3,6
	Huddunge	159,6	26	6,1
	Nora	307,3	54	5,7
	Östervåla	489,9	112	4,4
Totalt		4 921,0	754	6,5

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”.

Källor: VmH 1560:19A, RA

Boskapen

ÄL1571 uppvisar många brister för Uppland. Uppenbarligen fattas vissa djurkategorier: Inga oxar redovisas således för Sotholms, Seminghundra, Långhundra, Ärlinghundra, Lyhundra, Närdinghundra, Vaksala, Bälinge, Ulleråker, Hagunda, Håbo, Bro och Lagunda häradar eller för Danderyds, Ryds, Åkers, Frötuna och Bro skeppslag. En enda ox nämnts i Söderby i Lyhundra härad. Fanns det verkligen inte fler? Rimligt förefaller vara att här liksom tidigare forskning misstänka att djuren var befriade. Men säker kan man inte vara. Förhållandet verkar bestå framåt i tiden. 1599 års hjälpskatt visar följande djurfördelning för ett antal lättsummerade socknar:

Boskap och utsäde i några uppländska socknar 1599

	Åkerby	Bälinge	Börje	Vänge	Näs	Danmark	Vaksala	Totalt
Hästar	44	211	65	56	43	254	224	1 624
Ston	81	392	146	87	58	256	255	2 383
Oxar	2	3	0	5	7	9	5	56
Stutar	17	37	19	8	4	72	36	351
Tjurar	12	24	5	6	1	78	26	278
Kor	199	748	267	218	128	614	492	4 911
Kvigor	32	98	20	9	17	78	87	623
Gamla får	401	1 401	462	261	193	1 076	803	8 444
Unga får	243	1 024	366	215	139	923	646	6 449
Getter, risbitare	20	117	42	28	24	30	8	514
Gamla svin	96	408	124	72	66	361	312	2 619
Unga svin	52	189	20	0	60	273	183	1 350
Utsäde	272	1 209	546	286	237	1 163	1 036	8 709

Anmärkning: Utsädet i ”stockholmstunnor”. Vid den aktuella beskattningen beräknades skörden för Uppland från utsädet och ett schablonmässigt satt korntal på tre (se Hedar 1937, s. 366).

Källa: UpH 1599: 9, RA.

Tabellen visar taxeringarna till en hjälpskatt år 1599 för några socknar i Vaksala och Ulleråkers härad. Även här förekommer ytterst få oxar. Kan oxarna dölja sig bland ungnöten i ÄL1571? Sålde djuren till städerna för slakt innan de kunde taxerad som ”gilla” oxar? Den ovanligt stora mängden tjurar tyder i vart fall på omfattande nötuppfödning. I projektrapporten för 1630 har landskapet relativt färre oxar per häst än samtliga landskap utom Norrland. Jag har valt att här faktiskt godta ÄL1571:s uppgifter.³⁸⁵

För Hållnäs, Västland, Österlövsta och Älvkarleby anges inga hästar. Här har jag antagit två hästar per taxerad i likhet med förhållandena i omgivande områden. Danmark sockens hästar är skattade av Forssell. Simtunas hästar och ungnöt är delvis skattade av Forssell, samma gäller de senare i Torstuna.

Forssell anger ofta boskapen och antalet taxerade till ÄL1571 på häradsnivå. Fördelning på socknar har då i vår statistik skett efter i första hand Forssells gårdetal om han angett sådant per socken, i sista hand efter hushållsfördelningen i Palms folkmängdsstatistik (Palm 2000).

En del av Husby-Sjutolfts socken ingick i Sjuhundra härad och Skederids jordebokssocken, men kyrkligt i Lyhundra härad. Myrdal fann en ofullständig längd för Lyhundradelen (28 taxerade). För Husby-Sjutolft som helhet har jag satt antal taxerade lika med gårdetalet men hämtat boskap per taxerad från Myrdals längd. För Vaddö och Valö har gårdetal (utom för Hökhuvud) hämtats från DMS, men kvot taxerade/gårdetal från Forssell. Dito för Åkers skeppslag, men fördelning på socknar som i projektrapporten för 1630. Den senare rapporten har också fått stå för Värmdös siffrors osäkra fördelning på de ingående Möja, Djurö, Bro och Södra Ljusterö.

³⁸⁵ Taxorna och befallningsbrev till Upplands fogdar återfinns i UpH 1599:9 D, RA. De nämner inga undantag för landskapet beträffande oxarna.

ÄL1571-uppgifterna för Ekeby, Viksta, Husby (Lyhundra härad) och Bladåker är hämtade från Myrdals återfunna längder.³⁸⁶ Uppgifterna för de två först nämnda socknerna är dock ofullständiga.

Antal taxerade i Oland, Rasbo och Vaksala härader (960 enligt Forssell) har fördelats på socknar efter häradernas gårdetal. Hänsyn har då tagits till den återfunna Ekeby-längdens uppgifter. På liknande sätt har gjorts för Danderyds, Ryds, Åkers, Frötuna och Bro skeppslag samt för Värmdö, Vaddö och Valö socknar.

Gemensam siffra för Bred och Enköpings-Näs har fördelats efter fördelningen i rapporten för 1630, på samma sätt har förfarits beträffande Boglöa och Lillkyrka.

Åkern

Ägobeskrivningarnas och tiondelängdernas utsäden ovan har använts för beräkningarna av åkern. För de först nämnda har sockenmedeltal accepterats när de bygger på minst tio jordeboksgårdar. För socknar med färre eller inga uppgifter i härader där uppgifter annars förekommer har häradsgenomsnittet använts. För följande härader där uppgifter inte påträffats har interpoleringar gjorts från grannhärader ("stockholmstunnor"):

Analogivis beräknat utsäde och höproduktion för vissa härader cirka 1570

Härad eller motsvarande	Utsäde	Hölass	Uppskattning skett från medeltal från:
Bro	10,8	33,8	Lagunda
Bro skeppslag	5,3	19,2	Vaddö
Danderyd	5,3	19,2	Vaddö
Frötuna skpl	5,3	19,2	Vaddö
Färentuna	10,8	33,8	Lagunda
Håbo	10,8	33,8	Lagunda
Lyhundra	5,6	25,9	Sjuhundra och Närdinghundra
Norunda	7,8	21,1	Rasbo, Vaksala, Oland, Bälinge
Seminghundra	8,6	31	Långhundra
Sollentuna	10,8	33,8	Lagunda
Trögd	10,8	33,8	Lagunda
Vallentuna	8,6	31	Långhundra
Värmdö	5,3	19,2	Vaddö
Åkers skeppslag	5,3	19,2	Vaddö
Åsunda	10,8	33,8	Lagunda
Ärlinghundra	10,8	21,7	Ulleråker, Vaksala
Örbyhus	4,7		Våla

Anmärkning: "Stockholmstunnor".

Källor: Se texten.

Odlingssystem

Jag har uppfattat Uppland som ett centralt tvåsädesområde.

Odlade grödor

1572 års tionde för Vaddö och Värmdö skeppslag har antagits fördelat på samma sätt som Häverös.

³⁸⁶ Myrdal 1991, s. 68.

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat normalkorntal för perioden 1550-1575. För detta landskap satte han det till mellan 5 och 6.³⁸⁷

Uppräkningar och kompletteringar

Som vanligt har som utgångspunkt tagits Forssells schabloner för prästgårdar och säterier. För prästgårdarna satte han i det blivande Stockholms län 30 "stockholmstunnors" skörd och för Uppsala län 50. Med antaget korntal på 3 ger det 10 resp 17 tunnor. Talen kan jämföras med en uppgift för Rasbokils prästgård (blivande Uppsala län) 1584 – 10 pounds utsäde, med 4 tunnor på pundet = 40 tunnor.³⁸⁸

Resurser och produktion på kungl. slott, ladu- och avelsgårdar 1572, 1573, 1566, 1568

	Stockholms slotts gaml. o.nya ladug.	Torvesund (Drottningholm)	Svartsjö och Väntholms gårdar	Vångarns gård 1566	Uppsala slott och ladugård	Örby gård	Halkvads gård 1573	Österby gård 1558	Ekolsund gård 1568	Stäkets gård 1568
Stod, frislefålar	42	14	39	33	35	32		?	81	11
Verkhästar och ston	11	17	23	7	23	28	7	18	15	6
Oxar	42	5	20	50			4		31	2
Tjurar	8	1	2	4	2	4	2	2	3	3
Kor	189	34	100	55	100	34	14	58	102	33
Ungnöt 4 à 3 års	3	10	69	58	22	19		40	117	8
Ungnöt 2 à 1 års	75	22	122	62	123	29	14	58	50	14
Får	237	39	415	352	380	171	47	108	75	61
Bockar, getter	11				71	64	8	66		
Svin	288	52	200	206	152	72	41	66	85	27
Gäss	8	39	17		107	16	33		25	7
Höns		30	2			15	17	17	15	12
Utsäde i ren säd	176,4	22	128	61	203	55	79	45	126	17
Korntal	4,1	?	?	9,7	3	2,5	2	4,6	6,2	8
Veteskörd	36,5	4,5	47	16	13	15	1,5		6,5	12
Rågskörd	671,5	76	378	360	201	43	76	119	356	32
Kornskörd	6	3	67	192	350	67	79	139	388	85
Havreskörd		8	9	36	80	14	3	17,5	56,5	4
Ärter	13,5		9		16	1		2,5	7,5	1
Stråsädsskörd i ren säd	726	89	510	591	608	137	158	207	781	135
Sommarlass hö	1 782	505	1142	856	3 749	851	800	430	996	239

Anmärkning: "Stockholmstunnor". Forssells sammanställning visar en stor andel engelska får. Frislefålar torde avse hästar från Friesland. Utsädet beräknat från skörd och korntal, för Torvesunds, Svartsjö och Väntholms gårdar från ett antaget korntal om 4.

Källa: Forssell 1872-1883, s. 263.

³⁸⁷ Myrdal 1991, s. 288.

³⁸⁸ UpH 1584:18, RA. Gården höstade också 70 lass hö.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

-

Städerna

De få bevarade längderna från ÄL1571 för landskapet saknar uppgifter om boskapen. Här har för vår statistik den drastiska åtgärden vidtagits att anta samma boskapsuppsättning per hushåll som i projektrapporten för 1630. Det inkluderar också den rapportens beräkningar av utsädet. Skörden har beräknats med hjälp av ett antaget korntal på 3. Till Uppsalas siffra har lagts slottets. Städernas grödofördelning har, när tiondeuppgifter saknats, antagits vara densamma som genomsnittligt för den uppländska landsbygden enligt tiondelängderna för i regel 1558. Den ännu ej grundade staden *Norrtälje* (grundad 1622) har fått sina resurser skattade från sin beräknade andel av moderförsamlingens - Frötuna.

Övrigt

På grund av att sockenvisa gårdetal nu tagits fram för denna undersökning har folkmängdens fördelning på socknar ändrats något jämfört med Palms folkmängdsberäkningar (Palm 2000). Således har differenser uppkommit för Danderyds, Åkers och Frötuna skeppslag, delar av Frösåker och Bro härad, för Färentuna, Hagunda, Håbo, Lagunda, Lyhundra, Värmdö, Väddö skeppslag och Åsundas Bred och Näs.

Forssell anger följande andel ödelagda gårdar i jordeböckerna runt 1571:

Härad	Öde gårdar %	Härad	Öde gårdar %
Bro härad	?	Simtuna	1
Bälinge	4	Sjuhundra	0
Frösåker	0	Skeppslagen	0
Hagunda	11	Tierp	16
Håbo	?	Torstuna	3
Lagunda	8	Trögd	13
Lyhundra	0	Ullersåker	6
Långhundra	0	Vallentuna, Färentuna, Sollentuna	4
Norra Roden	4	Vasala	7
Norunda	?	Vendel	10
Närdinghundra	0	Våla	2
Oland	?	Åsunda	17
Rasbo	?	Ärlinghundra	2

Källa: Forssell 18782-1883, ss. 294, 298, 300, 302, 304.

Värmland

Administrativa indelningar

Landskapet var indelat i två fögderier Öster- och Västersysslet. Till det förra hörde Väse, Kils, Grums och Näs härader samt Värmlandsberg (= Färnebo, sedermera Filipstads bergslag), till det senare övriga härader. Karlskoga, som ännu 1571 saknade bebyggelse, har i statistiken förts under landskapet Värmland.³⁸⁹ Södra Råda i Visnums härad har förts till Västergötland. Före mitten av 1500-talet räknades Nordmarks härad till Dalsland, men därefter till Värmland, vilket det gör också i föreliggande statistik.

Gårdetalet

Som gårdetal har för statistiken valts det högsta av 1) enligt Forssell från jordeböcker 1557 och 1571, 2) antal tiondegivare skördeåret 1571 enligt Forssell eller från Eva Österbergs arbete *Kolonisation och kriser*.³⁹⁰

Ägobeskrivningar

1584 företogs en skattläggning vars resultat för Östersysslet, med undantag av Älvdals härad, föreligger bland landskapshandlingarna.³⁹¹ Jag har excerperat uppgifterna för åker och äng för praktiskt taget alla gårdar, endast några enstaka med oläsliga notiser har överhoppats. Det framgår klart att skattläggningens utsäde avser skäppetunnor.³⁹² Som vanligt upptas inte åker och höbol för frälsegårdar, inte heller för ännu oskattlagda nybyggen.

---

³⁸⁹ Forssell 1872-1883, s. 284 not 2. Karlskogaområdet har sannolikt varit i stark expansion under slutet av 1500-talet: Färnebo anges vid skattläggningen ha haft 64 bergsmän, 1 änka, 14 torpare, 1 nybyggare och 7 (hytt)-delar, Skogsbygden 10 kronotorp och ett kyrkogods, Karlskoga 22 gårdar varav 8 frälse.

³⁹⁰ Forssell 1872-1883, s. 327. Forssell har beträffande Svanskog socken hämtat gårdetalet från jordeboken 1557 (ibidem not 5); Österberg 1977.

³⁹¹ VrH 1585:16, RA.

³⁹² Se t.ex. notisen för gården Södra Hök, p. 20 v. "... sår 5 tynor 2 sk(äpp)or ..."

Åker och äng i Österssyslet 1584 enligt skattningsprotokoll

Härad	Socken	N	Utsäde	Utsäde per gård	Lass	Lass per gård	Lass per utsäde
Grums		82	392,0	4,78	751,0	9,16	1,92
Grums	Ed	9	52,3	5,81	103,0	11,44	1,97
Grums	Grums	41	185,0	4,51	442,0	10,78	2,39
Grums	Nor	12	55,0	4,58	66,0	5,50	1,20
Grums	Segestad	20	99,7	4,98	140,0	7	1,40
Kil		92	489,0	5,32	477,5	5,19	0,98
Kil	Frykerud	12	73,2	6,10	72,0	6	0,98
Kil	Grava	22	144,7	6,58	124,0	5,64	0,86
Kil	Hammarö	18	72,0	4	103,0	5,72	1,43
Kil	Karlstad	9	17,5	1,94	28,5	3,17	1,63
Kil	Kil	26	148,7	5,72	119,0	4,58	0,80
Kil	Varnum 1	5	33,0	6,60	31,0	6,20	0,94
Kil	Yttre el. Nedre Ullerud	24	138,5	5,77	152,	6,33	1,10
Kil	Övre Ullerud	15	122,7	8,18	83	5,53	0,68
Näs		171	805,8	4,71	1 502,5	8,79	1,86
Näs	Botilsäter	14	84,8	6,06	183,0	13,07	2,16
Näs	Bro	20	73,3	3,67	151,0	7,55	2,06
Näs	By	20	83,0	4,15	168,0	8,40	2,02
Näs	Eskilsäter	12	56,0	4,67	114,0	9,50	2,04
Näs	Huggenäs	10	81,7	8,17	141,0	14,10	1,73
Näs	Kila	41	199,2	4,86	296,0	7,22	1,49
Näs	Millesvik	4	6,9	1,73	15,0	3,75	2,17
Näs	Södra Ny	12	39,8	3,32	111,0	9,25	2,79
Näs	Tveta	24	109,0	4,54	176,5	7,35	1,62
Näs	Ölsereud	14	72,0	5,14	147,0	10,50	2,04
Visnum		129	632,6	4,90	1 448,0	11,22	2,29
Visnum	Rudskoga	41	178,6	4,36	339,0	8,27	1,90
Visnum	Södra Råda	23	127,2	5,53	290,0	12,61	2,28
Visnum	Visnum	43	238,3	5,54	435,0	10,12	1,83
Visnum	Visnum Kil	22	88,5	4,02	384,0	17,45	4,34
Väse		168	852,7	5,08	1 208,5	7,19	1,42
Väse	Alster	21	119,5	5,69	157,0	7,48	1,31
Väse	Fågelvik	34	186,5	5,49	227,0	6,68	1,22
Väse	Varnum 2	24	115,5	4,81	155,0	6,46	1,34
Väse	Väse	34	165,2	4,86	230,0	6,76	1,39
Väse	Ölme	55	266,0	4,84	439,5	7,99	1,65
Värmlandsberg		105	88,02	0,84	672	6,40	7,63
Värmlandsberg	Färnebo	85	28,4	0,33	527,5	6,21	18,61
Värmlandsberg	Karlskoga (se anm.)	9	36,8	4,09	76,5	8,50	2,08
Värmlandsberg	Skogsbygden (se anm.)	11	22,8	2,08	68,0	6,18	2,98

Anmärkning till tabellen föregående sida. Utsädet avser skäppetunnor. Dovring 1951, s. 372 f. ger intrycket att skattläggningshandlingarna skulle finnas för hela landskapet, jag har bara återfunnit dem för Östersysslet. Källans Yttre Ullerud har i enlighet med Forssells statistik (1872-1883, s. 106) uppfattats som Nedre Ullerud. Enligt Forssell inbegrep Värmlandsberg det blivande Karlskoga: källan har ”Boderna Knista socken” vilket jag tolkat som Möckelsbodas, Karlskogas ursprungliga namn. ”Skogsbygden” har jag antagit motsvara Varnums skogsbygd, men p.g.a. den obetydliga bebyggelsen inte tagit hänsyn till vid statistikkonstruktionen för Varnum. Källa: VrH 1585:16, RA.

Boskapen

ÄL1571 har endast påträffats för Visnums härad. Hans Forssell gjorde uppskattningar för resten av landskapet: för Fryksdals, Gillbergs, Jösse, Nordmarks och Älvdals härad dock inte för hästar och oxar.³⁹³ För att uppskatta dessas antal har jag, här undantagsvis, tagit hjälp av uppgifter från projektrapporten för 1630.

Forssell uppskattade antalet taxerade skattskyldiga till ÄL1571 strax över en per jordeboksgård, jag har, när längderna saknas, antagit antalet taxerade = gårdetalen enligt ovan.³⁹⁴

Ägobeskrivningarnas hölass har medtagits i statistiken. För Västersysslet, där jag inte återfunnit några ägobeskrivningar, har jag antagit samma medeltal som för Grums och Näs härad, 1,88 lass per tunna utsäde. En jämförelse med antalet nötkreatursenheter enligt ÄL1571 antyder starkt att det rör sig om vinterlass.

Åkern

Värmland tillhörde det yngre öreslandsområdet.³⁹⁵ Jag har dock inte gjort några försök att använda öretalen för åkeruppskattningarna, utan gått på utsädet i tunnor o.s.v. från den ovan nämnda skattläggningens ägobeskrivningar. Dessa avser, som framgått, bara Östersysslet. Där minst 20 beskrivna gårdar förekommer för en socken har medeltalet för socknen använts för statistiken, annars medeltalet för häradet. För Karlstad, med kraftigt avvikande medeltal, har jag använt detta trots endast nio uppgifter.

För Västersysslet har jag, ganska godtyckligt, uppskattat utsädet från beräknad normalskörd och medeltalet för ”tiondekorntalen” i de angränsande häraderna i Östersysslet, Grums och Näs, d.v.s. 2,25. Västersysslets normalskördar delade med 2,25 har alltså fått ge utsädet. Varnums åker avser sockendelarna i Kils och Ölme härad.

Enligt Forssell betalades inte tionde vid Värmlandsberg, ”der sås intet” citerar han äldre räkenskaper. Skattläggningmaterialet bekräftar dock ett obetydligt åkerbruk i området. Forssell säger också att Nyeds bergslag och socken var fullständig obygd kring 1571. Samma gäller Nordmarks och det blivande Gustaf Adolfs socknar.³⁹⁶ Där skattläggningssuppgifterna trots Forssells uppgifter anger viss åker har en normalskörd beräknats genom multiplikation med ett antaget korntal på 3.

Odlingssystem

Odlingssystemet har antagits samma som i projektrapporten för 1630.

Odlade grödor

-

---

³⁹³ Forssell 1872-1883, s. 327.

³⁹⁴ Palm 2000, s. 333, gjorde på något annorlunda sätt när han beräknade antalet hushåll, men resultaten är ändå mycket lika.

³⁹⁵ Dovring 1951, ss. 197, 372.

³⁹⁶ Forssell 1872-1883, ss. 107, 109.

Avkastning

Janken Myrdal ger inget normalkorntal för landskapet.³⁹⁷

Uppräkningar och kompletteringar

Hans Forssell har i sina beräkningar inte ansett de värmländska prästgårdarnas utsäde värt att beakta. Jag har dock antagit samma schablon som för Kopparbergs län. Forssell räknar tydligen inte heller med några säterier av betydelse i landsskapet. Han ger inga uppgifter för eventuellt åkerbruk vid *Asphytte gård*.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

En sådan har beräknats på vanligt sätt från tiondelängder över främst 1558 års skörd, för några enstaka socknar 1557 års.

Städerna

Karlstad grundades först 1584, *Filipstad* 1611 och *Kristinehamn* 1642. Städerna förekommer dock som statistiska enheter i databasen varvid samma resurser per hushåll antagits som i moderförsamlingen.

Övrigt

Enligt Forssell mättes i västgötatunnor i landskapet vid vår undersökningstidpunkt. Det bekräftas av skattningsmaterialets skäppeuppgifter enligt ovan.³⁹⁸

Sjuårskriget drabbade Värmland hårt. I Gillbergs, Jösse, Fryksdals och Älvdals härad var 292 och i Nordmarken 48 gårdar brända 1566. 1567 rapporterades 145 ödeshemman i sist nämnda härad och i övrigt på Dal och i Östersysslet 131.³⁹⁹ Forssell anger följande ödeprocenter från 1571 års jordebok: Näs 8, Grums 9, Gillbergs 23, Jösse 11 %. För Nordmarken är ödeandelen okänd. I övriga häradar uppgick ödeläggelsen bara till enstaka %.⁴⁰⁰

---

³⁹⁷ Myrdal 1991, s. 288.

³⁹⁸ Forssell 1872-1883, s. 110.

³⁹⁹ Westling 1879-1880, s. 142, not 6.

⁴⁰⁰ Forssell 1872-1883, ss. 106, 108.

Västerbotten

Administrativa indelningar

Landskapets geografiska omfattning har särskilt påverkats av de landavträdelser som gjordes efter kriget med Ryssland 1809. De av statistikens socknar som berördes var Nedertorneå, Karl Gustav, Hietaniemi, Övertorneå och Pajala. För att justera för avträdelserna i dessa socknar - eftersom vår statistik avser Sverige inom nutida gränser - har jag, efter Gunnar Huss, valt att räkna med att 45 % av de berörda socknarnas resurser tillhör området för dagens Sverige.⁴⁰¹ Till gränsförändringarna av lappmarkerna mot Norge 1751 liksom utbrytningen av Muonioniska till Finland 1788 har ingen hänsyn tagits.

Den starka sockenbildning som ägde rum i Västerbotten före den tid statistikens sockenindelning, avspeglar, oftast cirka 1750, har nödvändiggjort flera fördelningar av 1500-talsuppgifterna från de då odelade socknarna. Därvid har utgångspunkt främst tagits till, de ofta extremt stora, socknarnas ytor. Fördelningarna är mycket grova och gör sockenstatistiken här osäkrare än för de flesta andra håll.

Landskapet Lappland, en sentida skapelse, ingick vid denna tid i Västerbotten, men behandlas också särskilt i denna rapport och i statistikdatabasen.

Gårdetalet

Gårdetalet har hämtats från 1557 års jordeböcker hos Forssell.⁴⁰² Hans mantal och antal taxerade i ÄL1571 skiljer bara cirka 5 %. Gårdetalet följer i detta landskap nära hushållstalen. Av en statlig utredning om de kyrkliga boställes resurser framgår att inga av Västerbottens prästgårdar var införda i jordeböckerna vid denna tid.⁴⁰³

Ägobeskrivningar

I det dåvarande landskapet Västerbotten ägde två allmänna skattläggningar rum vid mitten av 1500-talet, därefter kom nästa först 1605. De två förra genomfördes under åren 1541 och 1547. Åren 1542-1546 beräknades skatten efter spannländstal, 1547-1606 efter markland och öretal samt 1607 och framåt efter utsäde.⁴⁰⁴ Av jordeböckerna kan vad som huvudsakligen varit åker avläsas samtliga nämnda år och ängen i form av antal hölass 1542-1546. Det hö som redovisas är dock troligen bara gärdeshöet, d.v.s. höet från inägorna. Det har utelämnats i statistiken.⁴⁰⁵ Till vad de olika åkermåtten avsåg i form av utsäde återkommer jag strax.

Mellan de allmänna skattläggningarna justerades den resursbaserade skatten i samband med lokalt verkställda skattläggningar. Under slutet av 1500-talet upphörde efterhand aktualiseringen av jordeböckerna och 1582 klagade allmogen på att ”ingen jordskattning och jordsnörning” på lång tid ägt rum vilket lett till orättvisor mellan skattebetalarna.⁴⁰⁶

Boskapen

Här har goda uppgifter för landskapet från ÄL1571 kunnat användas. Om antalet decimanter varit fler än antalet till ÄL1571 taxerade har decimantalet föredragits för statistikens boskapsberäkningar.

---

⁴⁰¹ Huss 1902, s. 15 och föregående sidor.

⁴⁰² Forssell 1872-1883, s. 36.

⁴⁰³ *Redogörelse för de ecklesiastiska boställena. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift)*, 4.

⁴⁰⁴ Jonsson 1971, s. 241.

⁴⁰⁵ Varje spannländ åker inbegrep fr.o.m. 1543 förutom det redovisade höet dessutom ett vinterlass hö som inte noterades särskilt i jordeböckerna. Enequist 1934, s. 25 f.; Jonsson 1971, s. 281; Westin 1944, s. 102.

⁴⁰⁶ Thulin 1890, s. 95 not b.

Liksom andra delar av Norrland utgick komålsskatt för Västerbotten. Det gör att man här delvis kan följa antalet kor för flera år runt 1500-talets mitt.⁴⁰⁷

Antal kor i Västerbotten 1553 och 1571

Socken	År1553	År 1571
Umeå	2 697	3 051
Bygdeå	1 226	1 310
Lövänger	1 507	1 391
Skellefteå	2 708	2 119
Piteå	1 835	1 943
Luleå	2 805	3 140
Kalix	1 313	1 489
Torneå	1 796	1 696
Totalt	15 887	16 139

Anmärkning: Bertil Boëthius (1928) återger en liknande redovisning för Umeå åren 1558-1560: 2 880, 2 360, 2 898, och för Luleå och Piteå 1558, 2 826 för bägge.

Källor: Huss 1902, 90 f., 88 f. Han hämtade sina uppgifter från VbH 1553:2.

Enligt det dåvarande Västerbottens fogderäkenskaper 1562 krävde en ko, tjur eller ox 1,5 vinterlass foderhö, ”gillass”, över vintern, en häst 2, får och getter vardera 1/3.⁴⁰⁸ Dessa uppgifter multiplicerade med respektive antal djur har använts för att beräkna antalet vinterlass i landskapet.⁴⁰⁹

Åkern

Ingvar Jonsson menar att de västerbottniska skattläggningarnas åker skall tolkas bokstavligt, med undantaget att vissa övriga nyttigheter inledningsvis också värderades i spannländ och adderades till spannländstalet. För 1542 och 1543 låter skattläggningsmaterialet oss fastställa vad som avsåg åker, äng och övriga nyttigheter. För 1546 föreligger uppgifter i spannländ för åker + övriga odefinierade nyttigheter. Jag har då kunnat uppskatta åkern 1546 genom att dra bort övriga nyttigheters spannländ enligt uppgifterna från 1543 under det rimliga antagandet att några betydande förändringar i dessa nyttigheter knappast ägt rum under mellantiden. 1547 började resurserna omräknas till marklånd. Genom bl.a. jämförelser med det tidiga 1600-talets uppmätningar fann Jonsson att ökningen i marklåndstalen 1547 och framåt uteslutande beräknades på åkern, varvid varje marklånd motsvarat 2 spannländ = 1 tunnland.⁴¹⁰ Någon gradering för bättre eller sämre jord tycks inte ha förekommit. Med åker ansågs sannolikt hela åkern inklusive eventuell linda, landskapet tillämpade ensäde (se nedan). Jonsson erkänner osäkerheten men anför goda skäl för sina tolkningar, som jag ansluter mig till.⁴¹¹

För statistiken har, liksom för det mesta av övriga Sverige, en förkrigstidpunkt valts för statistikens bestämning av åkern, här året 1559. Min beräkning har gjorts på följande sätt: Till 1546 års åker har lagts den åker som indikeras av marklåndsökningen 1547-1559 där varje

⁴⁰⁷ 1528 stadfäste Gustav Vasa för Hälsingland den stadga som av ålder gällt i Norrland, att var bonde årligen skall ge sin sockenpräst 1 mark smör av var mjölkko och ½ mark av var gallko.. Smörtionde har också utgått i Västerbotten. Boëthius 1928, s. 46 ff

⁴⁰⁸ Westin 1944, s. 70.

⁴⁰⁹ För ungnöt 3-4 år har foderbehovet därvid beräknats som 0,75*antal djur, för ungnöt 1-2 år som 0,357*antal djur.

⁴¹⁰ Jonsson 1971, s. 274 ff.

⁴¹¹ Jonsson 1971, ss. 278-283.

markland enligt ovan antagits motsvara en tunnans utsäde. Till detta har lagts prästgårdarnas utsäde (se avsnittet om uppräknings nedan).

Allmogens i Västerbottens åkerutsäde cirka 1559

Socken	Åkern i spanmland efter avdrag för övriga resurser 1546	Markland 1547	Markland 1559	Markland 1559 minus dito 1547	Allmogens åker 1559 i spanmland	Totalt beräknat utsäde i tunnor
Umeå	3 852	2 427	2 546	119	4 090	2 045
Bygdeå	1 307	930	940	10	1 327	664
Löfvånger	954	651	791	139	1 232	616
Skellefteå	2 500	2 013	2 128	115	2 730	1 365
Piteå	1 809	1 251	1 322	71	1 951	976
Luleå	3 902	2 429	2 619	190	4 283	2 142
Kalix	905	699	864	165	1 235	618
Torneå	647	753	905	151	949	475
Totalt	15 875	11 153	12 114	961	17 796	8 898

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”. Avrundning har skett till hela spann och tunnor. Omräkning till tunnor efter relationen 2 spann = 1 tunna. Beräkningen för Torneå är av olika skäl osäker.

Källor: 1546: Jonsson 1971, ss. 250, 253; 1547: VbH1547:1; 1553: Huss 1902, s. 74; 1559: VbH 1559:10, 11, 15, 4.

Ingvar Jonsson diskuterade också utsädet per tunnland, d.v.s. såtätheten, i Västerbotten. Utifrån uppgifter från början av 1600-talet kunde han konstatera att utsädesmängden per tunnland för tre undersökta socknar hamnade i spannet 108-111 liter. Intressant nog talar detta för att vår beräkning för 1559 ger tunnor strax under volymen för en ”stockholmstunna” om 117,5 liter.⁴¹² Det passar också väl med den schablon som använts i föreliggande statistikkonstruktion – en tunna råg eller korn per tunnland och motsäger flera andra forskare som från sena uppgifter påstått mycket markerad tätsädd i landskapet.⁴¹³ Tabellens utsäde på cirka 8 900 ”stockholmstunnor”, motsvarande (sedan ett grovt avdrag gjorts från Torneå för 1809 års landavträdelser) cirka 7 000 tunnor à 146,6, kan jämföras med 7 945 tunnor av sistnämnda volym enligt projektrapporten för 1630.

⁴¹² I NH 1563:2, RA, står beträffande norra fögderiet ”Till minnes” att räkenskaperna är förda efter Stockholms slotts spann, som var lika med Lule gårds, samt att ”gårdstunnan” innehöll 2,5 spann stockholmsmått men ”kyrkotunnan” däremot 2 spann ”och uppbärs däri all tiondespannmålen”. I NH 1563:12 sägs för södra fögderiet samma sak. Huss ansluter sig, i motsats till författaren till föreliggande rapport, till Forssells uppfattning att 1500-talets tunnor var lika stora som 1800-talets (Huss 1902, bilagorna, s. 55 not 5 och s. 56 not 1). Huss’ argument var att tionderäkenskaperna räknade 32 fat på tunnan och att dessa fat motsvarade vad som i senare tid räknades som kappar, varav det också gick 32 på tunnan. Sam Owen Janson (1950, s. 22) ansåg emellertid att fatets volym under 1500-talet tills vidare undandrar sig vårt bedömande.

⁴¹³ Jonsson 1971, s. 289.

Odlingssystemet

I landskapet tillämpades ensäde, men lindbruk av okänd omfattning förekom också.⁴¹⁴

Odlade grödor

Tiondelängderna visar praktiskt taget bara korn. Rågodlingen har beräknats bara uppgå till 1/30 eller 1/45 av kornodlingen.⁴¹⁵

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat normalkorntal för perioden 1550-1575 för detta landskap och satte det till mellan 2 och 4.⁴¹⁶

Två prästgårdar i landskapet förvaltades i några år som kungsgårdar och deras jordbruk bedrevs av kronans fogdar. Det har medfört att räkenskaper för dem bevarats. Umeå gård uppvisade således för nio år 1558-1567 genomsnittskorntal på 4,2 och Luleå gård för fyra år 1558-1563 medelkorntalet 3,4.⁴¹⁷

Uppräkningar och kompletteringar

1571 ingår prästernas boskap i Älvsborgs lösens längder. Däremot ingår prästgårdarnas åkerproduktion inte i tiondet som alltså måste räknas upp om man vill använda det för skördeberäkningar. Beträffande prästgårdarna räknade Forssell 1872-1883 med en genomsnittlig skörd på cirka 200 tunnor.⁴¹⁸ Detta stämmer med en uppgift om deras skörd 1553 hos Gunnar Huss, som dock förmodade att uppgiften avsåg utsäde.⁴¹⁹ En jämförelse med en utsädesuppgift från 1627⁴²⁰ talar dock starkt för att 1553 års uppgift faktiskt avsåg vad dess rubrik sa - skörd: För t ex Umeå uppges 1553 50 tunnor, 1627 hade gården bara 12 tunnor utsäde. Liknande diskrepanser finns för övriga socknar. Även om uppgifterna från 1627 möjligen är i underkant - och avsåg större tunnor - är det svårt att tro att underregistreringen vore av denna dignitet. Jag har därför valt att använda 1553 års siffror för prästgårdarna under antagandet att de avsett skörd och beräknat utsädet genom att dela denna med ett korntal på 3.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Ett problem kring beräkningar av "tiondeskördar" för Västerbotten sammanhänger med frågan hur stor andel av totaltiondet kronans andel utgjorde i landskapet vid olika tidpunkter. Gunnar Huss fann att prästerna i landskapet under den här behandlade tiden behöll 2/3 och kronan bara 1/3. Västerbottens "tiondeskörd" beräknas således som 30 * kronotiondet (plus tillägg för befriade gårdar). Ett visst osäkerhetsmoment infinner sig av de jämförelser som för fyra år kan göras för Luleå och Umeå där, som nämnt, uppgifter föreligger om både kronans och prästens tionden. De visar att prästetiondet varit 3,27 - Huss räknar försiktigtvis med 3 - gånger större än kronotiondet, det förra hämtat direkt av skylarna på fältet, det senare avlämnat av bönderna vid kyrkhärbärgen efter att ha tröskats av dem själva. Om förhållandena i Umeå och Luleå varit allmänna i landskapet borde kronotiondet inte multipliceras med 30 utan med 45! Huss räknade med följande alternativa medelskördar för de år som särskilt intresserar oss:

⁴¹⁴ Framgår indirekt av Jonsson 1971 s 271.

⁴¹⁵ Huss 1902, s. 84 not 2.

⁴¹⁶ Myrdal 1991, s. 288.

⁴¹⁷ Huss 1902, s. 76.

⁴¹⁸ Forssell 1872-1883, s. 324, not 2.

⁴¹⁹ Huss 1902, s. 74.

⁴²⁰ Boskaps- och utsädeslängder för Västerbotten 1627, RA.

Två alternativa skördeberäkningar från tiondet för Västerbotten 1557-1572

Socken	1557-1564		1565-1572	
	30*kronotiondet	45*kronotiondet	30*kronotiondet	45*kronotiondet
Umeå	4 600	6 820	5 200	7 720
Bygdeå	2 140	3 188	1 840	2 740
Löfvånger	3 544	5 284	3 124	4 656
Skellefteå	3 580	2 992	3 700	5 468
Piteå	3 060	4 528	3 000	4 440
Luleå	5 608	8 308	5 248	7 768
Kalix	2 344	3 484	2 584	3 844
Torneå	348	512	380	560
Totalt	25 224	35 116	25 076	37 196

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”. Huss har här gjort tillägg för prästgårdarna.

Källor: Huss 1902, s. 83.

Vad skillnaden mellan Luleås och Umeås krono- och prästtionden beror på är oklart. Redovisade bönderna för lågt kronotionde genom fusk vid tröskningen? Gjordes betydande avkortningar neråt vid den tröskade sädens uppmätning vid tiondeladan? Fanns avdrag av olika slag som vi inte känner till? Vare hur som helst med detta, för vår statistik måste vi bestämma oss.

En jämförelse mellan Huss högre skördeberäkning för 1557-1576 och utsädet i den näst föregående tabellen ger för Umeå och Luleå ”tiondekorntalen” 3,3 respektive 3,9. Hans lägre beräkning ger motsvarande korntal på 2,2 och 2,6. Det faller då i ögonen att Luleå allmoges ”tiondekorntal” är högre än det verkliga korntalet i socknens prästgård - 3,4 enligt ovan. Det kan tyckas osannolikt att allmogen i genomsnitt hade högre avkastning än den sannolikt resursrika prästgården. 3,9 är dessutom högre än tiondekorntalet för landskapets södra granne – Ångermanland, som hade 3,8. Med tanke på att vi inte känner de närmare omständigheterna kring olikheterna i präst- och kronotionde i Umeå och Luleå, eller om dessa förhållanden varit unika för de två socknarna, har jag valt att för statistiken stanna vid multiplikatorn 30 för skördeberäkningarna. En hel del osäkerhet kvarstår naturligtvis.

Den gjorda beräkningen ger, med tillägg för prästgårdar, ett tioprocentigt påslag för antagna underskattningar vid tiondeuppbörden och omräknat till tunnor om 146,6 liter, en skörd i Västerbotten före Sjuårskrget på cirka 20 700 tunnor. Siffran kan jämföras med motsvarande enligt projektrapporten 1630 på 24 302 tunnor. I båda fallen är de efter 1809 avträdde områden avräknade. Vi såg ovan möjligen en viss ökning av utsädet cirka 1559 till 1630. Skördeberäkningen förutsätter, även om 1630 antagligen var ett dåligt år, att sädesproduktionen ökat ganska svagt från 1557 och drygt 70 år framåt. En sådan utveckling förefaller emellertid helt rimlig mot bakgrund av den stagnerande befolkningsutvecklingen - från cirka 16 400 personer 1559, cirka 14 000 1571 och till knappt 16 000 år 1630.⁴²¹ Josef Westins undersökningar av Västerbottens södra grannlandskap Ångermanland är intressanta i sammanhanget. Han fann att en åkerexpansion där har kulminerat redan före 1560 och följts av en period av viss tillbakagång.⁴²² Jämför också utvecklingen i Jämtland och Härjedalen i det föregående.

⁴²¹ 1559 och 1571 enligt Huss 1902, s. 64. Hans senare siffra är cirka 400 personer högre än den i projektstatistiken. Han har också räknat bort de gårdar som förts under ångermanländska Nordmaling. 1630 enligt projektrapporten för 1630.

⁴²² Westin 1953, s. 326.

Städerna

Västerbotten saknade städer den aktuella tiden. De senare städerna är emellertid statistikenheter i projektets databas och hade moderförsamlingar med samma namn. De har här behandlats som vanliga landsbygdssocknar.

Övrigt

För de av 1809 års krig föranledda landavträdelserna skiljer sig siffrorna för 1571 från dem i Palms folkmängdsstatistik eftersom jag nu i enlighet med E.G. Huss räknat med att 55 % av Torneå-socknarnas resurser avträtts.⁴²³ Även Bygdeås och Nysättras siffror har justerats.

Forssell nämner ingen ödeläggelse i landskapet runt 1570.

---

⁴²³ Palm 2000; Huss 1902, s. 15.

Västergötland

Administrativa indelningar

Dalsland, som ibland räknades till Västergötland, betraktas i vår statistik som ett eget landskap (se särskilt avsnitt ovan). Mo härad som ibland räknats till Västergötland förs här under Småland. Södra Råda tillhörde Visnums härad i Värmland, men har i statistiken förts till Västergötland.

Gårdetalet

Hans Forssell uppger bara sporadiskt sockenvisa gårdetal för Västergötland. Gårdetalen har därför har hämtats från bl.a. Ivar Lundahls arbete *Det medeltida Västergötland*. 71 landbor för Läckö lagts till i Otterstads socken.⁴²⁴

Ägobeskrivningar

Ägobeskrivningar har bevarats från vissa delar av landskapet. För Vättle, Sävedals och Askims härad har sådana över åker, äng m.m. bevarats från 1560.⁴²⁵ De täcker samtliga jordnaturer. För Valle och Väne härad föreligger tiondelängder med utsädesuppgifter från samma år. Också dessa täcker alla slags gårdar. För Ale, Väne och Flundre härad finns en jordebok med ägobeskrivningar från 1564 där alla gårdar utom frälsegårdarna beskrivs.⁴²⁶ För kronans gods i Vadsbo härad ges uppgifter om cirka 500 gårdar i samband med en skattdrägning 1559.⁴²⁷ Drygt 300 beskrivningar av frälsegårdar i landskapet föreligger också från Anna Karlsdotters gods 1552 och från Karin Totts 1554.⁴²⁸

En viktig fråga är vilka mått utsädesuppgifterna avser. Förekommer skäppor vid sidan av tunnor kan man utan tvekan utgå från att det handlar om skäppetunnor. I tiondelängderna från 1560 anges utsäde ibland i skäppor (se ex. i Bergums och Partille socknar). I 1564 års jordebok räknas utsädet bara i tunnor, men avraden också i skäppor. I Vadsbomaterialet förekommer skäppor också bland utsädesuppgifterna (t.ex. i Låstad socken). I Karlsdotters jordebok finns också exempel på utsäden i skäppor (t.ex. Liareds socken, fol. 21). I Karin Totts jordebok nämns däremot inga skäppor (inte heller några spänn), men jag har antagit att det här, liksom i de andra nämnda källorna måste röra sig om skäppetunnor.

---

⁴²⁴ 1585, se VgH 1588:17.

⁴²⁵ Strödda kamerala handlingar, 43:1, RA.

⁴²⁶ VgH 1564:11

⁴²⁷ VgH 1559:15, 17.

⁴²⁸ Anna Karlsdotters (till Vinstorp) gods, Frälse- och rusttjänstlängder -1632, Frälsemännens egna längder, vol. 10:1:58, RA; Karin Totts jordebok 1554, Adeln och dess gods Örnfot, RA.

Följande uppgifter har undersökts. I den första tabellen visas uppgifter från tre västgötahärader 1560 och vad de ger för medeltal räknat per gård. De täcker, som nämnt, alla jordnaturer:

Utsäde och höproduktion i tre västgötahärader 1560 (tunnor, lass)

Härad/socken	Antal undersökta gårdar	Utsäde	Hölass	Utsäde per gård	Hölass per gård	
		a	b			b/a
Askim	103	586,3	4 085	5,7	39,7	7,0
Askim	30	172,0	1 218	5,7	40,6	7,1
Källered	22	96,0	815	4,4	37,0	8,5
Råda	9	51,0	435	5,7	48,3	8,5
Styrsö och öarna	12	31,8	255	2,7	21,3	8,0
Västra Frölunda	30	235,5	1362	7,9	45,4	5,8
Sävedal	167	1 054,8	7 123	6,3	42,7	6,8
Fässberg	30	208,0	1 254	6,9	41,8	6,0
Härryda	28	124,3	931	4,4	33,3	7,5
Landvetter	30	122,5	935	4,1	31,2	7,6
Partille	30	215,5	1 235	7,2	41,2	5,7
Utby	19	138,0	820	7,3	43,2	5,9
Örgryte	30	246,5	1 948	8,2	64,9	7,9
Vättle	149	900,0	6 286	6,0	42,2	7,0
Angered	30	183,0	1507	6,1	50,2	8,2
Bergum	30	212,5	1 514	7,1	50,5	7,1
Lerum	30	173,0	1 036	5,8	34,5	6,0
Lundby	29	182,5	1 361	6,3	46,9	7,5
Skallsjö	30	149,0	868	5,0	28,9	5,8
Totalt	419	2 541,2	17 494	6,1	41,8	6,9

Anmärkning: Skäppetunnor. Systematiska slumpmässiga urval om 30 gårdar per socken där antalet gårdar är större än 30.

Källa: Strödda kamerala handlingar, 43:1, RA.

I den andra tabellen visas utsädet enligt tiondelängder med utsädesuppgifter från cirka 1560. Även denna källa upptar alla jordnaturer:

Utsädesuppgifter för västgötska gårdar cirka 1560

Härad/socken	Antal gårdar	Utsäde	Utsäde per gård
Valle härad	131	1 051,1	8,0
Bolum	27	224,7	8,3
Ekby, Instrum, Öglunda	31	206,2	6,7
Häggum	1	7,4	7,4
Lundby	15	156,7	10,4
Skärv	25	159,8	6,4
Varnhem	32	296,2	9,3
Väne härad	101	519,8	5,1
Gärdhem	38	178,0	4,7
Norra Björke	11	63,0	5,7
Väne-Åsaka	34	186,0	5,5
Västra Tunhem	18	92,8	5,2
Totalt bägge häraderna	232	1 570,9	6,8

Anmärkning: Skäppetunnor.
Källor: VgH 1560:3, 18, RA.

I den tredje tabellen visas uppgifter från övriga jordeböcker och skattningsprotokoll med ägobeskrivningar. Till skillnad från de föregående uppgifterna avser de antingen frälsegårdar, AoE, eller övriga jordnaturer. 710 beskrivningar täcker i princip alla skatte-, krono-, kyrko-, kloster och andra gårdar där avrad eller årlig ränta gick till kronan, 51 uppgifter avser AoE, 245 - frälsegårdar ägda av Anna Karlsdotter och 69 dito men ägda av Karin Tott. Frälseuppgifterna är ett i flera avseenden snett urval som bara täcker två godsbestånd och kan inte utan vidare tas som representativa för samtliga frälsegårdar.

Utsäde och höproduktion på västgöt gårdar cirka 1560 (tunnor, lass)

Härad	Antal uppgifter	Tunnor ren säd	Antal hölass	Tunnor per gård	Hölass per gård	Hölass per utsäde
Ale	168	1 040,0	7 158	6,19	42,6	6,9
Askim	1	6,0	50	6,00	50,0	8,3
Barne	3	37,0	140	12,33	46,7	3,8
Bjärka	1	6,0	6	6,00	6,0	1,0
Bollebygd	2	10,0	110	5,00	55,0	11,0
Flundre	47	259,5	1 889	5,52	40,2	7,3
Frökind	15	160,3	330	10,69	22,0	2,1
Gudhem	12	266,5	436	22,21	36,3	1,6
Gäsene	13	130,5	196	10,04	15,0	1,5
Kind	46	265,5	1 419	5,77	30,9	5,3
Kinne	3	35,0	56	11,67	18,7	1,6
Kulling	7	96,0	193	13,71	27,6	2,0
Kåkind	7	117,0	207	16,71	29,6	1,8
Kålland	18	170,0	447	9,44	24,8	2,6
Laske	2	18,0	55	9,00	27,5	3,1
Mark	52	350,5	1 703	6,74	32,8	4,9
Mo	4	16,5	54	4,13	13,5	3,3
Redväg	71	450,0	1 400	6,34	19,7	3,1
Skånings	8	47,8	79	5,98	9,9	1,7
Sävedal	19	152,0	760	8,00	40,0	5,0
Vadsbo	493	3 723,8	9 623	7,55	19,5	2,6
Valle	1	12,0	20	12,00	20,0	1,7
Vartofta	50	401,1	938	8,02	18,8	2,3
Veden	1	9,0	30	9,00	30,0	3,3
Vilske	19	188,8	542	9,94	28,5	2,9
Viste	3	32,0	80	10,67	26,7	2,5
Vättle	1	10,0	30	10,00	30,0	3,0
Ås	7	30,0	88	4,29	12,6	2,9
Åse	1	16,0	25	16,00	25,0	1,6
Totalt	1 494	10 598,1	45 557	7,09	30,5	4,3

Källa: VgH 1559:15,17; 1560:8:2; 1564:11; Arv och Eget 1557, 27; Frälse- och rusttjänstlängder 1552, 10; Karin Totts jordebok 1554, Adeln och dess gods, Örnfot. Samtliga i RA.

I tabellen sticker Vadsbo härauds många uppgifter ut. Det kan därför vara meningsfullt att fördela dem på socknar. Det görs i nästa tabell där också frälsets del av jodnatureerna lagts in:

Utsäde och hölass för gårdar i Vadsbo härad 1559

Socken	N	Socknarnas gårdetal efter jordnatur		Utsäde	Hölass	Utsäde per gård	Hölass per gård	Hölass per utsäde
		Ickefrälse	Frälse					
Amnehärad	17	21	5	106,0	144	6,2	8,5	1,4
Berg	15	36	11	116,5	129,5	7,8	8,6	1,1
Binneberg	4	7	0	37,0	126	9,3	31,5	3,4
Björösäter	9	24	3	47,0	167	5,2	18,6	3,6
Bäck	9	12	0	48,5	164	5,4	18,2	3,4
Bällefors	9	14	9	74,5	199	8,3	22,1	2,7
Böja	8	8	1	86,0	219	10,8	27,4	2,5
Eggby	11	17	2	93,0	353	8,5	32,1	3,8
Ek	5	7	1	39,0	115	7,8	23	2,9
Ekeskog	9	16	3	54,5	112	6,1	12,4	2,1
Fagerlid	6	7	0	39,5	77	6,6	12,8	1,9
Flistad	6	17	2	77,0	250	12,8	41,7	3,2
Fredsberg	54	95	7	347,8	983	6,4	18,2	2,8
Frösved	9	15	0	90,0	214	10	23,8	2,4
Fägre	17	34	1	144,5	374	8,5	22	2,6
Götlunda	19	20	3	129,0	427	6,8	22,5	3,3
Halna	4	5	0	20,0	40	5	10	2
Hassle	19	30	34	160,5	449	8,4	23,6	2,8
Hjälstad	11	14	4	99,5	185	9	16,8	1,9
Horn	10	16	4	109,0	326	10,9	32,6	3
Hova	35	45	10	197,0	415	5,6	11,9	2,1
Hundekulla	4	10	3	54,0	127	13,5	31,8	2,4
Leksberg	7	15	9	74,0	164	10,6	23,4	2,2
Lerdala	25	26	2	100,8	215	4	8,6	2,1
Locketorp	8	12	3	55,5	160	6,9	20	2,9
Lyrestad	32	36	5	201,5	477	6,3	14,9	2,4
Låstad	9	11	0	98,0	301	10,9	33,4	3,1
Mo	5	11	3	45,0	138	9	27,6	3,1
Mölnatorp	1	25	8	6,5	10	6,5	10	1,5
Odensåker	9	20	9	80,5	301	8,9	33,4	3,7
Ransberg	8	34	3	56,0	147	7	18,4	2,6
Svenneby	0	4	7					
Säter	7	15	6	41,3	64	5,9	9,1	1,5
Tidavad	11	13	2	92,5	272	8,4	24,7	2,9
Timmersdala	8	9	1	95,5	202	11,9	25,3	2,1
Torsö	0	45	2					
Trästena	3	13	0	30,0	84	10	28	2,8
Ullervad	18	22	0	197,5	530	11	29,4	2,7
Udenäs	24	36	9	129,8	305	5,4	12,7	2,3
Utby	6	16	2	59,5	196	9,9	32,7	3,3
Vad	7	10	5	73,5	181	10,5	25,9	2,5
Väring	7	16	10	76,5	205	10,9	29,3	2,7
Älgårås	8	7	0	40,0	75	5	9,4	1,9

Anmärkning: Skäppetunnor. N = antal undersökta uppgifter. Att döma av förhållandet utsäde/åker i grannlandskap tycks kutymen i Västergötland ha varit att räkna höet i sommarlass (dock inte i Vadsbo härad där siffrorna snarare tyder på vinterlass liknande dem i Östergötland). Jämför också nedan beträffande kungsgårdarna.

Källor: VgH 1559:15, 17, RA.

Boskapen

ÄL1571 är relativt välbevarat för Västergötland. Luckor i Forsells redovisning av längdmaterialet finns dock för en del områden. Det gäller: Skövde gäll i Kåkinds härad, Hova gäll i Vadsbo, för Kinnefjärdings härad, samt för Bitterna, Laske-Vedum, Eling, för Jung och Saleby pastorat i Skånings härad, för Torestorps gäll i Mark, samt för Askims, Frökinds, Redvägs och Väne härader. För Norra Härene gäll i Kinnefjärdings härad har Janken Myrdal återfunnit längder som fyller luckan hos Forssell.⁴²⁹ För Redväg, Frökind, Askims och Väne härader har jag godtagit och fördelat Forsells häradsuppskattningar på socknar efter gårdetalen. Den resterande luckan i Kinnefjärding har supplerats med genomsnittet per taxerad från de nyfunna längderna för Norra Härene. För övriga småluckor har Forsells skattningar godtagits.

I Götaälvsområdet var bönderna befriade från skatten för småboskapen.⁴³⁰ Här har följande uppskattningar gjorts: För Östra Hisings och Sävedals härader har Kullings fördelning getter/får antagits. För Ale, Askim, Flundre Väne och Vättle härader har Kullings proportioner av de olika smådjuren knutits till ungdjuren 3 à 4 år föredragits framför Forsells summor för dessa djurslag sammanslagna.⁴³¹

I många fall redovisas liksom i andra kamerala handlingar från landskapet skatterna per gäll, inte socken. Här har fördelning på socknar skett efter dessas gårdetal.

1549 skriver Gustav Vasa att boskapen i Västergötland ofta dött p.g.a dålig gräsväxt.⁴³² I ÄL1571 nämns att fåsot grasserat i Sävedals härad.

Åkern

För Vättle, Sävedals och Askims härader har utsädesuppgifterna från 1560 använts för uppskattningarna, för socknar med fler än 30 gårdar genom systematiska slumpmässiga urval om 30. För Väne och Valle härader har tiondelängder med utsädesuppgifter använts, här rör det sig om en totalundersökning. För alla dessa fem härader avser källorna samtliga jordnaturer. Vid statistikföringen har sockengenomsnittet multiplicerats med gårdetalen och tillägg gjorts på vanligt sätt för sätes- och prästgårdar. För Vadsbos cirka 500 gårdsuppgifter varierar hur stor andel av gårdetalen som täcks. Detta beror på ej ifyllda uppgifter, arkivskador m.m. Vadsbomaterialet utelämnar, de relativt få, frälsegårdarna. För att trots allt minska risken för missvisning på grund av eventuella systematiska skillnader mellan kronogodset och frälsegårdarna, har jag bara godtagit sockenuppgifter där de täcker mer än hälften av gårdetalet. I övrigt har häradsmedeltalet använts.

Som framgått är övriga ägobeskrivningar ojämnt spridda över landskapet och mellan olika jordnaturer. Inte minst det sista gör dem osäkra att använda eftersom vi inte vet hur representativa de AoE- eller frälsegårdar det rör sig om är även för övriga jordnaturers bönder. För att minska risken också för att variationerna i för små urval skall spela spratt har jag valt att bara använda uppgifter när de är 30 eller fler för ett visst område.

Av följande tabell framgår utsädena från dels de nyss nämnda välförsedda områdena Askim, Sävedal, Vättle, Väne, Valle samt Vadsbo, dels resultatet av de spretiga urvalen för övriga delar av landskapet där de uppgått till minst 30 gårdsuppgifter:

---

⁴²⁹ Myrdal 1991, s. 68.

⁴³⁰ Forssell 1872-1883, s. 168 ff.

⁴³¹ Följande relationer i senare fallet antagits: äldsta ungdjuren = 1; fåren = 3,12; getterna 0,9; svinen = 1,43.

⁴³² GIR 1549, s. 229.

Utsäde och odlingssystem för vissa häradar i Västergötland

Härad	Utsäde cirka 1560	Odlingssystem (% årligt brukad åker)
Ale	6,2	100
Askim	5,7	100
Flundre	5,5	100
Kind	5,8	100
Mark	6,7	100
Redväg	6,3	100
Sävedal	6,3	100
Väne	5,1	100
Vättle	6,0	100
Vartofta	8,0	74
Valle	8,0	73
Vadsbo	7,6	67

Anmärkning: Skäppetunnor.

Källor: texten; odlingssystemen enligt projektrapporten för 1630.

Tabellen visar att det genomsnittliga utsädet per gård varierar mellan 5,1 och 8,0. Vad skillnaderna beror på är oklart. Nära tillhands ligger bebyggelsehistoriska och kulturgeografiska skillnader. De förra vågar jag inte ge mig in på, men till de sistnämnda hör odlingssystemet, som också lagts in i tabellen för respektive område. En hypotes är att odlingssystemet har betydelse för åkervidd (utsäde). Trädesbruk har ibland sagts kräva stora arealer. I tabellen avtecknar sig också ett stort hopp mellan områden med och utan träda – från 6,7 i snitt till 7,6. Det styrker en hypotes om ett starkt samband odlingssystem och utsäde. För ensädesområdena får man ett intervall på 5,1-6,7, för trädesområdena ett snävare intervall från 7,6-8,0. Inga uppgifter från tvåsädesområdena kvalificerade sig för tabellen. Men de få uppgifter från de helt tvåsädesdominerade häraderna Kålland och Åse faller in i ett mönster av mer träda => mer utsäde: 19 gårdar hade där i medeltal 9,4 tunnor utsäde (och 24,8 lass hö).

Ale häraads jordeboksutsäde täcker 168 av 303 gårdar totalt. Här har jag valt att acceptera sockenmedelutsäden för statistiken när de, som för de flesta socknar täcker mer än hälften av socknens gårdetal. I övrigt har här häradets medeltal tillgripits. Östra Hisings härad har antagits ha samma utsäde i snitt per gård som Sävedals härad.

På denna bräckliga grund har jag valt att uppskatta Västergötlands åkerutsäde under förkrigstiden runt 1560 för områden med bara relativt få och jordnaturmässigt enahanda uppgifter. Sådana områden med ensäde har då beräknats ha 5,9 skäppetunnor årligt utsäde, tresädesområden 7,8 tunnor och tvåsädesområdena 9 tunnor.

Odlingssystem

Samma odlingssystem har antagits som i projektrapporten för 1630. Ett tjugotal uppgifter tyder på att tvåsädet kan ha haft något större utrymme på bondgårdar vid mitten av 1500-talet än under 1600-talet. Medeltal andel besädd åker av total åker per härad visas i följande tabell:

Andel besädd åker i Västergötland cirka 1630, cirka 1550 (%).

Härad	Från projektrapporten för 1630	Enstaka uppgifter cirka 1550
Ale	98	
Askim	100	
Barne	73	
Bjärke	96	
Bollebygd	100	
Flundre	80	
Frökind	82	
Gudhem	71	67; 75
Gäsene	99	
Kind	100	
Kinne	67	
Kinnefjärding	57	50
Kulling	100	
Kåkind	67	50; 67
Kålland	51	50
Laske	67	
Mark	100	
Redväg	89	
Skånings	55	
Sävedal	93	
Vadsbo	62	50
Valle	68	
Vartofta	69	67
Veden	100	
Vilske	92	
Visnum	75	
Viste	58	50
Väne	100	
Vättle	100	
Ås	99	
Åse	54	
Östra Hisings	100	

Källor: Cirka 1630 från projektets databas för 1630; cirka 1550 från Myrdal 1990, s. 315 f.

Odlade grödor

Har bestämts på normalt sätt. Askims härad, med osäkra tiondeuppgifter kring 1570, har, som i projektrapporten för 1630, antagits enbart odla korn. Det sammanlagda tiondet för Sävedals och Askims härad 1571 tycks ha uppgått till bara 16 1/3 tunna.⁴³³ För Redväg ger Forssell bara häradssiffror 1571. Jag har där tagit fram pastoratssiffror ur VgH 1572:12 för att få en klarare bild av odlingsinriktningen i olika delar av det stora häradet.

⁴³³ Forssell 1872-1883, s. 172, not 4.

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat normalkorntal för perioden 1550-1575. För detta landskap satte han normalkorntalet till 2-3.⁴³⁴

Uppräkningar och kompletteringar

Avelsgårdarnas och Älvsborgs boskap och skörd 1570, 1571 eller 1573

	Brunnsboda (Biskopsgården i Skara; 1571)	Höjentorp (Egeby sn.; 1571)	Ettak (Velinga sn.; 1570)	Säckestad (Trästena sn.; 1570)	Älvsborgs slott och Ladugård (Örgryte sn.; 1573)
Stod, stodhästar, fålar	27	19	5	2	
Verkhästar	3	8	1	2	2
Oxar	33	21	15	13	376
Tjurar	1		1	2	
Kor	29	46	27	28	51
Ungnöt 4 à 3 års	8	39	18	2	8
Ungnöt 2 à 1 års	26	50	22	3	13
Får	60	88	27	80	206 ^a
Bockar, getter					
Svin	87	85	45	4	9
Gäss		8	27	7	
Höns			30	15	28
Utsäde i ren säd	35,7	131,7	85	66,1	26,7
Korntal	3,5	3,5	3,0	3,5	4,1
Veteskörd		6			
Rågskörd	20	112	109	25,5	
Kornskörd	105	335	146	206	95,8
Havreskörd		12			25,3
Ärter					
Stråsädsskörd i ren säd	125	461	255	231,5	108,5
Sommarlass hö	190	531	400	133	2 130 ^b

Anmärkning: Skäppetunnor. ^a = inkl. 39 lamm; ^b = höstackar. För Älvsborg räknas vid en revision av den citerade räkenskapen dock med att korntalet för korn istället för räkningens 6 bör ha varit 8 och för havren 9 (sic!) istället för 1,2. Mellanskillnaden påfördes fogden som skuld.

Källa: Älvsborg VgH1573:1, i övrigt Forssell 1872-1883, s. 117.

⁴³⁴ Myrdal 1991, s. 288.

De enligt Forssell 52 säterierna var till stor del ”knappegårdar” och han räknade med att de i medeltal hade 20 kor och skördade 30 tunnor. I skaraborgsdelen räknade han, med hänsyn till krigsskadorna och att 1571 var ett dåligt skördeår, med 25 kor och 45 tunnor i snitt för de cirka 50 säterierna, Läckö dock inte inräknat i medeltalet.⁴³⁵

Läckö skördade år 1585 2,67 tunnor vete, 130 tunnor råg, 52 tunnor korn, 12 tunnor blandsäd och 59 tunnor havre. På gården fanns 51 kor, 113 svin och 115 höns. Gårdens 71 landbor på Källandsö betalade för samma skördeår 1,42 tunnor vete, 16 tunnor råg, 12 tunnor korn, 8 tunnor blandsäd samt 3 tunnor havre i tionde.⁴³⁶

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Redan Gustav Vasa klagade på svagt tionde från Västergötland.⁴³⁷ Även Hans Forssell var misstänksam, men den låga avkastningen vid landskapets kungsgårdar jämfört med samma slags gårdar i andra delar av landet fick honom ändå att acceptera att landskapets åkerbruk faktiskt var betydligt mindre produktivt än Svealands.⁴³⁸ Jämfört med beräkningarna för 1630 minskade Västergötlands åker något under perioden. Gustav Vasa klagade 1546 över att man i Västergötland och Småland mest använde bymarkerna till fäbete och stodgång och inte till åker, vilket gav dyrtid på spannmål.⁴³⁹ Vid 1600-talets mitt finns mängder av ödeåkrar markerade i lantmäteriets kartor. Att ”tiondekorntalen” ibland inte orkar över 1 kan helt enkelt ha sin förklaring i att de västgötska jordeböckernas ägobeskrivningar beskriver en åker som tidvis till betydande delar låg osådd.⁴⁴⁰

1550 rådde stor hunger och nöd i Västergötland och Småland p.g.a. dålig årsväxt. Kungern beordrade då införsel från Baltikum. 1551 rapporterades stort ”bräck” på spannmål i de sydvästra häraderna Mark och Kind, och 1552 dålig kornväxt. 1552 skrev ståthållaren Gustav Olsson till kungen att landet inte bör exportera spannmål till Holland eftersom många ställen i Västergötland behövde undsättningsspannmål, kungen kunde dock tänka sig fortsatt sådan export om holländarna erbjöd olika lyxvaror. 1558 föreslogs att västgötarna skulle få byta tilol sig spannmål via Älvsborg mot ”den myckna grova väv som vankar i Västergötland”. 1559 rapporterades åter dyrtid på spannmål i Västergötland och Småland.⁴⁴¹

Städerna

Boskapsuppgifter har bevarats från ÄL 1571 för samtliga städer som existerade runt 1570 (eventuellt med undantag av Brätte). När danska trupper 1566 under Sjuårskriget gick in i Västergötland drabbades landskapets städer hårt. Den 13 juli brändes *Bogesund (Ulricehamn)*, 15 juli *Falköping*, 16 juli *Skara* och den 23 juli *Lidköping* (samt Läckö slott). Städernas resurser enligt ÄL1571 kan därför inte antas avspegla normala förhållanden. Så hade Skara enligt Forssell år 1571 24 taxerade till ÄL1571, men enligt en skattelängd från 1591 105 hushåll enligt Sven Lilja. De 24 år 1571 inbegrep också enligt Forssell landsförsamlingens invånare.⁴⁴² Jag har därför för statistiken utått från samma siffror som Palm i hans

⁴³⁵ Forssell 1872-1883, s. 331 not 3 och 333 not 6.

⁴³⁶ VgH 1588:17, RA.

⁴³⁷ 1545 klagade kungen över att bönderna följer adelns exempel och håller inne tionden (GIR 1545, s. 239); 1542 var kungen orolig för böndernas missnöje och uppmanade fodgarna att acceptera vad tionde som gavs (GIR 1542, s. 87); 1555 klagar kungen på att befallningsmännen är passiva vilket märks på den orätta tionden (GIR 1555, s. 216).

⁴³⁸ Forssell 1884, s. 23.

⁴³⁹ GIR 1546, s. 30.

⁴⁴⁰ Palm 2004, passim.

⁴⁴¹ GIR 1551, ss. 358, 142; 1552 ss. 441, 121; 1559 s. 171.

⁴⁴² Forssell 1872-1883, s. 150, not 2.

befolkningsstatistik (Palm 2000) baserade främst på Liljas siffror. Utsäde och skörd har beräknats från uppgifter per hushåll i projektrapporten för 1630.

Flera av landskapets städer grundades efter 1570: *Mariestad* (från Leksbergs socken), *Göteborg* (från Örgryte socken 1621), *Vänersborg* 1642 från Vassända och föregångaren *Brätte*, *Borås* från Torpa, *Alingsås* (från socknen med samma namn). För de blivande städerna har fördelning av moderförsamlingen på statistikens enheter skett efter antal hushåll enligt Palm 2000.

Folkmängd

Otterstads antal hushåll och befolkning har räknats upp för Läckö med 71 landbor. I övrigt har beräkningarna från Palm 2000 använts.

Övrigt

Att Sjuårskriget drabbade landskapet hårt har redan nämnts i avsnittet om städerna. Men även stora delar av landsbygden förhärjades. Eva Österberg uppger att omfattande krigshandlingar vid upprepade tillfällen utspelades kring Bohus, Älvsborg och Varberg. 4:e september 1563 intog danskarna Älvsborg. 1565 genomförde svenskarna omfattande belägringar av Bohus och Älvsborg utan framgång, däremot lyckades de inta Varberg i slutet av sommaren. 1566 belägrades åter Bohus samtidigt som danska trupper från Halmstad ryckte fram längs Ätran, Kinds härad och sedan via bl.a. Falköping och Skara ända till Lidköping vid Vänern och därefter tillbaka till Göta älv.⁴⁴³ Både belägringar och genommarscher skadade jordbruket även i kringområdet. I samband med att danskarna tog Älvsborg brände t.ex. svenskarna själva ner Nylöse.⁴⁴⁴ Områden vid Göta älvs mynning drabbades av allt att döma särskilt hårt, ännu 1571 ”såddes inget” i Lundby socken på svenska Hisingen.⁴⁴⁵

För stora delar av landskapet har Österberg och Ole Skarin undersökt krigets skadeverkningar. Vid krigsslutet var ett stort antal gårdar öde, antingen avfolkade eller kameralt öde, vilket senare innebar att de inte kunde klara av sina utlagor. I Marks härad var t.ex. 65 % av gårdarna mer eller mindre förstörda, brända eller plundrade. Närmare hallandsgränsen söder om Viskan var motsvarande siffra 60-100 %.⁴⁴⁶ Längre norrut var hela socknar oförmögna att betala skatt åren närmast efter krigsslutet.⁴⁴⁷ Enligt Hans Forssell kan följande andelar ödelagda gårdar avläsas i jordeböckerna 1571-1573:

---

⁴⁴³ Österberg 1971, s. 22.

⁴⁴⁴ Westling 1879-1880, s. 30.

⁴⁴⁵ Forssell 1872-1883, s. 172.

⁴⁴⁶ Österberg 1971, s. 259.

⁴⁴⁷ Skarin 1979, 1, s 187.

Härad	Ödeläggelse %
Vartofta	18
Gudhem	20
Kåkind	32
Valle	36
Vadsbo	13
Kinne	30
Kinnefjärding	31
Kålland	25
Viste	18
Ås	?
Gäsene	22
Kulling	13
Bjärke	5
Ale	32
Vättle	27
Sävedal	?
Askim	24
Åse	5
Barne	?
Laske	22
Skånings	12
Vilske	32
Frökind	58
Redväg	13
Kind	44
Mark	18
Bollebygd	6
Veden	18

Källa: Forssell 1872-1883, ss. 124 ff.

Vid några tillfällen nämner Gustav Vasa spannmålsimport till Västergötland, 1544 till landskapets nödlidande från Tyskland.

Västergötland gav namn åt den stora ”Västgöta” eller ”skäppetunnan” för säd om cirka 145 liter. Av Västergötlands skäppa gick det på 1500-talet sex av dem på tunnan.⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ SAOB ger ett exempel från cirka 1565 på att västgötaskäppan uppfattades som stor: ”Skeppen är (ofta i Västergötl.) så stor, att ther går icke mer änn 4 skeppor i t(un)nan, ther the icke borde våra större änn 6 skepper, the fylla en t(un)na.” Här antyds skillnaden mellan skäppetunnan och ”stockholmstunnan”.

Västmanland

Administrativa indelningar

Följande delar av *Västerbergs*lagen har i statistiken förts under Västmanland: Norberg, (Väster-)Våla, Skinnskatteberg, skogsfjärdingen av Odensvi (Heds socken) samt skogsfjärdingen av Malma i Åkerbo härad (=Gunnilbo). Grangärde, Ludvika, Norrbärke och Söderbärke har däremot förts under landskapet Dalarna. *Nora och Lindes Bergslag* har i statistiken förts under Västmanland: d.v.s. Lindesberg, Noraskog med de senare utbrytningarna Nora stad och socken, Järnboås, Hjulsjö, Kil samt Nora häradsdel av Lindes socken och Grythyttan. Simtuna, Torstuna och Våla härader har i statistikkonstruktionen förts under Uppland.

Gårdetalet

Statistikens gårdetal har i regel hämtats från Forssells sammanställning från 1571 års jordebok, för Snävringe härad dock från boken 1557. I några fall där antalet decimanter varit högre har de senares antal föredragits. För Ramnäs och Sura har gårdetalen satts lika med antalet taxerade till ÄL1571. Ängsö socken bestod i sin helhet av ett säteri och saknas i bl.a. ÄL1571. Jag har utifrån senare uppgifter antagit gårdetalet 2 för socknen. Där så behövs har fördelning av större enheter på socknar skett och då efter motsvarande i projektrapporten för 1630.

Ägobeskrivningar

För statistiken har endast de uppgifter om utsädet som finns i vissa av tiondelängderna från landskapet använts.

Boskapen

Enligt Forssell är antalet hästar i ÄL1571 underskattat i östra delarna av landskapet och i dess bergslagsområden. Detta kom sig av att hästar som användes i körslor åt kronan var befriade.⁴⁴⁹ I några av de socknar i landskapet för vilka Forssell markerar osäkerhet vid hästuppgifterna har en grov uppskattning gjorts utifrån beräkningar för Grangärde i projektrapporten för 1630. I denna socken visade sig bergsmännen i genomsnitt ha 1,6 hästar och bönderna 0,8 i snitt per hushåll. Det förra genomsnittet har så använts för Sala, Sala gruva och Sevalle där antalet hästar i ÄL1571 förefaller orimligt lågt. I övrigt har jag dock, trots Forssells frågetecken och mot bakgrund av liknande uppgifter från 1630, accepterat genomsnittet i ÄL1571 som rimliga och avstått från försök till korrigeringar. Övertjurbos hästar och ungnöt är delvis skattade av Forssell.

Åkern

För 16 av de 66 landsbygdssocknar som i projektdatabasen förts till landskapet Västmanland återfinns uppgifter om tiondegivarnas utsäde i tiondelängder för skördeåren 1558 eller 1559. Uppgifterna avser 741 gårdar och samtliga förekommande jordnaturer. Dessa uppgifter har i vår utsädesstatistik för berörda socknar, efter sedvanlig uppräknings för säterier, prästgårdar etc., fått representera landskapets åker. I följande tabell visas uppgifterna för de 16 socknarna och utsädet i genomsnitt per tiondegivare.

---

⁴⁴⁹ Forssell 1872-1883, s. 73.

Utsäde för tiondegivare i västmanländska härad cirka 1560 (tunnor)

Härad	Socken	Utsädet i ren säd	Antal tiondegivare	Utsäde per tiondegivare
Snävringe		918,6	144	6,4
”	Stora och Lilla Rytterna	338,0	66	5,1
”	Svedvi (Hallstahammar)	296,1	35	8,5
”	Säby	284,5	43	6,6
Tuhundra		1 418,8	190	7,5
”	Dingtuna	800,6	104	7,7
”	Lillhärad	69,5	16	4,3
”	Lundby	279,5	30	9,3
”	Västerås-Barkarö	269,3	40	6,7
Yttertjurbo		1 306,2	137	9,5
”	Björksta	767,5	82	9,4
”	Sevalla	118,5	17	7,0
”	Tortuna	420,3	38	11,1
Övertjurbo		1 800,2	270	6,7
”	Kila	369,4	28	13,2
”	Kumla	306,0	76	4,0
”	Möklinta	257,0	54	4,8
”	Norrby	292,3	49	6,0
”	Sala	420,8	44	9,6
”	Tärna	154,7	19	8,1
Totalt		5 444,0	741	7,6

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”.

Källor: Uppgifterna för Lundby, Barkarö, Rytterna, Svedvi, Säby och Dingtuna från VmH 1559:15, övriga från VmH 1560:19A, alla i RA

Tabellens utsäde per gård har använts för statistikkonstruktionen. För socknar i de härad som helt saknar uppgifter har följande uppskattningar gjorts: För Åkerbo härad har Snävringes åker per gård använts, för Norrbo medeltalet för grannhäraderna Tuhundra, Snävringe och Övertjurbo – 6,87 tunnor per gård. För Siende har på motsvarande sätt medlet - 7,90 - för Övertjurbo, Yttertjurbo och Tuhundra använts. Vagnsbro härad enda socken – Västerfärnebo – har antagits ha haft samma medeltal som Norrbo, och Åkerbo samma som Snävringe. För Fellingsbro, Grythyttan, Lindesberg, Nora, Norbergs härad och Skinnskatteberg har den besådda åkern beräknats från statistikens ”normalskördar” delade med ett i landskapet mycket vanligt ”tiondekorntal” på 5. Samma förfarande har använts på Nya Kopparbergs, (Ljusnarsbergs) socken. För Ängsö socken har jag antagit samma besådda åker som i projektrapporten för 1630.

Observera att med utsäde i tiondematerialet med största sannolikhet avsetts utsädesvolym. Som vanligt kan dock schablonen en tunna utsäde = ett tunnland i areal antas.

Odlingssystem

Västmanland har i enlighet med vad som var fallet under senare tider ansetts tillämpa tvåsåde.

Odlade grödor

Har på vanligt sätt antagits avspeglat av tiondets fördelning.

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat normalkorntal för perioden 1550-1575. För detta landskap satte han det till mellan 4 och 6.⁴⁵⁰

Uppräkningar och kompletteringar

Tillägg har gjorts med följande uppgifter för de kungliga egendomarna. Utsädet har därvid beräknats från skördarna och korntalet 5:

Boskap 1572 och skörd 1571 (1628) vid slott och kungliga gårdar i Västmanland

	Västerås slott med två ladugårdar	Väsby gård i Sala socken	Ulvesunds gård	Arboga gård	Guldsmedshytte gård	Strömsholms gård (1628)
Hästar, ston	14	4	15			195
Verkhästar	11	60	8	8	6	
Föl	28	7	23			86
Oxar	64	46	80	21	9	33
Tjurar	5	7	5	2	1	
Kor	76	52	60	33	21	45
Ungnöt 4 à 3 års	20	30	28	16	11	53
Ungnöt 2 à 1 års	47	61	50	19	12	11
Får	150	73	95	51	32	146
Bockar och getter		33	41		27	
Svin	126	114	49	27	15	8
Gäss			16		10	
Höns	104		4		13	
Beräknat utsäde i ren säd	71,6	86,9	81,7	33,6	13,75	85,6
Veteskörd						
Rågskörd	146,25	169	273,5	?	28,75	356,3
Kornskörd	211,75	265,5	120,5	?	40	54,5
Havreskörd			29			35
Stråsädsskörd i ren säd	358	435	409	168	69	428
Ärter						5

Anmärkning: Skörd och utsäde i ”stockholmstunnor”. Utsädet har beräknats från ett antaget korntal om 5. Arboga gårds boskap är upptecknad 1571. Skörden på denna gård har uppskattats efter skörd per ko på övriga gårdar. Ulvesund = Lungsör. För Strömsholms gård (Kolbäcks socken) som var förlänt Gustav Vasas änka, har jag i brist på bättre hämtat uppgifterna från 1628 i projektrapporten för 1630.
Källa: Forssell 1872-1883, s 62.

⁴⁵⁰ Myrdal 1991, s. 288.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

I Nora och Lindes bergslag, liksom i de västmanländska delarna av Västerbergslagen betalade flera socknar sitt tionde i järn istället för säd. Dessa områden har jag låtit Fellingsbros tionde i ren säd per givare representera. Samma antagande har fått gälla också för Ervalla och Näsby som bara gav humle i tionde och ett möjligen ännu praktiskt taget obefolkat Ljusnarsberg (Nya Kopparbergs socken).⁴⁵¹

Städerna

Landskapet hade de tre gamla städerna Västerås, Arboga och Köping. För *Arboga* stads 23 borgare uppges i VmH1569:5 315 örtugland åker, vilket kan ha motsvarat 3,67 tunnor utsäde per borgare. Stadens tionde skördeåret 1570 beräknade Forssell till 39 stockholmstunnor. De två uppgifterna tillsammans antyder korntalet 7. Jag har dock valt att beräkna stadens utsäde från tiondet och **korntalet 4**. Det ger 129 stockholmstunnor. För *Köping* uppger Forssell tiondet för 32 decimanter skördeåret 1570 till 16,25 stockholmstunnor ren säd. Det skulle motsvara en skörd på knappt 244 stockholmstunnor. De två städernas utsäde har beräknats från ett antaget **korntal på 4**. Grödo fördelningen här enligt 1571 års tiondelängd. *Västerås* har antagits ha haft samma utsäde per taxerad som enligt utsädeslängderna i projektrapporten för 1630 och jag har beräknat dess skörd från ett antaget korntal **fem** gånger större än utsädet. Grödo fördelningen för både normalår och 1571 provisoriskt hämtad från skördeåret 1620.

Sala grundades 1624, *Nora* och *Lindesberg* 1643 och deras utsäden, skördar, boskap och grödo fördelning har beräknats från motsvarande per hushåll enligt Palm 2000 i för Sala dess landsförsamling, för de två övriga Fellingsbro socken.

Övrigt

Forssell nämner cirka 12 procents ödeläggelse i Västerbergslagen runt 1570. I Nora och Lindes bergslag var 9 % öde i 1571 års jordebok. I Siende var ungefär 10 %, i Åkerbo 12, i den del av Tuhundra som inte låg under Strömsholms gård, 5 % öde. I Norrbo fann han bara helt obetydlig ödeläggelse.⁴⁵²

Vissa justeringar i förhållande till Palms (2000) folkmängdsuppskattningar har gjorts för Norrby, Västanfors, Karbenning och Nora bergslag.

---

⁴⁵¹ Forssell (1872-1883, s. 84) fann inga spår av socknen i sitt material kring 1570.

⁴⁵² Forssell 1872-1883, ss. 82, 84, 86, 88, 90.

Ångermanland

Administrativa indelningar

Gårdetalet

Gårdetalet är hämtat ur 1557 års jordebok enligt Forssell.

Ägobeskrivningar

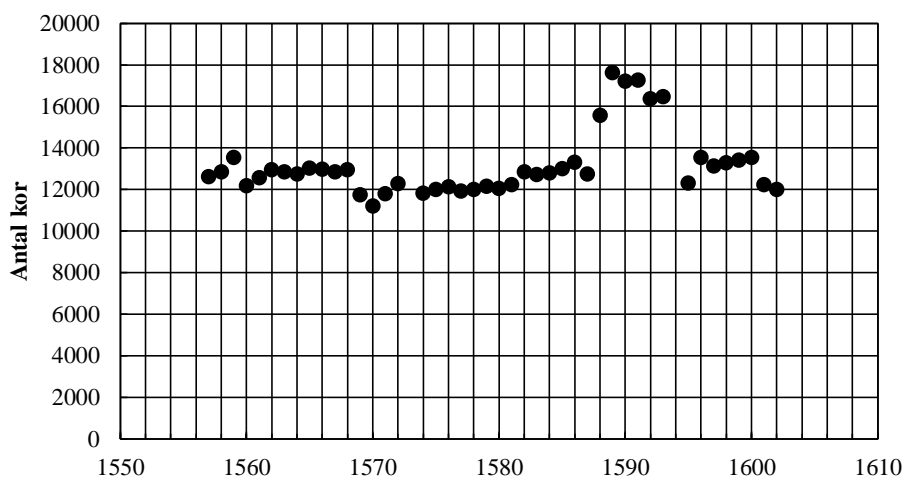
Som framgår nedan under avsnittet om åkern baserades landskapets skattetal på olika slags resurser. De senares inbördes proportioner är dock problematiska att bestämma, se nedan under avsnittet om åkern.

Boskapen

Uppgifterna har på vanligt sätt hämtats från Forssells redovisning av ÄL1571. Antal taxerade i landskapet är ofta färre än antalet tiondegivare. Jag har föredragit att i sådana fall approximera antalet boskapsägare med antalet av de sist nämnda, under antagandet att skillnaden utgörs av av okända skäl från ÄL1571 befriade.

En särskild skatt efter antalet kor utgick länge i landskapet. Bertil Boëthius har redovisat dess kotal per socken. Här nöjer jag mig med att återge hans sammandrag för landskapet i dess helhet.⁴⁵³

Kotal i Ångermanland 1557-1602

Källa: Talen för 1589-1593 är osäkra. För själva talen, se bilaga 11.

Komålet för 1557 upgav 12 613 kor. Till detta ansåg Westin att borde läggas 300 prästkor och 5 % gallkor. Smöret från en ko var värt en persons spannmålskonsumtion under ett år.⁴⁵⁴

⁴⁵³ Boëthius 1928, tabell III. 1528 stadfäste Gustav Vasa för Hälsingland den stadga som av ålder gällt i Norrland, att var bonde årligen skall ge sin sockenpräst 1 mark smör av var mjölkko och ½ mark av var gallko. 1560 nämns motsvarande avgift av ”av var ko, som är uti Medelpad” 1 mark. Att samma skatt ”av var ko”, utgått också i Ångermanland framgår av en uppgift från 1557. Boëthius 1928, s. 46 ff

⁴⁵⁴ Westin 1944, s. 70.

Åkern

1541 stadgades vid en nyskattläggning att huvudskatten i Ångermanland skulle utgöras ”efter Såländz tall, och är uti vart Såländ 5 mark jord eller 28 stenger jord uti längden och bredden, och haver var stång 7 alnars längd... och är sålanden uti Ångermanland 26 507 och 1,5 markland...”⁴⁵⁵ Det kamerala jordetalet såländets, även kallade seland, förhållande till arealer och utsäde har varit föremål för stort intresse inom forskningen.⁴⁵⁶ Min tolkning av forskningsläget är att man är överens om att selandet var så stort att man däri kunde så två spann korn eller råg. Men spannen var olika stor i olika delar av landet och Ångermanlands spann uppges i jordeboken 1547 vara sådan som det gick fyra av på en tunna (att jämföra med den kända upplandsspannen varav det gick 2 på ”stockholmstunnan”).⁴⁵⁷ Så långt stämmer för övrigt denna bestämning med en viktig princip i samtida ”undervisningar” från andra håll – åkern beskrevs i form av utsädesvolym, men hur stor areal skattetalen innebar kunde växla beroende på jordens kvalitet, gles- eller tätsådd.

Beräkningar av utsädet från selanden kompliceras av att även andra resurser – äng, fisken och kvarnar – kom att räknas in i selandstalen, i regel utan att särskiljas i jordeböckerna. Josef Westin har beräknat att de två sist nämnda i genomsnitt utgjort högst 2 % av selandstalen.⁴⁵⁸ Mer oklart är ängens andel.⁴⁵⁹ För Nordmaling, Grundsunda och Arnäs ingick hö och åkerslott 1542 bara med 6 % av selandstalen, 1543 anges dock för en tredjedel av byarna i dessa socknar 20 % och för ytterligare en tredjedel i Grundsunda och Arnäs 13 %. Dessa siffror är motstridiga och kan inte generaliseras till landskapet i sin helhet. Utvecklingen tycks ha medfört att allt större delar av selandstalet grundades på ängen. Jonsson argumenterar dock övertygande för att ängen ännu 1602 knappast kan ha uppgått till så mycket som 1/3 av selandstalet.⁴⁶⁰

Jag har valt att för statistiken gå på Josef Westins beräkning av landskapets utsäde 1557-1561 till 10 000 tunnor.⁴⁶¹ Siffran kan, efter omräkning till tunnor om 146,6 liter, d.v.s. 8 000, jämföras med cirka 7 800 tunnor utsäde runt 1630 enligt projektrapporten för den perioden.

I samband med selandssättningen av Ångermanlands äng finns en beskrivning av hömätningen som kan vara värd att återge: I en undervisning från 1553 nämns hur ängarna i Ångermanland skattlades: När allt höet var i ladan gick snörningsmän och ”förslogo” ett gillt lass hö för ett sädesland jord, och hur många gilllass de i var by finna kunde, lät de inskriva i jordetalet.⁴⁶²

Odlade grödor

Kornet dominerade helt i Ångermanland. Ibland odlades råg på trädan, men mest på svedjan. På 1540-talet motsvarade rågodlingen 2 %, men sedan ökade den långsiktigt. Lin, hampa och humle odlades, men ärtor bara obetydligt.⁴⁶³

Odlingssystemet

Varierande uppgifter förekommer om Ångermanlands odlingssystem i äldre tid. Vid en skattläggning i landskapet i början av 1600-talet räknade man med tvåsåde, men detta tycks

⁴⁵⁵ Nordlander 1899.

⁴⁵⁶ Främst Nordlander 1899, Westin 1944, Jonsson 1971.

⁴⁵⁷ Westin 1944, s. 96; Jonsson 1971, s. 208 f. Vad gäller hur stor *yta* selandet representerade kom däremot Westin och Jonsson till helt olika slutsatser – Westin (s. 97) 0,346 hektar, Jonsson (s. 210) 0,16 hektar.

⁴⁵⁸ Westin 1944, s. 107.

⁴⁵⁹ Westin 1944, s. 95, 107.

⁴⁶⁰ Jonsson 1971, ss. 209, 222, 218.

⁴⁶¹ Westin 1944, s. 70.

⁴⁶² Nordlander 1899, s. 183.

⁴⁶³ Westin 1944, s. 62.

bara varit en kameral schablon, också tillämpad vid en liknande förrättning för Medelpad.⁴⁶⁴ Annars har tresäde ansetts vara det vanligaste, även om det i en del socknar förekom både två- och tresäde.⁴⁶⁵ Att döma av den ringa rågandelen i tiondet var svedjandet för spannmål obetydligt. Men betessvedjor och svedjor för ängsproduktion var viktiga.⁴⁶⁶ Jag har räknat med samma odlingsystem som i projektrapporten för 1630.

Avkastning

Janken Myrdal har inte beräknat något normalkorntal för detta landskap.⁴⁶⁷ Vår statistikberäkning av ett normalt ”tiondekorntal” ger 3,8.

Uppräkningar och kompletteringar

1571 ingår prästernas boskap i Älvsborgs lösens längder. Däremot ingår prästgårdarnas åkerproduktion inte i de tiondelängder med utsädesuppgifter eller de måltalsuppgifter och liknande som använts för skattningar av åkern cirka 1570. Gabriel Thulin hävdar att själva prästgårdarna av allt att döma normalt inte ingick i jordeböckernas selandstal för Ångermanland, däremot en del andra jordar som prästerna nyttjade med eller utan egen ägorätt.⁴⁶⁸ Tillägg har därför på vanligt sätt gjorts till skörde- och utsädesberäkningar utifrån Forssells schablonmässigt uppskattade prästgårdsskördar. Inga tillägg har gjorts för den obetydliga frälsejord som kan ha funnits.⁴⁶⁹

Tillägg måste också göras för Ångermanlands kungsgårdar⁴⁷⁰:

Säbrå 17,5 seland (1550) och 7,25 tunnlands utsäde (1621)

Bjärträ 56 seland (1591); 28 tunnor utsäde, 206 hölass (1599); 23 tunnlands utsäde (1606)

Härnön 67 seland innan den kom under den blivande staden.

I statistiken har justeringar gjorts för dessa där grovt 1 selands utsäde, i detta sammanhang, satts till 0,5 tunnor eller tunnland. Korntalen har vid skördeberäkningarna satts till 4.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

Ångermanlands tiondeuttåg avvek delvis från den normala normen där prästen tog 1/3 av tiondet och kronan resten. 1528-1552 utgjorde kronotiondet i södra fögderiet 1/2 av totalt tionde, i norra 1/3. 1552 ökades kronans andel till 1/2 också i det norra. 1553 blev det överallt 2/3, bortsett från i Nordmaling, Grundsunda och Anundsjö) där prästen fortsatt kunde behålla 2/3. Nätraprästen kunde behålla halva tiondet till några år före 1568, då också hans del sänktes till 1/3, men 1568 fick han åter behålla halva tiondet, vilket han dock åter förlorade 1579. 1594-1773, då fast tionde infördes, kunde han fortsatt behålla halva. Enligt Westin har Hans Forssell missat detta i sin statistik.⁴⁷¹

---

⁴⁶⁴ Jonsson 1971, ss. 181, 218.

⁴⁶⁵ Westin 1930, s. 36, 1944 s. 97, 104; Jonsson 1971, s. 211, not 3.

⁴⁶⁶ Westin 1944, s. 62.

⁴⁶⁷ Myrdal 1991, s. 288.

⁴⁶⁸ Thulin 1904, 1906, inledningarna.

⁴⁶⁹ Bara i Överlänns finns åtminstone på 1700-talet nämnvärd frälsejord som man möjligen borde ta hänsyn till vid uppskattningar av hela selandstalet. Hur det var på 1550-talet har jag inte försökt utröna.

⁴⁷⁰ Westin 1944, s. 34. Bjärträ 1591 från Forssell 1872-1883, s. 32, not 1.

⁴⁷¹ Westin 1944, s. 111 ff. I Ångermanland uppger fogderäkenskaperna 1565-1627 ”övermål” separat med varierande andelar av tiondet.

Jag har valt att acceptera Westins skördeberäkning för 1557-1561, 38 000 ”stockholmstunnor”, som en normalskörd för Ångermanland.⁴⁷² Den har hämtats som en summa för hela landskapet och i statistiken fördelats på socknar efter gårdetalen. Denna skörd kan jämföras med Westins beräkningar för andra år:

Några skörde- och utsädesberäkningar för Ångermanland 1557-1630

	Medelskörd Ångermanland	Utsäde i Ångermanland
1540-talet		Cirka 8 500
1557-1561	38 000	10 000
1576-1586	30 000	
1587-1589	16 000	
1591-1593	47 000	
1595-1597	42 000	
1599		18 500
1605-1615	36 000	

Anmärkning: ”Stockholmstunnor” om 117,5 liter.

Källor: Westin 1944, ss. 69, 70, 80, 91, 92.

Städerna

Ångermanland saknade städer den aktuella tiden.

Övrigt

Josef Westin ansåg att tiden runt 1560 var ”toppunkten i Ångermanlands näringsliv och bebyggelse för nästan hela två århundraden” framåt. Först under slutet av 1600-talet skall landskapet ha uppnått nivåerna från 1560.⁴⁷³

Forssell hittade ingen ödeläggelse i jordeböckerna runt 1571.⁴⁷⁴ Det hindrar inte att Sjuårskriget drabbade landskapet hårt trots att det inte utsattes för direkta krigshandlingar. Orsaken var militära utskrivningar, ökande skatter m.m. Från en befolkning på 2 800 hushåll dog eller invalidiserade 850 män under kriget. Detta måste bl.a. ha lett till stor brist på arbetskraft.⁴⁷⁵

Av landskapets tiondelängder framgår att tunnan, i dessa till skillnad från i jordeböckerna, indelades i 2 spann eller 8 fjärdingar eller 48 kannor. Det senare visar att det var den s.k. slottstunnan om 117,5 liter som avsågs.⁴⁷⁶ Ibland räknas i det till sin volym något osäkra fatet. Jag har då räknat 32 fat på tunnan.⁴⁷⁷

⁴⁷² Westin 1944, s. 69. En beräkning på vanligt sätt för ”normalåret” 1558 på cirka 32 000 ”stockholmstunnor”, blir möjligen för låg med hänsyn till vissa prästers större andel av tiondet än normalt.

⁴⁷³ Westin 1944, s. 73, 135.

⁴⁷⁴ Forssell 1872-1883, s. 40.

⁴⁷⁵ Westin 1944, s. 73 ff.

⁴⁷⁶ Jämför Morell 1988 s 32.

⁴⁷⁷ Jansson 1950 under ”fat”.

Öland

Se under Småland!

Östergötland

Administrativa indelningar

Hans Forssell för Ydre och Kinda härad under Småland. Tjällmos och Risinge bergslag, tidvis i handlingarna för Närke, har i databasen förts till Östergötland. Skogsområdet i Kristbergs nordöstra del, Skobo (eller Skogbo) fjärding, har i statistiken förts till Kristbergs socken och Rumskulla och Dalhems skatar till respektive huvudsocken i Småland. Till Småland har också Askeryds Lägersbygd förts.

Gårdetalet

Hans Forssell ger med något undantag bara gårdetal per härad. Jag har använt dessa men fördelat dem efter antal nominati i hans Älvsborgs lösenuppgifter. Fördelning på kyrksocken för Tjällmo och Godegårds bergslag skett efter gårdetalet. För Risinge och Tjällmos bergslagsdelar har gårdetalen (1567) hämtats från Forssell som förde dem under Närke. ÄL1571 har ofta färre taxerade än gårdetalet, men många gårdar kan ha demografiskt öde p.g.a. kriget, se nedan under ”Övrigt”.

Ägobeskrivningar

För 50 socknar och åren 1558-1559 har tiondelängder med utsädesuppgifter bevarats. Som vanligt i denna typ av källa ingår samtliga jordnaturer. Dessa uppgifter har använts för vår statistik. Där uppgifterna är summerade sockenvis i källmaterialet har dessa summor använts, för osummerade socknar har beräkningar skett med hjälp av mer eller mindre slumpmässiga urval. Systematiska sådana urval har ibland försvårats genom brandskador i källmaterialet och ofullständig filmning – skannade mikrofilmkopior från SVAR har använts – vid hård bindning i originalet. Tiondelängdernas utsädesuppgifter visas i följande tabell:

Utsäde i östgötska tiondelängder från 1558 och 1559

Härad	Socken	N	Utsäde i tunnor ren säd	Utsädet i tunnor ren säd per tiondegivare
Aska		131	914,9	7,0
”	Ask	8	59,6	7,4
”	Ekeby	12	73,8	6,1
”	Fivelstad	9	83,6	9,3
”	Hagby	11	96,6	8,8
”	Kälvesten	8	51,4	6,4
”	Motala och Nykyrka	17	74,5	4,4
”	Orlunda	9	87,3	9,7
”	Sankt Per	21	116,5	5,5
”	Sten	6	49,7	8,3
”	Strå	1	28,3	28,3
”	Styra	3	24,1	8,0
”	Varv	15	103,7	6,9
”	Vinnerstad	11	65,7	6,0
Dals		49	462,6	9,4
”	Herrestad	5	62,7	12,5
”	Källstad	5	40,8	8,2
”	Nässja	6	51,4	8,6
Dals (forts.)	Roglösa	15	118,2	7,9
”	Strå (del)	4	58,2	14,6

Härad	Socken	N	Utsäde i tunnor ren säd	Utsädet i tunnor ren säd per tiondegivare
”	Väversunda	3	23,9	8,0
”	Örberga	11	107,3	9,8
Finspång		4 socknar		
”	Regna		130,3	sockensumma
”	Risinge		442,3	sockensumma
”	Skedevi		247,3	sockensumma
”	Tjällmo		131,8	sockensumma
Gullberg		5 socknar		
”	Björkeberg		158,0	sockensumma
”	Flistad		139,2	sockensumma
”	Kristberg		8,8	sockensumma
”	Ljung		235,6	sockensumma
”	Vreta klostetr		616,4	sockensumma
Lösing		4 socknar		
”	Dagsberg		338,3	sockensumma
”	Furingstad		182,0	sockensumma
”	Styrstad		696,6	sockensumma
”	Tingstad		358,5	sockensumma
Stad		1 socken		
”	Norrköping		93,0	sockensumma
Vifolka		1 socken		
”	Västerlösa		202,9	sockensumma
Östkind		4 socknar		
”	Häradshammar		740,6	sockensumma
”	Norrköping St Johannes		271,5	sockensumma
”	Östra Husby		440,3	sockensumma
”	Östra Stenby		345,3	sockensumma
Björkekind		4 socknar		
”	Konungsund		101,3	sockensumma
”	Tåby		169,0	sockensumma
”	Å		311,5	sockensumma
”	Östra Ny		429,3	sockensumma
Boberg		9 socknar		
”	Brunneby		89,2	sockensumma
”	Egby		135,1	sockensumma
”	Fornåsa		288,5	sockensumma
”	Klockrike		288,8	sockensumma
”	Lönsås		174,1	sockensumma
”	Älvestad		359,6	sockensumma
”	Skeppsås		253,9	sockensumma
Bråbo		2 socknar		
”	Norrköping Östra Eneby		658,5	sockensumma
”	Kvillinge		541,5	sockensumma

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”.

Källor: Aska och Dal: ÖgH 1559:2; övriga: ÖgH 1559 14; 1560:1; 1560:2; 1560:13; 1560:21, allt i RA.

För åkerberäkningar för de delar av Östergötland som saknar tiondelängder med utsäde måste andra källor eftersökas. Från landskapet har i vissa jordeböcker en stor mängd ägobeskrivningar bevarats. Till skillnad från tiondelängderna utelämnar de dock AoE- och

frälsegårdar.⁴⁷⁸ Där uppgifterna beskriver ägorna i spann åker och antal hölass har de använts för föreliggande statistikkonstruktion under antagandet att medeltalen någorlunda motsvarar de för samtliga gårdar i socknarna. Källmaterialet är liksom det från tiondet fysiskt illa åtgånget. Oftast har jag utnyttjat samtliga läsbara uppgifter, i några fall, när uppgifterna så tillåter, har jag excerperat systematiska slumpmässiga urval om 30. Följande statistik erhöles för 245 gårdar i tre häradar:

Utsäde och höproduktion på 245 östgötska gårdar 1572

Härad	Socken	N	Utsäde i tunnor ren säd	Hölass	Utsädet per nominatus	Hölass per nominatus	Hölass per utsäde
Bankekind		37	264,3	683	7,1	18,5	2,6
”	Landeryd	10	71,8	182	7,2	18,2	2,5
”	Törnevalla	2	7,0	13	3,5	6,5	1,9
”	Vårdsberg	25	185,5	488	7,4	19,5	2,6
Hanekind		163	946,0	2 547,5	5,8	15,6	2,7
”	Kaga	18	145,0	229	8,1	12,7	1,6
”	Kärna	17	109,0	214	6,4	12,6	2,0
”	Landeryd	7	48,5	156	6,9	22,3	3,2
”	Sankt Lars	46	302,0	738	6,6	16,0	2,4
”	Skeda	30	111,5	491	3,7	16,4	4,4
”	Slaka	21	115,0	292,5	5,5	13,9	2,5
”	Vist	24	115,0	427	4,8	17,8	3,7
Valkebo		45	223,3	514	5,0	11,4	2,3
”	Lekberg	3	13,5	18	4,5	6,0	1,3
”	Rakered	5	29,0	66	5,8	13,2	2,3
”	Rappestad	6	19,5	45	3,3	7,5	2,3
”	Sjögestad	13	64,3	140	4,9	10,8	2,2
”	Slaka	6	31,0	84	5,2	14,0	2,7
”	Vikingstad	12	66,0	161	5,5	13,4	2,4
Totalt		245	1 433,5	3 744,5	5,9	15,3	2,6

Anmärkning: ”Stockholmstunor”. Observera att Landeryd förekommer både under Bankekind och Hanekind.

Källor: ÖGH 1572:12, RA.

För södra halvan av landskapet är det sämre ställt också med ägobeskrivningar. Användbara sådana har inte påträffats för Göstring, Hammarkind, Kinda, Lysing, Memming, Skärkind, Vifolka, Ydre eller Åkerbo häradar, annat än sporadiskt i AoE- eller frälsejordeböcker. För

⁴⁷⁸ Redan från 1543 förekommer från Östergötland jordeboksuppgifter där åkern anges i öresland och liknande (samtidigt som siffror för ängsproduktionen saknas). De öretal som förekommer i dessa jordeböcker är av annan karaktär än de från landskapen runt Stockholm, särskilt Uppland. De senare hängde ihop med gamla jordetal som fungerade som fördelningstal för gårdarnas rättigheter och skyldigheter i byarna och hade stor stabilitet över tiden - de kunde där vara hundratals år gamla vid vår undersökningstidpunkt. I Östergötland, Finnveden och Värmland är 1500-talets öretal däremot resultat av kronans då aktuella försök att konstruera nya ”öretal”. Här fanns inga gamla jordetal att falla tillbaka på utan man utgick från grova uppskattningar av ägornas utsäde och höskörd. Dessa uppgifter har jag dock inte använt för östgötastatistiken. Dovring 1951, s. 173. Se vidare bilaga 4.

knappt 200 gårdar har uppgifter från sådana jordeböcker undersökts.⁴⁷⁹ Uppgifterna är för många områden få. I följande tabell redovisas endast uppgifter för häradar med över 20 uppgifter eller socknar med fler än 10:

Utsäde och höproduktion i vissa östgötska områden på 1550-talet

Härad	Socken	N	Tunnor utsäde ren säd	Hölass	Utsäde per gård	Hölass per gård
Boberg		21	138,3	335	6,6	16,0
	Ekebyborna	17	115,3	243	6,8	14,3
Ydre		57	197,5	243,5	3,5	4,3
	Asby	12	35,0	31	2,9	2,6
	Askeryd	28	98,0	150,5	3,5	5,4
	Torpa	13	52,0	52	4,0	4,0

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”. Sommarlass har antagits för Boberg. För Ydre har sannolika vinterlass omräknats till sommarlass genom multiplikation med 2.

Källor: Karin Totts jordebok 1554, Adeln och dess gods, Örnfot, RA; Anna Karlsdotters (till Vinstorp) gods, Frälse- och rusttjänstlängder -1632, Frälsemännens egna längder, vol. 10:1:58, RA; Arv och eget, 1559, 12:1, RA.

Boskapen

Älvsborgs lösens uppgifter täcker praktiskt taget hela landskapet. Ulrikas boskap per beräknat taxerad till ÄL1571 har satts lika med Nykils. 1576 avtecknar sig en skäferiverksamhet i Norrköping med 529 avelsfår.⁴⁸⁰

Åkern

För norra och centrala delarna av landskapet har, som framgått, uppgifter från tiondelängder eller jordeböcker med ägobeskrivningar använts för att uppskatta socknarnas utsäde till vår statistik. Tiondeutsädena har föredragits där de funnits eftersom de täcker alla slags jordbruk. I övrigt har representerade jordnaturers gårdar fått approximera alla gårdar. Beträffande den sista tabellen i avsnittet om ägobeskrivningarna har bara uppgifterna för Ydre härad använts, för Bobergs härad fick vi ju mer heltäckande uppgifter från tiondelängderna.

För södra delarna av landskapet saknas, med undantaget Ydre, direkt användbara utsädesuppgifter. För de häradar som saknar sådana har analogier gjorts med utsädet i grannområden:

⁴⁷⁹ Karin Totts jordebok 1554, Adeln och dess gods, Örnfot, RA; Anna Karlsdotters (till Vinstorp) gods, Frälse- och rusttjänstlängder -1632, Frälsemännens egna längder, vol. 10:1:58, RA..

⁴⁸⁰ ÖgH 1576:13:1, RA.

Härad	Medeltal utsäde per gård	Utsädet analogivis hämtats från:
Göstring	7,7	Dals, Aska
Hammarkind	4,3	Björkekind, Östkind
Kinda	3,5	Ydre
Lysing	9,4	Dals
Memming	5,0	Bråbo, Lösing, Gullberg
Skärkind	5,0	Bankekind, Björkekind
Vifolka	5,3	Boberg, Gullberg
Åkerbo	6,0	Valkebo, Gullberg, Hanekind, Bankekind

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”.

Eventuella skillnader mellan resurserna hos frälse- och övriga jordnaturers gårdar torde spela störst roll för statistikens Bankekind, Hanekind, Valkebo, Ydre, Kinda och Åkerbo häraders med mella 21 och 56 % frälsegårdar.

Vid beräkningarna har utsädesmedeltalen per socken multiplicerats med socknarnas framtagna gårdetal. För socknar med under 10 uppgifter har häradsmideltalen föredragits. I ett antal fall har sockenvis summerade utsäden kunnat användas. Överallt har uppräknings för tiondebefriade gårdar gjorts på vanligt sätt.

Odlingssystem

I likhet med för senare perioder har tvåsäte antagits.

Odlade grödor

Hans Forssell kunde för tiden cirka 1571 inte reda ut tiondet per socken bl.a. p.g.a. att många socknar var delade på flera häraders. Han ger därför bara summariska uppgifter per härad dessutom utan fördelning på sädeslag. Det är då oklart om ren säd avses. Jag har därför gjort en egen excerpering av tiondematerialet. Tyvärr har jag inte återfunnit alla källor som Forssell nämner (han ger oklara källhänvisningar) och varit tvungen att välja olika år för olika häraders.⁴⁸¹ I Skänninge och Gryt gav många pengar istället för säd som tionde.

Tiondelängderna anger ofta malt istället för korn. Ärtor och bönor kan misstänkas vara underregistrerade i en del tiondematerial. Från tre häraders rapporterades skördeåren 1558 och 1559 följande utsädeskvantiteter av dessa grödor:

⁴⁸¹ För de olika häraderna har följande räkenskaper använts: Dals, Lysing ÖgH 1577:5; Memming, Bråbo Ög 1577:15; Valkebo, Hanekind, Åkerbo, Bankekind ÖgH 1577:4; Björkekind, Lösing, Östkind ÖgH 1575:13; Vifolka, Göstring, Gullberg, Aska, Boberg, Bergslagen Godegård, Hällestad, Vånga ÖgH 1567:23; Hammarkind, Skärkind ÖgH 1576:5, allt i RA.

Ärt- och bönodling i tre östgötahärad

Härad	Socken	Bönor	Ärtor	Ärtor per gård
Boberg	Brunneby	1,4	2,1	
Boberg	Fornåsa	1,0	10,1	
Boberg	Klockrike	7,5	6,5	
Boberg	Lönsås		8,5	
Boberg	Älvestad	1,0	7,3	
Aska	Kälvesten			0,33
Aska	Hagby			0,48
Aska	Sankt Per			0,1
Aska	Onslunda			0,17
Aska	Fivelstad			0,5
Aska	Styra			0
Aska	Varv			0,13
Aska	Egby			0,23
Aska	Ask			0,02
Aska	Vinnerstad			0,05
Dals	Väversunda			0,33

Anmärkning: ”Stockholmstunnor”

Källa: Aska och Dal ÖgH1559:14; Boberg ÖgH1560:13, RA.

Avkastning

Janken Myrdal har beräknat normalkorntal för perioden 1550-1575. För detta landskap satte han det till mellan 4 och 5.⁴⁸²

Uppräkningar och kompletteringar

Prästgårdarnas resurser har lagts till på vanligt sätt. Boskapen ingår i längderna från ÄL1571, skörden har antagits motsvara Forssells schablon och utsädet genom division av detta med ett antaget korntal på 3.

Säteriernas boskap i Östergötland var, till skillnad från prästernas, fri från beskattning till ÄL1571. Också här har jag valt att utgå från Forssells schabloner för skördar och antal kor på sätt som beskrevs i denna rapportens början. Han räknade med en genomsnittlig skörd (1570 i ”stockholmstunnor”) om 44 tunnor och att de i medeltal höll 15 kor.⁴⁸³

---

⁴⁸² Myrdal 1991, s. 288.

⁴⁸³ Forssell 1872-1883, s. 346.

Resurser och produktion vid kungliga avelsgårdar, ladugårdar och slott 1582

	Linköpings gård (Linköping landsfsg.)	Tuna gård (Rystad sn.)	Hof (Hof sn.)	Starby (Sankt Per sn.)	Stegeborgs slott m. S. ladugården (Gryta sn.)	Brånäs (Dagsbergs sn.)	Rönö gård (Rönö sn.)	Skenäs (Ö. Husby sn.)	Konungsbro (Vreta sn.)	Norrby (Brunneby sn.)	Norrköpings gård (Norrköping)	Norsholms gård (Kinestad sn.)
Hästar, ston, fålar	34	14	35	30	10	7	3	1	16	17	12	3
Verkhästar	2		9	8	6	4	1	4	2	5	3	1
Oxar	54	25	101	89	57	42	15	8	27	24	20	5
Tjurar	1		2	2	2	1	0	3	1	2	4	1
Kor	117	30	103	89	64	46	17	9	33	32	65	16
Ungnöt 4 à 3 år	23		57	49	13	9	3	3	20	12	26	6
Ungnöt 2 à 1 år	48	5	29	26	67	49	18	17	35	31	28	7
Får	140		216	188	251	183	68	11	73	200	126	31
Bockar, getter	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Svin	82		48	41	27	20	7	30	32	41	10	2
Gäss			0	0	57	41	15	12	9	22	53	13
Höns			48	42	96	70	26	16	8	37	55	14
Utsäde (ren säd)	97	35	118	103	52	38	14	16,3	49	51	16	24
Korntal	5	4	4	4	3,5	3,5	3,5	4	4	3	4	3
Veteskörd	21		8	0	11	8	3	1		7	6	2
Rågskörd	200	60	225	209	56	41	15	20	58	31	22	6
Kornskörd	259	78	235	198	111	81	30	44	137	113	111	63
Havreskörd			4	8	2	1	1					
Ärter	12		15	18	14	10	4	3	12	9	11	2
Stråsädsskörd i ren säd	486	138	471	411	183	133	49	65	194	152	140	72
Sommarlass hö	539	250	251	391	519	379	140	303	400	221	909	225

Anmärkning: ”Stockholmstunor”. Stegeborgs slotts boskap, åker och hö har förts under Södra ladugården, Vadstena slotts boskap och åker under Hof och Starby. Hof och Starbys samt Norrköpings och Norsholms gårdars boskap fördelats efter respektive gårds utsäde. Beräkningar av utsäde skett från korntalsuppgifter. För Skenäs har korntalet 4 antagits.

Källa: Forssell 1872-1883, s. 235.

En normalskörd runt Sjuårskriget?

För Lysings och Dals härad har jag av källskäl måst välja 1576 som normalskördeår, för Vånga 1566. I övrigt har 1558 använts.

Städerna

Östergötlands städer är väldokumenterade beträffande boskapen i bevarat material från ÄL1571. Tiondeuppgifter för *Norrköping* och *Skänninge* från respektive 1577 och 1567 har använts för att beräkna skörd, utsäde (enter antaget korntal 4) och grödo fördelning för dessa städer. För *Linköping*, *Söderköping* och *Vadstena* har mostvarande siffror provisoriskt hämtats från så sent som cirka 1630 enligt projektrapporten för det året.

Övrigt

1567 gjorde danska trupper ett stort infall i Östergötland. Därvid brändes 695 hemman, torp och kvarnar samt sex kungsgårdar.⁴⁸⁴ Även i övrigt drabbades landskapet hårt under kriget:

Andel ödesmål av gårdetalet per härad cirka 1570

Härad	%	Gårdetal enligt jordebok för år:
Aska	45	1569
Bankekind	12	1572
Björkekind	0?	1572
Bobergs	19	1572
Bråbo	7	1574
Dals	24	1569
Gullberg	17	1572
Göstring	11	1572
Hammarkind	5	1572
Hanekind	21	1571
Lysing	12	1500
Lösing	0?	1569
Memming	21	1572
Skärkind	9	1574
Valkebo	19	1571
Vifolka	10	1572
Åkerbo	18	1500
Östkind	0?	1571
Hellestad och Vånga bergslag	11	1572
Godegårds bergslag	10	1572

Källa: Forssell 1872-1883, s. 240 ff.

Nykils antal hushåll har satts till 47 och folkmängden till 219, en avvikelse från Palm 2000 således. Även Kvillinge och Simonstorps befolkning har justerats genom att en fördelning skett efter beräkningarna i projektrapporten för 1630

⁴⁸⁴ Forssell 1872-1883, ss. 234, 254 not 1.

Bilaga 1. Arrhenius´ beräkning av 1560-talets åkerareal

Botanisten, lantbrukskemisten m.m. Olof Arrhenius försökte 1947 (Arrhenius 1947) uppskattad åkerarealen för 1560-talets Sverige. Hans metod var att först beräkna ”mantalet”, med uppjusteringar för ej mantalssatta prästgårdar, säterier och kungsgårdar, och därefter kalkylera åkerarealen per mantal. Mantalets arealer hämtade han från 1600-, 1700- och 1800-talens lantmäterikartor. För ett 40-tal byar per län mätte han så utvecklingen mellan de äldre och yngre kartornas arealer och extrapolerade denna bakåt till 1560-talet. Det är osäkert hur hans mantal skall betraktas – är det kvalificerat, okvalificerat, hur har kungsgårdar etc. mantalssatts? Det är också oklart om och i så fall hur han tagit hänsyn till odlingsystemen – avses total åkerareal eller besädd? Hans beräkningar återges nedan:

Mantal och åkerareal per län på 1560-talet enligt Arrhenius

Län	Hektar per mantal	Tunnland åker per mantal	Antal mantal	Hektar åker	Tunnland åker
Stockholms	6,7	13,4	5 992	55 923	113 273
Uppsala	11,4	23,1	5 767	60 870	123 293
Södermanlands	7,7	15,6	5 641	45 105	91 361
Östergötlands	9,6	19,4	7 459	71 607	145 042
Kalmar	2,7	5,4	5 311	15 963	32 333
Jönköpings	4,3	8,7	5 504	23 607	47 816
Kronobergs	3,8	7,7	3 998	15 181	30 749
Älvsborgs	3,5	7,1	4 135	14 473	29 315
Skaraborgs	5,8	11,7	9 704	53 241	107 841
Värmlands	7,5	15,2	2 636	19 669	39 840
Örebro	6,8	13,8	2 653	18 618	37 711
Västmanlands	12,3	24,9	3 139	39 914	80 847
Kopparbergs	5,0	10,0	3 726	18 630	37 735
Gävleborgs	3,0	6,1	3 592	10 770	21 815
Västernorrlands	1,6	3,2	3 474	5 558	11 258
Väster- och Norrbottens	1,4	2,9	2 420	3 408	6 903
Totalt	6,3	12,7	75 151	472 537	957 134

Anmärkning: Vid åkerberäkningen har Arrhenius gjort tillägg för prästgårdar, säterier m.m. Det gör att hektar och tunnland per mantal inte kan fås direkt genom division av hektar eller tunnland åker med antalet mantal. Arrhenius delade upp Kalmar län på fastlandsdelen och Öland. På den förra räknade han 3,8 hektar per mantal, för Öland 5,1. Även Stockholms län delades upp på motsvarande sätt och han antog för fastlandet 10,9 och skärgården 2,5 hektar per mantal. För dessa två län har i tabellen ovan säteriernas åker räknats bort från länssiffrorna i Arrhenius´ tabell 4 s. 75 och därefter dividerats med antal mantal. Tabellens andra och tredje kolumner anger åker per mantal för allmogen och prästgårdarna. Kopparbergs siffror per mantal har beräknats från Arrhenius tabeller 1, s. 63, och 4, s. 75.

Källa: Arrhenius 1947, ss. 63, 69, 75.

Bilaga 2. Frälsejordens andel av mantalet 1825 (nuvarande Sverige utom Norrland)

Landskap	Standardhärad	Totalt mantal enl. af Forsell	Frälsemantal enl. af Forsell	Frälse i % av totalmantalet
Blekinge		1 090	120	11
	Bräkne	195	17	9
	Lister	259	36	14
	Medelstad	340	64	19
	Östra	296	3	1
Bohuslän		2 566	411	16
	Bullarens	83	1	1
	Fräkne	95	14	14
	Inlands Norra	231	29	12
	Inlands Södra	224	21	9
	Kville	170	30	17
	Lane	175	10	6
	Orust Västra	143	45	32
	Orust Östra	124	23	19
	Sotenäs	190	65	34
	Stångenäs	44	22	51
	Sörbygdens	97	7	8
	Tanums	179	3	2
	Tjörns	150	46	31
	Torpe	100	18	18
	Tunge	149	38	25
	Västra Hisings	188	16	9
	Vätte	204	23	11
Dalarna		1 848	136	7
	Kopparbergs	334	132	39
	Näsgård	376	3	1
	Ovansiljan	182	0	0
	Säters	403	0	0
	Västerbergslagen	180	1	0
	Västerdalarna	120	0	0
	Österdalarna	253	0	0
Dalsland		981	209	21
	Nordal	129	33	25
	Sundal	242	49	20
	Tössbo	135	40	30
	Valbo	198	39	20
	Vedbo	277	48	17
Gotland		1 108	0	0
	Norra fögderiet	546	0	0
	Södra fögderiet	562	0	0

Landskap	Standardhärad	Totalt mantal enl. af Forsell	Frälsemantal enl. af Forsell	Frälse i % av totalmantalet
Halland		2 981	1 530	51
	Faurås	386	134	35
	Fjäre	695	252	36
	Halmstad	341	275	81
	Himle	416	201	48
	Hök	330	210	64
	Tönnersjö	317	222	70
	Viske	207	101	49
	Årstad	288	137	47
Närke		1 927	716	37
	Asker	250	89	36
	Edsberg	252	84	33
	Glanshammar	202	96	47
	Grimsten	158	83	52
	Hardemo	93	31	34
	Kumla	201	48	24
	Sköllersta	238	104	44
	Sundbo	168	112	67
	Örebro	368	71	19
Skåne		7 033	3 222	46
	Albo	112	43	38
	Bara	315	165	52
	Bjäre	175	28	16
	Frosta	414	259	63
	Färs	303	161	53
	Gärds	356	145	41
	Harjager	217	94	43
	Herrestad	226	191	84
	Ingelstad	361	224	62
	Järrestad	174	68	39
	Ljunit	123	102	83
	Luggude	509	276	54
	Norra Åsbo	330	115	35
	Onsjö	275	117	43
	Oxie	317	54	17
	Rönneberga	197	65	33
	Södra Åsbo	239	118	49
	Skytts	295	31	11
	Torna	386	162	42
	Västra Göinge	508	209	41
	Vemmenhög	466	260	56
	Villand	350	173	49
	Östra Göinge	368	159	43
Småland		9 325	4 196	45

Landskap	Standardhärad	Totalt mantal enl. af Forsell	Frälsemantal enl. af Forsell	Frälse i % av totalmantalet
	Allbo	561	390	70
	Aspeländ	191	43	23
	Handbörd	213	98	46
	Kinnevald	279	162	58
	Konga	545	376	69
	Mo	117	48	41
	Norra Möre	297	120	40
	Norra Tjust	367	219	60
	Norra Vedbo	516	277	54
	Norrvidinge	209	104	50
	Södra Möre	632	58	9
	Södra Tjust	306	155	51
	Södra Vedbo	398	131	33
	Sevede	253	84	33
	Stranda	185	83	45
	Sunnerbo	744	461	62
	Tunalän	145	57	39
	Tveta	427	179	42
	Uppvidinge	459	264	57
	Vista	274	106	39
	Västbo	635	297	47
	Västra	572	171	30
	Östbo	381	140	37
	Östra	619	172	28
Södermanland		4 077	2 429	60
	Daga	195	85	43
	Hölebo	211	124	59
	Jönåker	426	200	47
	Oppunda	741	497	67
	Rönö	376	254	68
	Selebo	246	110	45
	Sotholm	382	316	83
	Svartlösa	212	179	84
	Villåttinge	246	158	64
	Västerrekarne	231	102	44
	Åker	245	78	32
	Öknebo	184	157	85
	Österrekarne	343	157	46
	Östkind	7	0	3
Uppland		7 395	3 213	43
	Bro	116	86	74
	Bro skeppslag	161	63	39
	Bälinge	218	67	31
	Danderyd	137	96	70

Landskap	Standardhärad	Totalt mantal enl. af Forsell	Frälsemantal enl. af Forsell	Frälse i % av totalmantalet
	Dannemora	109	81	74
	Frösåker	350	169	48
	Frötuna skeppslag	226	115	51
	Färentuna	195	69	35
	Hagunda	240	132	55
	Håbo	275	109	40
	Lagunda	265	115	43
	Lyhundra	208	53	25
	Långhundra	275	134	49
	Lövsta	113	77	68
	Norunda	261	112	43
	Närdinghundra	216	122	56
	Olands	337	166	49
	Rasbo	182	77	42
	Seminghundra	195	85	43
	Simtuna	254	50	20
	Sjuhundra	150	121	80
	Sollentuna	173	114	66
	Torstuna	186	29	16
	Trögd	429	182	42
	Ulleråker	198	45	23
	Vaksala	192	26	14
	Vallentuna	119	53	44
	Våla	219	36	17
	Väddö skeppslag	174	10	6
	Värmdö skeppslag	141	109	77
	Åkers skeppslag	188	141	75
	Åsunda	216	103	48
	Ärlinghundra	240	102	43
	Örbyhus	412	162	39
Västergötland		8 265	3 097	37
	Ale	247	67	27
	Askim	159	32	20
	Barne	198	79	40
	Bjärke	83	42	51
	Bollebygd	88	31	35
	Flundre	106	42	40
	Frökind	111	39	35
	Gudhem	350	147	42
	Gäsene	270	60	22
	Kind	526	266	51
	Kinne	208	89	43
	Kinnefjärding	174	78	45
	Kulling	317	123	39

Landskap	Standardhärad	Totalt mantal enl. af Forsell	Frälsemantal enl. af Forsell	Frälse i % av totalmantalet
	Kåkind	344	133	39
	Kålland	355	162	46
	Laske	157	44	28
	Mark	502	176	35
	Redväg	298	124	41
	Skånings	366	129	35
	Sävedal	105	14	13
	Vadsbo	984	332	34
	Valle	184	31	17
	Vartofta	772	291	38
	Veden	145	44	30
	Vilske	195	98	50
	Visnum	23	10	43
	Viste	160	83	52
	Väne	186	55	30
	Vättle	163	90	55
	Ås	272	77	28
	Åse	172	90	52
	Östra Hisings	46	21	46
Västmanland		3 013	496	16
	Fellingsbr	269	65	24
	Grythytte	63	7	12
	Lindes bergslag	232	7	3
	Nora bergslag	230	6	2
	Norbergs	98	5	5
	Norrbo	229	43	19
	Nya Kopparberg	11	6	49
	Siende	204	78	38
	Skinnskatteberg	76	15	19
	Snävringe	368	85	23
	Tuhundra	181	55	30
	Vagnsbro	106	20	19
	Yttertjurbo	148	43	29
	Åkerbo	558	50	9
	Övertjurbo	239	12	5
Värmland		1 815	434	24
	Filipstads	51	8	16
	Fryksdal	144	7	5
	Gillberg	186	22	12
	Grums	117	51	43
	Jösse	159	25	16
	Karlskoga	65	9	15
	Karlstads	74	22	30
	Kil	113	32	29

Landskap	Standardhärad	Totalt mantal enl. af Forsell	Frälsemantal enl. af Forsell	Frälse i % av totalmantalet
	Nordmark	231	6	3
	Näs	217	93	43
	Visnum	97	47	49
	Väse	133	30	23
	Älvdal	118	29	24
	Ölme	112	52	47
Öland		794	18	2
	Ölands norra mot	404	10	2
	Ölands södra mot	389	8	2
Östergötland		5 440	2 090	38
	Aska	342	79	23
	Bankekind	305	135	44
	Björkekind	262	95	36
	Bobergs	238	36	15
	Bråbo	117	57	49
	Dals	123	5	4
	Finspång	427	294	69
	Gullberg	191	43	23
	Göstring	367	89	24
	Hammarkind	426	212	50
	Hanekind	211	74	35
	Kinda	395	221	56
	Lysing	284	46	16
	Lösing	197	58	29
	Memming	124	73	59
	Skärkind	168	95	57
	Valkebo	256	80	31
	Vifolka	288	111	39
	Ydre	268	142	53
	Åkerbo	169	36	21
	Östkind	284	107	38
Riket		129 396	44 900	35

Anmärkning: Några få städer med mantal ingår inte i tabellens siffror.
Källa: af Forsell 1834, prjekt-databasen för 1810.

Bilaga 3. Skördar och boskap 1571 enligt Hans Forssell

Hans Forssell har i sina länsvisa sammandragstabeller för 1571 på olika sätt markerat ”den grad af statistiskt värde, som må anses tillkomma de meddelade sifferuppgifterna:

00 = uppgiften stödd på till största delen exakta primäruppgifter vid taxering till ÄL1571 eller vid tiondeuppbörd

oo = summan helt eller till största delen grundad på proportionering från grannhärad efter jordebokstal, eller på mer eller mindre godtyckliga antagande, t.ex. beträffande skörd vid säterier och prästgårdar

00 = mellangrad av tillförlitlighet

[ ] = i någon högre mån bristfällig uppgift

? = i någon högre mån bristfällig uppgift

Se närmare: 1571 Forssell 1872-1883, ss. 314 ff., 324 ff.

För jämförbarhet med beräkningar i föreliggande projektstatistik bör omräkning av Forssells ”stockholmstunnor” till tunnor om 146,6 liter ske. Detta görs genom multiplikation av hans tunnor med 0,8. Dessutom bör hans skördesiffror ökas med 10 % för att kompensera för avkortningar nedåt, ”råga” eller ”avgång”, vid tiondedebiteringarna. Mer om detta i denna boks avsnitt A ”Mått och mål” samt “Råga etc”.

Sammandrag af oppgifter om folkmængd, løsegendom og skörd i hela det egentliga Sverige 1571—76.

Nuværende länssamråden.	Folkmængd 1571.		L ö s e g e n d o m 1 5 7 1.						Skörd 1571 (70, 72, 73).		Skörd 1576.		
	Högst.	Lägst.	Hästar.	Kor.	Ungnöt.		Får.	Getter.	Svin.	Tiondepligtig	Ej tiondepligtig	Tiondepligtig	Ej tiondepligtig
					4 å 3 års.	2 å 1 års.							
1 Norr- och Vesterbottens län	2,682	13,400	18,800	2,636	15,718	962	1) 5,200	1) 13,050	1) 1,750	30,000	200	24,480	190
2 Vesterorrlands "	3,383	16,900	23,700	3,070	16,100	370	1) 1,760	1) 14,050	1) 2,120	45,690	600	48,375	625
3 Gefleborgs "	4,237	21,100	29,650	2,810	20,970	760	1) 2,140	1) 9,200	1) 10,480	70,260	780	91,200	1,000
4 Kopparbergs "	4,751	24,100	33,750	107?	20,494	1) 2,370	1) 7,600	1) 15,169	1) 19,609	57,300	1,915	86,700	2,900
5 Vesterås "	4,222	21,900	26,000	4,720	13,520	2,960	7,630	18,480	6,350	40,950	3,970	105,300	10,200
6 Skaraborgs "	7,027	35,800	43,000	10,100	28,020	9,160	16,360	1) 38,250	1) 7,900	45,875	7,725	98,700	17,300
7 Elfsborgs "	8,195	41,200	49,600	8,410	29,630	13,180	1) 18,550	1) 41,500	1) 17,500	44,500	4,200	71,985	7,100
8 Jonköpings "	6,467	32,550	39,200	7,600	29,940	1) 11,140	1) 12,620	1) 37,140	1) 9,350	67,500	4,700	105,990	7,410
9 Krounbergs "	5,189	26,150	31,450	6,780	27,870	8,500	10,670	25,350	12,570	59,100	3,400	71,865	4,135
10 Kalmar "	6,054	31,100	37,500	12,010	21,650	7,050	7,740	27,010	6,020	38,000	5,550	55,500	9,300
11 Linköpings "	8,354	42,700	51,500	12,350	23,350	5,300	10,160	32,680	3,900	63,000	6,500	166,365	12,600
12 Nyköpings "	4,899	25,400	30,600	8,800	16,600	3,840	7,910	28,360	7,740	79,000	8,500	91,500	9,700
13 Stockholms "	5,997	31,000	37,400	13,420	21,600	5,220	9,900	38,150	3,970	61,875	7,455	75,000	9,000
14 Upsala "	5,666	29,100	35,100	11,540	17,220	3,110	8,040	36,010	6,080	119,175	11,625	144,000	14,000
15 Örebro "	3,590	17,300	20,900	4,970	14,180	1,540	9,250	22,450	[850]	39,950	3,100	37,890	3,210
16 Vermlands "	1,854	9,300	13,000	[1,428]	9,900	1,900	2,350	5,700	2,300	16,880	1) 500	46,770	1,200
17 Göteborgs (del)?)	533	2,700	3,250	[289]	1,738	438	[320]	[1,151]	[351]	1,200	60	2,700	130
18 Stockholms stad	1,000	6,000	7,000	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
Summa det egentliga Sverige	83,900	427,400	531,400	111,100	338,500	77,500	138,200	403,700	130,400	871,355	70,780	1,324,320	110,000

1) För att slippa belasta denna sammandragstabell med genombrytningar, har jag på de särskilda kolumnerna fördelat de kollektiva summor af "får och getter", eller "får, getter och svin", "ungnöt, får och getter", som här och der i vissa härad förekomna, och hvilka slutsiffror för det mesta synas i lästablerna. Jag har dervid fördelat efter samma proportion, som i öfrigt inom länet förekommer, alltid med iakttagande af af-rundning till jämna tiotal.

2) För Vermland har jag här tillagt en gissad siffra för de minst 20 prestgårdarnes skörd.

3) För den del af nuv. Göteborgs län som vid denna tid tillhörde Sverige, d. v. s. Askims och Sivedals härad med Östra Hisings, finnes såsom synes af tab. sid. 172—73 endast mycket ofullständiga taxeringsuppgifter. Jag har här sammanlagt dess mantal med

taxeringsmantalet för de nittytvå Elfsborgs-borgerne (tab. sid. 174), det enda som finnes i längderna upptaget för den sköfde staden, samt spisningsmantalet för Elfsborgs slott (tab. sid. 117); inventariet för de bägge häradena och för borgerne är likaså samman-slaget. Som siffrorna här för det mesta äro beräknade, har jag icke dragit i beträkande att uppföra dem med sådan ringa tillökning eller minskning, som egnar sig att afrunda tabellens slutsiffror till jämna hundrata. Hushållsmantalet som skulle vara 511 har så-lunda blifvit ökad till 533 o. s. v. Tiondeuppgifter för 1576 finnes fullständiga, men inga för 1571. Jag har i föregående kolumn infort en beräknad siffra för 1573, af hvars skörd Sivedals härad ger 39 tr i tönde, då jag för Askim antagit 41 efter 1576 års proportion.

Bilaga 4. Något om markland, öresland m.m.

Äldre markland

Marklandet med underavdelningar förekommer i Vasatidens jordeböcker från landskapen runt Stockholm. De infördes av allt att döma under högmedeltiden och förblev inte sällan bestående oförändrade in i Vasatid. Marklandet och dess underavdelningar stod i följande relation till varandra: 1 markland = 8 öresland; 1 öresland = 3 örtugland; 1 örtugland = 8 penningland.⁴⁸⁵ Folke Dovring och Gerhard Hafström visade att det medeltida örtuglandet kan översättas till en åkerareal lämpad för en spans utsäde.⁴⁸⁶ Sedermera kom även David Hannerberg, som tidigare menat dessa äldre tal användbara för åkerberäkningar också för senare perioder, att acceptera Dovrings och Hafströms bestämningar – det kan ”inte tagas för självklart att 1200-talets spannländ var detsamma som 1600-talets”.⁴⁸⁷

Dovring och Hannerberg var starkt inriktade på att försöka bestämma medeltidens åkerarealer. Dovring fann för Uppland att en helgård om ett markland bland 68 uppgifter från 1500-talet där uppgift samtidigt fanns om både marklandstal och utsäde, att i 44 av fallen den totala åkern (inkl. trädor) hamnade mellan 16 och 32 tunnland, i 32 fall mellan 24 och 32.⁴⁸⁸ Från författarens tabell kan medelvärdet uppskattas till 29,6, medianen till 30.⁴⁸⁹ Eftersom spannen rymde en halv tunna innebar en spans utsäde vid tvåsåde en total åker om ett tunnland.⁴⁹⁰ Men variationsintervallen minskar användbarheten till statistiska skattningar.

Av Dovrings kasuistik framgår att marklandstalen i Uppland och Södermanland var anmärkningsvärt konstanta från medeltid till 1600-tal, vilket inte hindrar att här och var och då och då förändringar förekom. Den relativa stelheten i talen innebär att deras förhållande till verklighetens åker och utsäde försköts vid nyodling. Att jordetal med tiden stelnade finns fler exempel på från senare tid.⁴⁹¹ Enligt Dovring var en viktig orsak till denna stelhet att talen i Uppland, Södermanland, Västmanland och Närke också användes som byamål, d.v.s. reglerade de i byn ingående gårdarnas rättigheter av olika slag. Även detta talar emot att använda de äldre marklandstalen för skattningar av statistikens åkerarealer för 1500-talet.

Yngre markland

Redan från 1543 förekommer från Östergötland jordeboksuppgifter, där åkern anges i öresland och liknande. Dessa öretal är av annan karaktär än de från de nyss nämnda landskapen runt Stockholm. I Östergötland, Finnveden och Värmland är 1500-talets öretal resultat av kronans då aktuella försök att konstruera nya öretal. Här fanns inga gamla jordetal att falla tillbaka på utan man utgick från grova uppskattningar av ägornas utsäde och höskörd vid skattläggningarna.⁴⁹² Inte heller dessa uppgifter har jag använt för några kalkyler av åkerns omfattning.

---

⁴⁸⁵ Hannerberg 1971, s. 40.

⁴⁸⁶ Dovring 1947; Hafström 1949, s. 25.

⁴⁸⁷ Hannerberg 1971 s. 41. Hannerberg hade tidigare (1946 s. 7) varit mer oklar och ansåg bl.a. (s. 7), att ”öretalet gav utsädet i tunnor” och att ett öresland = ett tunnland. Hannerberg (1971, s. 42 f.) summerar örtuglandets karaktär: ”Örtuglandet var strängt taget inte ett ytmått utan en beskattningsenhet, en kameral enhet, ett jordetal, men ”storleksmässigt var det i princip förknippat med ett ytmått”, tunnlandet ...”.

⁴⁸⁸ Dovring 1947, s. 28.

⁴⁸⁹ När Dovring (s. 29) gör motsvarande bestämningar m.h.a. 1600-talskartor, hamnar de flesta utsäden lägre – mellan 16 och 28 tunnland. Hannerberg (1971, s. 42) tror sig i en topp kring 24 och en kring 18 tunnland se tecken på två olikstora medeltida tunnland (ett på 4 937 m² ett på 4 145). Min tolkning av detta är dock att det är tunnans förändringar mellan 1500- och 1600-talen som spökar. 18 dividerat med 24 motsvarar grovt tunnans förändring från 117,1 till 146,6 liter, en förändring som kan ha skett cirka 1605. $18/24 = 0,75$; $117,1/146,6 = 0,79$. Då skall observeras att de av Hannerberg nämnda topparna avser medeltal av värden spridda inom intervallen 16-20 och 20(24?)-28 tunnland.

⁴⁹⁰ Hannerberg 1971, s. 41 ff. Tunnlandet var, som framgått i denna boks avsnitt A ett föränderligt mått. Under 1500-talet var tunnlandet 13 122 kvadratalnar, fr.o.m. 1630-talet blev det större (14 000 kvadratalnar), detta parallellt med att tunnan i marklandsområdet förändrats från knappt 118 liter på 1500-talet till 146,6 liter (vilket troligen skedde cirka 1605).

⁴⁹¹ Dovring ger flera exempel härpå (1947, s. 15, s. 16 not 8).

⁴⁹² Dovring 1951, s. 173.

Bilaga 5. Tiondeserier för skördeåren 1551-1576 enligt Hans Forssell

Skördeår	Räkenskapsår	Gävleborgs län	Helsingland	Gästrikland	Värmlands län	Dalsland	Skaraborgs län	Älvsborgs läns minus Dalsland	Jönköpings län	Kronobergs län	Kalmar län
1551	1552		4 394		2 300		5 200	2 700	5 100		2 800
1552	1553	7 800							6 900	4 500	3 400
1553	1554	3 700					6 300	5 100	6 300	6 000	3 400
1554	1555	5 100			1 255		6 300	4 300		5 100	3 800
1555	1556	5 359			1 470	434	5 042	2 946	5 056	5 922	4 055
1556	1557										
1557	1558						6 400	4 000	5 872	6 455	4 284
1558	1559	5 611			2 017	434	6 420	4 805	5 785	4 354	3 814
1559	1560		4 473		1 983						
1560	1561	5 100	4 081	1 019	1 632						
1561	1562	6 597	5 192	1 405	1 935						
1562	1563		4 276		1 249						
1563	1564		3 474								
1564	1565		4 227						5 500	5 425	2 400
1565	1566		3 668		1 080		4 000	2 000	5 300	4 887	2 691
1566	1567		4 448		1 601	1 150	4 200	2 000	6 606	5 700	4 419
1567	1568		3 839		970		2 400		3 700	5 300	4 200
1568	1569	4 444	3 724	720	790		1 500			4 400	3 100
1569	1570	4 360	3 263	1 097			2 300	1 600	4 700	4 100	4 000
1570	1571				1 100		2 146	1 500	3 700	2 870	2 100
1571	1572	4 684	3 390	1 294		450	3 025	2 516	4 500	3 940	2 400
1572	1573				1 122	400	3 100	1 900	3 700	3 700	2 500
1573	1574				1 225	450	4 000	2 400	4 200	3 800	2 300
1574	1575				1 600	600	5 300	2 400	3 500	4 122	2 000
1575	1576	5 008	3 799	1 209	1 980	700	4 200	2 600	3 900	3 769	2 500
1576	1577	6 080	4 580	1 500	3 118	1 019	6 589	3 780	7 066	4 791	3 700
1577	1578										

(Forts.)

Skördeår	Räkenskapsår	Östergötlands län	Örebro län	Södermanlands län	Stockholms län	Uppsala län	Norr- och Västerbottens län	Västernorrlands län	Kopparbergs län	Västmanlands län	Forsells skattning för hela riket
1551	1552	10 500		8 200	8 000	13 300	1 580	2 700	4 700	7 900	90 500
1552	1553	13 000			5 500						90 800
1553	1554	6 600		6 100	6 500	10 700	1 400	2 100		7 000	78 800
1554	1555	10 500		6 600	4 937	7 450	1 540	2 700	2 800	5 800	75 400
1555	1556	9 904	2 400	6 724	7 272	11 640	1 220	2 251	3 606	7 583	82 960
1556	1557										
1557	1558		2 400								97 300
1558	1559	11 874	2 800	7 904	6 313	10 497	1 600	2 721	4 329	6 938	87 237
1559	1560										
1560	1561	8 600		5 000							
1561	1562										
1562	1563										
1563	1564	6 000									
1564	1565						1 544	2 094			74 800
1565	1566	11 200			5 500	10 200	2 080	2 604			76 000
1566	1567	11 400			6 500	12 615	1 880	2 815			88 500
1567	1568				4 800	10 200	1 212	2 364			69 800
1568	1569				5 000	8 400	1 144	2 532	3 109	5 350	60 600
1569	1570						1 842	2 707	3 788	4 600	60 500
1570	1571	4 200									38 800
1571	1572				2 600	4 714	2 000	3 046	3 820	2 730	54 700
1572	1573		1 700	4 300	4 126	7 946			3 300	3 400	55 000
1573	1574	8 000	2 400	5 000		7 900					62 000
1574	1575	10 500	2 200	4 875	4 100						66 400
1575	1576	10 400	2 500	6 600			1 564	1 917	4 635	7 360	71 600
1576	1577	11 091	2 526	6 100	5 000	9 600	1 632	3 225	5 780	7 020	88 288
1577	1578				3 800	8 800					

Anmärkningar: Länsindelning efter vad som gällde på Forsells tid. För göteborgsdelen av Västergötland anger han 76 1555, 158 1558, 80 1573 och 180 1576. Dessa siffror har utelämnats ur tabellen.

Källa: Forsell 1884, s. 157 ff.

Bilaga 6. Skattebelopp för Skånes och 1566 och 1567 års kvegskatter

Följande summor har använts (en del delsummeringar har utelämnats):

1566 års skatt

Daler	11 841
Silver	64 lod
Danska penningar	1 mark + 7 skilling
Daler	7 339
Silver	52 lod
Danska penningar	53 mark + 3,5 skilling
Daler	3 365 + 1 ort
Danska penningar	1 mark + 5 skilling
Danska penningar (?)	327 mark + 11 skilling
Danska penningar (?)	291 mark + 5 skilling
Danska penningar (?)	8,5 mark + 5 skilling

1567 års skatt

Malmöhus län

Nya daler	180 + 1 ort
Danska penningar	16 185,5 mark + 5 skilling + 1 album

Villands härad

Nya daler	23,5
Daler i mynt	775 + 2 mark
Daler i mynt	89 + 20 skilling

Landskrona län

Nya daler	46 + 1 ort
Daler i mynt	925,5
Nya daler	11 + 1 ort
Daler i mynt	438,5 + 20 skilling
Daler i mynt	371 + 9 skilling + 1 album
Nya daler	7,5
Daler i mynt	80 + 1 mark + 3 skilling
Nya daler	8,5
Daler i mynt	546,5
Danska penningar	450 mark

Gärds härad

Daler i mynt	1 190,5
--------------	---------

Gladsax län

Nya daler	35
Daler i mynt	495

Färs härad

Nya daler	172,5
Daler i mynt	891 + 1 mark

Helsingborgs län

Nya daler 101
Danska penningar 14 096,5 mark + 1 skilling

Restantier på 1567 års skatt

Villands härad

Danska penningar(?) 100 mark + 7 skilling

Gärds härad

Danska penningar(?) 153,5 mark + 4,5 skilling

Helsingborgs län

Danska penningar(?) 728 mark + 5 skilling
Daler 284 daler (siffran något osäker)

Färs härad

Danska penningar(?) 120 mark

Omräkningarna till skilling

Mark = 16 skilling, om danska mark avsetts, 32 om lybska mark. Det senare en valuta i stort omlopp inom Danmark, den aktuella tiden. Från fall till fall har jag försökt skilja på dessa med hjälp av ekvationer och olika summor. 3 mark räknades som 1 daler.

1 lod silver = 0,6 daler

Daler ("nøje", "enkende" och "gamle") = 96 skilling

Daler i mynt = 48 skilling

Ort = betydde ursprungligen fjärdedel. Har här uppfattats som $\frac{1}{4}$ av en "nøje", "enkende" eller "gammel" daler.

Albus = $\frac{1}{3}$ skilling

Begreppet "rundmynt", som någon gång förekommer, visar att man inte avsåg låghaltiga klippingmynten.

Källor: Falbe Hansen 1869, s. 22 ff.; Kroman 1964; Bennike Madsen 1978, s. 142 ff.

Regnskaber 1559-1660, Rentemesterregnskaber, Indtægts- og udgiftsregnskaber 1559-, Æeske 14, 15, 17.

Bilaga 7. Kvicktiondet och boskapshållet

I brist på uppgifter om boskapsstockens fördelning på djurslag i Skåneland under 1500-talet har ett mer udda källmaterial prövats – räkenskaper kring prästernas kvicktionde.

Från 1600-talet ger en del uppgifter intrycket att denna avgift betalades motvilligt eller inte alls. De djur som betalades för var föl, kalvar, lamm, kid, grisar, gäss och höns. De danska tiondestadgorna från 1539 nämner också fisk, bisvärmar m.m. Tiondet skulle utgå efter ”vart tionde huvud” och efter ”gammal sedvänja”. Hade man inte tio tiondepliktiga djur av ett slag ett år, skulle man räkna ihop antalet år för år. Av *Landeboken* framgår att det praktiska uttaget av detta tionde växlade mellan socknar. Oftast anges en enda siffra vilket kan tolkas som antingen ett genomsnittstionde eller att en överenskommelse mellan präst och allmoge om ett fast belopp förelegat. Ibland uppger dock prästerna intervall för antalet djur. Det visar att tiondet varierat mellan åren. På några håll har kvicktiondet avlösts i pengar, på andra har varje gård lämnat ett visst antal djur. Kalvtionde har ibland avlösts med två kalvskinn. För några socknar sägs att inget kvicktionde alls betalas.⁴⁹³ Att kvicktiondet i Skåneland i sin helhet gick till prästen framgår av flera av *Landebokens* notiser, t.ex. för socknar i skånska Luggude härad.

Det är frestande att försöka bedöma det bakomliggande boskapsbeståndet utifrån kvicktiondet. Försök i den vägen gjordes därför.

Sannolikt skulle kvicktiondet principiellt betalats med 1/10 av alla under året födda djur. Rimligtvis har då inget tionde betalats för störtade djur. Göran Björnhag och Janken Myrdal har beräknat störtningen för olika djur på ett antal kungsgårdar olika år 1566-1585: För får fick de för Småland och Västergötland: 267 tackor födde 236 lamm. Av de senare störtade strax 39, alltså cirka 17 %. För grisar var siffrorna följande: 44 suggor födde 205 grisar. Av de senare störtade 47, d.v.s. knappt 23 %. På västgötska Höjentorp och Marieholm störtade 51 av 138 födda kokalvar 1585-1603. Hela 37 % har alltså dött snart efter födseln.⁴⁹⁴

Janken Myrdal har gett följande uppgifter för ett stort antal kungsgårdar från olika håll i det dåtida Sverige: 859 årskalvar överlevde efter 1 875 kor mellan åren 1549 och 1600. Det gör 2,18 kor per överlevande kalv.⁴⁹⁵ För tackor var motsvarande tal 1,38 per överlevande lamm och för suggor 0,56 per överlevande gris. I beräkningarna har jag antagit samma tal för getter som för får.⁴⁹⁶ Antal gäss har beräknats som antal i kvicktionde lämnade gässlingar / $4 \cdot 10$.⁴⁹⁷

Om kvicktiondet drabbat alla skattskyldiga som tänkt och de refererade störtningstalen är representativa bör alltså antalet mödrar för de olika djurslagen kunna beräknas.

---

⁴⁹³ Ljunggren 1965, s. 56 ff.

⁴⁹⁴ Björnhag & Myrdal 1994, tabellerna 2, 3 och 4.

⁴⁹⁵ Myrdal 1991, s. 297.

⁴⁹⁶ Myrdal 1994 s. 88 ff.

⁴⁹⁷ Ronny Olsson från lantrasbevararna i Svenska Lanthönsklubben har gjort följande bedömning: En gåshona av gammal svensk lantras (skånegås och ölandsgås) värper ungefär 20 ägg från slutet av februari till början av april. Alla honor ruvar inte. Han räknar med 50 %. Alla ägg kläcks inte. Han räknar med 70 %. En gåshona kan inte täcka och ruva fler än 10-12 ägg (enligt gammal sed 11 st.). Ibland stödkläcktes 3 ägg under vanlig höna. Ett rimligt antagande är att det kläcktes 5-6 gässlingar per hona i genomsnitt. Men, hur många överlevde? Största faran var säkert rovfåglar och rovdjur, men man vaktade gässen noga, så de flesta överlevde säkert. Olsson antar att 4 kan ha överlevt. Han bedömer att det bland gässen kan ha gått 1 hane per 2-3 honor. I större flockar hade man 1 hane per ungefär 3-4 honor. 1 på 3 kan nog vara ett ungefärligt snitt. (svar på e-postförfrågan 22-23/10 2012).

Först gjordes en undersökning kring kvicktiondet för Halland för tre häradar där kvicktiondet förefaller ha varit särskilt omfattande enligt *Landeboken*. En beräkning enligt ovan gav där följande hypotetiska antal moderdjur per jordeboksgård (tiondegivare).

Boskapskalkyl på grundval av kvicktiondet för tre häradar i Halland cirka 1570

Källa för kvicktiondet: *Lunds stifts landebok*.

Härad	Kvicktionde per tiondegivare					Beräknad boskap (moderdjur) per tiondegivare från kvicktiondet				
	Kalvar	Gäss	Lamm el. kid	Kid	Grisar	Kor	Gäss	Getter el. får	Getter	Suggor
Halmstad	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	4,4	0,5	2,8	4,1	1,7
Tönnersjö	0,1	0,3	0,3	0	0,1	2,2	0,8	4,1	0,0	0,6
Hök	0,2	0,3	0,3	0,1	0,1	4,4	0,8	4,1	1,4	0,6

Finns det något sätt att bedöma realismen i dessa siffror? Jämförelser kan göras med uppgifter från Älvsborgs lösen 1571 för de då svenska häraderna närmast öster om landskapet. Där fås följande boskapsfördelning per tiondegivare, d.v.s. ungefär per jordeboksgård, där dessas antal är känt från 1571:

Boskap per jordeboksgård i gränshäraderna i Västergötland och Småland 1571

Härad	Kor	Får	Getter	Svin
Bollebygd	9	4,3	3,2	2,5
Mark	10	8,1	5,2	5,9
Kind	8	7,5	6,3	4
Sunnerbo	9			
Totalt	9	7,5	5,7	4,6

Anmärkning: Till antal tiondegivare har lagts prästernas gårdar eftersom deras boskap ingår i summorna. Totala andelen får, getter och svin har räknats endast på Bollebygd, Kind och Marks häradar, de enda av dessa häradar som har uppgifter om dessa djur.

Källa: Forssell 1872-1883.

De låga talen för de halländska kvicktiondeberäkningarna – ofta uppgår deras siffror bara till ungefär hälften av motsvarande för boskapshållet på den svenska sidan gränsen – visar att flera fallgropar finns: Kvicktiondekalkylerna ger bara beräknat antal vuxna hondjur. För korna måste man också räkna med kanske 5 % gallkor som kan ingå i ÄL1571. Skillnaden mellan kvicktiondeberäkningen och de gammelsvenska häraderna gör av allt att döma kvicktiondet oanvändbart för koberäkningar. Vad gäller får, getter och svin ingår också handjur i siffrorna från ÄL1571. Räknar man då, t.ex. bort kanske 15 % bockar och risbitare från getsiffrorna fås 4,8 möjliga getmödrar för de fyra gammelsvenska häraderna i snitt. Siffran ligger då nära åtminstone för Halmstads härad. En motsvarande beräkning för det sammanlagda talen för får och getter ger dock ett annat resultat. För de svenska häraderna och med ett tänkt avdrag för handjur blir gensomsnittssiffran 10,6. Det är betydligt över den för de halländska häradernas - mellan 4,1 och 6,9. Även kvicktiondeberäkningen för svin tyder på underskattning. För gässen kan ingen jämförelse göras eftersom ÄL1571 i regel inte tar pp detta djur. Proportionerna mellan beräknat antal kor per gård och de övriga djurslagen avviker också: Får och getter per beräknad ko i Hallands tionde var bortåt 3, att jämföra med 1,46 i grannområdena. Skillnaden skulle kunna tolkas som att man höll fler får eller getter i Halland, men en annan förklaring ligger närmare tillhands: att kvicktiondet betalats mer ordentligt från

småkreaturen än från nötboskapen. Slutsatsen blir att Hallands kvicktionde inte representerar 1/10 av antalet nyfödda djur.

En liknande undersökning för Skåne gav följande resultat: Här kan jämförelser bara göras med djuruppgifter från slutet av 1600-talet (se bilagor till projektrapporten för 1630).

Det lilla antalet ungar från storboskap bland kvicktiondet diskvalificerar det helt klart förberäkningar av hästar och nöt. Man har inte betalat vart tionde fött sådant djur. Även beträffande fåren hamnar antalet från kvicktiondet beräknade djurmödrar i regel långt under 1600-talsuppgifterna, på en fjärdedel eller mindre per jordeboksgård räknat.⁴⁹⁸ För följande härader i Skåne föreföll dock antalet kalkylerade får rimligt: Ingelstad, Oxie, Ljunit, Skytts och Vemmenhögs, alla med beräknat över fem får per gård och med tal i närheten av 1600-talsuppgifterna.

Man kan misstänka att ett ursprungligt regelmässigt kvicktionde längst blev kvar för de minsta och billigaste djuren. För gässen ger 1600-talsuppgifterna från Herrestad, Ingelstad, Järrestad och Ljunit medeltal 3,5 per jordeboksgård dock med stor spridning mellan socknarna. Dessa sockenvärden liknar mycket de som man kan beräkna från *Landeboken*.

Eftersom det gammelsvenska djurbeståndet enligt ÄL1571 inte specificerar småboskapen på vare sig kön eller ålder och inte upptar gässen har i konsekvensens namn inga av nyss nämnda från kvicktiondet beräknade djur tagits in i projektets databas.

Kvicktionde utgick även i Sverige, men dess uttagsnormer är i regel oklara. I Gästrikland och Hälsingland ersattes det av s.k. komålsmör till prästen som vid 1500-talets mitt utgick med en mark smör av varje mjölkko och en halv mark av var gallko.⁴⁹⁹ Det smörtionde om 6 mark smör per gård som ersatte kvicktionde i Älvsåker och Lindome i Fjäre härader kan möjligen ha varit av samma karaktär som det svenska och norska (se under Jämtland) att döma av beloppet och om vi antar att en mark motsvarade en ko.

---

⁴⁹⁸ Jordeboksgård approximerats med kvalificerat eller okvalificerat mantal enligt *Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm*.

⁴⁹⁹ GIR V, s. 61, 66; GIR XVI, s. 4.

Bilaga 8. De nordhalländska fjärdingarna under Kristian den fjärdes tid

För Halland finns en särskild komplikation vid geografiska bestämningar under dansk tid: skatteuppbördsområdena motvarade inte i det stora Varbergs län den kyrkliga sockenindelningen. Summor av olika siffror i beskattningamaterialet kan relativt lätt tas fram för häraderna, men i många fall kan man vilja öka den geografiska precision och komma åt data för mindre enheter, häraderna var ju relativt stora. En genomgång hushåll för hushåll i den danska motsvarigheten till de svenska mantalslängderna, ekstraskattemandtalen, skulle visserligen kunna ge sockensummor, men till priset av ett mycket omfattande arkivarbete. Många identifieringsproblem skulle ändå till slut skapa viss osäkerhet i de slutliga summeringarna.

Underavdelningen till häradet var i det halländska skattematerialet de s.k. fjärdingarna. Även för dessa kan summor tas fram. Men vilka områden, socknar, omfattade de? Om fjärdingarnas geografiska omfattning klargörs, skulle man åtminstone enkelt kunna ta fram uppgifter för enstaka eller små grupper av socknar, lämpligare som enheter för mer detaljerade lokala utvecklingstrender än de man får på häradsnivån. Tidigare forskning kring fjärdingsindelningen i Halland ger oklara, sannolikt delvis felaktiga, besked om vilka socknar respektive fjärding bestod av.⁵⁰⁰

Den följande bestämningen av fjärdingarnas sockenmässiga omfattning har tillgått så att ortnamn vid hushåll i ekstraskattemandtalen 1612-1613 och 1628, som återfunnits i registret till "Ortnamnen i Hallands län, del 3", har bestämts till socken.⁵⁰¹ Fjärdingarnas sammansättning har då visat sig vara följande (namnen lätt normaliserade, vid växlande namn anges namnen 1612-1613 först, därefter 1628 års namn):

Himle härad

- **Björns fjärding i Klaxstorp = Middel fjärding = Träslöv, Gödestad och Hunnestad socknar*
- **Sönder fjärding = Olofs fjärding på Höijen = Grimeton, Tvååker, Spannarps socknar*
- **Svens i Tofta eller Torpa fjärding = Norderste fjärding = Stannared, Lindberg, Valinge och Torpa socknar*
- **Svens fjärding i Hovgården = Överste fjärding = Rolfstorp, Nösslinge och Skällinge socknar.*⁵⁰²

Vilske härad

saknar fjärdingar och är ett särskilt uppbördsområde, som kommer att användas som analysenhet i det följande.

Fjäre härad⁵⁰³

- **Ölmevalla fjärding = Sven Pedersens fjärding = Idala, Frillsesås, Ölmevalla, Landa socknar.*
- **Förlanda fjärding = Lars Pedersens fjärding = Förlanda och Gällinge socknar*
- **Peder Skrivares fjärding i Valda = Valda och Släp.*
- **Svens fjärding på Torpa = Sven Björnsens lägg i Torpa = Lindome socken*
- **Hille Pedersens fjärding = Bent Björnsens fjärding = Tölö och Älvsåkers socknar*
- **Helje Nilsens fjärding = Nils Hallesens fjärding = Fjärås och Hanhals socknar*

⁵⁰⁰ Sandklev 1954, s. 511 ff. har gjort en rekonstruktion på grundval av 1500-talets jordeböcker.

⁵⁰¹ Lensregnskaber, Ekstraskattemandtaler, Rigsarkivet i Köpenhamn; *Ortnamnen i Hallands län*, del 3.

⁵⁰² Sandklev för felaktigt Nösslinge till Norderste fjärding.

⁵⁰³ Eventuellt följer indelningen i detta härad inte helt sockengränserna: några få hushåll från Fjärås kan således ingå i Ölmevalla fjärding och vissa i Lindome i Peder Skrivares fjärding.

**Peder Ebbesens fjärding = Christens fjärding på Rösen = Onsala socken*

Faurås härad

**Olofs fjärding på Höjen = Seberups fjärding = Vinberg, Ljungby, Alvshög, Morup och Stafsinge socknar. Observera att Sibbarp, trots namnet, inte ingår här.*⁵⁰⁴

**Okome fjärding = Okome, Dagsås, Sibbarp (jämför ovan) Köinge, Svarträ*

**Gudmunds fjärding = Opskovs (d v s Uppskogs) fjärding = Fagered, Gällared, Gunnarp, Ullared, Källsjö.*

De föregående bestämmningarna måste dock betraktas med viss försiktighet, mindre grupper av hemman i en socken kan, som vanligt i även i svenska kamerala sammanhang, ha tillhört ett annat administrativt område än merparten.

---

⁵⁰⁴ Sandklef 1954 för Sibbarp till Seberups fjärding i 1500-talets jordeböcker. En kontroll gård för gård i ekstraskattmantalen visar entydigt att Sibbarp åtminstone i början av 1600-talet inte tillhörde Seberups fjärding.

Bilaga 9. Administrativa indelningar i Jämtland

Församling	Pastorat	Tingslag
Alsen	Offerdal	Offerdal
Aspås	Rödön	Rödön
Berg	Oviken	Bergs
Bodsjö	Revsund	Revsund
Brunflo	Brunflo	Brunflo
Bräcke	Revsund	Revsund
Fors	Ragunda	Ragunda
Frösö	Sunne	Sunne
Föllinge	Föllinge	Lit
Hackås	Oviken	Hackås och Näs
Hallen	Sunne	Hallen
Hammerdal	Hammerdal	Hammerdal
Håsjö	Ragunda	Ragunda
Häggenås	Lit	Lit
Hällesjö	Ragunda	Ragunda
Kall	Undersåker	Undersåker
Klövsjö	Oviken	Bergs
Kyrkås	Lit	Lit
Lit	Lit	Lit
Lockne	Brunflo	Brunflo
Marby	Brunflo	Hallen
Marieby	Brunflo	Brunflo
Mattmar	Offerdal	Offerdal
Myssjö	Oviken	Oviken
Mörsil	Undersåker	Undersåker
Norderö	Sunne	Hallen
Näs	Brunflo	Hackås och Näs
Näskott	Rödön	Rödön
Offerdal	Offerdal	Offerdal
Oviken	Oviken	Oviken
Ragunda	Ragunda	Ragunda
Revsund	Revsund	Revsund
Rätan	Oviken	Bergs
Rödön	Rödön	Rödön
Ström	Hammerdal	Hammerdal
Stugun	Ragunda	Ragunda
Sundsjö	Revsund	Revsund
Sunne	Sunne	Sunne
Undersåker	Undersåker	Undersåker
Åre	Undersåker	Undersåker
Ås	Rödön	Rödön

Bilaga 10. Tiondet och dess fördelning på grödor per givare för normalår, landskap, härad m.m. (strukna tunnor om 146,6 liter)

Landskap, standardhärad	Tiondet avser skördeår	Decimanter från skördeår	Vete %	Råg %	Korn %	Blandsäd %	Havre %	Ärtor tunnor	Ren säd per deci- mant
Blekinge	c. 1570	c. 1570	0	28	75	0	0	0	0,34
Bräkne	c. 1570	c. 1570	0	17	83	0	0	0	0,34
Lister	c. 1570	c. 1570	0	44	56	0	0	0	0,34
Medelstad	c. 1570	c. 1570	0	27	81	0	0	0	0,40
Östra	c. 1570	c. 1570	0	21	79	0	0	0	0,30
Bohuslän	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,28
Bullarens	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,22
Fräkne	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,18
Inlands No	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,20
Inlands Sö	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,21
Kville	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,29
Lane	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,26
Orust Västra	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,31
Orust Östra	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,31
Sotenäs	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,39
Stångenäs	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,40
Sörbygdens	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,21
Tanums	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,31
Tjörns	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,31
Torpe	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,15
Tunge	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,27
Västra Hisings	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,35
Vätte	1573	1573	0	0	100	0	0	0	0,38
Dalarna	1558	1554	0	11	91	0	0	0,3	0,90
Kopparbergs	1558	1554	0	14	86	0	0	0,5	0,69
Näsgård	1558	1551	0	28	72	0	0	0	0,67
Ovansiljan	1558	1554	0	0	100	0	0	0,1	0,45
Säters	1558	1554	0	8	92	0	0	0,5	2,07
Västerbergslagen	1558	1551	0	7	93	0	0	0	1,38
Västerdalarna	1558	1554	0	0	100	0	0	0	0,91
Österdalarna	1558	1554	0	0	100	0	0	0,1	0,45

Landskap, standardhärad	Tiondet avser skördeår	Decimanter från skördeår	Vete %	Råg %	Korn %	Blandsäd %	Havre %	Ärtor tunnor	Ren säd per deci- mant
Dalsland	1557	c.1574	0	19	81	0	0	0	0,26
Nordal	1557	c.1575	0	11	89	0	0	0	0,36
Sundal	1557	c.1575	0	13	87	0	0	0	0,28
Tössbo	1557	c.1575	0	19	81	0	0	0	0,21
Valbo	1557	c.1575	0	14	86	0	0	0	0,32
Vedbo	1557	c.1575	0	29	71	0	0	0	0,18
Gotland	1523	1577	0	37	53	0	20	0	0,44
Norra fögderiet	1523	1577	0	43	45	0	23	0	0,42
Södra fögderiet	1523	1577	0	31	61	0	16	0	0,46
Gästrikland	1558	1558	0	26	72	0	0	0,1	1,49
Halland	c. 1570	c. 1570	0	17	70	0	14	0	0,47
Faurås	c. 1570	c. 1570	0	5	93	0	5	0	0,52
Fjäre	c. 1570	c. 1570	0	0	100	0	0	0	0,33
Halmstad	c. 1570	c. 1570	0	39	47	0	30	0	0,59
Himle	c. 1570	c. 1570	0	2	98	0	1	0	0,48
Hök	c. 1570	c. 1570	0	39	43	0	35	0	0,56
Tönnersjö	c. 1570	c. 1570	0	37	49	0	28	0	0,51
Viske	c. 1570	c. 1570	0	0	95	0	10	0	0,55
Årstad	c. 1570	c. 1570	0	32	41	0	17	0	0,39
Härjedalen	1568	1570	0	0	100	0	0	0	0,52
Hälsingland	1558	1558	0	7	93	0	0	1,9	1,05
Norra	1558	1558	0	3	97	0	0	1,4	1,01
Södra	1558	1558	0	12	88	0	0	2,9	1,11
Jämtland	c. 1565	1571	0	0	100	0	0	0	0,73
Lappland									
Närke	1578	1578	3	44	42	0	16	0	0,58
Asker	1576	1573	1	75	17	0	11	0	0,68
Edsberg	1572	1572	2	35	54	0	16	0	0,30
Glanshammar	1578	1578	0	21	70	0	18	0	0,45
Grimsten	1572	1572	2	27	69	0	4	0	0,42
Hardemo	1572	1572	3	36	46	0	26	0	0,44
Kumla	1572	1572	2	40	48	0	19	0	0,35
Sköllersta	1576	1573	4	64	25	0	13	0	0,86
Sundbo	1577	1577	1	39	52	0	16	0	0,44
Örebro	1576	1573	5	53	31	0	20	0	0,79

Landskap, standardhärad	Tiondet avser skördeår	Decimanter från skördeår	Vete %	Råg %	Korn %	Blandsäd %	Havre %	Ärtor tunnor	Ren säd per deci- mant
Skåne	c. 1570	c. 1570	0	37	51	0	20	0	0,82
Albo	c. 1570	c. 1570	0	42	55	0	6	0	0,32
Bara	c. 1570	c. 1570	0	34	50	0	31	0	1,23
Bjäre	c. 1570	c. 1570	0	40	54	0	12	0	0,69
Frosta	c. 1570	c. 1570	0	43	54	0	6	0	0,55
Färs	c. 1570	c. 1570	0	51	46	0	5	0	0,52
Gärds	c. 1570	c. 1570	0	51	49	0	1	0	0,40
Harjager	c. 1570	c. 1570	0	33	54	0	26	0	1,16
Herrestad	c. 1570	c. 1570	0	35	51	0	29	0	0,92
Ingelstad	c. 1570	c. 1570	0	24	55	0	42	0	0,61
Järrestad	c. 1570	c. 1570	0	31	52	0	33	0	0,55
Ljunit	c. 1570	c. 1570	0	29	48	0	47	0	0,94
Luggude	c. 1570	c. 1570	0	30	60	0	19	0	0,80
N Åsbo	c. 1570	c. 1570	0	47	47	0	12	0	0,81
Onsjö	c. 1570	c. 1570	0	23	62	0	30	0	0,59
Oxie	c. 1570	c. 1570	0	36	51	0	26	0	1,61
Rönneberga	c. 1570	c. 1570	0	21	61	0	36	0	0,80
Södra Åsbo	c. 1570	c. 1570	0	38	51	0	22	0	1,02
Skytts	c. 1570	c. 1570	0	35	50	0	30	0	1,64
Torna	c. 1570	c. 1570	0	37	52	0	22	0	1,03
Västra Göinge	c. 1570	c. 1570	0	53	45	0	4	0	0,51
Vemmenhög	c. 1570	c. 1570	0	34	45	0	43	0	0,85
Villand	c. 1570	c. 1570	0	42	57	0	2	0	0,68
Östra Göinge	c. 1570	c. 1570	0	46	54	0	0	0	0,42
Småland	1558	1558	0	39	60	0	3	0	0,83
Allbo	1558	1558	0	39	61	0	1	0	1,15
Aspeland	1558	1558	0	41	59	0	0	0	0,91
Handbörd	1558	1558	0	35	65	0	0	0	0,70
Kinnevald	1558	1558	0	42	58	0	0	0	0,99
Konga	1558	1558	0	50	50	0	0	0	0,72
Mo	1555	1558	0	42	55	0	6	0	0,47
Norra Möre	1558	1558	0	43	57	0	0	0	0,66
Norra Tjust	1558	1558	0	38	62	0	0	0	0,77
Norra Vedbo	1558	1558	0	27	73	0	0	0	1,12
Norrvidinge	1558	1558	0	37	61	0	4	0	1,38

Landskap, standardhärad	Tiondet avser skördeår	Decimanter från skördeår	Vete %	Råg %	Korn %	Blandsäd %	Havre %	Ärtor tunnor	Ren säd per deci- mant
Södra Möre	1558	1558	0	51	49	0	0	0	0,39
Södra Tjust	1558	1558	0	38	62	0	0	0	0,93
Södra Vedbo	1558	1558	0	33	67	0	0	0	1,23
Sevede	1558	1558	0	37	63	0	0	0	1,16
Stranda	1558	1558	0	5	95	0	0	0	0,51
Sunnerbo	1558	1558	0	58	41	0	0	0	0,61
Tunalän	1558	1558	0	38	62	0	0	0	0,80
Tveta	1558	1558	0	35	65	0	0	0	0,76
Uppvidinge	1558	1558	0	46	54	0	0	0	0,98
Vista	1558	1558	0	22	78	0	0	0	1,34
Västbo	1558	1558	0	25	71	0	8	0	0,50
Västra	1558	1558	0	36	64	0	5	0	0,98
Ölands Norra	1558	1558	0	49	51	0	0	0	0,55
Ölands Södra	1558	1558	0	33	67	0	0	0	0,63
Östbo	1558	1558	0	49	51	0	0	0	1,11
Östra	1558	1558	0	35	65	0	0	0	1,09
Södermanland	1558	1559	2	38	60	0	1	0	1,59
Daga	1558	1558	1	39	59	0	0	0	1,88
Hölebo	1558	1558	1	47	52	0	1	0	1,17
Jönåker	1558	1555	1	34	65	0	0	0	1,79
Oppunda	1558	1553	3	40	56	0	1	0	1,69
Rönö	1558	1554	1	39	60	0	1	0	1,40
Selebo	1558	1559	1	42	56	0	1	0	1,63
Sotholm	1558	1554	0	32	68	0	0	0	0,59
Svartlösa	1558	1555	1	47	51	0	0	0	0,90
Villåttinge	1558	1553	2	36	61	0	0	0	3,11
Västerrekarne	1558	1554	3	35	60	0	2	0	1,01
Åker	1558	1555	1	34	65	0	1	0	2,17
Öknebo	1558	1555	1	43	54	0	1	0	1,45
Österrekarne	1558	1558	2	35	62	0	0	0	1,85
Östkind	1558	1552	0	32	68	0	0	0	1,42
Uppland	1558	1558	2	39	59	0	0	0	1,56
Bro	1558	1558	1	34	64	0	0	0	1,36
Bro skeppslag	1558	1558	0	73	26	0	0	0	0,60
Bälinge	1558	1558	3	37	59	0	0	0	2,52

Landskap, standardhärad	Tiondet avser skördeår	Decimanter från skördeår	Vete %	Råg %	Korn %	Blandsäd %	Havre %	Ärtor tunnor	Ren säd per deci- mant
Danderyd	1558	1554	1	57	41	0	0	0	1,13
Dannemora	1558	1558	2	40	57	0	0	0	1,68
Frösåker	1558	1558	1	52	48	0	1	0	0,85
Frötuna skeppslag	1558	1554	0	73	26	0	0	0	0,60
Färentuna	1558	1558	1	45	53	0	0	0	1,63
Hagunda	1558	1558	2	33	63	0	0	0	2,94
Håbo	1558	1558	1	32	67	0	0	0	1,40
Lagunda	1558	1558	3	30	66	0	0	0	2,13
Lyhundra	1558	1555	0	45	55	0	0	0	0,49
Långhundra	1558	1558	2	36	62	0	0	0	1,04
Lövsta	1557	1557	1	29	70	0	0	0	1,34
Norunda	1558	1558	3	40	57	0	0	0	1,59
Närdinghundra	1558	1558	0	43	57	0	0	0	1,07
Olands	1557	1557	1	29	70	0	0	0	1,34
Rasbo	1558	1558	2	47	51	0	0	0	2,09
Seminghundra	1558	1558	2	35	63	0	0	0	2,24
Simtuna	1558	1548	2	23	74	0	0	0	1,71
Sjuhundra	1558	1558	0	57	43	0	0	0	0,83
Sollentuna	1558	1558	3	36	60	0	0	0	1,78
Torstuna	1558	1548	2	28	69	0	0	0	1,97
Trögd	1558	1558	2	30	68	0	0	0	1,23
Ulleråker	1558	1558	3	33	64	0	0	0	1,57
Vaksala	1558	1558	2	37	60	0	0	0	2,67
Vallentuna	1558	1558	1	33	66	0	0	0	1,82
Våla	1558	1547	1	37	62	0	0	0	1,62
Väddö skeppslag	1558	1558	0	54	46	0	0	0	0,75
Värmdö skeppsl.	1558	1558	1	75	24	0	1	0	0,49
Åkers skeppslag	1558	1554	1	57	41	0	0	0	1,13
Åsunda	1558	1558	2	27	70	0	0	0	2,17
Ärlinghundra	1558	1558	2	32	65	0	0	0	1,76
Örbyhus	1558	1558	1	40	59	0	0	0	2,10
Värmland	1558	1554	0	7	94	0	15	0	1,05
Filipstads									
Fryksdal	1558	1554	0	0	100	0	0	0	0,91
Gillberg	1558	1545	0	6	89	0	8	0	0,86

Landskap, standardhärad	Tiondet avser skördeår	Decimanter från skördeår	Vete %	Råg %	Korn %	Blandsäd %	Havre %	Ärtor tunnor	Ren säd per deci- mant
Grums	1558	1554	0	0	100	0	0	0	0,58
Jösse	1558	1545	0	1	99	0	0	0	1,17
Karlskoga									
Karlstads	1558	1554	0	0	100	0	0	0	0,91
Kil	1558	1554	0	0	100	0	0	0	1,08
Nordmark	1558	1545	0	15	76	0	18	0	1,75
Näs	1558	1554	0	2	98	0	0	0	0,67
Visnum	1558	1554	0	0	100	0	0	0	0,91
Väse	1558	1554	0	0	100	0	0	0	1,81
Älvdal	1558	1554	0	0	100	0	0	0	0,60
Ölme	1558	1554	0	0	100	0	0	0	0,91
Västerbotten	1558	1554	0	0	100	0	0		0,25
Andra fögderiet	0		0	1	100	0	0		0,30
Fjärd fögderiet	0		0	0	100	0	0		0,07
Första fögderiet	0		0	0	100	0	0		0,26
Tredje fögderiet	0		0	0	100	0	0		0,32
Västergötland	1576	1576	4	25	73	0	6	0	0,72
Ale	1557	1545	0	0	100	0	0	0	0,34
Askim	1576	1576	0	2	98	0	1	0	0,39
Barne	1557	1554	0	22	77	0	2	0	0,39
Bjärke	1557	1545	0	2	98	0	0	0	0,69
Bollebygd	1557	1545	0	5	95	0	0	0	0,36
Flundre	1557	1554	0	0	100	0	0	0	0,23
Frökina	1558	1545	0	20	79	0	1	0	1,16
Gudhem	1557	1545	22	76	11	0	0	0	1,33
Gäsene	1557	1554	0	6	94	0	0	0	0,65
Kind	1558	1554	0	5	95	0	1	0	0,58
Kinne	1557	1551	0	18	80	0	4	0	0,80
Kinnefjärding	1557	1551	0	18	80	0	4	0	0,80
Kulling	1557	1555	0	3	97	0	0	0	0,61
Kåkind	1557	1545	0	18	74	0	14	0	0,75
Kålland	1557	1545	1	14	80	0	11	0	0,69
Laske	1557	1554	0	18	82	0	0	0	0,73
Mark	1558	1545	0	2	96	0	2	0	0,32
Redväg	1558	1545	0	9	91	0	0	0	1,14
Skånings	1557	1554	0	19	78	0	7	0	0,57

Landskap, standardhärad	Tiondet avser skördeår	Decimanter från skördeår	Vete %	Råg %	Korn %	Blandsäd %	Havre %	Ärtor tunnor	Ren säd per deci- mant
Sävedal	1576	1576	0	13	87	0	0	0	0,25
Vadsbo	1558	1545	0	31	65	0	7	0	0,82
Valle	1558	1545	0	30	68	0	4	0	0,98
Vartofta	1558	1554	0	33	60	0	13	0	0,88
Veden	1557	1553	6	93	0	0	0	0	0,47
Vilske	1558	1551	0	25	73	0	2	0	0,92
Visnum	1558	1554	0	0	100	0	0	0	0,91
Viste	1557	1551	0	20	77	0	5	0	0,56
Väne	1557	1554	1	99	0	0	0	0	0,24
Vättle	1557	1554	0	100	0	0	0	0	0,32
Ås	1557	1553	5	94	0	0	0	0	0,69
Åse	1557	1545	0	13	80	0	13	0	1,23
Östra Hisings	1576	1576	0	0	100	0	0	0	0,56
Västmanland	1558	1558	2	25	70	14	7	0	1,78
Fellingsbr	1558	1554	1	30	62	14	0	0	1,57
Grythytte	1558	1554	1	30	62	14	0	0	1,57
Lindes bergslag	1558	1554	1	30	62	14	0	0	1,57
Nora bergslag	1558	1554	1	30	62	14	0	0	1,57
Norbergs	1558	1551	0	7	93	0	0	0	1,38
Norrbo	1558	1554	2	26	72	0	0	0	1,93
Nya Kopparberg									
Siende	1558	1554	3	28	67	0	0	0	2,23
Skinnskatteberg	1558	1551	0	7	93	0	0	0	1,38
Snävringe	1558	1554	2	28	67	0	4	0	2,12
Tuhundra	1558	1558	1	26	72	0	0	0	1,46
Vagnsbro	1558	1547	1	37	62	0	0	0	1,62
Yttertjurbo	1558	1554	2	22	75	0	0	0	2,25
Åkerbo	1558	1554	1	30	62	0	14	0	1,57
Övertjurbo	1558	1554	2	22	75	0	0	0	2,25
Ångermanland	1558	1558	0	4	96	0	0	0,8	0,60
Ångerm Norra	1558	1558	0	4	96	0	0	1,8	0,60
Ångerm Södra	1558	1558	0	4	96	0	0	0,6	0,60
Östergötland	1577	1576	1	34	65	0	1	0,4	1,43
Aska	1558	1552	2	28	69	0	1	0	1,53
Bankekind	1558	1554	1	33	66	0	0	0	1,25

Landskap, standardhärad	Tiondet avser skördeår	Decimanter från skördeår	Vete %	Råg %	Korn %	Blandsäd %	Havre %	Ärtor tunnor	Ren säd per deci- mant
Björkekind	1558	1552	0	32	67	0	0	0	1,78
Bobergs	1558	1566	1	25	74	0	0	0	1,58
Bråbo	1558	1553	0	43	56	0	0	0	1,32
Dals	1576	1576	5	27	67	0	0	0,6	1,53
Finspång	1577	1576	1	66	32	0	12	0,4	1,28
Gullberg	1558	1550	1	25	74	0	0	0	1,12
Göstring	1558	1566	0	33	67	0	0	0	1,31
Hammarkind	1558	1552	0	44	56	0	0	0	1,26
Hanekind	1558	1550	1	30	69	0	0	0	1,43
Kinda	1558	1555	3	29	67	0	0	0	1,49
Lysing	1576	1576	2	33	65	0	1	1,3	1,43
Lösing	1558	1553	0	46	54	0	0	0	1,35
Memming	1558	1553	0	20	80	0	0	0	2,86
Skärkind	1558	1554	1	28	70	0	0	0	1,04
Valkebo	1558	1550	3	33	64	0	0	0,2	1,58
Vifolka	1558	1566	3	30	70	0	0	0,2	1,10
Ydre	1558	1550	0	38	62	0	0	0	1,05
Åkerbo	1558	1554	0	28	71	0	0	0	2,26
Östkind	1558	1552	0	32	68	0	0	0	1,42
Totalsumma			1	30	68	0	9	0,8	0,93

Anmärkning: Härad = ”standardhärad” enligt Palm 2000. För vissa härad kan uppgifter vara hämtade från olika års räkenskaper. De angivna årtalen anger det för respektive härad vanligaste skördeåret. Stråsåden anges som % av all stråsåd i ”ren säd”, vilket gör att summan procenter ibland blir högre än 100. Ärtor i genomsnittligt antal tunnor tionde.

Källa: Projektdatabasen.

Bilaga 11. Norrlands kotal

År	Hälsingland	Medelpad	Ångermanland
1557	18 394		12 613
1558	19 627	4 277	12 840
1559	19 698	4 487	13 529
1560		4 381	12 173
1561	18 767	4 210	12 548
1562	19 513	4 584	12 952
1563	19 880	4 616	12 850
1564	19 715	4 412	12 726
1565	20 564	4 192	13 030
1566	19 524	4 235	12 959
1567	19 507	4 345	12 852
1568	20 263	4 349	12 937
1569	18 239	4 147	11 732
1570	17 049	3 978	11 206
1571	17 032	3 489	11 793
1572	18 431	3 978	12 265
1573	18 411	3 882	
1574	18 559	3 981	11 808
1575	18 221	4 237	12 000
1576	18 580	4 185	12 112
1577	18 734	3 843	11 926
1578	18 999	4 168	11 980
1579	19 743	4 385	12 153
1580	18 580	4 156	12 032
1581	18 845	4 390	12 233
1582	19 727	4 477	12 834
1583	19 422	5 482	12 704
1584	19 260	5 260	12 783
1585	19 354	5 516	13 004
1586	19 428	5 064	13 312
1587	19 616	5 506	12 728
1588	19 627	5 572	15 556
1589	19 320	4 940	17 606
1590	18 998	4 406	17 205
1591	19 527	4 359	17 243
1592	19 405	4 634	16 350
1593		5 159	16 467
1594	20 540	5 528	
1595	20 688	5 344	12 308
1596	20 443	5 397	13 536
1597			13 119
1598		5 653	13 264
1599		5 728	13 412
1600	21 087	5 613	13 534
1601	20 767	5 182	12 224
1602		4 394	11 989

Anmärkning: Ångermanlands tal för åren 1589-1593 har gjorts 1/3 högre enligt Boëthius s. 52.
Källa: Boëthius 1928, tab. I-III samt sidan 52.

**Bilaga 12. Åkerproduktion m.m. per landskap
normalår runt 1570**

	Folkmängd	Normalskörd i ren säd	Veteskörd	Rågskörd	Kornskörd	Blandsäskkörd	Havreskörd	Besädd areal (utsäde)	Kornantal	Konsumtionsutrymme/ normalkonsument	Procent besädd åker
Blekinge	12 123	19 131	0	4 750	12 468	0	0	11 285	1,7	1,97	99
Bohuslän	21 399	48 923	0	0	48 923	0	0	19 502	2,5	2,86	100
Dalarna	28 393	61 358	44	2 753	58 546	0	0	10 648	5,8	2,70	62
Dalsland	7 524	24 916	0	2 462	21 559	4	644	5 770	4,3	4,14	87
Gotland	12 398	30 531	16	11 443	16 043	0	6 046	13 274	2,3	3,08	61
Gästrikland	5 554	16 893	245	4 434	11 709	0	0	1 692	10,0	3,80	50
Halland	26 749	61 301	0	10 614	45 151	0	8 377	21 084	2,9	2,86	100
Härjedalen	1 187	3 097	0	0	3 097	0	0	543	5,7	3,26	50
Hälsingland	17 186	57 384	0	4 087	53 297	0	0	6 060	9,5	4,17	50
Jämtland	10 294	27 596	0	0	27 596	0	0	4 871	5,7	3,35	50
Lappland	1 564	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Medelpad	3 819	7 182	0	0	7 182	0	0	3 325	2,2	2,35	50
Närke	12 877	23 271	633	10 516	10 015	0	3 797	9 892	2,4	2,26	53
Skåne	110 596	369 282	103	139 048	192 119	0	76 142	103 798	3,6	4,17	80
Småland	82 768	220 866	0	84 963	135 586	0	634	94 422	2,3	3,34	91
Södermanland	34 581	140 953	2 515	83 162	53 467	43	1 369	31 303	4,5	5,10	50
Uppland	72 055	287 595	6 107	148 473	129 252	0	2 903	60 475	4,8	4,99	50
Västerbotten	11 991	20 724	0	27	20 697	0	0	6 821	3,0	2,16	100
Västergötland	75 311	146 017	68	35 033	109 298	70	2 460	85 470	1,7	2,42	83
Västmanland	24 976	106 757	794	26 147	74 173	0	7 755	21 195	5,0	5,34	50
Värmland	10 741	32 784	203	1 366	22 505	4 561	10 342	12 831	2,6	3,82	78
Ångermanland	17 117	30 625	0	1 252	29 372	0	0	8 143	3,8	2,24	67
Östergötland	37 998	172 943	3 934	66 024	101 148	0	1 107	35 365	4,9	5,69	51
Totalt	639 201	1 910 127	10 020	579 813	1 239 510	8 176	129 054	567 769	3,4	3,74	74

**Bilaga 13. Boskapshåll m.m. per landskap normalår
runt 1570**

	Ne med Hamnerbergjustering	Ne utan Hamnerbergjustering	Grisar < 1 år Hamnerbergfällägg	Svin	Killingar < 1 år Hamnerbergfällägg	Getter	Lamm < 1 år Hamnerbergfällägg	Får	Kalvar < 1 år Hamnerbergfällägg	Ungnöt 1 år Hamnerbergfällägg	Ungnöt 1-2 år	Ungnöt 3-4 år	Kor	Oxar	Föl Hamnerbergfällägg	Hästar
Dalarna	45 090	40 440	1 390	5 035	5 474	21 809	3 661	17 686	4 834	4 211	5 997	4 736	23 632	296	290	4 200
Dalsland	10 010	8 978	110	398	92	365	930	4 492	1 243	1 083	850	1 311	5 632	523	54	776
Gästrikland	6 669	5 981	87	317	682	2 717	863	4 169	791	689	1 165	428	3 898	19	25	363
Hälsingland	26 307	23 594	400	1 449	1 615	6 435	1 189	5 746	3 537	3 081	927	334	17 444	64	183	2 655
Lappland	411	369	0	0	0	0	0	0	72	62	0	0	354	0	1	10
Medelpad	5 568	4 994	64	234	104	416	261	1 262	735	640	234	43	3 637	0	46	666
Närke	32 733	29 357	3 218	11 658	179	712	3 798	18 347	2 889	2 518	7 925	1 275	10 342	3 963	260	3 763
Småland	223 163	200 147	18 659	67 604	6 953	27 703	18 447	89 114	20 935	18 240	31 097	26 769	79 447	24 190	1 815	26 304
Södermanland	65 426	58 678	4 941	17 902	2 364	9 417	7 412	35 807	5 087	4 433	10 760	5 057	21 601	3 584	770	11 162
Uppland	123 571	110 826	7 606	27 560	2 622	10 445	16 032	77 451	8 723	7 600	17 882	8 604	40 370	2 812	1 789	25 930
Västerbotten	25 819	23 156	502	1 819	2 212	8 815	2 576	12 443	2 904	2 530	4 344	915	14 367	10	171	2 477
Västergötland	173 592	155 688	11 561	41 888	6 177	24 610	15 367	74 238	16 339	14 236	34 875	21 676	64 557	16 329	1 223	17 720
Västmanland	41 633	37 339	3 338	12 095	1 291	5 143	3 894	18 812	3 759	3 275	7 270	3 928	14 306	4 305	359	5 197
Värmland	16 796	15 064	378	1 371	1 402	5 585	1 113	5 376	1 808	1 575	2 008	1 206	7 782	1 167	145	2 108
Ångermanland	22 677	20 338	539	1 953	1 550	6 175	2 726	13 169	2 669	2 326	1 714	327	13 212	2	174	2 523
Östergötland	67 317	60 374	5 378	19 487	977	3 891	6 565	31 715	5 312	4 629	9 840	5 107	22 666	3 633	839	12 156
Totalt	886 782	795 320	58 173	210 770	33 694	134 238	84 834	409 826	81 637	71 129	136 889	81 714	349 909	60 898	8 143	118 009

De dansk-norska områdena

	Hästar	Föl Hamnerbergtillägg	Oxar	Kor	Ungnöt 3-4 år	Ungnöt 1-2 år	Ungnöt 1 år Hamnerbergtillägg	Kalvar < 1 år Hamnerbergtillägg	Får	Lamm < 1 år Hamnerbergtillägg	Getter	Svin	Grisar < 1 år Hamnerbergtillägg	Ne utan Hamnerbergsjustering	Ne med Hamnerbergsjustering
Blekinge	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	30 145	33 612
Bohuslän	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	48 654	54 249
Gotland	--	/	--	--	--	--	/	/	--	--	--	--	--	25 443	28 369
Halland	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	65 069	72 552
Härjedalen	--	--	--	467	--	--	--	--	--	--	--	--	--	920	1 026
Jämtland	--	--	--	6 196	--	--	--	--	--	--	--	--	--	10 719	11 952
Skåne	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	334 571	373 046
Totalt II														515 521	574 806

Använda förkortningar

AoE = Arv- och Eget, se otryckta källor

CEH = se Källor och litteratur

DH = Dalarnas (landskaps-) handlingar

DMS = se Källor och litteratur

DsH = Dalslands (landskaps-) handlingar

GIR = se Källor och litteratur

GLA = Göteborgs landsarkiv

GäH = Gästriklands (landskaps-) handlingar

HäH = Hälsinglands (landskaps-) handlingar

LLA = Lunds landsarkiv

NH = Norrlands (landskaps-) handlingar

NäH = Närkes (landskaps-) handlingar

RA = Riksarkivet, Stockholm

SmH = Smålands (landskaps-) handlingar

SöH = Södermanlands (landskaps-) handlingar

UpH = Upplands (landskaps-) handlingar

VbH = Västerbottens (landskaps-) handlingar

VgH = Västergötlands (landskaps-) handlingar

ViLA = Visby landsarkiv

VmH = Västmanlands (landskaps-) handlingar

VrH = Värmlands (landskaps-) handlingar

ÄL1571 = Älvsborgs lösen 1571, arkivet eller arkivalierna

ÖgH = Östergötlands (landskaps-) handlingar

Otryckt källmaterial

Riksarkivet, Stockholm (RA)

1572 års patent betr. tionde (27/9 1572) som avskrift i Kopiesamlingen, Kopiebok 1523-1605, volym 363.

Anna Karlsdotters (till Vinstorp) gods, Frälse- och rusttjänstlängder -1632, Frälsemännens egna längder, vol. 10:1:58.

Arv- och Eget, volymerna 12:1, 23, 27

Karin (Hansdotter) Totts jordebok 1554, Adeln och dess gods, Örnfot.

Landskapshandlingar

Jämtlands och Härjedalens handlingar

I övrigt se föregående anmärkningar om förkortningar

Sandbergska samlingen, P:350

Strödda kamerala handlingar, 20, 43:1.

Strödda räkenskaper och handlingar t o m 1630, Summariskt register över tionden 1559 1557 – 1561, Referenskod SE/RA/5101/5101.01/1.

Älvsborgs lösen 1571

Landsarkivet i Göteborg, GLA

Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, landskontoret, GIII a:1.

Göteborgs domkapitels arkiv, volym FXI b:1.

Landsarkivet i Visby (ViLA)

Visborgs lens lensregnskaber, serie a, 1600/01, 1601/02, 1603/04, Rigsarkivet i Köpenhamn; kopia i Avskriftssaml. 241

Landsarkivet i Lund (LLA)

Länsstyrelsen i Hallands län, landskontoret, volym GIIIe:1.

Sör-Tröndelags fylkesbibliotek

Mikrofilm 456.

Rigsarkivet, Köpenhamn

Regnskaber 1559-1660, Rentemesterregnskaber, Indtægts- og udgiftsregnskaber 1559-, Æeske 14, 15

Lensregnskaber

Ekstraskattemandtaler för Varbergs len

Riksarkivet, Oslo

Stattholderarkivet, DIX, pk.16

Fortegnelse paa Kierkerniss wdj Jemteland och Herdalenn ...,

Presternis indkomst vdi Trundhiembs stigt...

Rentekammeret,

Lensrekneskaper, Akershus len, Bygningsskatt jonsok 1593

Rentekammeret, Lensregnskaper 1628-1631, Trondhjems len

Svenska Lanthönsklubben

Ronny Olsson, svar på e-postförfrågan 22-23/10 2012

Tryckta källor och litteratur

Almquist, J. A., 1931-1947, *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden*. I-III. Stockholm.

Almquist, J. A., *Frälsegodsens i Sverige under storhetstiden ; Med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning*. Fjärde delen, Band 3, Säterier, Småland. Stockholm 1976.

Almquist, J E, 1916 ”Ett försök under karl XII:s regering till grundskattens förenkling i samaband med ny jordeboksmetod”, *Karolinska Förbundets Årsbok* 1916 (tryckt 1917).

Almquist, J. E., 1960, *Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden*. Stockholm.

Almquist, J. E., 1984†, *Innehavare av frälsejored i Västergötland 1576-1577*, Skaraborgs länsmuseum.

Arrhenius, Olof, 1947, "Sveriges åkerareal vid mitten av 1500-talet" i *Kungl. Lantbruksakademiens tidskrift*, årgång LXXXVI, Stockholm.

Bennike Madsen, Haakon, 1978, *Det danske skattevæsen : kategorier og klasser : skatter på landbefolkningen 1530-1660*. Odense.

Berntsen, Arent, 1656, *Danmarckis og Norgis Fruchtbar Herlighed*. Köpenhamn.

Björnhag, Göran & Myrdal, Janken, 1994, ”Nötkreaturens produktion och utfodring enligt 1500-talets kungsgårdsräkenskaper”, i (red. Janken Myrdal & Sabine Sten) *Svenska husdjur från medeltid till våra dagar*

Björnsson, Sven, 1946, *Blekinge, en studie av det blekingska kulturlandskapet*. Lund.

Boëthius, Bertil, 1928, ”Borglägerspenningar, smörtionde och koal i Norrland 1554-1602”, i (svensk) *Historisk Tidskrift*, 1950,

Boëthius, Bertil, 1950, ”Frihetstiden och gustavianska i ny belysning”, i (svensk) *Historisk Tidskrift*, 1950.

Boëthius, Bertil, 1957, *Dalarnas bränsleskatter och Stora Kopparbergs bergsfrälse under äldre Vasatid*. Stockholm.

Bromé, Janrik, 1945, *Jämtlands och Härjedalens historia*, II. Stockholm.

Brunius, Jan, 1980, *Bondebygd i förändring : bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300-1600*. Lund.

Bååth, Käthe, 1983, *Öde sedan stora döden var -- bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal*. Lund.

Campbell, Åke, 1928, *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet : etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader*. Uppsala.

CEH = *The Cambridge Economic History of Europe: 5: The Economic Organization of Early Modern Europe*, 1977.

Claussøn, Peder, 1632, *Norriges oc omliggende Øers sandfaerdige Bescriffuelse, inholdendis huis vaert er at vide, baade om Landens oc Indbyggernis Leilighed oc vilkor, saa vel i forðum tid, som nu i vore Dage, korteligen tilsammen fattit af H. Peder Claussøn ... Prentet i Kiøbenhafn, hos Melchior Martzan, paa Joachim Moltken Bogførers Bekostning, MDCXXXII. Kiøbenhafn.*

Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed = se Berntsen 1656.

Dansk biografisk leksikon = *Dansk biografisk leksikon : grundlagt 1887 af C.F. Bricka og videreført 1933-44 af Povl Engelstoft under medvirken af Svend Dahl*, 3 .udg, (red.) Sv. Cedergreen Bech. København 1979-1984.

Decimantboken 1651 för Skåne, Blekinge och Bornholm / utgiven av Sten Skansjö och Birgitta Tuvestrand, Lund 2007.

Det medeltida Sverige (DMS) 1:1 Uppland, Norra Roden: Älvkarleby, Västlands, Österlövsta, Hållnäs, Valö, Börstils, Hargs, Hökhuvuds, Ekeby och Edebo socknar (Göran Dahlbäck, Bengt Jansson, Gunnar T Westin) Stockholm 1972

Det medeltida Sverige (DMS) 1:2 Uppland, Tiundaland: Ulleråkers, Vaksala härad och Uppsala stad (Göran Dahlbäck, Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist) Stockholm 1984

Det medeltida Sverige (DMS) 1:3 Uppland, Tiundaland: Bälinge, Norunda och Rasbo härad (Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist, Gunnar T Westin) Stockholm 1982

Det medeltida Sverige (DMS) 1:4 Uppland, Tiundaland: Tierps, Våla, Vendels, Olands och Närdinghundra härad (Rune Janson, Sigurd Rahmqvist, Lars-Olof Skoglund) Stockholm 1974

Det medeltida Sverige (DMS) 1:5 Uppland, Attundaland: Lyhundra och Sjuhundra härad (Sigurd Rahmqvist, Lars-Olof Skoglund) Stockholm 1986

Det medeltida Sverige (DMS) 1:6 Uppland, Tiundaland: Hagunda härad (Olle Ferm, Mats Johansson) Stockholm 1988

Det medeltida Sverige (DMS) 1:7 Uppland, Attundaland: Bro och Sollentuna härad, Färingö tingslag och Adelsö socken (Olle Ferm, Mats Johansson, Sigurd Rahmqvist) Stockholm 1992

Det medeltida Sverige (DMS) 1:8 Uppland, Fjädrundaland: Simtuna och Torstuna härad (Olle Ferm, Mats Johansson, Sigurd Rahmqvist) Stockholm 1994

Det medeltida Sverige (DMS) 1:9 Uppland, Fjädrundaland: Trögd (Sigurd Rahmqvist) Uppsala 2010

Det medeltida Sverige (DMS) 11 Gästrikland (Sigurd Rahmqvist) Stockholm 1998

Det medeltida Sverige (DMS) 2:1 Södermanland, Tören: Sotholms och Svartlösa härad (Kaj Janzon, Sigurd Rahmqvist) Stockholm 2002

Det medeltida Sverige (DMS) 4:1 Småland, Möre och Kalmar stad (Olle Ferm, Sigurd Rahmqvist, Lars Thor) Stockholm 1987

Det medeltida Sverige (DMS) 4:2 Småland, Handbörd och Stranda härad (Jan Brunius, Olle Ferm) Stockholm 1990

Det medeltida Sverige (DMS) 4:3 Öland (Roger Axelsson, Kaj Janzon, Sigurd Rahmqvist) Stockholm 1996

Det medeltida Sverige (DMS) 4:4 Småland, Aspeland, Sevede och Tuna län (Roger Axelsson, Sigurd Rahmqvist) Stockholm 1999

Det medeltida Sverige (DMS) 4:5 Småland, Tjusts härad, Västerviks stad (Roger Axelsson) Kalmar 2008

DMS = *Det medeltida Sverige*, olika band, Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Dovring, Folke, 1947, *Attungen och marklandet : studier över agrara förhållanden i medeltidens Sverige*. Lund.

Dovring, Folke, 1951, *De stående skatterna på jord 1400-1600*. Lund.

Enagrius, C E, 1826, *Samling af landtmäteri-författningar, innehållande så wäl kongl. maj:ts nådiga förordningar, resolutioner, rescripter och instructioner, samt af kongl. maj:t fastställda delningsgrunder och skattlägnings-metoder, som ock kongl. kammar : collegii och kongl. landtmäteri-contoirets kungörelser och circularer, rörande landtmäteriet och justeringen i Swerige och Finland, ifrån 1763 års början till 1807 års slut. Utgifwen af C.E. Enagrius*. Andra upplagan. Stockholm.

Enequist, Gerd, 1934, *Till tolkningen av begreppet åkerland : studier i Västerbottens äldre jordeböcker*. Uppsala.

Enequist, Gerd, 1937, *Nedre Luledalens byar : en kulturgeografisk studie*. Uppsala.

Ersson, Per-Göran, 1974, *Kolonisation och ödeläggelse på Gotland. Studier av den agrara bebyggelseutvecklingen från tidig medeltid till 1600-talet*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet Nr B 27.

Falbe-Hansen, Vigand Andreas, 1869, *Hvilke forandringer er der siden Amerikas opdagelse foregaaet i priserne paa Danmarks væsentligste frembringelser og i arbejdslønnen her i landet, og hvilken del kan der tilskrives de ædle metaller's mængde i disse forandringer? : en statistisk undersøgelse*. Kjøbenhavn.

Falkman, Ludvig B., 1884, *Om mått och vikt i Sverige : historisk framställning. D. 1, Den äldsta tiden till och med år 1605*. Stockholm.

Ferm, Olle, 1990, *De högdliga godsens i Sverige vid 1500-talets mitt: geografisk uppbyggnad, räntestruktur, godsdrift och hushållning*. Stockholm.

af Forsell, Carl, 1834, *Statistik öfver Sverige, grundad på offentliga handlingar. Sockenstatistik öfver Sverige*. Stockholm.

Forsell, Hans, 1869, *Sveriges inre historia från Gustaf den förste. Med särskilt afseende på förvaltning och ekonomi. 1*. Stockholm.

Forsell, Hans 1872a, *Anteckningar om mynt, vikt, mått och varupris under de första femtio åren af Vasahusets regering*. Stockholm. Även utgiven 1875 som *Sveriges inre historia från Gustaf den förste: med särskildt afseende på förvaltning och ekonomi*, del 2).

Forsell, Hans, 1872b, "Norrländ 1571-1870, ett försök till statistisk historia", i *Svensk tidskrift*, H.2, 1872.

Forssell, Hans, 1872c, *Anteckningar om Sveriges handel och om städernas förhållanden under de första femtio åren af Vasahusets regering. Stockholm*. (Även utgiven 1875 som Sveriges inre historia från Gustaf den förste: med särskildt afseende på förvaltning och ekonomi, del 2)

Forssell, Hans, 1872-1883, *Sverige 1571. Försök till en administrativ-statistisk beskrifning öfver det egentliga Sverige, utan Finland och Estland*. Stockholm.

Forssell, Hans, 1884, *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet*. Stockholm.

Framme, Gösta, 1985, *Ödegårdar i Vätte härad*. Göteborg.

Frandsen, Karl-Erik, 1988, "1536-ca. 1720" i Claus Björn (red.): *Det danske landbrugs historie II. 1536-1810*. Odense.

Friberg, Nils, 1956, "Grangärdes boskaps- och ujsädeslängder från åren 1620-1641. En källkritisk undersökning", i *Svensk geografisk årsbok 1956*.

Fridén, Bertil, 1991, *På tröskeln till marknaden : makt, institutionell kontext och ekonomisk effektivitet i Västsverige 1630-1800*. Göteborg.

Fridericia, Julius Albert, 1889/1890, "Historisk-Statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold i det 17. Aarhundrede", *Dansk HistoriskTidskrift*, 6.R.2.

Gadd, C-J, 1983, *Järn och potatis. Jordbruk, yteknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750-1860*. Göteborg.

Gadd, C-J, 2000, *Den agrara revolutionen 1700-1870. Det svenska jordbrukets historia*. 3. Stockholm.

GIR = *Konung Gustaf den förstes registratur*. Stockholm 1861-1916.

Gissel, Svend, 1968, *Landgilde og udsæd på Sjælland i de store mageskifters tidsalder : retrospektive studier i landbo- og bebyggelseshistorie*. København.

Hafström, Gerhard, 1949, *Ledung och marklandsindelning*. Uppsala.

Hallberg, Mikael, 1996, *Hallands jordnaturer. En studie i jordnaturer och jordfördelning i Hallands län under 1600- och 1700-tal*, uppsats vid Historiska institutionen i Göteborg, vårterminen 1996.

Hannerberg, David, 1946a, "Centrala och officiella svanecks spannmålsmått från 1500-talets mitt till 1665", i *Kungl. Lantbruksakademinens tidskrift*, Årgång LXXXV, 1946. Uppsala.

Hannerberg, David, 1946b, "Tunmland, öresland, utsäde och tegskifte". *Gothia* 1946 (1952).

Hannerberg, David, 1948, *Närkes boskapsbestånd på 1620- och 1630-talen : med en undersökning av källvärdet hos landskapets boskapslängder*. Göteborg.

Hannerberg, David, 1949, "Kan åkerarealen beräknas med ledning av det tidigare 1600-talets utsädeslängder?", *Ymer* 1949, h 2.

Hannerberg, David, 1971, *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år. Gård och åker. Skörd och boskap*. Stockholm.

Heckscher, Eli Filip., 1935, *Sveriges ekonomiska historia, 1:1*. Stockholm.

- Hedar, Sam, 1937, "Karl IX:s förmögenhetsbeskattningar", i (svensk) *Historisk Tidskrift* 1937.
- Helmfrid, Björn, 1949, *Tiondelängderna som källa till ett byalags ekonomiska historia 1555-1753*, Stockholm.
- Holmberg, Axel Emanuel, 1867, *Bohusläns historia och beskrivning*. D. 1-3 (nytryck Uddevalla 1979, del 1, använts)
- Huss, Erik Gunnar, 1899, "Några i statistiskt hänseende intressanta urkunder från midten af 1500-talet", *Statsvetenskaplig tidskrift*.
- Huss, Erik Gunnar, 1902, *Undersökning öfver folkmängd, åkerbruk och boskapsskötsel i landskapet Västerbotten : åren 1540-1571*. Upsala.
- Hülphers, Abr. Abrahamson, 1762, *Dagbok öfwer en resa igenom de under stora Kopparbergs höfdingedöme lydande Lähn och Dalarne år 1757*, Wästerås.
- Höglin, Stefan, 2001, *Landskapets agrara avtryck. Agrar landskapsanalys i Kalmar län*. Kalmar läns museum och Länsstyrelsen i kalmar län.
- Jansson, Sam Owen, 1936, "Mått, mål och vikt i Sverige till 1500-talets mitt", i *Nordisk Kultur* XXX.
- Jansson, Sam Owen, 1950, *Måttordbok*. Stockholm.
- Jeppsson, Gert, 1967, *Veckodagsfriheten i Skåne under 1500- och 1600-talen*. Licentiatavhandling, Historiska institutionen, Lunds universitet.
- Jexlev, Thelma, 1978, *Lensregnskaberne - en oversigt*. København.
- Johnsen, Oscar Albert, 1905, *Bohuslens eiendomsforhold indtil omkring freden i Roskilde. En historisk-topografisk studie*. Kristiania.
- Jonsson, Ingvar, 1971, *Jordskatt och kameral organisation i Norrland under äldre tid*. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar. No 9. 1971.
- Jämtländska räkenskaper I, II = Jämtländska räkenskaper 1564-1571, I-II , Skrifter utgivna av Jämtlands läns fornskriftsällskap, Östersund 1944-1948.*
- Kardell, Sven Johan, 1889-1895, "Om Jämtlands och Härjedalens kyrkors räkenskaper 1628-1631", i *Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift 1889-1895*.
- Kjellberg, Sven T., 1943, *Ull och Ylle ; Bidrag till den svenska yllemanufakturens historia*. Lund.
- Kroman, Erik, 1964, *Oversigt over Mønthistorien med særligt Hensyn til Regneenhederne*, <http://www.danskmoent.dk/artikler/kroman.htm> (10.09.2013)
- Lange, Christian C. A., 1861, *Diplomatarium Norvegicum (zusammen mir C. R. Unger), Band 1-5, 1849-1861*. Kristiania.
- Landeboken = Lunds stifts landebok / utg. av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder, 1-3, Lund/Köpenhamn 1950-1965 (i serien Skånsk senmedeltid och renässans, 4-6).*
- Larsson, Lars-Olof, 1966, "Kyrkans tionde och kronans", i *Scandia* 1966.

- Larsson, Lars-Olof, 1972, *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500-1640*. Lund.
- Larsson, Lars-Olof, 1974, *Historia om Småland*. Växjö.
- Larsson, Lars-Olof, 1983, *Bönder och gårdar i stormaktspolitikens skugga : studier kring hemmansklyvning, godsbildning och mantalssättning i Sverige 1625-1750*. Växjö.
- Larsson, Lars-Olof, 1985, "Jordägo fördelningen i Sverige under Gustav Vasas regering", *Scandia* 1985.
- Larsson, Lars-Olof, 1999, "Land och län under kristendomens millennium", i Lennart Johansson. (red.) *Landen kring sjöarna. En historia kring Kronobergs län i mångtusenårigt perspektiv*. Växjö.
- Larsson, Lars J., 1986, *Sören Norrby och Östersjöpolitiken 1523-1525*. Lund.
- Leijonhufvud, Lotta, 2001, *Grain Tithes and Manorial Yields in Early Modern Sweden. Trends and patterns of production and productivity c. 1540-1680*. Uppsala.
- Lilja, Sven, 1996, *Historisk tätortsstatistik, del 2, Städernas folkmängd och tillväxt. Sverige (med Finland) ca 1570-tal till 1810-tal*. Stockholm.
- Linde, Lars Gustaf, 1887, *Sveriges finansrätt*. Stockholm.
- Linde, Martin, 2012, *Sverige 1750. Åkerbruk, boskapskötsel, befolkning*. Som e-bok: <http://hdl.handle.net/2077/31619>. Göteborg.
- Lindgren, Jan, 1980, *Utskrivning och utsugning : produktion och reproduktion i Bygdeå 1620-1640*. Uppsala.
- Linge, Lars, 1969, *Gränshandeln i svensk politik under äldre vasatid*. Lund.
- Ljunggren, Karl Gustav, 1965, "Landebokens tillkomst och innehåll", i *Lunds stifts landebok, utg. Av K.G. Ljunggren och Bertil Ejder, Tredje delen*. (Skånsk medeltid och renässans, 6). Lund och Köpenhamn.
- Lundahl, Ivar, 1961, *Det medeltida Västergötland*, Lund.
- von Mentzer, Thure Alexander, 1869, *Atlas öfver Sveriges län : jemte statistiska uppgifter*. Norrköping.
- de Merliers, Jean, 1575, *Le pratique de Geometrie*, Paris.
- Morell, Mats, 1986, "Eli F. Heckscher, utspisningsstaterna och den svenska livsmedelskonsumtionen från 1500-talet till 1800-talet: sammanfattning och komplettering av en lång debatt.", i *Uppsala Papers in Economic History, 1986, Research Report No 11*.
- Morell, Mats, 1988, "Om mått- och viktsystemens utveckling i Sverige sedan 1500-talet. Vikt- och rymdmått fram till metersystemets införande.", i *Uppsala Papers in Economic History, 1988, Research Report No 16*.
- Myrdal & Söderberg 1991= Myrdal, Janken och Söderberg, Johan, 1991, *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*. Stockholm.

von Möller, Peter, 1874, *Bidrag till Hallands historia. D. 1.* Lund. von Möller, P, 1874 A, *Bidrag till Hallands historia, D. 1.* Lund.

Nilsson, Lars, 1963, ”Det sista norska århundradet (1556-1658)”, i Lönnroth, Erik, red., *Bohusläns historia. Utarbetad på uppdrag av Göteborgs och Bohus läns landsting.* Uppsala.

Nordholm, Gösta, 1967†, *Studier i Skånes äldre ekonomiska geografi.* 2 vol. Lund.

Nordlander, Johan, 1891, ”Herjeådalen på Erik XIV:s tid”, i *Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift, första bandet, andra häftet.* Östersund.

Nordlander, Johan, 1899, Förord till ”Skatteboken af Ångermanna Land pro Anno 1550” i *Norrländska samlingar, Första serien, häfte 4.* Stockholm.

”Skatteboken af Ångermanna Land pro Anno 1550” i *Norrländska samlingar, Första serien, häfte 4.* Stockholm 1899.

Olsson, Gunnar, 1954, ”Hallands politiska historia”, i *Hallands historia. 1 : Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645.* Hallands läns landsting.

Olsson, Mats, 2002, *Storgodsdrift : godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet.* Stockholm.

Ortnamnen i Hallands län, volym 3. Ortnamnsarkivet i Uppsala 1980.

Palm, Lennart Andersson, 1989, *Oxar, vadmal och brännvin. Studier kring näringar och bebyggelse i Bergums socken ca 1500-1860.* Göteborg.

Palm, Lennart Andersson, 1993, *Människor och skördar. Studier kring agrarhistoriska metodproblem 1540-1770,* Göteborg.

Palm, Lennart Andersson, 2000, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571-1997.* Göteborg.

Palm, Lennart Andersson, 2004, ”Efterblivenhet eller rationell tidsanvändning – frågor kring det västsvenska ensädet”, i Lennart Andersson Palm, Carl-Johan Gadd, Lars Nyström, *Ett föränderligt agrarsamhälle ; Västsverige i jämförande belysning.* Göteborg.

Palm, Lennart Andersson, 2012a, *Sverige 1630. Åkerbruk, boskapsskötsel, befolkning.* Som e-bok: <http://hdl.handle.net/2077/31820>. Göteborg.

Palm, Lennart Andersson, 2012b, *Sverige 1690. Åkerbruk, boskapsskötsel, skog, befolkning.* Som e-bok <http://hdl.handle.net/2077/30585>. Göteborg.

Palteboken = Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppborås-jordebok. Utg. Gösta Johannesson i *Skånsk medeltid och renässans*, nr 7, Lund 1953

Pihlström, Anton, 1902, *Kungl. Dalregementets historia.* Stockholm.

Projektrapporten för 1630, se Palm 2012a

Projektrapporten för 1690, se Palm 2012b

Projektrapporten för 1750, se Martin Linde 2012.

Rabenius, T, 1853. *Om tionden*. Lund.

Redogörelse för de ecklesiastiska boställena. Västerbottens och Norrbottens län (Luleå stift)/ på grund av nådigt bemyndigande enligt Kungl. Kammarkollegii uppdrag utarbetad av Gustaf Hedin och Harald Skoglund, 4. Stockholm 1915.

Reformatsen 1589= Trondhjems reformats 1589. Oslo Domkapitels jordebok 1595. Oslo 1983. Utg. av A. M. Hamre.

Rise Hansen, Carl, 1940, ”En Kvægskatteregister fra Korsør Len 1566”, i *DANSKE MAGAZIN*. 7. Række. Bind 2.

Rise Hansen, Carl 1942-1944, ”Den økonomiske Udvikling inden for Bondestanden c. 1560 – c. 1660. Et Bidrag til dens Historie.”, i (Dansk) *Historisk Tidsskrift*, Bind 10. række, 6, 1.

Rosenberg, Carl Martin, 1881-1883, *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*, I-IV. Faksimilutgåva 1982. Göteborg.

Sahlgren, Nils, 1968, *Äldre svenska spannmålsmått. En metrologisk studie*. Stockholm.

Sandklef, Albert, 1954, "Halland i 1500-talets jordeböcker" i *Hallands historia*, I, *Från äldsta tid till freden i Brömsebro 1645*. Halmstad.

Sandnes, Jørn, 1971, *Ødetid og gjenreisning. Trøndsk busetningshistorie ca. 1200-1660*. Oslo, Bergen, Tromsø.

SAOB = Svenska akademiens ordbok. Stockholm.

Siltberg, Tryggve, 1986, ”Gårdar, mark och människor 1413-1972. Gotländsk kameralhistoria.”, i *Gotländskt arkiv 1986*.

Siltberg, Tryggve, 1990, ”Gotlands bebyggelse 1614 - gårdar, människor och organisation”, i *Gotländskt arkiv 1990*.

Siltberg, Tryggve, 1991a, ”Gotlands tingsindelning genom tiderna och domstolsreformen 1618”, i *Gotländskt arkiv 1991*.

Siltberg, Tryggve, 1991b, ”Gotlands läns hushållningssällskaps arkiv”, i *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, 21.

Siltberg, Tryggve, 2003, ”Sören Norbys Räkenskapsbok som källa för beskattningens historia” i *Sören Norbys Räkenskapsbok för Gotland 1523-1524. Utgiven med inledning och register av Evert Melerfors med skattehistorisk översikt av Tryggve Siltberg*. Visby.

Siltberg, Tryggve, 2011. ”Gotlands gårdssamhälle 1413-1900 och ödegårdsfrågan 1514-1750”, i *Gusem 2, Tidskrift för Högskolan på Gotlands Historiska Förening* s. 233-377. Även tryckt (text 5) i: Siltberg, Tryggve, 2013, *Gotlands landsbygdssamhälle under tidigmodern tid - skatterna, gårdarna och befolkningen*. Visby.

Skansjö, Sten, 1983, *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid*. Lund.

Skansjö, Sten, 1997, *Skånes historia*. Lund.

- Skarin, Ole, 1979, *Grängsårdar i centrum ; studier i västsvensk bebyggelschistoria ca. 1300-1600*, Volym 1–2. Göteborg.
- ”Skatteboken av Hälsingland för år 1542”, utg S. Brun och A. Vestlund, i *Gammal Hälsingekultur, Meddelanden från Hälsinglands formminnessällskap 1933*.
- ”Skatteboken af Medelpad pro Anno 1543”, i *Norrländska samlingar, Första serien*, häfte 3. Stockholm 1896.
- Sveriges församlingar genom tiderna*. Stockholm 1989.
- Swedlund, Robert, 1939, *Kyrkoarkiven i Länsarkivet i Östersund 1939 – en översikt*. Östersund.
- Särna Idre 300 år - En hembygdsbok till minne av Daniel Buscovius*, (red.) Erik Björk, Gunnar Hilde, P.O. Söderlund. Falun 1945.
- Söderberg, Johan, 1987, ”Studier i 1500-talets förmögenhetsskattelängder: Kalmar län 1571-1601”, *Från vida fält. Festskrift till Rold Adamson 25.10 1987*. Stockholm.
- Söderberg, Ulf, 1977, *Gustav I:s arv och eget i Uppland – en godsmassas framväxt, organisation och förvaltning*. Stockholm.
- Sören Norbys Räkenskapsbok för Gotland 1523-1524. Utgiven med inledning och register av Evert Melerfors med skattehistorisk översikt av Tryggve Siltberg*. Visby 2003.
- Thulin, Gabriel, 1890, *Om mantalet*, I. Stockholm.
- Thulin, Gabriel, 1909, *Redogörelse för de ecklesiastika boställena. 3, Jämtlands län / efter nådigt uppdrag utarbetad af Gabriel Thulin*. Stockholm.
- van Tielhof, Milja, 2002, *The Mother of All Trades: The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the Late 16th to the Early 19th Century*, Leiden-Boston-Köln.
- Tuneld, John, 1934, *Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624*. Lund.
- Vaupell, Otto, 1891, *Den nordiske syvaarskrig 1563-1570*. København.
- Vogt, Susanne, 1999, ”Mourids Jepsen Sparre til Svaneholms jordebog”, i *Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1999*.
- Weibull, Jörgen, 1952, *Tionden i Skåne under senare delen av 1600-talet*. Lund.
- Weibull, Martin, 1877, "Halland i medlet af 17:de århundradet" i Weibull, M, (utgivare) *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening*, V, Lund 1877.
- Westerling, Fredrik Adolf, 1838, *Ecclesiastik matrikel öfver Sverige utgifven år 1838*. Stockholm.
- Westin, Josef, 1930, *Kulturgeografiska studie inom Nätra-, Näske- ovh Utbyåarnas flodområden samt angränsande kusttrakter*. Lund.
- Westin, Josef, 1942, “Jordmätning och kartläggning i Ångermanland under 1600-talet”, i *Svensk geografisk årsbok 1942*.

Westin, Josef, 1944, ”Ångermanlands historia under Gustav Vasas och hans söners tid”, i *Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1943-1944*. Härnösand.

Westin, Josef, 1953, ”Bygden växer”, I (red. K. Fahlgren, *Skellefteå sockens historia*. Del I. Uppsala.

Westling, Gustaf Oskar Fredrik, 1879-1880, *Det Nordiska sjuårskrigets historia*. Stockholm.

Åmark, Karl, 1915, *Spannmålshandel och spannmålspolitik I Sverige 1719-1830*. Stockholm.

Österberg, Eva, 1971, *Gränsbygd under krig : ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter nordiska sjuårskriget*. Lund.